

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Α'
ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΑΘΗΝΑΙ
1975

ΕΛΕΓΧΟΣ

Γ. Δ. ΔΑΣΚΑΛΑΚΗ

ΜΑΘΗΜΑΤΑ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

Α'
ΓΕΝΙΚΟΝ ΜΕΡΟΣ

ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ
Α. Β. Σ. Π.
ΑΡΙΘ. ΕΙΣ.

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ	
ΑΡ. ΕΙΣ.	2677
COMP.	3458
ΤΑΞΙΝ.	342 DA
ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ	

527

ΑΘΗΝΑΙ
1972

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Τὸ πρῶτον μέρος τῶν παραδόσεών μας ἀσχολεῖται μὲ τὰ γενικά προβλήματα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τοῦ Πολιτεύματος τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας, τὰ ὁποῖα καὶ προσπαθεῖ νὰ μελετήσῃ ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῶν τελευταίων ἐξελίξεων καὶ τῶν προσφάτων ἐρευνῶν τῆς Ἐπιστήμης καὶ τῆς Θεωρίας τοῦ Κράτους καὶ τοῦ Δικαίου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δοθῇ εἰς τοὺς ἀκροατὰς μία, κατὰ τὸ δυνατόν, πλήρης εἰκὼν τῆς συγχρόνου διαμορφώσεως τῶν θεσμῶν καὶ τῆς κινήσεως τῶν ἰδεῶν.

Ἀθῆναι 1-5-1971

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

Σελις

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Π Ρ Ω Τ Ο Ν

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

§ 1.	Μείωσις τῆς σημασίας τῶν Συνταγμάτων	8
§ 2.	Ὅροι ἐπιτυχίας ἐνὸς Συντάγματος	11
§ 3.	Συνταγματικῶς ἀνεπτυγμένα καὶ συνταγματικῶς «ὕπὸ ἀνάπτυξιν» Κράτη	15
§ 4.	Πολιτικὸς ἐκσυγχρονισμὸς καὶ Σύνταγμα	16
§ 5.	Σύνταγμα καὶ Συνταγματικὸν Δίκαιον εἰς τὸν Δυτικόν, Ἀνατολικόν καὶ Τρίτον Κόσμον	20

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Δ Ε Υ Τ Ε Ρ Ο Ν

Τ Ο Σ Υ Ν Τ Α Γ Μ Α Τ Ι Κ Ο Ν Δ Ι Κ Α Ι Ο Ν

§ 6.	Ἐννοια καὶ ἀντικείμενον τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου	25
§ 7.	Πηγῆς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου	27
§ 8.	Βιβλιογραφία	33
§ 9.	Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος	33
§ 10.	Τὸ Συνταγματικὸν Καθεστῶς	38

Κ Ε Φ Α Λ Α Ι Ο Ν Τ Ρ Ι Τ Ο Ν

Τ Ο Σ Υ Ν Τ Α Γ Μ Α

§ 11.	Ἡ ἐννοια τοῦ Συντάγματος	43
§ 12.	Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος	49
§ 13.	Τὸ περιεχόμενον τοῦ Συντάγματος γενικῶς	52
§ 14.	Σύνταγμα καὶ Συνταγματικὴ Πραγματικότης	54
§ 15.	Διακρίσεις τῶν Συνταγμάτων μετὰ κριτήριον τὴν πραγματικὴν ἐφαρμογὴν τῶν	56
§ 16.	Ἡ Συντακτικὴ Ἐξουσία	59
§ 17.	Ἡ ἱστορία τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος	66
§ 18.	Ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξις	70

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

§ 19.	Ἐννοιολογικά στοιχεῖα	77
§ 20	Ἡ Δημοκρατία	80
§ 21.	Ἡ Λαϊκή Κυριαρχία	96
§ 22.	Τὸ Κράτος Δικαίου	100
§ 23.	Οἱ Ἴ�τομικὲς Ἐλευθερίες	104
§ 24.	Ἡ συνταγματικὴ προστασία τῶν Ἀτομικῶν Ἐλευθεριῶν	111

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Ἡ ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

§ 25.	Θεμελιώδεις θεσμοὶ τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως	123
§ 26.	Ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν ὡς συνταγματικὴ ἀρχή	124
§ 27.	Ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν ὡς κοινωνιολογικὸν - πολιτικὸν ἀξίωμα ..	135
§ 28.	Ἀντιπροσωπεῖα καὶ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα	143
§ 29.	Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς	166
§ 30.	Τὰ πολιτικὰ κόμματα	181
§ 31.	Ἡ Βασιλευομένη Δημοκρατία	198

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

Οἱ Γενικὲς Ῥητρες

§ 32.	Ἡ νομικὴ φύσις τῶν Γενικῶν Ῥητρῶν	209
§ 33.	Οἱ καθ' ἕκαστα Γενικὲς Ῥητρες	210

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

§ 34.	Ἡ ἔνταξις σὲ μία διεθνή τάξη	221
-------	------------------------------------	-----

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΡΩΤΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

§ 1. Μείωσις τῆς σημασίας τῶν Συνταγμάτων

1. Ἄν καὶ εἰς τὴν ἐποχὴν μας δὲν ὑπάρχει σχεδὸν ἀνεξάρτητον Κράτος χωρὶς νὰ ἔχη Συνταγματικὸν Καθεστῶς ἢ τουλάχιστον τυπικὸν Σύνταγμα, ἐν τούτοις «ἡ σημασία» τοῦ Συντάγματος καὶ ὁ ρόλος του εἰς τὴν ζωὴν τῶν λαῶν «μειοῦται καθημερινῶς». Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τοὺς ἑξῆς κυρίως λόγους :

α) Τὸ Σύνταγμα ἔπαυσε νὰ ἀποτελῆ τὸ «πολιτικὸν σύμβολον» κατὰ τῆς «ἀπολυταρχίας». Ἀντιθέτως ἢ χρησιμοποίησις τῶν γραπτῶν Συνταγμάτων καὶ ἀπὸ τὰ «αὐταρχικὰ Κράτη» ἢ τὰ Κράτη τοῦ τρίτου Κόσμου ἔχει δημιουργήσει σύγχυση, ἢ ὅποια ὠδήγησε εἰς τὸ νὰ παύσῃ τὸ Σύνταγμα νὰ θεωρῆται τὸ κύριον «μέσον» τοῦ «ἐλέγχου» καὶ τοῦ περιορισμοῦ τῆς «δυνάμεως» ὡς καὶ «ἡ ἐγγύησις τῆς ἐλευθερίας».

β) Τὸ Σύνταγμα δὲν εἶναι πλέον ὁ μέγας «πολιτικὸς μῦθος» μὲ τὸν ὅποιον οἱ λαοὶ ἠλπίζαν ὅτι θὰ κατάρθωναν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ προβλήματά των». Ἡ σύγχρονος ζωὴ — οἰκονομικὴ, κοινωνικὴ, πολιτιστικὴ καὶ πολιτικὴ — καὶ τὰ προβλήματά της ἐκτυλίσσονται, πολλὰς φορές, σὲ σφαῖρες «ἔξω» - καὶ «ὑπὲρ» - συνταγματικῆς καὶ τὰ Συντάγματα (δηλαδὴ ἡ συνταγματικὴ ρύθμισις καὶ διαδικασία) καὶ ὅταν δὲν ἀγνοοῦνται, καλοῦνται μόνον ἐκ τῶν ὑστέρων νὰ «νομιμοποιήσουν» μία δοθεῖσα λύση.

γ) Ἡ «ἰερότης» τῶν Συνταγμάτων δὲν ὑφίσταται πιά καὶ ὁ «ἀπέραντος σεβασμὸς» εἰς τίς ἐπιταγὰς των — μὲ ἐξαίρεση πιθανῶς τοῦ Συντάγματος τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς — σχεδὸν ἔχει ἐκλείψει. Εἰς αὐτὸ ἔχει συντείνει τὸ γεγονός ὅτι μετὰ τὸν Αἰὸν Παγκόσμιον Πόλεμον (1914 - 1919), τὸ διάστημα τοῦ Μεσοπολέμου (1920 - 1938), τὸν Βῶν Παγκόσμιον Πόλεμον (1939 - 1945), εἰς τὸν χρόνον τῆς Δύσεως, πλεῖστα Συντάγματα κατηργήθησαν ἢ μετεβλήθησαν καὶ πλεῖστα Συνταγματικὰ Καθεστῶτα ἀνετράπησαν. Τὸ ἴδιον ἰσχύει γιὰ τὸν Κόσμον ὀλόκληρον κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Ψυχροῦ Πολέμου ποῦ ἐπηκολούθησε. Σημειῶνω χαρακτηριστικῶς ὅτι κατὰ τὰ 15 τελευταῖα ἔτη μετὰ τὸν Βῶν Παγκό-

σμιον Πόλεμον έλαβον χώραν έπαναστάσεις και πραξικοπήματα εις 6 Κράτη τής Βορείου Άφρικής και τής Μέσης Άνατολής — την Αίγυπτον, την Άλγερίαν, τὸ Ίράκ, τὸ Σουδάν, την Συρίαν και την Τουρκίαν—, εις 8 Άσιατικά Κράτη — την Βούρμα, την Ίνδονησία, την Καμπόζη, τὸ Λάος, την Νότιον Κορέα, τὸ Νότιον Βιετνάμ, τὸ Πακιστάν και την Ταϋλάνδην —, εις 6 κυρίως Άφρικανικά Κράτη — τὸ Άνω Βόλτα, την Γκάνα, την Κεντρική Άφρικανική Δημοκρατία, τὸ Κογκό, την Νιγηρία και την Νταχομέη —, εις τὰ 17 εκ τῶν 20 Κρατῶν τής Λατινικῆς Άμερικῆς — μόνον τὸ Μεξικόν, ἡ Οὐρουγουάη και ἡ Χιλὴ διετήρησαν τις συνταγματικές τους τάξεις — και εις δύο εὐρωπαϊκῆς χώρες — την Γαλλία και την Έλλάδα. Ἡ πίστις τῶν λαῶν εις την ιερότητα και τὸ ἀπαραβίαστον τῶν Συνταγματικῶν τῶν Κειμένων έχει πλέον σοβαρῶς κλονισθῆ.

δ) Ἡ θεώρησις τοῦ Συντάγματος ἀποκλειστικῶς ὡς «νόμου» και ἡ ἀντιμετώπισις τῶν ἐπιταγῶν του μόνον ὡς «κανόνων δικαίου», ἐμείωσαν την «πολιτικὴν» σημασίαν του και ἤμβλυναν την «πίστιν» τῶν λαῶν ἐπὶ την ἰκανότητά του νὰ λύη ἐπιτυχῶς τὰ σύγχρονα μεγάλα προβλήματα. Ὁ «νομικὸς θετικισμὸς» τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος και τῶν ἀρχῶν τοῦ 20ου, ὑπεστήριξε την ἄποψη ὅτι και τὰ Συντάγματα πρέπει και μπορεῖ νὰ «ἐρμηνεύονται» ὅπως και «οἱ λοιποὶ κοινοὶ νόμοι» και ὅτι ἐκπληροῦν τὸν ἴδιο μὲ αὐτοὺς κοινωνικὸ σκοπὸ. Ἐπειδὴ ὅμως τοῦτο δὲν εἶναι δυνατόν — οἱ μεγάλες οἰκονομικῆς, πολιτικῆς, πολιτιστικῆς και κοινωνικῆς δυνάμεις δὲν τιθασεύονται μόνον μὲ νομικὰ κείμενα και κανόνες δικαίου — πλεῖστα Συνταγματικὰ Κείμενα «κατεκουρελιάσθησαν», πρᾶγμα ποῦ ἐμείωσε γενικῶς και την ἀξίαν και την λειτουργικὴν σημασία τῶν Συνταγματικῶν Κειμένων.

ε) Ἡ ἀναβίωσις, εις μεγάλην ἔκτασιν, νέων μορφῶν «παρωρημένων» Συνταγματικῶν Κειμένων ποῦ ἐγινε εις τὸν Άνατολικόν, τὸν Τρίτον και ἀκόμη και εις τὸν Δυτικόν Κόσμον, καταργεῖ de facto την ἔννοια τής Συντακτικῆς Ἐξουσίας, ὡς τής «ἀνωτάτης» ἐκφράσεως τής Λαϊκῆς Κυριαρχίας, μὲ ἀποτέλεσμα την «ἀποξένωση» τῶν Λαῶν ἀπὸ τὰ Συνταγματικὰ Κείμενα και την «γενικὴν» μείωση τής πεποιθήσεως ὅτι μέσα στὰ συνταγματικὰ πλαίσια και μὲ συνταγματικῆς διαδικασίες γενικῶς, και εις τὰ παραχωρημένα κείμενα εἰδικώτερα, μποροῦν νὰ ἀντιμετωπισθοῦν τὰ «δικὰ» τους μεγάλα ἔθνικα, φυλετικά, κοινωνικά και οἰκονομικά προβλήματα ποῦ τοὺς ἀπασχολοῦν.

στ) Ἡ ἀδυναμία τῶν Συνταγματικῶν Κειμένων νὰ λύσουν τὰ «κοινωνικὰ προβλήματα» και νὰ ἄρουν τις «κοινωνικῆς συγκρούσεις» ἢ «νὰ γεφυρώσουν τὰ χάσμα μεταξὺ πενίας και πλοῦτος» ὀδηγεῖ, ὅπως τονίζει ὁ Karl Loewenstein, εις την λαϊκὴν δυσπιστία πρὸς τὰ Συντάγματα, ποῦ παραμένουν «ἀδιάφορα πρὸς τις πραγματικότητες τής ζωῆς τοῦ Λαοῦ, ἀνί-

κανα νά ικανοποιήσουν τὸ minimum τῆς κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς οἰκονομικῆς ἀσφαλείας, τὰ ὁποῖα ὁ κοινὸς ἄνθρωπος πιστεύει ὅτι δικαιούται νά ἔχη». Οἱ μεγάλες προσδοκίες, ἰδίως τῶν «ὑπὸ ἀνάπτυξιν» λαῶν, δὲν ικανοποιοῦνται μὲ ἀπλές συνταγματικές διατάξεις, ἀνεφάρμοστες τὶς πρὸ πολλῆς φορῆς.

2. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ ρόλος τῶν Συνταγμάτων, ἂν καὶ μειωμένος, παραμένει ἀκόμη καὶ γιὰ τοὺς τρεῖς Κόσμους ἄξιόλογος καὶ μέγας. Τὰ Συντάγματα θέτουν γιὰ τοὺς λαοὺς τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου τοὺς «ὄρους» καὶ τὶς «προϋποθέσεις» — τοὺς κανόνες τοῦ παιχνιδιοῦ — ὑπὸ τοὺς ὁποίους θὰ «ἐξελιχθῆ» ἡ «πολιτικὴ ζωὴ» καθὼς καὶ τὰ «γενικὰ πλαίσια» τῆς κοινωνικῆς, πολιτιστικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς ἀναπτύξεως τῶν. Καὶ αὐτὰ μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ «περιορισμοῦ» τῆς κρατικῆς δυνάμεως ποὺ γίνεται μὲ τὴν, κατὰ τὸ δυνατόν, «εὐρύτερη» συμμετοχὴ τοῦ Λαοῦ εἰς τὴν ἐξάσκηση καὶ τὸν ἔλεγχόν της καὶ μὲ τὴν ἐγγύηση τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν καὶ τοῦ Κράτους Δικαίου.

Γιὰ τὰ «ὑπὸ ἀνάπτυξιν Κράτη» (Developing States) τὸ Σύνταγμα συμβολίζει, ἐξωτερικὰ τουλάχιστον, τὴν «ὀλοκλήρωση» (integration) τῆς πολιτικῆς τῶν ὑπάρξεως καὶ τὸ τυπικὸν «εἰσιτήριόν» τῶν γιὰ τὴν δυνατότητα συμμετοχῆς εἰς τὸν «πολιτικὸν πολιτισμὸν τοῦ Κόσμου» (political world culture). Μόνον Κράτη ποὺ ἔχουν Σύνταγμα μπορεῖ νά θεωρηθῶν ὅτι ἔχουν «πολιτικὸ σύστημα» «ἐκσυγχρονισμένο» καὶ ἀνεπτυγμένο καὶ ὅτι, ἔστω καὶ θεωρητικά, εὐρίσκονται σὲ θέση «ἴσου διαλόγου» μὲ τὰ Κράτη τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Ἀκόμη ὑποστηρίζεται ὅτι καὶ γιὰ τὰ «Αὐταρχικὰ Κράτη» ἡ ὑπαρξὶς ἐνὸς Συντάγματος — ἔστω καὶ εἰκονικοῦ — ἔχει κάποια σημασία. Ἐνα εἶδος — ἔστω καὶ ἀτελές — Συνταγματικὸν Καθεστῶτος σχηματίζεται, ποὺ ὑποβοηθεῖ τὴν ἀνάπτυξιν μιᾶς κάποιας μορφῆς νομιμότητος καὶ τὴν δυνατότητα «διευρύνσεως» τῆς «λαϊκῆς συμμετοχῆς», ποὺ, καὶ τὰ δύο, μπορεῖ νά καταλήξουν σὲ μορφὴς «φιλελευθεροποιήσεως». Καὶ ὑπάρχει καὶ ἡ ἐλπίς ὅτι ὅταν κάποτε οἱ «φιλελεύθερες δυνάμεις» καὶ εἰς τὰ Κράτη αὐτὰ βροῦν τὴν εὐκαιρίαν νά ἐκδηλωθῶν ἢ νά ἐπικρατήσουν, τὸ ὑφιστάμενον Σύνταγμα θὰ ἀποτελέσῃ ἕνα σημαντικὸν «μέσον» γιὰ νά ὑποβοηθηθῆ ἡ προσπάθειά των. Τὸ παράδειγμα τῆς ἀποπομπῆς τοῦ Β. Mussolini φέρεται ὡς ἕνα ἐνθαρρυντικὸν προηγούμενον.

§ 2. Ὅροι ἐπιτυχίας ἐνὸς Συντάγματος

1. Ἡ σημασία καὶ ἡ ἀξία τοῦ Συντάγματος, γιὰ κάθε Λαόν, ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ κατὰ πόσον τὸ Σύνταγμα «ἱκανοποιεῖ» τὶς ἐκάστοτε «ἀνάγκες» του καὶ ἀντιμετωπίζει τὰ ἐκάστοτε ὑφιστάμενα προβλήματα του, διατηρῶντας προσεκτικὰ τὶς βασικὰς προϋποθέσεις τῆς συνταγματικῆς τά-

ξεως τις όποιες αυτό τό ίδιο έχει θέσει. Ένα Σύνταγμα συνεπώς έχει «έπι-
τυχία» σύμφωνα με τις σκέψεις του Η. J. Spiro, κάπως συμπληρωμένες,
όταν κατορθώνη νά έχη τις εξής ιδιότητες :

α) Σ τ α θ ε ρ ό τ η τ α (stability), δηλαδή συνέχεια και άντοχήν εις
τήν πάροδον του χρόνου. Η σταθερότης δέν σημαίνει τό «αμετάβλητον»,
άλλά κυρίως τήν «σιωπηρά» και «έκ των πραγμάτων» «εξέλιξη» και άλλα-
γή. Έπίσης δέν πρέπει νά συγγέται με τήν άποτελμάτωση ή με τήν άδυ-
ναμία κάθε μεταβολής ή με τήν αντίσταση εις τά αίτήματα τής έποχής ή
τις αξιώσεις τής ζωντανής πραγματικότητας.

β) Π ρ ο σ α ρ μ ο σ τ ι κ ό τ η τ α (adaptability), δηλαδή ικανότητα νά
προσαρμόζεται εις τις άλλαγές του κοινωνικού, οικονομικού και πολιτικού
περιβάλλοντος. Τό μέγεθος τής «ίκανοποίησεως» των άναγκών εξαρτάται,
σε μεγάλο βαθμό, από τό μέγεθος τής προσαρμοστικότητας ενός Συντάγμα-
τος. Ένα «άνοικτό και εύρύτατο» «όργανο» (instrument), πού κατορθώνει
νά συμβιβάζεται με τις «ίστορικές» άλλαγές, χωρίς όμως «νά χάνη τόν
βασικό κανονιστικό του χαρακτήρα», είναι τό ιδανικό πρότυπο ενός «ευ-
πλάστου» Συνταγματικού Κειμένου.

γ) Ά π ο δ ο τ ι κ ό τ η τ α (efficiency), δηλαδή τήν «θετική» σχέση
μεταξύ τιθεμένων προβλημάτων και διδομένων λύσεων. Όσον με-
γαλύτερον είναι τό ποσοστόν των διδομένων λύσεων εις τά έμφανιζόμενα
προβλήματα και όσον μεγαλύτερη είναι ή ικανοποίησις ενός Λαού εκ των
διδομένων έκάστοτε λύσεων, τόσον άποδοτικότερον είναι τό Σύνταγμα.

δ) Ά π ο δ ο χ ή (effectivity), δηλαδή τήν ένεργό ή τήν παθητική
τοποθέτηση τήν όποιαν λαμβάνουν οί πολίτες ενόπιον τής Συνταγματικής
Τάξεως και των πολιτικών κλπ. λύσεων, οί όποιες δίδονται επί τή βάσει
αύτης. Όταν οί πολίτες «μετέχουν ένεργώς» εις τήν συνταγματική ζωή και
όταν επιδεικνύουν «ζωηρόν» ενδιαφέρον για τά κοινά, τότε ή «άποδοχή»
του Συντάγματος είναι μεγάλη.

ε) Ά ν τ α π ο κ ρ ι τ ι κ ή ή ά ν τ α π ο δ ο τ ι κ ή ικανότητα (respon-
siveness), δηλαδή τήν ευχέρεια νά ικανοποιη ούσιαστικά τά αίτήματα πού
έκάστοτε προβάλλονται και νά διαθέτη τους κατάλληλους «μηχανισμούς
και διαδικασίες» πού νά επιτρέπουν μιá σύντομη, άποδεκτή και «τίμια»
λήψη αποφάσεων.

στ) Ν ο μ ι μ ο π ο ί η σ η (legitimacy), δηλαδή τήν ικανότητα του
Συντάγματος νά δημιουργή και νά διατηρή τήν πεποίθηση εις τους πολίτες
ότι τό ύφιστάμενον Συνταγματικόν Καθεστώς είναι τό «καταλληλό-
τερο» για ένα Λαό και για τις άνάγκες του, σε μιá ώρισμένη έποχή και
σε μιá δεδομένη έσωτερική και διεθνή κατάσταση. Η κατά μιá γενικότερη
διατύπωση (S. M. Lipset) : «ό βαθμός με τόν όποιον οί θεσμοί κρίνονται
καθ' έαυτούς και θεωροϋνται όρθοί και κατάλληλοι».

Ἐναντίον τῶν παλαιῶν, ὅπου ἡ νομιμοποίηση ἐνὸς θεσμοῦ ἀνεξήτετο εἰς τὴν θεϊκὴν καταγωγὴν τοῦ ἢ εἰς τὴν νομιμότητα (*legalitas*) τῆς προελεύσεώς του ἢ εἰς τὴν χαρισματικὴν (δημιουργία ἀπὸ ἐξαιρετικῆς προσωπικότητος) «πηγὴ» του (*M. Weber*) ἢ εἰς τὴν συμφωνίαν του μὲ ἓνα ἄνωτερον κανόνα (συμφωνία μὲ τὸ Δίκαιον), σήμερον οἱ θεσμοὶ γενικὰ καὶ ἰδίως τὰ Συντάγματα νομιμοποιοῦνται :

i. τυπικά, ὅταν δηλαδὴ προέρχωνται ἀπὸ τὴν ἐλευθερὴν θέλησιν τῶν λαῶν καὶ ὅταν ἡ «ὑπαρξίς» των — μορφή καὶ περιεχόμενον — καθὼς καὶ ἡ «λειτουργία» των ὑπόκειται εἰς τὸν ἀποφασιστικὸν ἔλεγχόν των, καὶ

ii. οὐσιαστικά, ὅταν δηλαδὴ ἐπιτυχάνουν νὰ ἐγγυηθοῦν ἓνα ἐξασφαλισμένον καὶ ἀνταποκρινόμενον πρὸς τὴν ἀπαιτήσιν ἀνεπτυγμένης κοινωνίας ἐπίπεδο ζωῆς γιὰ ὅσο πλεονέστερες ὁμάδες τοῦ πληθυσμοῦ καὶ ἀτομικὰς ἐλευθερίας γιὰ ὅλους.

2. α) Ὅπως γίνεται φανερόν, ἡ σημαντικώτερον ἢ ἄλλως ἢ «κυρία» ἰδιότης ἐνὸς ἐπιτυχοῦς Συντάγματος εἶναι ἡ σταθερότης. Οἱ ἄλλες ἰδιότητες, ἄλλωστε, ἐμμέσως ἢ ἀμέσως συμβάλλουν εἰς τὸ νὰ ἔχη ἢ νὰ ἀποκτήσῃ ἓνα Σύνταγμα σταθερότητα. Ἡ σταθερότης ἐνὸς Συντάγματος ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντας :

i. Ἀπὸ τὴν «κοινωνικὰς προϋποθέσεις» πού εἶναι ἀπαραίτητες γιὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ Συντάγματος. Εἰς τὰ Κράτη («συνταγματικῶς ἀνεπτυγμένα») π.χ. ὅπου τὸ κατά κεφαλὴν εἰσόδημα εἶναι ὑψηλὸν (π.χ. ἀπὸ 1.500 περίπου δολλάρια καὶ ἄνω), ὁ ἀναλφαβητισμὸς μειωμένος, περίπου κάτω τοῦ 4%, ἡ ἐκβιομηχάνισις ἔχει σχεδὸν ὀλοκληρωθῆ, τὸ ποσοστὸν τοῦ ἀστισμοῦ («θετικῆς» συγκεντρώσεως τοῦ πληθυσμοῦ εἰς τὴν πόλιν) εἶναι μέγαλον, περίπου ἄνω τοῦ 40%, ἡ συνταγματικὴ ἐξέλιξις ἐμφανίζεται «ὀμαλῆ» καὶ τὰ Συντάγματα, τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας, εἶναι συνεχῶς ἐν οὐσιαστικῇ «ἰσχύϊ» ἐπὶ πολλὰς, τουλάχιστον, δεκαετίαι.

ii. Ἀπὸ τὸ εἶδος τοῦ «πολιτικοῦ πολιτισμοῦ» (*G. A. Almond - S. Verba*) ἢ τοῦ «ἐθνικοῦ χαρακτήρος», δηλαδὴ ἀπὸ τὴν ἀντιλήψεις, ἰδέαι, πεποιθήσεις, συναισθήματα, ἀξίαι, πίστεις, προκαταλήψεις, μύθους, πού ὑπάρχουν σχετικὰ μὲ τὸ πολιτικὸν σύστημα καὶ τὸ Σύνταγμα πού τὸ ἐκφράζει καὶ μὲ τὴν συμπεριφορὰ πού ὀφείλουν οἱ πολῖτες» ἄπεναντί του. Ὅταν ὁ πολιτικὸς πολιτισμὸς ὀδηγῆ εἰς «συναίνεσιν» καὶ συμφωνίαν τῶν πολιτῶν εἰς τὴν «βασικὰς ἀρχὰς» τοῦ πολιτεύματος καὶ εἰς τὴν «διαδικασίαν» πού θὰ ἀκολουθηθῆ καὶ ὅταν ὑπάρχῃ εἰς αὐτὸν «διαφοροποιήσις τοποθετήσεως» ἐναντί τῶν κυβερνῶντων, τῶν θεσμῶν, τῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτεύματος, καὶ τῆς πολιτικῆς κοινότητος καὶ ὅταν ὁμάδες καὶ ἄτομα ἀποδέχωνται ἀποφάσεις

μέ τις όποιες διαφωνούν, άνέχονται διαφορετικές άπόψεις και είναι πρόθυμα για συμβιβασμούς, και όταν τό πολιτικό «αίσθημα» πού επικρατεί είναι τής έμπιστοσύνης και όχι τής άδιαφορίας ή τής άποξενώσεως, τότε ύπάρχει «τακτική (όμαλή) συμπεριφορά» (ordered behavior) πού «θεμελιώνει» και ύποστηρίζει άντι νά κλονίξη τό Σύνταγμα.

iii. Άπό τήν ύπαρξη πολιτικής κοινότητας πού έμφανίζει «συνοχή» και «όλοκληρωση». Δηλαδή πού χαρακτηρίζεται : άπό τήν ύπαρξη μιås «ζωντανής» «έθνικής ιδέας» πού δημιουργεί ένα «άναμφισβήτητο αίσθημα» έθνικης ταυτότητας: άπό μιá λαϊκή διάρθρωση πού δέν παρουσιάζει φυλετικές διαφορές, δέν έχει σοβαρές πολιτιστικές ή θρησκευτικές ή γλωσσικές άντιθέσεις και δέν έχει διαφοροποιηθή εις τήν ιστορική της μοίρα και τύχη: άπό μιá κοινωνική δομή μέ σταθερές, άνανεωμένες και ύπεύθυνες ήγετικές ομάδες (elites), μέ έλλειψη μεγάλων ταξικών διαφορών και σημαντικών «χωρικών» (πόλεις-ύπαιθρος) «άντιθέσεων» (χασμάτων): άπό γεωγραφική ένότητα και άπό «φυσικές» ή πολιτικές συνθήκες (έξωτερικοί έχθροι) πού νά «άναγκάζουν» σέ κοινή άμυντική προσπάθεια έναντι του «φόβου» κοινού έχθρου.

iv. Άπό τήν διάρθρωση (δομή) και τις λειτουργίες των βασικών θεσμών του πολιτεύματος. Ίδιαιτέρως άποφασιστικοί είναι οί θεσμοί πού έξασφαλίζουν τήν άλλαγή τής πολιτικής ήγεσίας χωρίς διακοπές τής δράσεως ή κλονισμούς του πολιτικού συστήματος και χωρίς άποκλεισμούς προσώπων ή ομάδων πού διεκδικούν «πολιτική συμμετοχή» ή «άνοδο εις τις πολιτικές ήγέτιδες ομάδες» (elites). Έπίσης ή διαμόρφωση των θεσμών πού πραγματοποιούν τό Κράτος Δικαίου και έγγυώνται τις Άτομικές Έλευθερίες, καθώς και ό τρόπος τής λειτουργίας των είναι πρωταρχικής σημασίας για τήν σταθερότητα του Συντάγματος.

v. Άπό τήν σχέση πολιτικής συμμετοχής και πολιτικών θεσμών. Κατά τον S. P. Huntington : 'Η σταθερότης ενός δεδομένου πολιτεύματος έξαρτάται άπό τήν σχέση του επιπέδου τής πολιτικής συμμετοχής και του επιπέδου των «πολιτικών θεσμών» (political institutionalization). Όσο αύξάνει ή πολιτική συμμετοχή, τόσο πρέπει νά αύξάνονται άντιστοίχως τό είδος («περίπλοκον»), ή άυτονομία, ή προσαρμοστικότητα και ή συνοχή των πολιτικών θεσμών. Οί νέες δηλαδή «κοινωνικές» δυνάμεις οί όποιες άποζητούν και επιτυγχάνουν νά «άναγνωρισθουν» ή «άπορροφώνται» άπό τους ύφισταμένους ή δημιουργούμενους θεσμούς ή, πάντως, κινούνται μέσα εις τά πλαίσια των.

β) Άπό τά παραπάνω δύναται νά συμπεράνη κανείς πόσο δύσκολον είναι νά επιτύχη ένα Σύνταγμα και νά εξηγήση, σέ μεγάλο βαθμό, τήν

«συνταγματική ἀστάθεια», τόσο σέ Κράτη μέ οικονομική ἀνάπτυξη καί μεγάλη πολιτιστική καί πολιτική παράδοση (π.χ. τή Γαλλία μέ τὰ 12 ἀπό τὸ 1791 Συνταγματικά Κείμενά της), ὅσο καί σέ Κράτη οικονομικῶς ὑποανάπτυκτα καί μέ πολιτιστικά καί πολιτικά συστήματα εὐρισκόμενα ἀκόμη «ἐν ἐξελίξει» (π.χ. τὴν Βενεζουέλα μέ τὰ 24 ἀπό τὸ 1811 ἕως σήμερα Συνταγματικά της Κείμενα).

§ 3. Συνταγματικῶς ἀνεπτυγμένα καί συνταγματικῶς «ὐπὸ ἀνάπτυξιν» Κράτη

1. Μὲ στοιχεῖα τὴν σταθερότητα τοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστώτος ἀφ' ἑνός, καί τὴν ὑπαρξὴ δημοκρατικοῦ κανονιστικοῦ Συντάγματος ἀφ' ἑτέρου, μπορεῖ νὰ διακρίνη κανεῖς τὰ σύγχρονα Κράτη σέ «συνταγματικῶς ἢ πολιτικῶς ἀνεπτυγμένα» καί σέ «συνταγματικῶς ἢ πολιτικῶς ὑπὸ ἀνάπτυξιν» (ὑποανάπτυκτα).

Πολιτικῶς ἢ συνταγματικῶς ἀνεπτυγμένον εἶναι τὸ Κράτος ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἔχει σχετικῶς σταθερὸν δημοκρατικὸν καθεστῶς, ἐνῶ «ὐπὸ ἀνάπτυξιν» ἐκεῖνο τοῦ ὁποῖου τὸ καθεστῶς μεταβάλλεται, ἐντὸς βραχέων σχετικῶς χρονικῶν διαστημάτων, ἀπὸ συνταγματικὴν δημοκρατίαν εἰς αὐταρχικὸν Κράτος. Ὡς «σταθερότητα» μποροῦμε νὰ θεωρήσωμε ἐνδεικτικῶς τὴν ὀμαλὴ συνταγματικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος μέχρι σήμερα.

2. Κράτη συνταγματικῶς καί πολιτικῶς ἀνεπτυγμένα, κυρίως τῆς Εὐρώπης, τῆς Β. Ἀμερικῆς καί τῶν ἄλλων Ἠπειρῶν, εἶναι ἡ Αὐστραλία, τὸ Βέλγιον, ὁ Καναδᾶς, ἡ Δανία, ἡ Ἴρλανδία, τὸ Λουξεμβούργον, οἱ Κάτω Χῶρες, ἡ Νέα Ζηλανδία, ἡ Νορβηγία, ἡ Νότιος Ἀφρική, ἡ Σουηδία, ἡ Ἑλβετία, τὸ Ἠνωμένον Βασίλειον (Ἀγγλία) καί οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς. Εἰς αὐτὰ θὰ ἦτο δυνατόν νὰ προσθέση κανεῖς, ὄχι ὁμῶς χωρὶς ἐπιφυλάξεις, καί τὴν Οὐρουγουάη.

Κράτη συνταγματικῶς καί πολιτικῶς «ὐπὸ ἀνάπτυξιν» (ὑποανάπτυκτα) εἶναι : ἡ Ἀλβανία, ἡ Βουλγαρία, ἡ Τσεχοσλοβακία, ἡ Φινλανδία, ἡ Γαλλία, ἡ Γερμανία, ἡ Ἑλλάς, ἡ Οὐγγαρία, ἡ Ἰσλανδία, ἡ Ἰταλία, ἡ Πολωνία, ἡ Πορτογαλία, ἡ Ρουμανία, ἡ Ἰσπανία, ἡ Ρωσία καί ἡ Γιουγκοσλαβία.

Ἡ πολιτικὴ καί συνταγματικὴ ἀνάπτυξις, ὅπως διαπιστώνει κανεῖς, δὲν ἔχει πάντοτε ἄμεσον σχέση μέ τὴν οικονομικὴ ἢ «κοινωνικὴ ἀνάπτυξη» ἢ πολιτιστικὴ ἀνάπτυξη. Κατ' ἀρχὴν οικονομικὴ, κοινωνικὴ, πολιτιστικὴ καί συνταγματικὴ ἀνάπτυξις συμβαδίζουν. Τοῦτο τείνει νὰ ἀποτελέσῃ τὸν κανόνα καί ὑπάρχει μάλιστα τελευταίως καί πλῆθος ἀξιολόγων ἐμπειρικῶν ἐξηγήσεων. Οὕτως, π.χ., ὁ S. M. Lipset καί ὁ P. Cutright ἀπέδειξαν ὅτι ἡ συνταγματικὴ ἀνάπτυξις σὺνδέεται μέ τὴν ὑπαρξὴ σχετικῶς ὑψη-

λῶν ἐπιπέδων κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ D. J. McCrone καὶ C. F. Cundde ἐξ ἄλλου διεπίστωσαν αἰτιολογικὲς σχέσεις μεταξύ ἀστισμοῦ, ἐκπαιδεύσεως καὶ ἐπικοινωνιῶν ἀπὸ τῆς μιά καὶ συνταγματικῆς ἀναπτύξεως ἀπὸ τὴν ἄλλη. Οἱ G. Almond καὶ S. Verba τονίζουν τὴν ὑπαρξὴ συναρτήσεως μεταξύ πολιτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ συνταγματικῆς ἀναπτύξεως. Οἱ παραπάνω, ὡς καὶ ἄλλοι ἐρευνηταί, τείνουν νὰ θεμελιώσουν τὸν κανόνα ὅτι κοινωνικῶς, πολιτιστικῶς καὶ οἰκονομικῶς ἀνεπτυγμένον περιβάλλον ὀδηγεῖ καὶ εἰς πολιτικὴν ἀνάπτυξιν. Ἐν τούτοις, τὰ παραδείγματα τῆς Γερμανίας καὶ τῆς Γαλλίας ἀποδεικνύουν ὅτι ὁ κανὼν ὑφίσταται σοβαρὰς καὶ σημαντικὰς ἐξαιρέσεις καὶ ὅτι δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἰσχύσῃ ὡς γενίκευσις ἢ ὡς κοινωνικὸς νόμος.

3. Εἰς τὶς χῶρες τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς θὰ ἠμποροῦσε νὰ τροποποιήσῃ κανεὶς τὴν διάκριση τοῦ συνταγματικῶς «ὑπὸ ἀνάπτυξιν» καὶ τοῦ συνταγματικῶς ἀνεπτυγμένου Κράτους, καὶ νὰ τὴν μεταβάλῃ εἰς ἀπολύτως συνταγματικῶς καὶ πολιτικῶς ὑποανάπτυκτα ἢ σχετικῶς συνταγματικῶς καὶ πολιτικῶς ὑποανάπτυκτα Κράτη.

Τὰ πρῶτα χαρακτηρίζοντα μὲ τὴν σταθερότητα τοῦ αὐταρχικοῦ πολιτεύματος τὸ ὅποιον ἔχουν καὶ εἶναι: ἡ Βολιβία, ἡ Κούβα, ἡ Δομινικανὴ Δημοκρατία, ὁ Ἰσημερινός, τὸ Ἑλ Σαλβατώρ, ἡ Γουατεμάλα, ἡ Ταϊτή, ἡ Ὀνδούρα, ἡ Νικαράγουα, ὁ Παναμᾶς, ἡ Παραγουάη, τὸ Περού καὶ ἡ Βενεζουέλα. Οἱ δευτέρες, μὲ ἐναλλαγὴ μορφῶν δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ αὐταρχισμοῦ, καὶ εἶναι: Ἡ Ἀργεντινὴ, ἡ Βραζιλία, ἡ Χιλὴ, ἡ Κολομβία, ἡ Κόστα Ρίκα, τὸ Μεξικὸν καὶ ἴσως καὶ ὑπὸ ὄρους ἡ Οὐρουγουάη.

§ 4. Πολιτικὸς ἐκσυγχρονισμὸς καὶ Σύνταγμα

1. Εἰς τὴν ἐποχὴν μας ποὺ χαρακτηρίζεται καὶ ὡς ὁ αἰὼν τῆς «Ἐπαναστάσεως τοῦ Ἐκσυγχρονισμοῦ» (L. E. Welch), ὁ ἀγὼν γιὰ τὸν ἐκσυγχρονισμὸ (modernization) γίνεται κάθε μέρα γενικώτερος καὶ πιὸ ἐντονος. Ὅλα τὰ μὴ ἐκσυγχρονισμένα Κράτη ἐπιδιώκουν νὰ θέσουν τὶς βάσεις γιὰ μίαν «ἐκσυγχρονισμένην κοινωνίαν» (modern society), δηλαδὴ μίαν κοινωνίαν ποὺ ἀσκεῖ ὀρθολογικὸν ἔλεγχον στὸ φυσικὸν καὶ στὸ ἀνθρώπινον περιβάλλον, ποὺ χαρακτηρίζεται γιὰ τὴν πλατεῖαν καὶ ἠθελημένην χρησιμοποίησιν τῶν ἐπιστημονικῶν καὶ τῶν τεχνολογικῶν ἐπιτευγμάτων, τὴν ἐκβιομηχανισμὸν τῆς, τὸν ἀστισμὸν τῆς, τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον τῆς ζωῆς τῶν μελῶν τῆς, τὴν μεγάλην κοινωνικὴν ἀλληλεξάρτησιν

των, τὴν ζωηρὴν κινητικότητάτης, τὴν ἐννίαία καὶ ὄλοκληρωμένη δομή, τὴν ὠργανωμένη ἐμφάνιση, τὸ ὑψηλὸν ἐπίπεδον ἐκπαιδεύσεως, τὸν δυναμισμὸν τῆς, τὴν ἀνεξαρτησία, ἀνοχή, αὐτοπεποίθηση, αἰσιοδοξία, ἀκρίβεια, ἐπιχειρηματικότητα, θάρρος καὶ ἀξιοπρέπεια τῶν μελῶν τῆς, τὸ δημοκρατικὸν πολίτευμά της καὶ τὶς ἰδέες ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ κοινωνικῆς δικαιοσύνης ποὺ προβάλλονται μὲ αὐτό.

Ἡ «ἠθελημένη καὶ ὀρθολογικὴ ἀλλαγὴ» ποὺ ἐπιδιώκεται μὲ τὸν ἐκσυγχρονισμό «ἐπεκτείνεται καὶ καλύπτει ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἀνθρωπίνης δραστηριότητος, δηλαδὴ τὸν κοινωνικόν, τὸν οἰκονομικόν, τὸν πνευματικόν, τὸν θρησκευτικόν, τὸν ψυχολογικόν καὶ τὸν πολιτικόν καὶ ἀφορᾷ τὴν μεταμόρφωση ὅλων τῶν συστημάτων μὲ τὰ ὁποῖα ὁ ἄνθρωπος ὀργανώνει τὴν κοινωνία του» (M. Halpern).

2. Ὁ πολιτικὸς ἐκσυγχρονισμὸς (political modernization) ἀποβλέπει εἰς τὴν καθιέρωση τοῦ συστήματος τῆς πολιτικῆς δημοκρατίας, δηλαδὴ τοῦ συστήματος ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὰ συνταγματικῶς ἢ πολιτικῶς ἀνεπτυγμένα Κράτη.

Τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς πορείας πρὸς τὸν πολιτικὸν ἐκσυγχρονισμόν εἶναι, κατὰ τὴν σύγχρονον πολιτικὴν ἔρευναν ἐπὶ τοῦ θέματος (G. A. Almond, L. W. Pye, S. N. Eisenstadt, D. E. Apter, E. Shils, M. F. Millican, J. S. Coleman), τὰ ἑξῆς :

α) Ὁ σχηματισμὸς ἐθνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνότητος καὶ κοινωνικῆς καὶ γεωγραφικῆς ὀλοκληρώσεως, ἱκανῶν νὰ ἀφομοιώνουν νέες κοινωνικῆς - πολιτικῆς δυνάμεις καὶ ἄλλες διαφοροποιημένες (θρησκευτικὰ - φυλετικὰ) ὁμάδες.

β) Ἡ λογικοποίησις τῆς ἐξουσίας (rationalization of authority) γενικά, ἢ ἐνίσχυσις τῆς κεντρικῆς Κρατικῆς ἐξουσίας, ἢ ἱκανότης τῆς νὰ ἐπιβάλλῃ ἐπιτυχῶς τὸν «νόμον καὶ τὴν τάξη» καὶ ἢ διάθεσις τῆς νὰ ἐπιδιώκῃ εἰδικευμένους πολιτικοὺς σκοποὺς καὶ ὑπὲρ τοῦ «Λαοῦ» ἀποτελέσματα.

γ) Ἡ διαφοροποίησις καὶ ἡ εἰδίκευσις τῶν πολιτικῶν θεσμῶν, ὥστε νὰ ἐξασφαλίζεται ὁ καταμερισμὸς καὶ ἡ κατανομὴ τῶν κρατικῶν ἐξουσιῶν, ὡς καὶ ἡ ἐπιτυχέστερη ὀργάνωσις καὶ ἡ ἀποδοτικώτερη λειτουργία των. Διάφορα, δηλαδὴ, ὄργανα καὶ διάφορα πρόσωπα νὰ ἀσκοῦν νομοθετικά, δικαστικά, διοικητικά, ἐκκλησιαστικά, στρατιωτικά, ἐξωτερικῆς πολιτικῆς καὶ «παροχῆς πληροφοριῶν» καθήκοντα καὶ συγχρόνως οἱ κρατικῆς «ὑπηρεσίες» καὶ οἱ κρατικῆς διαδικασίες νὰ ἔχουν «θεσμοποιηθῇ».

δ) Ἡ διεύρυνσις τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς εἰς

τρόπον ὥστε, κάθε φορά, καί μεγαλύτερα τμήματα τοῦ λαοῦ νά συμμετέχουν εἰς τήν πολιτική καί κρατική διαδικασία, νά ἀποφασίζουν τήν ἐπιλογή τῶν κυβερνώντων καί νά μποροῦν νά προβάλλουν καί νά διεκδικοῦν τά πολιτικά καί κοινωνικά συμφέροντά των μέ πολιτικά κόμματα καί ὁμάδες συμφερόντων.

ε) Ὁ περιορισμός τῆς δυνάμεως τῶν «παλαιῶν» (ἐκ παραδόσεως) ἡγέτιδων ὁμάδων, ἢ ὑποβοήθησις δημιουργίας νέων «ἀξιοκρατικά συνθεθειμένων» καί ἡ προβολή «νομιμοποιήσεων» πού στηρίζονται σέ ρεαλιστικές βάσεις (π.χ. λαϊκή κυριαρχία) καί ὄχι σέ μεταφυσικές ἀξίες (π.χ. θεία βούλησις) ἢ ἀθεμελίωτους ἰσχυρισμούς (π.χ. κληρονομικά προνόμια, ἱερότης κυβερνώντων).

στ) Κρατική προπαρασκευή καί ὀργάνωσις γιά τήν παροχή ἐξηκριβωμένων πολιτικῶν καί ἄλλων πληροφοριῶν, καί γιά τήν ἐνημέρωση τῆς κοινῆς γνώμης σέ θέματα πού τήν ἀφοροῦν.

ζ) Αὐξησις τοῦ κοινωνικοῦ δυναμισμοῦ (ἀποδοχῆς καί πραγματοποιήσεως ἀλλαγῶν), πού προέρχεται κυρίως ἀπό τήν εὐρεῖα διάδοση τῆς παιδείας καί τήν δημοκρατικοποίηση τῆς μορφώσεως.

η) Ἡ διαμόρφωσις ἐνός κυβερνητικοῦ καί διοικητικοῦ συστήματος πού νά δύναται νά ἀντιμετωπίζη ἐπιτυχῶς καί συνεχῶς νέες ἀνάγκες, νά δημιουργῆ ἐκ τῶν ἔνδον τά ὄργανα πού θά τις ἀντιμετωπίζουν καί αὐτά χωρίς διαταραχή τῆς καθημερινῆς πορείας τῆς κυβερνητικῆς ἢ διοικητικῆς μηχανῆς.

θ) Ἡ δημιουργία ἐνός καθεστῶτος «ἐλευθεριῶν», εἰς τό ὅποῖον τό ἄτομον νά ἐμπιστεύεται τήν ὑπαρξή του καί νά εὐρίσκη τήν «προσωπική του ταυτότητα» (personal identity) καί τήν ψυχική, πνευματική καί ὑλική του «εὐτυχία».

ι) Ἡ ὑπαρξις τῶν βασικῶν στοιχείων ἐνός συνταγματικοῦ πολιτεύματος, ὅπου οἱ ἀρχές τῆς Δημοκρατίας, τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας, τοῦ Κράτους Δικαίου καί τῶν Ἀτομικῶν Ἐλευθεριῶν θά μποροῦν νά εὐρουں πραγματοποίηση καί ἐφαρμογή.

3. Τό Σύνταγμα, ὅπως καί ὅλοι οἱ κοινωνικοί, πολιτικοί καί νομικοί θεσμοί, εἶναι, σέ σημαντικό βαθμό, τό «προῖόν» τοῦ «φυσικοῦ - κοινωνικοῦ» περιβάλλοντος μιᾶς ἐποχῆς. Ἐν τούτοις, μπορεῖ νά ἐπηρεάσῃ καί αὐτό ἀποφασιστικά καί νά διαμορφώσῃ τό περιβάλλον του σέ μεγάλη ἔκταση.

Ὅλα, σχεδόν, τά στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ ὑφίστανται, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως, τήν ἐπίδραση τοῦ Συντάγματος. Ἄν καί ὁ βαθμός τῆς ἐπιρροῆς ἐξαρτᾶται ἀπό τό εἶδος τοῦ Συντάγματος, μπορεῖ νά λεχθῆ γενικῶς, ὅτι τό Σύνταγμα ἀποτελεῖ ἕνα θεσμό :

α) πού «ἀντικειμενικοποιεῖ» τήν πολιτική καί κρατική ἐνότητα καί ὀλοκλήρωση,

β) πού ὑποβοηθεῖ τήν συνειδητοποίηση τῆς «λογικοποιήσεως τῆς ἐξουσίας», ἔστω καί εἰς τὸ ἀπλό σχῆμα τῆς «ὀργανωτικῆς λογικῆς» τῆς κατανομῆς τῶν λειτουργιῶν,

γ) πού καθιστᾷ δυνατὲς τὶς προβλέψεις γιὰ τὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, γιὰ τὴν πολιτικὴ συμμετοχὴ καί γιὰ τὴν τύχη τῶν ἀτόμων, ὥστε νὰ μεταβάλλεται σὲ ἓνα σταθεροποιητικὸν παράγοντα,

δ) πού ἐπιτρέπει νὰ δημιουργηθοῦν νομικὲς (διαδικαστικὲς καί οὐσιαστικὲς) καί «πραγματικὲς» ἐγγυήσεις γιὰ τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες καί πού μπορεῖ νὰ παίξῃ ἓνα σημαντικὸ καί «προστατευτικὸ» ρόλο γιὰ τὰ ἄτομα καί τὴν θέση των στὴν «κοινωνία».

ε) πού νομιμοποιεῖ τὴν ἐξουσία μὲ ἀναφορά στὸ Λαὸ καί στὶς ἀνάγκες του.

4. Ὅπως ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ D. E. Apter, εἰς τὶς ἐκσυγχρονισμένους χώρες πού εἶχε δημιουργηθῆ «πολιτικὴ θρησκεία», ὅπως π.χ. εἰς τὴν Γκάνα τοῦ Nkruma ἢ εἰς τὴν Ἰνδονησία τοῦ Sukarno, ἐκεῖ «οἱ τελικοὶ σκοποὶ συνδέονται ἀμέσως μὲ τὸ Κράτος, τὸ ὁποῖον καί ἀποτελεῖ τὴν πρωταξία εἰς τὴν ἱεραρχία τῶν κοινωνικῶν ἀξιῶν. Ἀντιθέτως, ἐκεῖ πού τὸ ἄτομον καί ὄχι τὸ Κράτος εἶναι εἰς τὸ κέντρον τῆς κοινωνικῆς ζωῆς, τότε τὸ Σύνταγμα «θέτει καθολικοὺς σκοποὺς, πέραν τοῦ Κράτους, πού προέρχονται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἀπὸ μιὰ προηγούμενη περίοδο τῆς (ἀληθινῆς) θρησκείας».

Εἰς τὶς ἱστορικὲς ἐμφανίσεις του ὁ ἐκσυγχρονισμὸς ἔχει ὑποβοηθηθῆ τόσο μὲ τὴν συγκέντρωση τῆς ἐξουσίας, χωρὶς συνταγματικοὺς φραγμοὺς, ὅπως π.χ. κατὰ τὴν περίοδο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ ἀπολυταρχισμοῦ (περιλαμβανομένης καί τῆς νεωτέρας γερμανικῆς ἐξελίξεως), ὅσον καί μὲ τὴν ὑπαρξὴ Συνταγματικῶν Καθεστώτων, ὅπως π.χ. εἰς τὶς Ἠνωμένους Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς.

Σήμερα, μολονότι δὲν ὑπάρχει πιά ἡ πίστις τοῦ 19ου αἰῶνος, ὅτι ὑπαρξὶς Συντάγματος ὀδηγεῖ αὐτόματα εἰς τὸν ἐκσυγχρονισμό, ἀξίζει νὰ θυμηθῆ κανεὶς τὴν πείρα τῶν Κρατῶν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς καί τῶν Βαλκανίων πού, μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία των, «εἰσῆγαγον» Συνταγματικὰ Καθεστώτα, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι χάρις εἰς αὐτὰ καί μόνον θὰ ἐγίνοντο ὅπως οἱ ἐκσυγχρονισμένους χώρες τῆς Εὐρώπης τῆς ἐποχῆς των. Ἐν τούτοις τὸ Σύνταγμα, καί γιὰ τοὺς λόγους τοὺς ὁποίους ἀναφέραμε (σελ. 11) καί γιὰ τὴ λαϊκὴ νομιμοποίησιν τῆς ἐξουσίας εἶναι καθολικὴ καί εἰς τὸν Δυτικὸν καί εἰς τὸν Ἀνατολικὸν καί στὸν Τρίτον Κόσμον (εἰς ὅλα τὰ Κράτη τοῦ Κόσμου οἱ κυβερνῶντες «δισχυρίζονται» ὅτι κυβερνοῦν μὲ τὴ θέληση τοῦ Λαοῦ καί «ἀποκλειστικὰ» γιὰ τὴν πραγμάτωσιν

τῶν συμφερόντων του), συμβολίζει καὶ τὸν σεβασμὸ εἰς τὸ «κῦρος» τῆς φιλελεύθερης παραδόσεως καὶ εἰς τὴν «δυνατότητα» (potentiality) δημοκρατικῆς κυβερνήσεως καὶ εἰς τὴν προώθησιν τοῦ ρόλου τοῦ ἀτόμου εἰς τὴν κοινωνικὴ ζωὴ. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι εἰς ὅλα τὰ ἐκσυγχρονισμένα Κράτη καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν ἐφηρμόζετο de facto τὸ Σύνταγμα καὶ ὅταν οἱ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες «ἐκοιμῶντο εἰς τὴν πράξιν», ἢ «παραβιάσις» των ἢ «ἠ ἀναστολὴ τῆς ἰσχύος» των ἐδικαιολογεῖτο πάντοτε μὲ ἀναφορὰ πρὸς λόγους «κρίσεως», «ἐθνικῆς σωτηρίας» ἢ «κοινωνικῆς γαλήνης», καὶ ἐθεωρεῖτο, χωρὶς ἐξαιρέση, σὰν μιὰ «προσωρινή» καὶ «βραχείας διαρκείας» παρένθεσις. Τὸ Σύνταγμα, τέλος, ὑποβοηθεῖ εἰς τὸ νὰ αἰρῶνται οἱ συγκρούσεις μεταξύ τῶν διαφόρων «ὀργάνων» τοῦ Κράτους καὶ νὰ λύονται εἰρηνικὰ οἱ προκύπτουσες διαφορὲς καὶ ἀμφισβητήσεις ἀναφορικῶς μὲ τὴν μορφή καὶ τὸ περιεχόμενον μιᾶς κρατικῆς συμπεριφορᾶς κατὰ ἓνα «προδιαγεγραμμένον τρόπο» καὶ μὲ γνωστούς, ἐκ τῶν προτέρων, «μηχανισμούς» - διαδικασίας.

§ 5. Σύνταγμα καὶ Συνταγματικὸν Δίκαιον εἰς τὸν Δυτικόν, Ἀνατολικόν καὶ Τρίτον Κόσμον

1. Τὸ Σύνταγμα καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, ὅπως εἶναι κατὰ παράδοσιν γνωστά, ἀποτελοῦν ἐπιτεύγματα τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Οἱ ἰδέες τοῦ Ἰουδαϊκοῦ - Ἑλληνικοῦ - Ρωμαϊκοῦ καὶ Χριστιανικοῦ Πολιτισμοῦ, ὅπως διεμορφώθησαν ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴ καὶ βορειο-ἀμερικανικὴ σκέψη πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἀμερικανικὴ (1776) καὶ Γαλλικὴ (1789) Ἐπανάσταση, ἢ πολιτειακὴ ἐξέλιξις τῆς Εὐρώπης τῶν νεωτέρων χρόνων καὶ οἱ κοινωνικὲς καὶ οἰκονομικὲς συνθήκες πού ὠδήγησαν εἰς τὸν ἐκσυγχρονισμό τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, κατέληξαν κατ' ἀρχὰς εἰς τὴν δημιουργίαν Συνταγματικῶν Καθεστώτων καὶ μετὰ τὸ τέλος τοῦ 18ου καὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν καθιέρωσιν Συνταγμάτων (π.χ. τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν Ἀμερικῆς τοῦ 1787 ἢ τῆς Γαλλίας τοῦ 1791) καὶ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου.

Θεσμοὶ καὶ ρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος εἶναι ἄρρηκτα συνδεδεμένα μὲ τὴν πολιτιστικὴν καὶ κοινωνικὴν προῦποθέσιν πού ὠδήγησαν εἰς τὴν «καθιέρωσιν» των, καὶ ὁλόκληρο τὸ «οἰκοδόμημα» τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ τῆς ἐρμηνείας του ἐκφράζει σαφῶς τὴν ἱστορικὴν συνθήκην τῆς ἐξελιξέως του. Ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν καὶ οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες π.χ. δὲνμποροῦν νὰ ἐννοηθοῦν ἔξω ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ καὶ ἡ λογικὴ ἐρμηνεία π.χ. τοῦ Συντάγματος ἔξω ἀπὸ τὴν δυτικὴν νομικὴν σκέψιν. Ἔως καὶ τὸν Βὸν Παγκόσμιον Πόλεμον οἱ ἔννοιαι τοῦ Συντάγματος καὶ

τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου ἦσαν οἱ «αὐτῆς» («ἐνιαῖες») γιὰ ὅλους τοὺς Λαοὺς ποὺ εἶχαν Σύνταγμα καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου ἐγίνετο μὲ τὰ ἴδια «πνευματικά μέσα» («μεθόδους») ἀπ' ὅλους ποὺ ἡσχολοῦντο μὲ τὰ προβλήματα του.

Τὰ Κράτη ποὺ εἶχαν Συνταγματικὰ Πολιτεύματα καὶ οἱ Λαοὶ ποὺ «ἀπεδέχοντο» Σύνταγμα ἐπεδίωκαν νὰ δημιουργήσουν — ἀδιαφόρως ἂν μὲ ἐπιτυχία ἢ ὄχι — καὶ τὶς συνθήκες τῶν ἐκσυγχρονισμένων Κρατῶν τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, γιὰ νὰ δύνανται νὰ χρησιμοποιοῦν τὸ Σύνταγμα ὅπως καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον καθὼς καὶ αὐτά. Παρ' ὅλες τὶς λεπτομερειακὰς ἀποκλίσεις ποὺ μπορεῖ νὰ σημειώσῃ κανεὶς, δὲν εἶναι ὑπερβολικὴ ἡ διατύπωσις ὅτι οἱ βασικῆς ἀρχὲς καθὲ ἐθνικοῦ Συντάγματος ἀνταπεκρίνοντο εἰς τὶς βασικῆς ἀρχὲς ἐνὸς «ιδανικοῦ τύπου» Συντάγματος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Τὸ συγκριτικὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ἀποδεικνύει, κατὰ τὸν πιὸ χαρακτηριστικὸ τρόπο, τὴν «ἐνότητα» τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου.

2. Μὲ τὸ τελευταῖο Συνταγματικὸν Κείμενον τῆς Ἐνώσεως Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατικῶν ἢ ἐννοιολογικῆ ἐνότητος τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου διασπᾶται. Ἐνῶ τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ ἡ βασικὴ ὀρολογία τοῦ Σοβιετικοῦ Συντάγματος τοῦ 1936 εἶναι ἀνάλογα μὲ ἐκεῖνα τοῦ Συντάγματος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, ἡ ἰδεολογικὴ του θεμελίωσις, ἡ λειτουργικὴ του δικαίωσις καὶ ἡ πραγματικὴ του ἐφαρμογὴ δὲν ἔχουν τίποτα τὸ κοινὸ μὲ αὐτό. Γιὰ πρώτη φορὰ ὑπάρχει ἓνα «νομοθετικὸν Κείμενον» ποὺ χαρακτηρίζεται ὡς Σύνταγμα, χωρὶς ἐν τούτοις νὰ εἶναι Σύνταγμα. Ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς «εἰκονικοῦ» (semantic) ἐκφράζει μὲ ἐπιτυχία αὐτὴ τὴν διαπίστωση.

Μετὰ τὸ τέλος τοῦ Βου Παγκοσμίου Πολέμου οἱ λεγόμενες Λαϊκῆς Δημοκρατίες τόσον τῆς Εὐρώπης ὅσον καὶ τῶν ἄλλων Ἠπειρῶν — Ἄλβανία, Βουλγαρία, Ἀνατολικὴ Γερμανία, Γιουγκοσλαβία, Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, Βόρειος Κορέα, Βόρειον Βιετνάμ, Κούβα — ἠκολούθησαν τὸ παράδειγμα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ ἔτσι καθιερώθη ἓνας ἰδιαίτερος τύπος Συντάγματος τοῦ Ἀνατολικοῦ Κόσμου. Ὅπως διατυποῦνται ἀπὸ τοὺς συνταματολόγους τοῦ Ἀνατολικοῦ Κόσμου, τὰ Συνταγματικὰ Κείμενα τοῦ τύπου αὐτοῦ «στερεώνουν τὴν σοσιαλιστικὴ κοινωνικὴ τάξη, τὴν κοινωνικὴ ἰδιοκτησίαν εἰς τὰ μέσα τῆς παραγωγῆς, ἐγγυῶνται τὴν κυριαρχία τῆς ἐργατικῆς τάξεως καὶ τῶν συμμάχων τῆς καὶ καθορίζουν τὸ σύστημα τῆς πραγματοποιήσεώς της. Δὲν προκηρύσσουν μόνον δημοκρατικὰ δικαιώματα καὶ ἐλευθερία, ἀλλὰ καὶ τὰ ἐξασφαλίζουν καθ' ὅσον δημιουργοῦν τὶς ὑλικὰς βάσεις γιὰ αὐτά».

Οἱ διαφορῆς τοῦ Συντάγματος Ἀνατολικοῦ τύπου ἀπὸ τὸ Σύνταγμα Δυτικοῦ τύπου εἶναι τόσο σοβαρῆς καὶ μεγάλης, ὥστε νὰ ἐπιβάλλουν τὴν

πλήρη διαφοροποίηση τῶν δύο αὐτῶν τύπων, τὴν δημιουργία ξεχωριστῶν ἐνοιῶν καὶ τὴν, κατὰ συνέπεια, διαμόρφωση ἐνὸς **Συνταγματικοῦ Δικαίου τοῦ Ἀνατολικοῦ Κόσμου**, διαφόρου ἀπὸ τὸ Δυτικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον.

3. Τὰ «ὐπὸ ἀνάπτυξιν» Κράτη τοῦ Τρίτου Κόσμου — μὲ τὰ ὁποῖα θεωρητικῶς θὰ πρέπει νὰ ἐξομοιωθοῦν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ Κράτη τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς — εὐθὺς μετὰ τὴν ἀνεξαρτησία των ἀπὸ τὸν ἀποικιακὸν ζυγὸν καὶ εὐθὺς μετὰ τὴν «τυπικὴ» «συνειδητοποίηση» τῆς πολιτικῆς των ὀλοκληρώσεως, ἠσπάσθησαν συνταγματικὰ πολιτεύματα κατὰ τὸ πρότυπον τῶν Δυτικῶν Δημοκρατιῶν καὶ ἔθεσαν καὶ Συντάγματα «κατ' ἀπομίμησιν» τῶν Συνταγμάτων τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Μὲ τὴν μοναδικὴν ἐξάιρεση τοῦ Συντάγματος τῆς Ἰνδίας, τὸ ὁποῖον, μέχρις ἐνὸς σημείου, καλύπτει τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ Ἰνδικοῦ Κράτους, ὅλα τὰ λοιπὰ Συντάγματα τοῦ Τρίτου Κόσμου δὲν ἀνταποκρίνονται, οὐδ' ἐπ' ἐλάχιστον, εἰς τὴν «πολιτικὴν πραγματικότητα», ἢ ὁποῖα κινεῖται καὶ ρυθμίζεται «ἐξ ὡσυνταγματικῶς». Ἐν τούτοις, ἢ ὑπαρξίς ἐν «τυπικῇ ἰσχύϊ» τῶν Συνταγματικῶν αὐτῶν Κειμένων, τὰ ὁποῖα, ὅπως καὶ ἐκεῖνα τοῦ Ἀνατολικοῦ Κόσμου, «δὲν ἐφαρμόζονται», δημιουργεῖ ἓνα ἰδιότυπον καθεστῶς, μὲ πλῆθος νομικῶν καὶ πολιτικῶν συνεπειῶν — ἢ μεγαλύτερη τῶν ὁποίων εἶναι ἡ σχέσης του πρὸς τὴν δημιουργουμένην ἢ ἐπιβαλλομένην ἐθνικὴν ἐνότητα τῶν Κρατῶν αὐτῶν — τὸ ὁποῖον εἶναι ἀδύνατον νὰ κατανοηθῆ καὶ νὰ ἐξηγηθῆ μὲ τίς ἐννοίαις τόσον τοῦ Δυτικοῦ ὅσον καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Τὰ πράγματα καὶ ἐδῶ ἐπιβάλλουν τὴν διαμόρφωση ἐνὸς ἄλλου τύπου Συντάγματος — στερουμένου οἰωνδήποτε πολιτικῶν καὶ κοινωνικῶν προϋποθέσεων — καὶ ἐνὸς ἄλλου τύπου Συνταγματικοῦ Δικαίου. Ἐτσι δημιουργεῖται τὸ **Σύνταγμα καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον τοῦ Τρίτου Κόσμου**. Ἐνῶ ὅμως γιὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ Δυτικοῦ καὶ τοῦ Ἀνατολικοῦ Κόσμου μπορούμε νὰ ὀμιλοῦμε σὰν γιὰ μιὰ ξεχωριστὴ κατηγορίαν («ἰδανικὸν τύπον» — model), γιὰ τὰ Συντάγματα τοῦ Τρίτου Κόσμου τὰ στοιχεῖα ἐνιαίας «ταξινομήσεως» (π.χ. τὰ κοινὰ σημεῖα) εἶναι τόσον ὀλίγα, ὥστε, ἴσως, νὰ πρέπει, γιὰ νὰ ἀκριβολογῆ κανεὶς, νὰ χρησιμοποιηθῆ καὶ ἀτομικοὺς χαρακτηρισμοὺς, π.χ. τὸ Σύνταγμα τῆς Κένυα (1963) τύπου Τρίτου Κόσμου.

4. Ὁ Α. Ηαυγίου ὑπεστήριξε τελευταῖα (1967) ὅτι πρέπει νὰ διαφοροποιηθῆ τὸ Σύνταγμα καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον τῶν ὑπερ-ἀνεπτυγμένων κοινωνιῶν (sociétés sur-développées) καὶ τοῦτο γιὰτὶ ἔχει εἰς αὐτὲς κλονισθῆ ἡ ἰσορροπία «δυνάμεων» καὶ θεσμῶν πού προϋποθέτει τὸ Σύνταγμα τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, τὸ «κλασσικὸν Σύνταγμα», ὅπως τὸ χαρακτηρίζει. Μολοντί οἱ διαπιστώσεις πού κάνει φαίνονται ὀρθές, δὲν νομίζω, ὅτι ὑπάρχουν ἕως σήμερα τὰ ἰδιαίτερα ἐκεῖνα

«στοιχεῖα» πού νά δικαιολογοῦν τήν δημιουργία ἑνός νέου τύπου «ὑπερ-ανεπτυγμένου» Συντάγματος, πού νά ξεχωρίζη ἀποφασιστικά ἀπό τόν τύπο τοῦ Συντάγματος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου.

5. Ὅπως ἡ Ἑλληνική Συνταγματική Ἱστορία ἐπιβεβαιώνει, ἡ Ἑλλάς ἀπό τήν διακήρυξη τῆς Ἀνεξαρτησίας τῆς τῶ 1821 ἕως σήμερα ἀκολουθεῖ τόν τύπον τοῦ Συντάγματος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου καί συνεπῶς τὸ Συνταγματικὸν τῆς Δίκαιον εἶναι καὶ αὐτὸ τύπου Δυτικοῦ Κόσμου.

Ὅταν γίνεται λόγος εἰς τὶς παραδόσεις μας γιὰ Σύνταγμα καὶ γιὰ Συνταγματικὸν Δίκαιον γενικὰ ἐννοεῖται τὸ Σύνταγμα καὶ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, τοῦ ὁποίου μία «ἐκδήλωσις» εἶναι καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα καὶ τὸ Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΔΕΥΤΕΡΟΝ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΙΚΟΝ ΔΙΚΑΙΟΝ

§ 6. Ἐννοια καὶ ἀντικείμενον τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου

1. Κατὰ τὴν παράδοση ποῦ ἐδημιουργήθη ἀπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, τὸ Δίκαιον μιᾶς Πολιτείας ὑποδιακρίνεται σὲ Δημόσιον καὶ σὲ Ἰδιωτικόν. Τὸ Δημόσιον Δίκαιον διαιρεῖται πάλι στὸ Γενικὸν Δημόσιον Δίκαιον, ποῦ ἀποτελεῖ τὴ θεμελιώδη τάξιν ποῦ καθορίζει τὴν νομικὴν διαμόρφωσιν τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν του καὶ στοὺς εἰδικούς κλάδους τοῦ Δημοσίου Δικαίου, οἱ ὅποιοι εἶναι οἱ ἑξῆς :

- α) Τὸ Πολιτειακὸν Δίκαιον
- β) Τὸ Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον
- γ) Τὸ Δικονομικὸν Δίκαιον
- δ) Τὸ Ποινικὸν Δίκαιον, καὶ
- ε) Τὸ Ἐκκλησιαστικὸν Δίκαιον.

Τὸ Πολιτειακὸν Δίκαιον ὑποδιαιρεῖται πάλι στὸ Συνταγματικὸν καὶ στὸ Διοικητικὸν Δίκαιον. Ὑποστηρίζεται ἐπίσης ὅτι τὸ Φορολογικὸν Δίκαιον πρέπει νὰ θεωρηθῆ σὰν ξεχωριστὸς καὶ αὐτοτελὴς κλάδος τοῦ Πολιτειακοῦ Δικαίου (Walz). Ὁρθότερον πάντως εἶναι νὰ τὸ κατατάξωμε σὰν τμῆμα τοῦ Διοικητικοῦ Δικαίου.

2. α) Συνταγματικὸν Δίκαιον καλεῖται ἡ τάξις δικαίου ποῦ καθορίζει βασικῶς τὴν ὀργάνωσιν καὶ ἀρμοδιότητα τῶν θεμελιωδῶν κρατικῶν ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν, καθὼς καὶ τὰ ὅρια τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν.

Τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, κατὰ τὸν ὅρισμόν αὐτὸν τοῦ Δυτικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἀφορᾷ τὸ «κυρίαρχον ὄργανον τοῦ Κράτους» καὶ ρυθμίζει τὴν ἄσκησιν τῆς «πολιτικῆς ἐξουσίας», γι' αὐτὸ καὶ θέτει τὰ θεμέλια πάνω στὰ ὅποια στηρίζεται ὁλόκληρον τὸ ἐσωτερικὸν δίκαιον μιᾶς Πολιτείας. Τὸ κύριον ἀντικείμενον τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου εἶναι, σύμφωνα μὲ τὸν ὅρισμόν αὐτόν, ἡ νομικὴ διαμόρφω-

φωσις τῶν κρατικῶν θεσμῶν, ἢ θέσπισις διαδικασιῶν, πού τὰ κρατικά ὄργανα πρέπει νά ἀκολουθήσουν γιά νά λαμβάνουν νόμιμες ἀποφάσεις, καί ἡ ἀναγνώρισις τῆς θέσεως τῶν ἀτόμων ὡς φορέων πολιτικῶν, κοινωνικῶν καί ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

Ἡ παραπάνω ἔννοια τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καλύπτεται, καθὼς θά δοῦμε, μέ τὴν οὐσιαστικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος.

β) Κατὰ πῶς σύγχρονους ὀρισμούς τοῦ Δυτικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον εἶναι ἡ «νομικὴ πλαισίωσις τῶν πολιτικῶν φαινομένων» (Α. Hauquier) ἢ τὸ πολιτικὸν Δίκαιον ἢ τὸ Δίκαιον τῆς Πολιτικῆς Ἐξουσίας (M. Prelot). Οἱ ὀρισμοὶ αὐτοί, ἂν καὶ εὐρύτεροι ἀπὸ τὸν παραπάνω, γιὰτὶ δὲν ἀναφέρονται μόνον στοῦ Κράτος, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες ὁμάδες «μέσα» ἀλλὰ καὶ «πέραν» ἀπὸ τὸ Κράτος, ἐφ' ὅσον δροῦν «πολιτικῶς», ἢ ἐφ' ὅσον ἔχουν σχέση μετὰ τὴν «πολιτικὴ ἐξουσία», δὲν κατορθώνουν, ἐν τούτοις, νά καλύψουν ὅλο τὸ πεδῖον εἰς τὸ ὁποῖον σήμερα μπορεῖ νά ἀνευρεθῇ πολιτικὴ δραστηριότης, δηλαδὴ καὶ πέραν τοῦ Ἐθνικοῦ Κράτους καὶ πέραν τοῦ προβλήματος τῆς «εἰρηνικῆς συνυπάρξεως δυνάμεως καὶ ἐξουσίας».

Ἐνας πληρέστερα πρὸς τὴν πραγματικότητα ὀρισμὸς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου εἶναι ὅτι ἀποτελεῖ τὴν τάξιν δικαίου πού θέτει τὰ νομικὰ ὄρια καὶ τοὺς θεμελιώδεις κανόνες τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Κατὰ τὶς σήμερα γενικῶς παραδεκτὲς θεωρίες τῶν David Easton καὶ Gabriel Almond, τὸ πολιτικὸν σύστημα περιλαμβάνει, ὅταν πραγματοποιῆ «ἐξουσιαστικὴν παροχὴν ἀξιών» («authoritative allocation of values»), ὄχι μόνον τὰ κρατικὰ ὄργανα καὶ τοὺς πολιτειακοὺς θεσμοὺς (π.χ. Βουλὴ - Διοίκησις, Δικαστήρια), ἀλλὰ καὶ κάθε ἄλλη πολιτικὴ δομὴ καὶ λειτουργία (π.χ. πολιτικὰ κόμματα, ὁμάδες συμφερόντων, διαδηλώσεις καὶ παραχές, ἐπιρροὲς φυλετικῆς, συγγενείας, μέσῃ μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ ἐκδηλώσεις τῆς κοινῆς γνώμης). Γιά τὴν «ὑπαρξιν» τῆς αὐτοτελείας τοῦ συστήματος καὶ γιά τὴν διατήρησίν του, ὀρισμένοι βασικοὶ κανόνες εἶναι ἀπαραίτητοι. Οἱ βασικοὶ αὐτοὶ κανόνες πού προσδίδουν «νομιμοποίησιν» καὶ «ἐξουσίαν» (authority) εἰς τὸ πολιτικὸν σύστημα καὶ καθορίζουν καὶ τὴν «διαδικασία» τῆς λειτουργίας του, ἀνήκουν εἰς τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον.

γ) Ὁ ἐπιστημονικὸς κλάδος πού ἀσχολεῖται μετὰ τὰ ἀντικείμενα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου ὀνομάζεται καὶ αὐτὸς Συνταγματικὸν Δίκαιον. Πρόκειται περὶ νέου, σχετικῶς, κλάδου τῆς Ἐπιστήμης τοῦ Δικαίου, τοῦ ὁποῖου καὶ ἡ ὀνομασία προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου πού ἰδρύθη τὸ 1797 εἰς τὴν Φερράρα τῆς Ἰταλίας καὶ μετὰ πρῶτον καθηγητὴν τὸν Giuseppe Compagnoli Di Luzo. Ἡ δευτέρα ἔδρα

Συνταγματικοῦ Δικαίου, με καθηγητὴ τὸν Pellegrino Rossi, ἰδρῦθη τὸ 1834 ἀπὸ τὸν τότε Ὑπουργὸ Guizot, εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῶν Παρισίων καὶ εἶχε σὰν ἀντικείμενον τὴν «ἐκθεση τῆς Χάρτας» (Συντάγματος) καὶ τῶν «ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν».

Τόσον τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ὅσον καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἐπεξεργασία του ἐταυτίσθησαν, ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ 19ου αἰῶνος, με τὸν φιλελευθερισμὸν καὶ πῆραν τὴν μορφή τοῦ Δικαίου τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς προστασίας τῶν Ἀτομικῶν Δικαιωμάτων.

Ἐνα ἀπὸ τὰ κυριώτερα ἀντικείμενα τοῦ Δυτικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, εἶναι τὰ Ἀτομικὰ Δικαιώματα καὶ οἱ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες καὶ σὲ πολλὰ Συνταγματικὰ Κείμενα, ἡ ὀργάνωσις τοῦ Κράτους, ποῦ προβλέπεται ἀπὸ αὐτά, γίνεται ὑπὸ τὸ πνεῦμα τῆς προστασίας ἀπ' αὐτὴ καὶ με αὐτὴ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ἡ Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία ἀκολουθεῖ, ἤδη ἀπὸ τὸ 1821, τὴν γραμμὴ τῆς φιλελευθέρας ἰδεολογίας με ἰδιαίτερον τονισμὸν τῶν Ἀτομικῶν Δικαιωμάτων καὶ Ἐλευθεριῶν.

Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι καὶ εἰς τὰ πολιτεύματα ὅπου ἐπικρατεῖ τὸ σύστημα τοῦ «Κράτους Ἐυποϊίας» (Welfare State) τὰ Κοινωνικὰ Δικαιώματα προστίθενται ἀπλῶς καὶ συμπληρώνουν τὶς Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες, χωρὶς νὰ τὶς ὑποκαθιστοῦν.

§ 7. Πηγὲς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου

1. α) Τὶς πηγὲς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τὶς διακρίνομε σὲ γραπτὰ καὶ ἄγραφα. Γραπτὰ εἶναι τὸ Συνταγματικὸ Κείμενον, ὁ νόμος, τὸ διάταγμα καὶ ἡ αὐτονομία. Ἄγραφα πάλιν τὸ ἔθιμον, ἡ συνήθεια (Observanz), οἱ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος (conventions of the constitution) καὶ οἱ κανόνες πολιτικῆς ἐθιμοτυπίας.

β) Ὑποστηρίζεται ἐπίσης ὅτι στὶς πηγὲς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου πρέπει νὰ περιληφθοῦν καὶ ἡ νομολογία τῶν δικαστηρίων, οἱ γενικὲς ἀρχές τοῦ δικαίου καὶ οἱ γενικῶς ἀναγνωρισμένοι κανόνες τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου.

2. α) Γιὰ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον, θὰ μιλήσωμεν λεπτομερέστερα παρακάτω (§ 11).

β) ἰ. Οἱ νόμοι, δηλαδὴ οἱ κανόνες ποῦ θέτει ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία, καὶ ποῦ «τίθενται» σύμφωνα με ὄρισμένον τύπον, καὶ τὰ διατάγματα, δηλαδὴ οἱ κανόνες ποῦ τίθενται ἀπὸ τὴν ἐκτελεστικὴν ἐξουσία, σύμφωνα με ὄρισμένη διαδικασία, σὰν ἐκδηλώσεις τῆς νομοθετικῆς λειτουργίας τῆς Πολιτείας, θὰ ἐξετασθοῦν στὸ Εἰδικὸ Μέρος τῶν παραδόσεών μας. Ἐδῶ σημειώνομεν ἀπλῶς μερικὲς εἰδικὲς περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς σημασίας γιὰ τὸ σύστημα τῶν πηγῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου.

ii. Οί έκτελεστικοί νόμοι είναι εκείνοι οί όποιοι θεσπίζονται «κατ' έπιταγήν ή πρός εφαρμογήν διατάξεων τοῦ Συντάγματος».

Οί έκτελεστικοί νόμοι διακρίνονται σέ όργανωτικούς και άπλους έκτελεστικούς.

Όργανωτικοί είναι οί νόμοι εκείνοι μέ τους όποίους πραγματοποιείται ή συγκρότηση και ή λειτουργία τῶν άμέσων όργανων τοῦ Κράτους. Π.χ. τό άρθρον 56 τοῦ Συντάγματος 1968 προβλέπει ότι «ή Βουλή σύγκεται εκ Βουλευτῶν εκλεγομένων κατά νόμον δι' άμέσου, καθολικής και μυστικής ψηφοφορίας υπό τῶν συμπληρωσάντων τό εικοστόν πρῶτον έτος τῆς ηλικίας και έχόντων τό δικαίωμα τοῦ εκλέγειν πολιτῶν». Ό εκλογικός νόμος συμπληρώνει τό Σύνταγμα. Χωρίς αὐτόν ή διάταξις τοῦ άρθρου 56 γιά τήν συγκρότηση τῆς Βουλῆς θά παρέμενε άνεργός και θά ήταν άδύνατο νά άσκηθῆ ή Νομοθετική Λειτουργία τοῦ Κράτους. Τό ίδιον ισχύει και γιά τά μέλη τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, τά όποια διορίζονται «κατά τά υπό τοῦ νόμου όριζόμενα» σύμφωνα μέ τό άρθρον 98 παρ. 1.

Τό κύριον γνώρισμα τῶν όργανωτικῶν νόμων είναι ότι ή ύπαρξις των είναι άναγκαία. Δηλαδή δέν μποροῦν νά καταργηθοῦν τελείως. Είναι συνεπῶς δυνατόν νά μεταβάλουν περιεχόμενον, νά αντικατασταθοῦν σέ μεγάλη έκταση, άλλ' όχι νά παύσουν ύφιστάμενοι. Ό λόγος είναι προφανής. Κατάργησις π.χ. τοῦ εκλογικοῦ νόμου χωρίς αντικατάσταση, σημαίνει και κατάργηση τῆς Βουλῆς, δηλαδή άνατροπή τοῦ πολιτεύματος.

Οί άπλοι έκτελεστικοί νόμοι ύποδιαιροῦνται σέ εκείνους πού εκδίδονται κατ' έπιταγήν τοῦ Συντάγματος γιά τήν κατοχύρωση τῶν άτομικῶν δικαιωμάτων, όπως π.χ. τῶν άρθρων 9, 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19 κλπ. και σέ αὐτούς πού άφοροῦν τήν πραγματοποίηση τοῦ περιεχομένου τῶν κατευθυντηρίων διατάξεων τοῦ Συντάγματος, όπως π.χ. τοῦ άρθρου 7.

iii. Ίδιότυποι (sui generis) έκτελεστικοί νόμοι είναι οί προβλεπόμενοι από τό άρθρον 23 παρ. 1-3 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου, κατά τό όποιον : «οί έφ' άπαξ» εκδιδόμενοι «νεώτεροι» αὐτοί νόμοι είναι συνταγματικής ισχύος, δηλαδή δέν δύνανται νά τροποποιηθοῦν ή νά καταργηθοῦν παρά μόνον σύμφωνα μέ τίς διατάξεις τοῦ άρθρου 137 (άναθεώρησις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου).

iv. Διοικητικοί νόμοι καλοῦνται εκείνοι οί όποιοί άφοροῦν τή λεπτομερειακή όργάνωση και λειτουργία τῶν όργανων τοῦ Κράτους, έστω και άν δέν αναφέρονται ρητῶς στο Σύνταγμα. Π.χ. οί νόμοι περί ίδρύσεως και όργανώσεως ύπουργείων.

v. [Ό όρος θεσμικός νόμος δέν έχει καθιερωθῆ έπιστημονικῶς.

γενικῶς χρησιμοποιεῖται ἀντὶ τοῦ ὅρου ὀργανωτικὸς ἢ καὶ ἀπλῶς διοικητικὸς νόμος].

νί. Τὰ διατάγματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐκδίδονται γιὰ τὴν ἐκτέλεση ἐπιταγῶν τοῦ Συντάγματος ἢ ὀργανωτικῶν ἢ ἀπλῶν ἐκτελεστικῶν νόμων ἀνήκουν στὶς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, μολονότι ἔχουν δευτερεύουσα σημασία.

3. α) Αὐτονομία στὸ Δημόσιον καὶ ἰδιαίτερα στὸ Πολιτειακὸν Δίκαιον καλεῖται τὸ δικαίωμα μιᾶς ἐνώσεως Δημοσίου Δικαίου νὰ θέτῃ νομικοὺς κανόνες «ἐπ' ἰδίῳ ὀνόματι» κατόπιν ἐξουσιοδοτήσεως ἢ ἀνοχῆς τῆς Πολιτείας.

Τὸ κύριον παράδειγμα τῆς αὐτονομίας σὰν πηγῆς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου τὸ παρέχει ὁ Κανονισμὸς τῆς Βουλῆς. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρο 69, παρ. 1 τοῦ Συντάγματος «ἡ Βουλὴ διὰ κανονισμοῦ... ὀρίζει τὸν τρόπον λειτουργίας τῆς, ὡς καὶ πάντα τὰ ἀφορῶντα τὸ προσωπικὸν αὐτῆς», δηλαδὴ ρυθμίζει μὲ ἐλεύθερη καὶ αὐτόνομη ἀπόφασί τῆς τὸν τρόπον τῆς ἐσωτερικῆς τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς ἀσκήσεως τῶν ἐργασιῶν τῆς. Ὁ κανονισμὸς ἔχει ἰσχὺ τυπικοῦ νόμου καὶ ψηφίζεται ὅπως καὶ οἱ λοιποὶ τυπικοὶ νόμοι (ἄρθρ. 80 παρ. 1).

β) Κατὰ τὸ ἄρθρον 17 παρ. 4 τοῦ Συντάγματος «τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα εἶναι αὐτοδιοικούμενα νομικὰ πρόσωπα Δημοσίου Δικαίου, λειτουργοῦν ὑπὸ τὴν ἐποπτεῖαν τοῦ Κράτους...», ἐνῶ κατὰ τὸ ἄρθρον 121 παρ. 1, τὴν «τοπικὴν αὐτοδιοίκησιν συνιστοῦν οἱ Δήμοι καὶ αἱ Κοινότητες». Διὰ τῶν διατάξεων τούτων διασπᾶται τὸ νομοθετικὸν μονοπώλιον τῆς Βουλῆς καὶ παρέχεται δυνάμει συνταγματικῆς ἐπιταγῆς, τόσον εἰς τὰ ἀνώτατα ἐκπαιδευτικὰ ἰδρύματα, ὅσον καὶ εἰς τοὺς ὀργανισμοὺς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως τὸ δικαίωμα νὰ θέτουν «αὐτονόμους» κανόνες δικαίου.

4. Τὸ ἔθιμον, δηλαδὴ ἡ δημιουργία κανόνων μὲ μακρὰ καὶ ὁμοιόμορφον ἄσκησιν ποὺ γίνεται «ἐν συνειδήσει δικαίου» (opinio juris), ἀνήκει στὶς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Οἱ ὅροι τῆς δημιουργίας τοῦ ἔθιμου εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Ἡ μακρὰ καὶ ὁμοιόμορφος ἄσκησις. Τὸ τί σημαίνει «μακρὰ» ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴ φύσιν τῆς πράξεως καὶ τὴν συχνότητα τῆς ἐμφανίσεώς τῆς.

β) Ἐθιμα δημιουργοῦνται μὲ πράξεις ὀργάνων τοῦ Κράτους, ἀδιαφόρως ἐὰν πρόκειται γιὰ ὄργανα ποὺ ἔχουν ἀντιπροσωπευτικὴ ἰδιότητα (ὅπως π.χ. ἡ Βουλὴ) ἢ ὄχι (Βασιλεὺς). Οἱ κατὰ τὸ ἄρθρον 106 παρ. 1 ἀποφάσεις τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου «ἐπὶ τῆς ἐννοίας καὶ τῆς ἐκτάσεως τῶν κατὰ τὸ Σύνταγμα ἄρμοδιοτήτων τοῦ Ἄνωτάτου Ἀρχοντος, τῆς Βου-

λῆς καὶ τῆς Κυβερνήσεως», πιθανῶς νὰ παίξουν σημαντικό ρόλο γιὰ τὴν μελλοντικὴ δημιουργία ἔθιμων.

γ) Ἡ *opinio juris* τοῦ ὀργάνου πού ἐνεργεῖ πρέπει νὰ συνδεύεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀναγνώριση τῶν ἄλλων ὀργάνων τοῦ Κράτους τὰ ὁποῖα, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, ἀφορᾷ. Ὅταν τὰ ἄλλα ὄργανα τοῦ Κράτους, καὶ ἰδίως τὰ Δικαστήρια, τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὸν κύριον «προστάτην» καὶ ἐγγυητὴν τοῦ Πολιτεύματος, ἀμφισβητοῦν τὴν νομιμότητα μιᾶς πράξεως, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προκύψῃ ἔθιμον.

δ) Ἡ ἰσχὺς τοῦ ἔθιμου εἶναι συμπληρωματικὴ ἢ καταλυτικὴ τοῦ ὑπάρχοντος Συνταγματικοῦ Κειμένου. Δηλαδή μὲ ἔθιμον ὄχι μόνον μπορεῖ νὰ συμπληρωθῇ καὶ νὰ τροποποιηθῇ ὑπάρχουσα συνταγματικὴ διάταξις, ἀλλὰ καὶ νὰ καταλυθῇ. Ἡ γνώμη αὐτὴ στηρίζεται εἰς τὸ ὅτι διὰ τοῦ ἔθιμου ἐκδηλώνεται ἄμεσως τὸ περὶ δικαίου συναίσθημα τοῦ Λαοῦ καὶ ἐξασφαλίζεται ἡ «ἀπρόσκοπτη» ἱκανοποίησις τῶν ἀναγκῶν τῆς ζωῆς.

ε) Ἐθιμον δημιουργεῖται καὶ μὲ θετικὰς πράξεις καὶ μὲ ἄρνηση ἐφαρμογῆς. Π.χ. ἡ μὴ διάλυσις τῆς Βουλῆς ἀπὸ τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας ἐδημιούργησε τὸ ἔθιμον κατὰ τὸ ὅποιον ὁ Πρόεδρος τῆς Γ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας δὲν ἐδικαιοῦτο νὰ διαλύσῃ τὴν Βουλὴν. Ἡ μὴ ἄσκησις τοῦ δικαιώματος τῆς ἀρνησικυρίας ἀπὸ τὸν Βασιλέα ἐπὶ μακρὸν χρονικὸν διάστημα, κατὰ τὸ ἄρθρον 36 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1911 καὶ τοῦ 1952, ὠδήγησε εἰς τὴν δημιουργία τοῦ ἔθιμου δι' οὗ «καταργεῖται» τὸ σχετικὸν δικαίωμα τοῦ Βασιλέως.

στ) Συνταγματικὰ ἔθιμα ἀνευρίσκονται σὲ ὅλα τὰ συνταγματικὰ πολιτεύματα. Τὸ *common law* τοῦ ἀγγλικοῦ δικαίου, τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα τοῦ γαλλικοῦ δικαίου στὴν Γ' Δημοκρατία, καὶ πολλὰς «παραδόσεις» ἢ «δόγματα» τοῦ ἀμερικανικοῦ ὁμοσπονδιακοῦ δικαίου ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ παραδείγματα. Στὸ Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον ἀναφέρομε τὰ ἐξῆς «ἐπικρατήσαντα» ἔθιμα :

- i. Τὰ διατάγματα πού ἐξεδίδοντο κατόπιν ἐξουσιοδοτήσεως νόμου.
- ii. Τὴν μὴ ἔρευνα τῶν *interna cogrois* τῆς Βουλῆς ἀπὸ τὰ Δικαστήρια.
- iii. Τὰ ἀναγκαστικὰ διατάγματα ἢ τοὺς ἀναγκαστικούς νόμους.
- iv. Τὴν διάλυση ἀναθεωρητικῶν Βουλῶν.
- iv. Τὸν θεσμόν τῶν ὑπηρεσιακῶν Κυβερνήσεων.
- vi. Τὴν κατάργηση τοῦ δικαιώματος ἀρνησικυρίας τοῦ Βασιλέως.
- vii. Τὴν μεταβολὴν τοῦ περιεχομένου τῶν ἐξεταστικῶν τῶν πραγματικῶν Ἐπιτροπῶν καὶ τῆς ἀμνηστίας.
- viii. Τὴν μὴ τήρησις τῶν ὄρων καὶ τῶν προθεσμιῶν τοῦ ἁρθρου 83 παρ. 3 σχετικῶς μὲ τὴν ψήφισις τοῦ Προϋπολογισμοῦ.

ix. Τὴν σιωπηρὰ ψήφισι νόμων διὰ τῆς προεκφανήσεως.

x. Τὴν δυνατότητα συγχρόνου ἀποδημίας ἐκτὸς τοῦ Κράτους τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βασιλίσσης ἄνευ διορισμοῦ Τοποτηρητοῦ τοῦ Θρόνου κατὰ τὸ ἄρθρον 49 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1952.

Ἐπίσης καὶ εἰς τὸ παρελθὸν ἴσχυσαν ἐθιμοτυπικῶς :

i. Τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα,

ii. Ὁ θεσμὸς τοῦ Πρωθυπουργοῦ ἄνευ χαρτοφυλακίου.

Οἱ πράξεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, μολονότι ἀποτελοῦν μίαν τελευταίαν «πολὺ εὐρείας χρήσεως» μορφήν ἀσκήσεως νομοθετικῆς λειτουργίας, δὲν ἀποτελοῦν ἀκόμη ἐθιμικοὺς κανόνες. Καὶ τοῦτο γιατί τὰ Δικαστήριά μας, διὰ σειρᾶς ἀποφάσεών των, ἠρνήθησαν νὰ ἀναγνωρίσουν τὴν συνταγματικότητα τῶν πράξεων αὐτῶν.

ζ) Ἡ σημασία τοῦ συνταγματικοῦ ἐθίμου εἶναι μεγάλη. Τὸ Σύνταγμα περιλαμβάνει γενικὲς ἐπιταγές, μὲ σύντομη καὶ ἀσαφῆ, πολλὰς φορές, διατύπωση καὶ ἀναθεωρεῖται συνήθως πολὺ δύσκολα. Τὸ ἔθιμον τὸ συμπληρῶνει καὶ τὸ προσαρμῶζει στὴ ζωὴ. Ὑποστηρίζεται μάλιστα, ὅτι, ὅπου ὑπάρχει ἡ δυνατότης δημιουργίας συνταγματικῶν ἐθίμων, ἀποφεύγονται οἱ ἐπαναστάσεις καὶ οἱ βίαιες καταλύσεις τῶν συνταγματικῶν κειμένων.

5. Ἡ συνήθεια (Observanz - Herkommen) χαρακτηρίζεται μὲ τὰ ἴδια γνωρίσματα τοῦ ἐθίμου. Διαφέρει ὅμως ἀπὸ τὸ ἔθιμον γιατί εἶναι «τοπικὰ» περιορισμένη καὶ ἀναφέρεται εἰς ἓνα στενὸν κύκλον ἐνδιαφερομένων. Στὸ Συνταγματικὸν μας Δίκαιον, πάντως, δὲν μπορεῖ νὰ παίξῃ μὲγᾶλο ρόλο.

6. Οἱ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος (conventions of the constitution - Konventionalregeln) πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὅτι ἀνήκουν στὶς πηγὰς τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Σὰν συνθήκες τοῦ πολιτεύματος χαρακτηρίζονται οἱ κανόνες διαγωγῆς τῶν βασικῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους, ποὺ ὑπαγορεύονται ἀπὸ τὴν πολιτικὴ ἠθικὴ καὶ ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς πολιτικῆς ἐντιμότητος (fair play).

Ἡ ἀγγλικὴ ἐπιστήμη δὲν θεωρεῖ τίς συνθήκες τοῦ πολιτεύματος σὰν μέρος τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, γιατί δὲν ἔχουν κυρωθῆ, ὅπως τὰ ἔθιμα, ἀπὸ τὴν δικαστικὴν πρακτικὴν καὶ δὲν τηροῦνται ὑποχρεωτικὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Προέδρους τῶν Βουλῶν. Ἐπίσης καὶ ὁ Stammler τίς διακρίνει ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου, γιατί δέχεται ὅτι στοὺς πρώτους ὑπάρχει «αὐταρχικῶς συνδέουσα θέλησις», ἐνῶ οἱ ἐθιμοτυπικοὶ κανόνες (συνθήκες τοῦ πολιτεύματος) δεσμεύουν προαιρετικῶς. Ὁ Hatschek τουναντίον δέχεται ὅτι οἱ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος «παρουσιάζουν δεσμευτικὴ δύναμη οὐδόλως ὑποδεέστερη τῆς ἰσχύος τῶν κανόνων τοῦ Δικαίου» καὶ

ὅτι εἶναι «ἰσοδύναμες» μ' αὐτοὺς γιὰ τὴν ρύθμιση μιᾶς συγκεκριμένης πράξεως.

Ἄδιαφόρως τῆς θεωρητικῆς θεμελιώσεως, οἱ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος δεσμεύουν οὐσιωδῶς τὴν διαγωγὴ τῶν «βασικῶν» ὀργάνων τοῦ Κράτους καὶμποροῦν ἐμμέσως νὰ ὀδηγήσουν, παραβιάζόμενες, σὲ παράβαση καὶ ρητῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος. Ἐκτὸς τούτου καὶ οἱ κανόνες τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς «δεσμεύουν» καὶ δὲνμποροῦν νὰ θεωρηθοῦν σὰν μὴ ὑπαγόμενοι — ἔστω καὶ ἔμμεσα — στὶς πηγές τοῦ Συντάγματος.

7. Κανόνες πολιτικῆς ἐθιμοτυπίας (usages). Αὐτοὶ εἶναι κατὰ τὸν Καθηγητὴν Κ. C. Wheare οἱ κανόνες «οἱ ὅποιοι δὲν κάνουν τίποτα ἄλλο παρὰ νὰ περιγράφουν μίαν συνηθισμένην συμπεριφορὰν (practice) καὶ οἱ ὅποιοι δὲν ἔχουν ἐπιτύχει ἀκόμη ὑποχρεωτικὴ ἰσχὺ». Οἱ κανόνες αὐτοὶ ἀποδίδουν τὸ πῶς πράγματι «συνηθίζουν» νὰ συμπεριφέρονται τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους χωρὶς νὰ ἐπιβάλουν «νομικῶς» ἢ ὑποχρεωτικῶς τὸ εἶδος τῆς συμπεριφορᾶς. Πρόκειται περὶ καθαρῶς «ἐθιμοτυπικῶν κανόνων» ἄνευ ὑποχρεωτικοῦ περιεχομένου ἢ νομικῶν κυρώσεων.

8. α) Ἡ νομολογία τῶν δικαστηρίων, σύμφωνα μὲ τὴν γενικῶς κρατοῦσα γνώμη δὲν ἀποτελεῖ πηγὴ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Ὁ δικαστὴς δὲν δημιουργεῖ ἄλλ' ἐφαρμόζει τὸ ὑπάρχον δίκαιον. Ἐν τούτοις, ὅταν πρόκειται περὶ δημιουργίας δικαίου, ὅπως στὶς περιπτώσεις ποὺ δὲν ὑπάρχει κανὼν δικαίου ἢ ἀμφισβητεῖται τὸ ἐὰν ὑπάρχη, τότε πρέπει νὰ θεωρηθῆ καὶ ἡ νομολογία σὰν πηγὴ δικαίου. Ἡ νομολογία τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας, ὅταν ἔκρινε τὸ κῦρος τῶν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση Κυβερνήσεων ἔθετε σαφῶς «νέον δίκαιον» καὶ συνεπῶς ἀνήκει στὶς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Πιθανῶς καὶ ἡ νομολογία τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου νὰ ὀδηγήσῃ στὴν δημιουργίαν «νέου δικαίου».

β) Οἱ γενικὲς ἀρχές τοῦ δικαίου, εἴτε ἂν ὑπάρχουν διατυπωμένες σὲ κανόνες τοῦ θετικοῦ δικαίου, εἴτε ἂν θεωροῦνται σὰν γενικὲς ρήτρες τοῦ πολιτεύματος, εἴτε τέλος ἐὰνμποροῦν νὰ συναχθοῦν ἐρμηνευτικῶς ἢ καὶ ὄχι, πρέπει νὰ κριθῆ ὅτι ἀνήκουν στὶς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Π.χ. ἡ καλὴ πίστις ἀποτελεῖ κανόνα τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου ἔστω καὶ ἂν δὲν εἶναι διατυπωμένη στὸ Συνταγματικὸν μας Κείμενον.

γ) Τὸ ἰσχύον Συνταγματικὸν Κείμενον δὲν περιέχει γενικὴ διάταξη σχετικὴ μὲ τὴν ἰσχὺ τῶν ἀναγνωρισμένων κανόνων τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου. Μόνον εἰς τὸ ἄρθρον 8 τὸ Διεθνὲς Δίκαιον ἀναγνωρίζεται ὡς ἄμεσος, ἀλλὰ μερική πηγὴ τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου. Μολονότι τὸ θέμα δὲν ἔχει μεγάλη πρακτικὴ σημασίαν γιὰ τίς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἐν τούτοις πρέπει νὰ δεχθῶμε γενικῶς ὅτι καὶ οἱ

ἀναγνωρισμένοι κανόνες τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου ἀνάγονται κι' αὐτοὶ στὶς πηγές τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου.

§ 8. Βιβλιογραφία

1. Ἡ ἐλληνικὴ βιβλιογραφία τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου εἶναι περιωρισμένη καὶ πρὸ παντὸς λόγῳ τῶν γεγονότων τῆς τελευταίας 20ετίας ἀπροσάρμοστη στὶς νέες συνθήκες. Συστηματικὰ ἔργα τὰ ὁποῖα μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν καὶ σήμερα εἶναι τὰ ἑξῆς :

- Ι. Ἀραβαντινοῦ : Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α', 1897.
 Ν. Ν. Σαριπόλου : Σύστημα Συνταγματικοῦ καὶ Γενικοῦ Δημοσίου Δικαίου, τόμ. Α', 1903.
 Ν. Ν. Σαριπόλου : Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α' - Γ', 1915 - 1923.
 Η. Κυριακοπούλου : Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α', 1932.
 Α. Ι. Σβώλου : Συνταγματικὸν Δίκαιον, Α' - Β', 1934 - 1945.
 Χ. Γ. Σγουρίτσα : Ἑγχειρίδιον Συνταγματικοῦ Δικαίου, 1951.

2. Μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1952 ἐδημοσιεύθησαν τὰ παρακάτω ἐρμηνευτικὰ ἐπιστημονικὰ βοηθήματα :

- Α. Ι. Σβώλου - Γ. Κ. Βλάχου : Τὸ Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος, Μερ. Ι, τόμ. Α' - Β', 1954 - 1955.
 Χ. Γ. Σγουρίτσα : Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α', 1959, τόμ. Β' 1964. Μὲ μορφήν παραδόσεων ἐπίσης ἐδημοσιεύθησαν οἱ ἐργασίες :
 Η. Γ. Κυριακοπούλου : Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον, Β' ἔκδ., 1956.
 Α. Ι. Μάνεση : Συνταγματικὸν Δίκαιον (Παραδόσεις), Α, 1966.

3. Μετὰ τὴν ἰσχὺ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1968 ἐδημοσιεύθησαν τὰ παρακάτω ἐρμηνευτικὰ ἐπιστημονικὰ βοηθήματα :

- Κ. Α. Γεωργοπούλου : Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον, τόμ. Α' - Γ', 1969.
 Δ. Κ. Ψαρροῦ : Ἡ Ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, 1970.
 Κ. Α. Γεωργοπούλου : Στοιχεῖα Συνταγματικοῦ Δικαίου, ἔκδ. 2α, τόμ. Α', 1971.

§ 9. Ἡ ἐρμηνεία τοῦ Συντάγματος

1. α) Ὁ ἐμπλουτισμὸς τῶν μεταπολεμικῶν Συνταγμάτων μὲ νέες διατάξεις, ἄγνωστες εἰς τὰ Συντάγματα τοῦ 19ου αἰῶνος (π.χ. κοινωνικὰ δικαιώματα) καὶ ἡ γενίκευσις τοῦ ἐλέγχου τῆς συνταγματικότητος τῶν νόμων (ιδίως μὲ τὴν σύστασι Συνταγματικῶν Δικαστηρίων)

καθιστοῦν κεντρικόν τὸ πρόβλημα τῆς ἑρμηνείας τοῦ Συντάγματος εἰς ὅλα τὰ τύπου Δυτικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου Κράτη.

β) Ἡ ἑρμηνεία τῶν «συνήθων» κανόνων Δικαίου, δηλαδή ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀληθινῆς ἐννοίας καὶ ἡ ἐξακρίβωσις τοῦ πραγματικοῦ νοήματος μιᾶς ἐπιταγῆς, πού γίνεται μὲ τὶς γνωστὲς ἀπὸ τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον μεθόδους, ὑποβοηθεῖ καὶ τὴν ἑρμηνεία τοῦ Συντάγματος, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ τὴν ἱκανοποιῇ τελείως. Καὶ τοῦτο γιὰ τὸ Σύνταγμα :

i. Ἔχει κανόνες «ἡ ὑξήμενης» τυπικῆς ἰσχύος πού ὑπερισχύουν τῶν «συνήθων» κανόνων δικαίου.

ii. Ἔχει κανόνες μὲ γενικὴ καὶ πολυσήμαντη ἐμφάνιση (ἀπροσδιόριστες ἐννοίες), πού δὲν εἶναι δυνατόν νὰ προσδιορισθοῦν ἀπὸ τὸ ἴδιο τὸ Κείμενόν του (π.χ. ἑλληνοχριστιανικὸς πολιτισμὸς, ἰδιοκτησία, δημόσιος ὑπάλληλος, ἠθική).

iii. Ρυθμίζει ὕλη τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ὕλη πού ρυθμίζουν οἱ ἄλλοι κλάδοι δικαίου, ὅπως π.χ. «Ἀτομικὰ Δικαιώματα», πολιτικά κόμματα, καὶ

iv. Τροποποιεῖται (ἀναθεωρεῖται) μὲ δυσχερεῖς, συνήθως, διαδικασίες πού ἐπιβάλλουν τὴν ἀνάγκη νὰ ἀποφεύγῳνται οἱ ἄκαμπτες ἐρμηνεῖες καὶ τὰ ἐρμηνευτικὰ πορίσματα πού θὰ μπορούσαν νὰ ὀδηγήσουν εἰς τὴν ἐπιτακτικὴ ἀνάγκη τῆς μεταβολῆς ἢ «εἰς τὸ ἀδιέξοδον» τῆς ἀντιμετώπισεως μιᾶς πραγματικότητος.

γ) Οἱ μέθοδοι ἑρμηνείας πού ἰσχύουν γιὰ ὅλους τοὺς κλάδους τοῦ Δικαίου χρησιμοποιοῦνται καὶ εἰς τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, χωρὶς ὅμως καὶ νὰ ἀποτελοῦν τὴν ξεχωριστὴ καὶ ἰδιαίτερη μέθοδόν του. Ἦτοι :

i. Ἡ γραμματικὴ ἑρμηνεία, ἢ ὁποία ἀναζητεῖ ἀπὸ τὴν φραστικὴν διατύπωση τοῦ κειμένου («τὸ γράμμα») νὰ ἀνεύρῃ τὸ νόημα πού ὑπάρχει καὶ μπορεῖ νὰ συναχθῇ ἀπ' αὐτή.

ii. Ἡ λογικὴ ἢ δογματικὴ ἑρμηνεία, ἢ ὁποία προσπαθεῖ, στηριζομένη σὲ λογικὰς ἀλληλουχίας, νὰ ἀνεύρῃ τὸ τί συμβιβάζεται ἢ τὸ τί ἀντιστρατεύεται «λογικά» («τὸ πνεῦμα») σὲ μιὰ διάταξη ἢ σὲ μιὰ ἐπιταγή.

iii. Ἡ τελολογικὴ (ἀπὸ τὸ τέλος = σκοπὸς) ἑρμηνεία, πού ἀποτελεῖ εἶδος τῆς λογικῆς, καὶ πού ἀναζητεῖ νὰ ἀνεύρῃ ἀπὸ τὸν σκοπὸν τῆς διατάξεως τὸ ὀρθὸν περιεχόμενον τῆς ἐννοίας τῆς.

iv. Ἡ ἱστορικὴ ἑρμηνεία, πού προσπαθεῖ νὰ διαπιστώσῃ τοὺς ὅρους τῆς δημιουργίας τοῦ κανόνος (occasio καὶ ratio legis), τὶς ὑποκειμενικὰς ἀντιλήψεις τῶν ὀργάνων πού μετέχουν στὴ «θέση» του καθὼς καὶ «κάθε ἄλλο στοιχείον (Gesetzesmaterialien)» πού θὰ ὑποβοηθήσῃ εἰς τὴν ἀνεύρεση τῆς ἀντικειμενικῆς ἐννοίας τοῦ κειμένου.

2. α) Για να γίνει καλύτερα κατανοητόν τί σημαίνει έρμηνεία τοῦ Συντάγματος, πρέπει να συνειδητοποιηθῆ τὸ γεγονός ὅτι, παρ' ὅλους τοὺς ἀντίθετους ἰσχυρισμοὺς τῆς κατὰ παράδοσιν έρμηνείας τῶν κανόνων δικαίου, ἐφ' ὅσον ὁ Συνταγματικὸς Νομοθέτης δὲν ἔχει ἐκφρασθῆ σαφῶς καὶ χωρὶς ἀμφιβολία, δὲν ἔχει ἐκδηλώσει τὴν βούλησίν του. Ἀναζητήσεις, λοιπόν, γιὰ ἀνεύρεση μὴ ὑπαρχούσης θελήσεως δὲν εἶναι νοητῆ. Τὸ πολὺ πολὺ νὰ δύναται ἀπὸ τὸ κείμενον νὰ συναχθῆ μιὰ «ὑποθετικῆ» ἢ «πλασματικῆ» θέλησις, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ «ἀληθής» θέλησις τοῦ νομοθέτου.

Κατὰ ταῦτα ἡ έρμηνεία τοῦ Συντάγματος ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ ὀρίση τί σημαίνει γιὰ τὸ σήμερα μιὰ ἀσαφῆς διάταξις καὶ μάλιστα κατὰ ἓνα εἰδικὸν καὶ συγκεκριμένον τρόπον. Ἡ έρμηνεία εἶναι μιὰ παροῦσα εἰδίκευσις καὶ συγκεκριμενοποιήσις μιᾶς ἀμφιβόλου νομικῆς ἐπιταγῆς. Ἰδιαιτέρως ἡ έρμηνεία τοῦ Συντάγματος ὡς πρᾶξις τοῦ παρόντος λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τῆς τὰ στοιχεῖα — κοινωνικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά καὶ πολιτικά — πού τὸ διαμορφώνουν ἐκάστοτε καὶ τίς ἀξίες πού κάθε φορά τὸ κατευθύνουν. Ἔτσι ἡ έρμηνεία τοῦ Συντάγματος λαμβάνει τὸν χαρακτήρα ὄχι ἀναζητήσεως καὶ ἀνευρέσεως βουλήσεως, ἀλλὰ δημιουργίας καὶ θέσεως νοήματος.

Ἡ έρμηνεία καὶ ὡς «δημιουργία» κινεῖται, βασικῶς, μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Συντάγματος, τὸ ὅποιον καὶ ἰδιαιτέρως :

i. Ὑποβοηθεῖ εἰς τὴν ἀποστολή του τῆς ὀλοκληρώσεως, δηλαδὴ τῆς δημιουργίας ἢ τῆς διατηρήσεως τῆς κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς ἐνόττητος ἐνὸς λαοῦ, ἐνόττητος πού προέρχεται ἀπὸ συγκρούσεις, διαφορῆς καὶ ἀντιθέσεις.

ii. Ἐνισχύει εἰς τὴν ἐνόττητα καὶ τὴν πληρότητα τοῦ δικαιοῦ συστήματος πού ἐπιβάλλει καὶ τῆς συνταγματικῆς τάξεως πού καθορίζει μὲ τὴν ἀποφυγῆ ἀντιφατικῶν λύσεων ἢ ἀλληλοσυγκρουμένων ἀρχῶν.

iii. Ὑποβοηθεῖ εἰς τὸ νὰ καταστοῦν πρακτικῶς ἐφαρμόσιμες οἱ ἐπιταγῆς του καὶ νὰ ἐξομαλύνεται ἡ λειτουργία τῶν κρατικῶν ἐξουσιῶν μὲ τὴν ἄρση τῶν διαφορῶν καὶ τὴν μείωση τῶν συγκρούσεων.

iv. Ἐνισχύει τὴν προσπάθεια ἐξισορροπήσεως τῶν προστατευομένων δικαιωμάτων καὶ ἐλευθεριῶν, μὲ τελικὸν πάντως κριτήριον τὴν ἀρχὴν *in dubio pro libertate*.

v. Ὑποβοηθεῖ τὴν ἐπικράτηση τῆς «νομιμότητος» καὶ «ἀσφαλείας» δικαίου μὲ τὴν ἀποδοχὴν τοῦ τεκμηρίου «ὡπὲρ τῆς συνταγματικότητος τοῦ νόμου», κατὰ τὸ ὅποιον κάθε νόμος θεωρεῖται ὡς σύμφωνος μὲ τὸ Σύνταγμα ἐὰν δὲν εἶναι «εὐθέως» καὶ προδήλως ἀντισυνταγματικὸς.

β) Ἡ ἔρμηνεῖα τοῦ Συντάγματος προβάλλει ἐπίσης ὠρισμένες «ἰδιότυπες μορφές καὶ ἐμφανίσεις», ποὺ ἔγιναν τελευταίως πιὸ συνειδητές μὲ τὴν γενίκευση τοῦ θεσμοῦ τῶν Συνταγματικῶν Δικαστηρίων.

i. Ἐτσι διεπιστώθη, κυρίως ἀπὸ τὸν V. Leisner, ὅτι πολλὲς φορὲς ἀντὶ νὰ δημιουργοῦνται καταστάσεις συμφωνίας τοῦ νόμου μὲ τὸ Σύνταγμα καὶ προβλήματα ἀντισυνταγματικότητος τοῦ νόμου, τίθενται θέματα συμφωνίας τοῦ Συντάγματος μὲ τοὺς νόμους (Gesetz-mässigkeit der Verfassung). Τοῦτο συμβαίνει ὅταν τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον παραπέμπη σὲ ἐπιταγὰς νόμων ἢ σὲ ἤδη διαμορφωμένες νομικὰς ἔννοιαις ἢ δόγματα ἢ καὶ ἄλλες νομικο-πνευματικὰς ἔννοιαις. Π.χ., σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 67 παρ. 2, «... ὁ βουλευτὴς εὐθύνεται καὶ διώκεται κατὰ νόμον δι' ἐξ ὑβρισίν ἀπλῆν ἢ συκοφαντικὴν ἐναντίον προσώπου ἢ ἀρχῆς», ἢ τὸ ἄρθρον 17 παρ. 1, «ἡ παιδεία... σκοπεῖ... εἰς τὴν ἠθικὴν καὶ πνευματικὴν ἀγωγὴν καὶ τὴν ἀνάπτυξιν τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν νέων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἀξιῶν τοῦ ἐλληνικοῦ καὶ τοῦ χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ». Οἱ διατάξεις αὐτὲς δὲν πρέπει νὰ ἐρμηνεύωνται σὺν ἀναγωγή λ.χ. τοῦ ἀδικήματος τῆς συκοφαντικῆς ἐξουβρίσεως εἰς συνταγματικὴν διάταξιν ἢ τοῦ σημερινοῦ περιεχομένου «τῆς ἠθικῆς ἀγωγῆς» σὲ ἀμετάβλητο δόγμα συνταγματικῆς ἰσχύος, ἀλλ' ἀπλῶς σὺν «ἀναφορὰς», ποὺ διασαφηνίζουσι τὴν θέλησιν τοῦ νομοθέτου. Τὸ ἀντίθετον ἀκριβῶς ἰσχύει π.χ. μὲ τὶς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 23, ὅπου ἐπιζητεῖται εἰδικῶς ἡ ἀναγωγή τοῦ περιεχομένου ὠρισμένων «νόμων» σὲ συνταγματικὴν ἰσχύος ἐπιταγὰς.

ii. Ἡ ἀντισυνταγματικότης ἐνὸς νόμου πρέπει νὰ προκηρῦσσεται μόνον ὅταν ἐξαντληθοῦν ὅλες οἱ ἄλλες δυνατὰς ἐρμηνεῖαι τοῦ νόμου καὶ διαπιστωθῇ ὅτι καμμιὰ ἀπὸ αὐτὰς δὲν μπορεῖ νὰ ἐναρμονισθῇ μὲ τὸ Σύνταγμα. Ἡ ἄποψις αὕτη ποὺ χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὸ Γερμανικὸν Ὁμοσπονδιακὸν Δικαστήριον ὡς «Verfassungs-Conformne Gesetzesauslegung», ἐπιδιώκει ἀπὸ τὴν μιά νὰ διατηρηθῇ, κατὰ τὸ δυνατόν, ἡ λογικὴ «δομὴ» τοῦ νόμου καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ ἀποφευχθοῦν ἐξεζητημέναις ἐρμηνεῖαι ποὺ δὲν συμβιβάζονται μὲ τὸ γράμμα καὶ τὸ πνεῦμα του.

iii. Ἀντισυνταγματικὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθοῦν ἐκεῖνες οἱ ἐπιταγὰς τοῦ Συντάγματος ποὺ ἀντιστρατεύονται, εἴτε σὲ ἄλλες συνταγματικὰς ἐπιταγὰς «ἀνωτέρας τάξεως» (θεμελιώδεις διατάξεις) εἴτε σὲ βασικοὺς ἄγραφους ὑπερσυνταγματικοὺς κανόνες [τὰ «Konstitutionsprinzipien des Verfassungssinnes» κατὰ τὸν Bachof, ποὺ πρῶτος ἐμελέτησε συστηματικὰ τὸ πρόβλημα]. Π.χ. ἡ δυνατότης «συστάσεως ἀναγκαστικοῦ συνεταιρισμοῦ» κατὰ τὸ ἄρθρον 29 παρ. 2 καὶ ἡ ἐλευθερία τοῦ συνεταιρίζεσθαι κατὰ τὸ ἄρθρον 14 ἢ ἡ «ἀπονομὴ τῶν κεκανονισμένων παρασῆμων» τοῦ

ἄρθρου 51 μετὰ τὴν ἀπαγόρευση τῆς ἀπονομῆς καὶ ἀναγνωρίσεως τίτλων... «διακρίσεως» εἰς Ἑλληνας πολῖτες (κατὰ τὸ ἄρθρον 7 παρ. 3) ἢ ἡ ἀπαγόρευσις προσφυγῆς ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας κατὰ τὸ ἄρθρον 131 παρ. 4 μετὰ τὴν διάταξη τοῦ ἄρθρου 119 τῆς καθολικῆς παροχῆς «ἐννόμου προστασίας ὑπὸ δικαστηρίου». Εἰς τὶς περιπτώσεις αὐτὲς ἡ ἔρμηνεα πρέπει νὰ προσπαθῆσιν νὰ ἀξιολογήσῃ τὴν ἱεραρχικὴν τοποθέτησιν κάθε κανόνος καὶ νὰ διαπιστώσῃ ἐὰν ὑπάρχῃ πράγματι σύγκρουσις ἢ ὄχι καὶ νὰ ἀναζητήσῃ λύσεις ποὺ θὰ ἀποφύγουν, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν διάσπαση τῆς ἐνότητος τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκει τὸ Σύνταγμα. Τὴν ἴδια διαδικασίαν θὰ ἀκολουθήσῃ ἡ ἔρμηνεα καὶ ὅταν ὑπάρχῃ περίπτωσις ἀντιθέσεως μετὰ τὴν «ὑπερσυνταγματικὴν» ἀρχὴν τῆς δικαιοσύνης (προοίμιον) ἢ ἰσότητος (ἄρθρον 7 παρ. 1), ὅπως π.χ. τοῦ ἄρθρου 21 παρ. 11: «δὲν ὑπόκειται εἰς ἀπαλλοτριώσιν ἢ ἀγροτικὴν ἰδιοκτησίαν τῶν Σταυροπηγιακῶν Ἱερῶν Μονῶν τῆς Ἁγίας Ἀναστασίας τῆς Φαρμακολυτρίας ἐν Χαλκιδικῇ, τῶν Βλατάδων ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ τοῦ Εὐαγγελιστοῦ Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου ἐν Πάτμῳ, ἐξαιρουμένων τῶν Μετοχιῶν».

iv. Ἡ ἔρμηνεα κάθε ἐιδικῆς συνταγματικῆς διατάξεως, πρέπει, ὡς ἐλέχθη, νὰ προσανατολίζεται μετὰ τὸ «σύστημα ἀξιῶν» ποὺ ἀποδέχεται καὶ θέτει τὸ Σύνταγμα. Οἱ ἀξίαι αὐτὲς εἶναι γιὰ τὸ Ἑλληνικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον ἢ Δημοκρατία, ἢ Λαϊκὴ Κυριαρχία, τὸ Κράτος Δικαίου καὶ οἱ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες, εἰς τὶς ὁποῖες πρέπει νὰ προστεθοῦν καὶ οἱ θεμελιώδεις θεσμοί, δηλαδὴ τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα, ὁ Κοινοβουλευτισμὸς καὶ ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν. Οἱ ἀξίαι αὐτὲς εἴτε ὑπάρχουν καὶ ἐκφράζονται εἰς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον (γίνονται κανόνες τοῦ Συντάγματος), ὅπως εἰς τὴν περίπτωσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, εἴτε δὲν ἐκφράζονται μετὰ αὐτό, ἀλλ' ὑπάρχουν εἰς τὴν «συνείδηση» ἐνὸς Λαοῦ, δὲν παύουν νὰ εἶναι οἱ ἀνώτατες κατευθυντήριες διατάξεις τῆς συμπεριφορᾶς τόσο τοῦ νομοθέτου ὅσον καὶ τοῦ ἐκτελεστοῦ-ἐρμηνευτοῦ. Συνεπῶς, τὸ πρόβλημα συγκρούσεως μετὰ τὸ «ἀξιῶν νομικῶν» καὶ «ἀξιῶν τῶν πνευματικῶν ἐπιστημῶν», τὸ ὁποῖον συζητεῖται εὐρύτατα τελευταίως, δὲν φαίνεται νὰ ἔχῃ ἀσφαλῆ βάσιν. Ὁ ἐρμηνευτὴς «ὑποχρεοῦται» νὰ κινηθῇ μέσα εἰς ἓνα κόσμον «ἀξιῶν» κοινωνικῶν εἰς τὴν πιὸ πλατειᾶν τοῦ ὅρου ἔννοια, μέσα εἰς τὶς ὁποῖες οἱ διακρίσεις νομικῶν ἢ μὴ δὲν παίζουν, παρὰ δευτερεύοντα ρόλον. Δὲν πρέπει, ἄλλωστε, νὰ λησμονῆται ὅτι καὶ οἱ νομικὲς ἀξίαι ἰσχύουν, μόνον ἐφ' ὅσον καὶ καθ' ὅσον εἶναι ἀποδεκτὲς ἀπὸ τὸ «κοινωνικὸν σύνολον» μιᾶς ὀρισμένης ἐποχῆς.

v. Τὸ θέμα τῶν κενῶν τοῦ Συντάγματος εἴτε εἶναι ἐκούσια, δηλαδὴ ὁ Συνταγματικὸς Νομοθέτης δὲν «ἠθέλησε» καί, συνεπῶς, ἀπέφυγε νὰ λάβῃ θέση, ἢ ἀκούσια, δηλαδὴ ὁ Νομοθέτης δὲν ἦταν δυνατόν νὰ

λάβη θέση καὶ νὰ προβῆ σὲ ρύθμιση, παρουσιάζεται μὲ τὶς ἐξῆς δύο ἀντιτιθεμένες ἀπόψεις. Ἡ ὅτι κενὰ εἰς τὴν πραγματικότητα δὲν ὑπάρχουν, γιὰ τὰ μὲν ἐκούσια δὲν εἶναι καθ' ἑαυτὰ κενά, ἀλλὰ ἀρνητικὴ ρύθμισις, τὰ δὲ ἀκούσια μποροῦν ὅπωςδὴποτε νὰ καλυφθοῦν ἀπὸ τὸ σύστημα τῶν «ἀξιῶν» τοῦ Συντάγματος, ἢ ὅτι κενὰ ὑπάρχουν καὶ ὅτι τὰ μὲν ἐκούσια καλύπτονται μὲ ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, τὰ δὲ ἀκούσια μπορεῖ νὰ πληρωθοῦν μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἀναλογίας. Ὅτι δηλαδὴ ἐφηρμόσθη σὲ ἄλλη περίπτωσις μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ καὶ σὲ ἐκείνη πού ἐμφανίζει παρόμοια ἢ παρεμφερῆ χαρακτηριστικὰ ἢ ὅτι θὰ «δημιουργηθῆ» κανὼν προερχόμενος ἀπὸ τὴν «καθ' ὅλου ἔννομον τάξιν» πού ἐπικρατεῖ. Ἄν καὶ θεωρητικῶς ἢ ἄποψις τῆς ἐλλείψεως κενῶν εἰς τὸ Σύνταγμα εἶναι ἢ πειστικώτερα, γιὰ λόγους πρακτικοῦς, ἢ ἐρμηνείας, καὶ ἰδίως τῶν δικαστηρίων, ἀκολουθεῖ τὴν προσπάθειαν τῆς καλύψεως τῶν κενῶν μὲ ἀνάλογον ἐφαρμογὴ Δικαίου.

§ 10. Τὸ Συνταγματικὸν Καθεστῶς

1. Τῆς ὑπάρξεως «Συντάγματος» προηγήθη ἱστορικῶς εἰς τὴν Δύση τὸ λεγόμενον Συνταγματικὸν Καθεστῶς (Constitutionalism), δηλαδὴ τὸ πολιτικὸν καθεστῶς εἰς τὸ ὅποιον ἡ ἐξουσία τῶν κυβερνώντων εἶναι περιορισμένη καὶ ἐλεγχόμενη, ἐνῶ οἱ κυβερνώμενοι μετέχουν, κατὰ κάποιον τρόπον, εἰς τὴν ἄσκησίν της.

Εἰς τὸ Συνταγματικὸν Καθεστῶς θεωρεῖται ὅτι ὑπάγεται καὶ τὸ πολίτευμα ἐκεῖνο, εἰς τὸ ὅποιον ὑπάρχει Σύνταγμα (ἀδιαφόρως ἂν εἶναι γραπτὸν ἢ ἄγραφον) ἰσχύον καὶ ἐφαρμοζόμενον, ὅσον καὶ τὸ πολίτευμα εἰς τὸ ὅποιον δὲν ἀπουσιάζει τελείως τὸ Κράτος Δικαίου, τὸ ὅποιον, εἰς τὴν συνήθη χρῆσιν τοῦ ὄρου, ταυτίζεται μὲ τὸ Συνταγματικὸν Καθεστῶς, δεδομένου ὅτι καὶ εἰς αὐτὸ ἡ ἐξουσία περιορίζεται. Ἐν τούτοις, στηριζόμενοι εἰς τὰ ἱστορικὰ προηγούμενα, χρησιμοποιοῦμε τὸν ὄρο Συνταγματικὸν Καθεστῶς γιὰ νὰ χαρακτηρίσωμε ἐιδικώτερα τὰ πολιτεύματα ἐκεῖνα εἰς τὰ ὅποια ὑπάρχει σχετικὸς καὶ μερικὸς προσδιορισμὸς καὶ ἔλεγχος τῆς ἐξουσίας καὶ εἰς τὰ ὅποια παρέχονται εἰς τοὺς κυβερνωμένους δυνατότητες συμμετοχῆς, ἔστω καὶ μὴ ἀποφασιστικῆς σημασίας, καὶ συνεργασίας εἰς τὴν ἄσκησίν της. Ἡ ὕπαρξις Συνταγματικοῦ Κειμένου δὲν εἶναι χαρακτηριστικὸν γνώρισμα γιὰ τὴν ὑπαρξιν ἑνὸς Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος. Ἐπίσης καὶ τὸ μέγεθος καὶ ἡ ἔκτασις τῶν περιορισμῶν τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ εὐρύτης τῆς συμμετοχῆς εἰς αὐτὴν ἀποτελοῦν θέματα «ἐμπειρικά» καὶ «βαθμοῦ» πού ἐμφανίζονται διαφορετικὰ γιὰ τὰ καθ' ἕκαστα Κράτη. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ὀρισμὸς τοῦ

C. J. Friedrich ότι Συνταγματικὸν Καθεστῶς εἶναι ἡ «πρακτικὴ τῆς ἀσκήσεως πολιτικῆς σύμφωνα μὲ τοὺς "κανόνας τοῦ παιχνιδιοῦ", ἡ ὁποία ἐξασφαλίζει ἀποτελεσματικὸς περιορισμοὺς εἰς τὴν κυβερνητικὴ καὶ εἰς τὴν λοιπὴ πολιτικὴ δράση», ἂν καὶ κάπως γενικός, εἶναι ἀξιοσημείωτος, ἐπειδὴ ὑπογραμμίζει τόσο τοὺς διαδικαστικοὺς φραγμοὺς ὅσον καὶ τοὺς οὐσιαστικοὺς ἐλέγχους τῆς ἐξουσίας.

2. Τὸ Συνταγματικὸν Καθεστῶς, μὲ τὸν εἰδικώτερον ὄρισμόν πού χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ, ἐθεωρεῖτο ἕως καὶ τὶς ἀρχές τοῦ αἰῶνος, ὅτι ἀπετέλει μιὰ ἱστορικὴ ἐμφάνιση γιὰ τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Ἐν τούτοις, τελευταῖα παρατηροῦνται ἔθνικες πολιτειακὲς ἐκδηλώσεις πού μόνον σὰν ἐκδήλωση Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθοῦν (π.χ. Ἰσπανία), καθὼς καὶ ἐμφανίσαις ὑπερεθνικῆς πού μπορεῖ νὰ καλυφθοῦν ἐπίσης μὲ κάποια μορφή του (π.χ. Κοινωνία τῶν Ἐθνῶν, Ὁργανισμὸς Ἠνωμένων Ἐθνῶν).

3. α) Οἱ ἱστορικὲς ἀρχές Συνταγματικῶν Καθεστῶτων μπορεῖ νὰ ἀνερευθοῦν κυρίως εἰς τὴν Ἀρχαία Ἑλλάδα καὶ εἰς τὴν Ἀρχαία Ρώμη, ὅπου ἡ ἔννοια τοῦ νόμου (Πλάτων - Ἀριστοτέλης) καὶ τῆς κυβερνήσεως πού θεμελιώνεται καὶ νομιμοποιεῖται ἀπὸ νόμους (προερχομένους ἀπὸ τὸ Λαό), ἀποτελοῦσαν τὶς πρῶτες μορφῆς περιορισμοῦ τῆς ἐξουσίας.

Ἐν τούτοις, πρόδρομος τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νεωτέρων Συνταγματικῶν Καθεστῶτων μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ ἡ λεγομένη Συνοδικὴ Κίνησις (Consularism - Konzularismus) τοῦ 14ου αἰῶνος, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία ἡ παπικὴ ἐξουσία περιορίζεται ἀπὸ τὶς Συνόδους, οἱ ὁποῖες ἀποτελοῦν «ἐκκληλεγεμένα σώματα» καὶ ἔχουν «τὸ κυριαρχικόν» δικαίωμα νὰ «νομοθετοῦν». Οἱ «τεθειμένοι» κανόνες ἀποτελοῦν «νομικοὺς» περιορισμοὺς κάθε ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας, περιλαμβανομένης, κατ' ἐξοχήν, καὶ τῆς παπικῆς ἐξουσίας. Οἱ ἰδέες τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἐξουσίας ἐπεξετάθησαν σύντομα καὶ κατέλαβαν καὶ τοὺς τομεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

β) Τὸ Μοναρχικὸν Συνταγματικὸν Καθεστῶς συνδυάζεται «μὲ τὴν τήρησιν τῶν ἔθιμικῶν οὐσιαστικῶν περιορισμῶν, τῆς ἀποδεκτῆς καὶ νομίμου διαδικασίας καὶ τοῦ "Κράτους Δικαίου"» (J. R. Penock - D. G. Smith). Ὁ Μονάρχης ἦταν ὑποχρεωμένος νὰ τηρῆ τὶς, κατὰ παράδοσιν, «ἐλευθερίες» καὶ «ἀπαλλαγές», νὰ διοικῆ ἀντικειμενικῶς καὶ ἐπιεικῶς καὶ νὰ κινῆται ὡς ὁ θεματοφύλαξ τοῦ «γενικοῦ συμφέροντος». Τὰ «κεκτημένα ὀργανωμένα συμφέροντα», ἰδίως τῶν εὐγενῶν, εἶχαν ἐπιτύχει νὰ ἀσκοῦν ἔλεγχον ἐπὶ τοῦ Μονάρχου μὲ τὴν ὑποχρέωσιν τοῦ τελευταίου νὰ δέχεται «συμβουλές» ἢ νὰ ἐπιτυγχάνη τὴν συναίνεσίν των γιὰ ὀρισμένες σημαντικὲς πράξεις του. Ὁ Μονάρχης, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, περι-

ωρίζετο ἀπὸ δικαίωματα καὶ ἐλευθερίες ἰδιωτικοῦ δικαίου τῶν ὑπηκόων του, ἀπὸ τοὺς βασικοὺς νόμους τοῦ Βασιλείου καὶ ἀπὸ τὰ Δικαστήρια ἢ Κοινοβούλια (Courts - Parliaments), ὡς ὄργανα προστασίας τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων τῆς ἐποχῆς. Ὁ Μονάρχης ἦτο κυρίαρχος μόνον ὡς «Βασιλεὺς ἐν Κοινοβουλίῳ» (King in Parliament).

Οἱ περιορισμοὶ τοῦ Μοναρχικοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστώτος, ἂν καὶ ὑπαρκτοί, ἐξηρτῶντο, βασικῶς, ἀπὸ τὴν θέληση τοῦ Μονάρχου, ἢ προσωπικότης τοῦ ὁποίου ἐπαιζε ἀποφασιστικὸ ρόλο γιὰ τὴν τήρησή τους. Ἡ ἔλλειψις, ἐπίσης, γενικῶς ἀναγνωρισμένων καὶ ἀποτελεσματικῶν νομικῶν ἐλέγχων καὶ κυρώσεων, καθίστα, πολλές φορές, τοὺς περιορισμοὺς καθαρὰ «θεωρητικῆς ἀξίας». Τέλος, καὶ τὸ γεγονός ὅτι τὰ Κοινοβούλια δὲν συνεκαλοῦντο ἐπὶ πολλὰ ἔτη (π.χ. Ἑγγλία - Γαλλία) μετέβαλε καὶ τὴν μερικὴ συμμετοχὴ τῶν «εὐγενῶν» σὲ ἀπλό σύμβολο χωρὶς μεγάλη πρακτικὴ ἀξία.

γ) Τὸ Ὀλιγαρχικὸν Συνταγματικὸν Καθεστῶς ἐστηρίζετο εἰς τρεῖς βασικὰς ἐλλείψεις. Τὴν ἔλλειψη γενικῶς ἀνεγνωρισμένης καὶ πραγματικῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, τὴν ἔλλειψη ἐνιαίας πολιτικῆς κοινότητος καὶ τὴν ἔλλειψη «ἀκριβοῦς ἐντοπίσεως τῆς πηγῆς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας». Εἰς τὸ Ὀλιγαρχικὸν Συνταγματικὸν Καθεστῶς ὑπάρχουν ἀποτελεσματικοὶ περιορισμοὶ κάθε ἐξουσίας μὲ τὴν ὑπαρξὴ ἰσοδυνάμων ἢ σχεδὸν ἰσοδυνάμων ἄλλων ἐξουσιῶν, ποὺ ἐξέφραζαν δυναμικῶς ὁμάδες «ὀλιγαρχικὰ συγκεντρωμένες». Ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν — ὄχι Λειτουργιῶν — εἶχε τὸ νόημα νὰ περιορίζη καὶ νὰ ἐλέγξη τὴν Ἐκτελεστικὴ Ἐξουσία (Μονάρχης) μὲ τὴν Νομοθετικὴ (Λαὸς) ἢ τὰνάπαλιν, χωρὶς νὰ «ξεκαθαρίζεται» ὀριστικὰ ποῖος τελικὰ «ἀποφασίζει». Ἐπίσης καὶ τὸ σύστημα τῶν «ἐλέγχων καὶ ἰσορροπιῶν» («checks and balances») ἀπέβλεπε εἰς τὸ νὰ μὴν ἀφίνεται καμμιά ἀπὸ τὶς ἐξουσίες νὰ «αὐξάνεται» (ἰσχυροποιεῖται), εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργῆται ἓνα «αὐτοεξισορροποῦμενον» πολιτικὸν σύστημα. Ἡ συμμετοχὴ εἰς τὴν ἐξουσία ἐπραγματοποιεῖτο μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν παλαιῶν «elites» ἢ τῶν elites ποὺ ἐδημιούργησε ἢ πρώτη δυναμικὴ ἐμφάνισις τῆς ἀστικῆς τάξεως.

Καθ' ὅλη τὴν διάρκειαν τῆς ἐπικρατήσεως τοῦ Ὀλιγαρχικοῦ Καθεστώτος (18ος καὶ μέρος τοῦ 19ου αἰῶνος), ἢ «ταξικὰ» ἢ ἢ «ἰδεολογικὰ» διηρημένη κοινωνία καὶ ἢ ἀντίθεσις τῆς πρὸς τὸ Κράτος δὲν ἐπέτρεψαν τὴν δημιουργίαν τῶν «πραγματικῶν» δημοκρατικῶν προϋποθέσεων τῆς πολιτικῆς ζωῆς (ἐθνικὴ κοινότης — πολιτικὰ κόμματα — ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα — ἐλευθέρην διακίνησιν ἰδεῶν) καὶ μολοντί τὸ «καθεστῶς» διεκρίνετο ἀπὸ «μετριοπάθεια» (moderation) καὶ ἀπέβλεπε εἰς τὴν «ἐλευθερίαν»

— σάν ἀντίθεσις πρὸς τὸ Μοναρχικὸν Συνταγματικὸν Καθεστῶς —, ἐν τούτοις, ὄχι μόνον δὲν ἐπαγιώθη, ἀλλὰ καὶ δὲν ἐξεπέρασε τὴν διαφθορά, τὴν ἀποτελμάτωση καὶ τὴν ἀστάθεια, πού οἱ ὀλιγαρχικὲς βάσεις του ὑποβοηθοῦσαν νὰ δυναμώνουν μὲ τὴν τελικὴ ἐπικράτησή του. Τὸ πρῶτον, σχεδόν, ἡμισυ τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὴν Γαλλία, Γερμανία, Αὐστρία καὶ Ρωσία εἶναι χαρακτηριστικὸν τῶν διαφόρων μορφῶν τῶν «Ὀλιγαρχικῶν» Συνταγματικῶν Καθεστῶτων. Εἰς τὸν ἑλληνικὸν χώρον, τὴν ἴδια ἐποχὴ, τὰ πολιτεύματα τῶν Ἰονίων Νήσων ἔχουν ὅλα τὰ γνωρίσματα ἑνὸς Ὀλιγαρχικοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος καὶ μάλιστα «προικισμένον» καὶ μὲ Συνταγματικὸν Κείμενον.

4. Δύο εἶναι οἱ βασικὲς θεωρητικὲς προϋποθέσεις κάθε Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος:

α) Ἡ ὑπαρξὶς κανόνων — standards — ὑπὸ μορφήν ἀρχῶν φυσικοῦ δικαίου, ἠθικῶν ἐπιταγῶν, κανόνων ἐθιμοτυπικῶν καὶ κανόνων δικαίου, πρὸς τοὺς ὁποίους νὰ μπορῇ νὰ γίνεταί κάθε φορά ἢ «ἀναφορὰ» τῆς κρατικῆς συμπεριφορᾶς καὶ νὰ ἐλέγχεται τὸ περιεχόμενόν της, καὶ

β) Ἡ ὑπαρξὶς θεσμῶν, πού νὰ μποροῦν νὰ κρίνουν καὶ νὰ ἐλέγχουν τὴν κρατικὴν συμπεριφορὰ καὶ νὰ ἔχουν τὴν εὐχέρεια («δύναμη») νὰ ἐπιβάλλουν «κυρώσεις».

Ὅπως εἶναι φανερόν, ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν κανόνων καὶ ἀπὸ τὴν «ἰσχὺ» τῶν θεσμῶν ἐξαρτᾶται καὶ ὁ ἰδιαίτερος προσδιορισμὸς τοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος, πού κάθε φορά ἐπικρατεῖ εἰς ἓνα Κράτος. Νομικὲς ἐπιταγές, ὡς κανόνες, καὶ Δικαστήρια, ὡς θεσμοί, ἀποτελοῦν τὶς μεγαλύτερες «ἐγγυήσεις» γιὰ τὴν λειτουργία ἑνὸς Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος.

5. Μορφές Ὀλιγαρχικοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος μποροῦν νὰ ἀνευρεθοῦν σήμερα καὶ εἰς Κράτη τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Τρίτου Κόσμου. Ἰδίως εἰς τὶς στιγμὲς κατὰ τὶς ὁποῖες ἓνα μοναδικὸν κέντρον τῆς ἐξουσίας δὲν φαίνεται νὰ εἶναι σαφῶς προσδιωρισμένον καὶ ὑπάρχουν παράλληλα καὶ ἄλλα κέντρα «ἐνδεχομένης» ἢ «ὑπαρκτῆς» δυνάμεως. Ἔτσι, π.χ., ὅταν ἡ δύναμις τοῦ κόμματος, τῆς γραφειοκρατίας καὶ τοῦ στρατοῦ ἐξισορροποῦντο εἰς τὴν Ἐνωση Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν, τότε ἡ τριμερὴς αὐτὴ «Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν» ἀπειτέλει πραγματικότητα καὶ ὠδηγοῦσε εἰς τὸν περιορισμὸν καὶ τὸν ἐλεγχον τῆς ἐξουσίας ἀπὸ μία ὀλιγαρχικὴ ὁμάδα (κόμμα, γραφειοκρατία, στρατός) καὶ ἐξησφάλιζε καὶ τὴν συμμετοχὴ τῶν ἄλλων εἰς τὴν ἄσκησιν τῆς ἐξουσίας.

6. Προσπάθειες εἰσαγωγῆς τῶν ἰδεῶν τοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος μποροῦμε νὰ διαπιστώσωμε καὶ εἰς τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἀποικιοκρατίας καὶ εἰς τὴν διεθνῆ κοινωνία.

α) Ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ ἐξέλιξιν τοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος εἰς τὴν

Δύση διαπιστοῦται ὅτι ἡ ἀποστολή του ἦταν νὰ δεσμεύη τὴν ἔσω τε-
ρική ἐξουσία ἑνὸς Κράτους καὶ νὰ προστατεύη τοὺς πολῖτες του
μὲ τὴν, κατὰ τὸ δυνατόν, ἄρση τῶν συγκρούσεων ποὺ θὰ ἐπῆγάζαν ἀπὸ
ἔσωτερικούς πολιτικούς ἀνταγωνισμούς. «Ἡ Εἰσαγωγή τοῦ Συνταγματικοῦ
Καθεστῶτος εἰς τὶς ἀποικίες ἀποτελεῖ ἕνα ἱστορικὸν παράδοξον, ἕνα πολι-
τειακὸν ἀσυμβίβαστον καὶ μιὰ πολιτικὴ ἀντινομία, ποὺ ὄχι μόνον δὲν ἔχουν
ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἄρση τῶν συγκρούσεων καὶ τὴν πολιτικὴ ὀλοκλήρωση
καὶ συνοχή, ἀλλὰ ἀντιθέτως ὀδηγοῦν εἰς τὴν ἐξαψη τῶν ἀνταγωνισμῶν
καὶ εἰς τὸν συνειδητὸν πολιτικὸν διαφορισμό. Τὸ Συνταγματικὸν Καθε-
στῶς ἐπιτυγχάνει τελικὰ τὴν ὀριστικὴ διάσπαση τῆς ἐνόητος Μητροπό-
λεως - Ἀποικίων, ἡ ὁποία πραγματοποιεῖται μὲ τὴν πολιτικὴ ἀνεξαρτη-
σία ποὺ ἐπιζητοῦν καὶ ἐπιτυγχάνουν, ἂν ὄχι καὶ χωρὶς δυσκολίες, οἱ τε-
λευταῖες». Ἀποικιακὸ Συνταγματικὸ Καθεστῶς ὑπῆρξε π.χ. εἰς τὰς Ἰνδίας
καὶ τὴν Νιγηρίαν.

β) Τὸ λεγόμενον διεθνὲς Συνταγματικὸν Καθεστῶς
(international constitutionalism) ἀποτελεῖ ἀπόπειραν ἐπεκτάσεως τῶν
ιδεῶν τοῦ δυτικοῦ Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος καὶ ἐπὶ
διεθνοῦς ἐπιπέδου. Μποροῦμε νὰ διαπιστώσωμε τὴν ὑπαρξή του εἰς τὸ
Συμβούλιον τῆς Εὐρώπης, τὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονο-
μικὴ Κοινότητα καὶ τὸν Ὄργανισμὸν Ἡνωμένων Ἐ-
θνῶν. Ἡ ἐπιτυχία του, πάντως, δὲν εἶναι μεγάλη. Ἰδιαιτέρως εἰς τὸν
Ο.Η.Ε. πρέπει νὰ σημειωθοῦν οἱ δυσχέρειες ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν συμ-
μετοχὴ Κρατῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Τρίτου Κόσμου, μὲ διαφορετι-
κοὺς ἰδεολογικούς καὶ πολιτικούς προσανατολισμούς ποὺ μὲ δυσκολία
ἐπιτρέπουν τὴν «ἄνετη εἰσαγωγή» καὶ ἐπιβολὴ τῶν ιδεῶν τοῦ Δυτικοῦ
Κόσμου. Πάντως δέον νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Οἰκουμενικὴ Διακή-
ρυξις τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων τῆς 10ης Δεκεμ-
βρίου 1948 ἀποτελεῖ ἕνα χαρακτηριστικὸν ἐπίτευγμα εἰς τὸν τομέα τοῦ
Διεθνoῦς Συνταγματικοῦ Καθεστῶτος ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θέσεως εἰς τὰ
Κράτη διεθνῶν δεσμεύσεων καὶ περιορισμῶν — ἔστω καὶ ἄνευ μηχαν-
ισμοῦ κυρώσεων — ὑπὲρ τοῦ ἀσημάντου ἀνθρώπου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΡΙΤΟΝ

ΤΟ ΣΥΝΤΑΓΜΑ

§ 11. Ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος

1. Τὸ Σύνταγμα ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τὶς βασικὰς ἔννοιαι τοῦ Συνταγματικοῦ καὶ γενικώτερα τοῦ Δημοσίου Δικαίου. Τὰ ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά της εἶναι ὅτι ἀνήκει στὶς πολιτικὰς - πολεμικὰς ἔννοιαι καὶ ὅτι ἀπετέλεσε, ἰδίως στὶς ἀρχὰς καὶ τὰ μέσα τοῦ περασμένου αἰῶνος, ἕνα πολιτικὸ μῦθο. Ἐνα Κράτος χωρὶς Σύνταγμα (λαϊκῆς κυριαρχίας ἢ παραχωρημένο) δὲν θεωρεῖται πολιτικῶς «ἀνεπτυγμένο» καὶ ἕνα Κράτος χωρὶς «Κείμενον» ποὺ νὰ ἐξασφαλίζῃ ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ διάκριση τῶν ἐξουσιῶν δὲν ἔχει πραγματικὸ Σύνταγμα. Τὸ Σύνταγμα ἐξ ἄλλου ἐπιστεύετο ὡς τὸ «ἰδανικὸ μέσο» γιὰ κάθε πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ εὐημερία καὶ πρόοδο. Σὰν ἔννοια πολιτικῆ ἀνάγεται εἰς τὴν Ἄρχαία Ἑλλάδα καὶ Ρώμη, ἐνῶ σὰν ἔννοια καθαρῶς ἐπιστημονικὴ πῆρε μιὰ ὀριστικὴ σχεδὸν διαμόρφωση ἀπὸ τὴν γαλλικὴ ἐπιστῆμη καὶ τὴν δικαστικὴν πρακτικὴν τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τοῦ 19ου αἰῶνος, ποὺ ὠλοκληρώθη ἀπὸ τὴν γερμανικὴν νομικὴν ἐπιστῆμη τοῦ 19ου καὶ 20οῦ αἰῶνος. Ἡ μελέτη τοῦ Συντάγματος συνεπῶς πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τὴν ὅσον τὸ δυνατὸν περισσότερα στοιχεῖα ἀπὸ τὸ πλούσιον ἱστορικὸν καὶ ἐννοιολογικὸν περιεχόμενον του. Ὁ Η. Huber διακρίνει, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν οὐσιαστικὴν καὶ τὴν τυπικὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος, τὴν νομικὴν, τὴν κοινωνιολογικὴν, τὴν ἐθνικὴν, τὴν κοινωνικὴν, τὴν λαϊκὴν, τὴν τῆς «ὀλοκληρώσεως», τὴν φιλελευθέρην καὶ πολλὰς ἄλλας. Ἀπ' αὐτὰς θὰ μελετήσωμε ἐκεῖνες μόνον ποὺ ἔχουν μεγαλύτερη πρακτικὴ καὶ θεωρητικὴ σημασίαν καὶ μᾶς ὑποβοηθοῦν γιὰ τὴν κατανόησιν τοῦ Συντάγματος, ὅπως τὸ ἀντιλαμβάνεται ἡ Ἐπιστῆμη τοῦ 20οῦ αἰῶνος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου.

Ὁ ὅρος «Σύνταγμα» (Constitution), σὰν ἔννοια ἀνάλογη μὲ τὴν σημερινήν, χρησιμοποιεῖται τὸ πρῶτον ἀπὸ τὸν Cicero (De Republica, i, 40). Ὁ ὅρος «Πολιτεία» ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ Ἄριστοτέλης περιλαμβάνει ὄχι μόνον τὸ Σύνταγμα ἑνὸς ὀρισμένου κρατικοῦ τύπου (μικτὸν πολιτεύμα), ἀλλὰ καὶ ὅλην τὴν πολιτικὴν δομὴν μιᾶς κοινότητος (πολιτικὸν καθε-

στώς) και με την σημασία αυτή έγινε τελευταία αναβίωση του όρου — Polity — ιδίως εις την Πολιτική Ἐπιστήμη.

2. α) Ἡ οὐσιαστικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ἦταν γνωστὴ καὶ στὸν Ἀριστοτέλη, ποὺ τὴν καθώριζε σὰν «τάξιν ταῖς πόλεσιν ἢ περὶ τὰς ἀρχάς τινα τρόπον νενέμηνται καὶ τί τὸ κύριον τῆς Πολιτείας». Ἡ οὐσιαστικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ταυτίζεται μὲ τὸ περιεχόμενον τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ περιλαμβάνει τὴν ὀργάνωση καὶ τὴν ἀρμοδιότητα τῶν θεμελιωδῶν κρατικῶν λειτουργιῶν, καθὼς καὶ τὰ ὅρια τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἢ, ἀναλυτικώτερα, «τὸ σύνολον τῶν νομικῶν κανόνων διὰ τῶν ὁποίων καθορίζονται ἀφ' ἐνὸς ἢ μορφή τοῦ Κράτους, καὶ κατὰ βάσιν ἢ ὑπαρξίς, ἢ ἀρμοδιότης, ὁ τρόπος τῆς ἐνεργείας καὶ ἢ πρὸς ἄλληλα σχέσεις τῶν ὀργάνων αὐτοῦ καὶ ἀφ' ἐτέρου τὰ ὅρια τῆς κρατικῆς ἐξουσίας ἀπέναντι τῶν ὑπηκόων» (Σβῶλος).

β) Τὸ Σύνταγμα στὴν οὐσιαστικὴ ἔννοιά του εἶναι στοιχεῖον ἀπαρίτητον σὲ κάθε σύγχρονον Κράτος, ἀδιαφόρως τῆς πολιτειακῆς μορφῆς του. Ἀναφέρεται στὴν νομικὴ ὀργάνωση τοῦ Κράτους καὶ στὴν νομικὴ ἐμφάνιση τῆς κρατικῆς κυριαρχίας. Ἀποτελεῖ «τὸ νομικὸν βάπτισμα τῆς κυριαρχίας». Γι' αὐτὸ ἢ ρῆσις ὅτι Σύνταγμα ἔχει κάθε Κράτος εἶναι ἀκριβής, ἐφ' ὅσον σὰν Σύνταγμα θεωρεῖται ἢ βασικὴ νομικὴ τοῦ ὀργάνωσις. Δὲν εἶναι ὁμως ἀληθινή, ἐφ' ὅσον Σύνταγμα θεωρεῖται ἢ τυπικὴ ἢ ἢ ἰδανικὴ ἔννοιά του.

γ) Τὸ Σύνταγμα στὴν οὐσιαστικὴ ἔννοιά του ἀνευρίσκεται σὲ κανόνες δικαίου διαφοροῦ νομικῆς ἰσχύος. Συνήθως περιλαμβάνεται στὴν τυπικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος (Συνταγματικὸν Κείμενον) καὶ στοὺς ὀργανωτικοὺς καὶ διοικητικοὺς νόμους. Μὰ ὄχι σπάνια ὑπάρχουν κανόνες οὐσιαστικοῦ Συντάγματος καὶ σὲ ἄλλους νόμους (π.χ. Ποινικὸν Νόμον) ἢ σὲ διατάγματα ἢ καὶ ἀπλῆς διατάξεις (π.χ. ἀστυνομικές).

3. α) Τὸ Σύνταγμα στὴν τυπικὴ ἔννοιά του εἶναι ὁ βασικὸς νόμος μὲ ἠϋξημένη τυπικὴ δύναμη. Δηλαδή ὁ γραπτὸς νόμος ποὺ διαφέρει ἀπὸ τοὺς ἄλλους κοινούς νόμους γιατί προέρχεται, συνήθως, ἀπὸ ἰδιαίτερον ὄργανον καὶ τίθεται μὲ ξεχωριστὴ διαδικασία. Ἐπίσης γιατί ἔχει νομικὲς συνέπειες «ἰσχυρότερες» ἀπὸ τὶς «συνέπειες» τῶν ἄλλων κοινῶν νόμων.

Ὅταν, συνήθως, μιλοῦμε γιὰ Σύνταγμα τὸν 19ον αἰῶνα ἐννοοῦμε τὴν τυπικὴ καθὼς καὶ τὴν ἰδανικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος. Κατὰ τὸν C. Schmitt ἢ τυπικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσῃ τὴν ἀπόφαση γιὰ τὴν πολιτικὴ ἐνότητα τοῦ Κράτους. Μόνον ἢ ὑπαρξίς τοῦ συγχρόνου δυτικοῦ Ἐθνικοῦ Κράτους, μὲ τὴν πολιτικὴ καὶ τὴν ἐθνικὴ ὁμοιογένειά του, ἐπέτρεψε τὴν ἔκφραση τῆς πολιτικῆς του ἐνότητος μὲ μιὰ πανηγυρικὴ πράξη, ὅπως τὸ τυπικὸ Σύνταγμα.

β) Ἡ διάκρισις συνήθους νόμου καὶ νόμου θεμελιώδους (Συντάγματος) ἦτο γνωστὴ καὶ στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα. Οἱ ὁπαδοὶ τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἐπίσης, ξεχώριζαν τοὺς *leges fundamentales* ἀπὸ τοὺς κοινούς νόμους, καὶ ἡ ὀρολογία αὐτὴ παρέμεινε καὶ στοὺς νεωτέρους χρόνους, ὅπως π.χ. οἱ *lois fondamentales* στοὺς Bodin καὶ Montesquieu.

γ) Τὸ Σύνταγμα στὴν τυπικὴ ἔννοιά του ταυτίζεται συνήθως μὲ τὸ *Συνταγματικὸν Κείμενον*, δηλαδὴ τὸν κωδικοποιημένο νόμο πὺ περιέχει κυρίως διατάξεις οὐσιαστικοῦ Συντάγματος. Ἐν τούτοις, ἀπὸ λόγους ἱστορικοῦς, πολιτικοῦς ἢ κοινωνικοῦς, τὰ τυπικὰ Σύνταγματα περιέχουν καὶ ἀφορισμοὺς πολιτικοῦς ἢ ἰδεολογικοῦς, δίχως ἄμεση νομικὴ σημασία, καθὼς καὶ κανόνες διοικητικοῦ, δικονομικοῦ κλπ. κλάδων δικαίου. Ἀρκετὰ μεταπολεμικὰ Συνταγματικὰ Κείμενα, ὅπως π.χ. τῆς Γαλλίας (1946), τῆς Ἰταλίας (1948), ὁ Βασικὸς Νόμος Δυτικῆς Γερμανίας (1949), τῆς Τουρκίας (1961), τῆς Ἑλλάδος (1968), περιέχουν Προοίμια, ἢτοι Διακηρύξεις «Ἀρχῶν καὶ Ἐπιδιώξεων» πὺ ἡ νομικὴ τους σημασία ἀμφισβητεῖται ἀπὸ πολλοὺς.

4. Ἡ ἰδανικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ἀναφέρεται κυρίως στὸ πολιτικὸν ἰδανικὸν τὸ ὁποῖον τὸ Σύνταγμα καὶ σὰν ὀργανωτικὸ σχῆμα τοῦ Κράτους καὶ σὰν θεμελιώδης νόμος προσπαθεῖ νὰ κατοχυρώσῃ.

Τὸ πολιτικὸν ἰδανικὸν πὺ περιλαμβάνεται στὸ τύπον τοῦ φιλελευθέρου Συντάγματος τοῦ 19ου αἰῶνος τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, εἶναι τὸ ἰδανικὸν τῆς Ἀτομικῆς Φιλελευθέρως Δημοκρατίας.

Τὸ ἄτομον εἶναι τὸ κέντρον καὶ ἡ ἀξία τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ἐλευθερία του καὶ ἡ ἰδιοκτησία του δικαιώματα ἱερά καὶ ἀπαραβίαστα. Ὁ νόμος ἔχει σκοπὸ νὰ τὰ προστατεύσῃ καὶ γι' αὐτὸ καταρτίζεται ἀπὸ τὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα πὺ ἐκφράζουν τὴν θέληση τῶν ἀτόμων. Τὸ Κράτος περιορίζει τὴν δράση του στὴν προστασία τῶν ἀτόμων καὶ εἶναι «ὄργανον» καὶ μέσον γιὰ τὶς ἐπιδιώξεις τους.

Ἡ ἰδανικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος μετεβλήθη τὸν 20ὸν αἰῶνα. Ἡ μεταβολὴ αὐτὴ πὺ συνδέεται μὲ τὴν ἐπικράτηση τῶν ἰδεῶν τοῦ Κοινωνικοῦ Κράτους (*Sozialstaat*) ἢ τοῦ Κράτους Εὐποιίας (*Welfare State*) ἀντικατοπτρίζεται καὶ στὰ στοιχεῖα τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος πὺ θὰ μελετήσωμε πάρα κάτω (παρ. 19).

5. Ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος ὡς μέσου ὀλοκλήρωσεως (*integration*) τῆς κρατικῆς ζωῆς ἀνατρέχει εἰς τὸν R. Smend, ὁ ὅποιος πρῶτος ἀνέπτυξε τὴν θεωρία τοῦ Συντάγματος «ὡς τῆς νομικῆς τάξεως τῆς διαδικασίας τῆς κρατικῆς ὀλοκλήρωσεως» καὶ εἰς τοὺς ἀπ' αὐτὴν ἐπηρεασμένους συνταγματολόγους R. Bäumlin, H. Ehmke καὶ K. Hesse, οἱ ὅποιοι καὶ τονίζουν τὴν στενὴ σχέση Συντάγματος καὶ πραγματικῆς ζωῆς. Ὅταν

μιλούμε για ολοκλήρωση έννοοῦμε τὴν διαδικασία μὲ τὴν ὁποία δημιουργεῖται ἢ ἀποκαθίσταται μία ἐνό-της ἀπὸ χωριστὰ ἢ διαφορετικὰ στοιχεῖα, πού μὲ αὐτὴ ἀφομοιώνονται καὶ συντίθενται σὲ μιὰ νέα ἐνότητα. Τὸ Σύνταγμα σὲ «διαρκῆ εξέλιξη» καὶ μὲ ἀέναη προσπάθεια νὰ ἀντιμετωπίζη τις πάντοτε μεταβαλλόμενες ἱστορικές συνθήκες, ἐπιδιώκει νὰ εἶναι, καὶ ὅταν ἔχη νομιμοποιηθῆ εἰς τὴν συνείδηση τοῦ λαοῦ εἶναι, τὸ στοιχεῖον τῆς ολοκληρώσεως τῆς κρατικῆς ζωῆς, τὸ στοιχεῖον δηλαδὴ πού ἐξασφαλίζει τὴν κρατικὴ καὶ ἐθνικὴ ἐνότητα καὶ τὴν ἐξισορρόπηση τῶν ἐκάστοτε μεταβαλλομένων καὶ ἀλληλοσυγκρουομένων κοινωνικῶν, πολιτιστικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων.

6. Μιὰ προσπάθεια συνθετικὴ πού περιλαμβάνει στοιχεῖα ἀπὸ τις παρὰ πάνω ἀντιλήψεις τοῦ Συντάγματος, μὰ πού ἔχει σκοπὸν τὴν δημιουργία μιᾶς καθολικῆς καὶ ἐνιαίας ἐννοίας τοῦ Συντάγματος, εἶναι ἡ λεγομένη ὄντολογικὴ ἐννοια τοῦ Συντάγματος. Σύμφωνα μὲ αὐτὴ : «Σύνταγμα εἶναι ἡ θεμελιώδης νομικὴ-πολιτικὴ τάξις πού χαράζει τὰ ὅρια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ κινηθῆ ἡ ζωὴ ἐνὸς λαοῦ, πού διαδηλώνει τὴ θέληση καὶ τὴν μορφή τῆς πολιτικῆς του ὑπάρξεως καὶ ἀνεξαρτησίας, τὸν ἐντάσσει σὲ μιὰ γενικώτερη διεθνῆ τάξη καὶ γενικὰ ὀλοκληρώνει τὴν πολιτικὴ του ζωὴ».

Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη αὐτὴ τὸ Σύνταγμα γενικῶς εἶναι θεσμὸς νομικός, πολιτικός καὶ κοινωνικός πού προέρχεται ἀπὸ ἕναν Λαὸ πού ζητεῖ νὰ τὸν ἐκφράση πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ καὶ νὰ τὸν ἐμφανίσῃ σὰν ἰδιαιτέρη κρατικὴ μονάδα στὴ διεθνῆ κοινωνία. Τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα, ἰδιαιτέρα, περιλαμβάνει τὰ ἐξῆς στοιχεῖα : ὑπάρχει καὶ ζεῖ στὴν συνταγματικὴ συνείδηση τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἔχει κατὰ βάσιν ἱστορικὰ διαμορφωθῆ ὡς πρὸς τοὺς θεμελιώδεις θεσμοὺς του κατὰ τὴν τελευταία ἑκατοπεντηκονταετία τῆς ἐλευθέρης ζωῆς μας καὶ ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ ὀρισμένη διεθνῆ τάξη στὴν ὁποία ἔχομε πολιτικὰ ἐνταχθῆ. Τὸ Σύνταγμά μας, τέλος, ἀπὸ τὸ Προσωρινὸ Πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822, δηλαδὴ ἀπὸ τὴ πρώτη του ἱστορικὴ ἐμφάνιση ὡς τοῦ ἐνιαίου Ἑλληνικοῦ Συντάγματος, ἀπετέλεσε ἕνα στοιχεῖον ὀλοκλήρωσεως τῆς πολιτικῆς μας ζωῆς, πού εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικὸν ὅταν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ Πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου ἐπηκολούθησε τὰ τοπικὰ πολιτεύματα τοῦ 1821.

Πάρα κάτω θὰ ἀναπτύξωμε λεπτομερῶς τὰ στοιχεῖα αὐτὰ τοῦ Συντάγματος. Ἐδῶ σημειώνωμε μόνον ὅτι στὸ Σύνταγμά μας ἐκδηλώνεται ἡ συνταγματικὴ συνείδησις τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ (μὲ κύρια συστατικὰ τῆς τῆν

Δημοκρατία, τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία, τὸ Κράτος Δικαίου καὶ τὶς Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες), ἐμφανίζονται τὰ κύρια σχήματα τῶν ἱστορικῶν διαμορφωμένων θεμελιωδῶν θεσμῶν τοῦ (ἤτοι τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα, ὁ Κοινοβουλευτισμὸς καὶ ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν) καὶ πραγματοποιεῖται ἡ ἔνταξις μας στὸν Δυτικὸν Κόσμον (ἀμερικανικὸν διεθνῆ συνασπισμὸν) μὲ τὴν ἀποδοχὴ τῶν πολιτικῶν ιδεωδῶν καὶ θεσμῶν τοῦ τύπου τῆς Δυτικῆς Δημοκρατίας.

7. Τὸ Σύνταγμα χαρακτηρίζεται σὰν ἄγραφον, ὅταν δὲν εἶναι διατυπωμένο σὲ κείμενον ποὺ νὰ προέρχεται ἀπὸ Συντακτικὸν Νομοθέτη. Συνήθως τὸ ἄγραφο Σύνταγμα ἀποτελεῖται ἀπὸ ἐθμικοὺς κανόνες, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται νὰ ὑπάρχουν καὶ πολλὲς γραπτὲς διατάξεις, χωρὶς ὅμως ἠϋξημένη τυπικὴ ἰσχὺ.

Καμμιά χώρα δὲν ἔχει ἀποκλειστικὰ ἄγραφο Σύνταγμα. Καὶ αὐτὴ ἡ Ἀγγλία (τὸ Ἠνωμένον Βασίλειον), ποὺ θεωρεῖται σὰν ἡ κοινὴ τοῦ ἀγράφου Συντάγματος, ἔχει πλὴν τῶν ἐθίμων καὶ τῶν συνθηκῶν τοῦ πολιτεύματος καὶ πλῆθος γραπτῶν συνταγματικῶν κανόνων, ὅπως π.χ. τὴν Magna Carta, τὸ Bill of Rights καὶ πολλὰ ἄλλα. Ἄλλες χῶρες ἀγράφου Συντάγματος ἢ Συνταγματικοῦ Καθεστώτος εἶναι ἡ Νέα Ζηλανδία καὶ ἡ Ἰσπανία.

8. Τὸ γραπτὸ Σύνταγμα διατυπώνεται σὲ ἓνα ἢ περισσότερα Συνταγματικὰ Κείμενα. Τὸ γραπτὸ Σύνταγμα εἶναι νεώτερη ἱστορικὴ ἐμφάνισις καὶ ἔχει σὰν πρότυπον τὸ Σύνταγμα τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τοῦ 1787 καὶ τῆς Γαλλίας τοῦ 1791. Ὡς τὸ πρῶτον γραπτὸν Σύνταγμα δέον θὰ θεωρηθῇ τὸ κείμενον τῶν 17 ἄρθρων τοῦ Ἰάπωνος πρίγκηπος Botoku (604 π.Χ.). Ἐν τούτοις, γιὰ τὸν κόσμον τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ τὸ πρῶτον πάντως γραπτὸν Σύνταγμα εἶναι τὸ : «The Fundamental Orders» τοῦ Connecticut τοῦ ἔτους 1639.

Ἡ ἔγγραφος διατύπωσις ἔχει καὶ ἐδῶ τὸ νόημα μιᾶς μεγαλύτηρος ἐξασφαλίσεως, ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν δυνατότητα τῆς ἀντικειμενικῆς υπάρξεως τοῦ «κειμένου» καὶ τὴν δυσχέρεια τῶν παραβιάσεών του. Ἡ «ἀσφάλεια δικαίου», τὸ «ἀναμφισβήτητον τῶν ἐπιταγῶν του» ἐθεωρήθη ὅτι ὑποβοηθοῦνται ἀπὸ τὴν γραπτὴ διατύπωση. Στὰ γραπτὰ συνταγματικὰ κείμενα ἀντικατροπτρίζεται ἡ δυσπιστία τῶν ἀστῶν τοῦ 19ου αἰῶνος ἀπέναντι τῶν συμφωνιῶν ποὺ ἔκαναν μὲ τοὺς ἡγεμόνες καὶ τοὺς μονάρχες τῆς ἐποχῆς.

Συνήθως τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον ἀποτελεῖ ἓνα κωδικοποιημένον κείμενον. Δὲν ἀποκλείεται ὅμως νὰ ὑπάρχουν δύο ἢ καὶ περισσότερα Συνταγματικὰ Κείμενα, ὅπως π.χ. οἱ συνταγματικοὶ νόμοι τῆς Γαλλίας τοῦ 1875.

Ὅταν τὸ κωδικοποιημένον Συνταγματικὸν Κείμενον παρουσιάσῃ ἐνότητητα, πληρότητα ἐσωτερικὴ καὶ ἰσορροπία ιδεῶν καὶ θεσμῶν, τότε τὸ πολίτευμα ἐνὸς Κράτους ἀσπάζεται τὴν ἀρχὴν τοῦ

ένιαίου Συντάγματος, πού ἔχει ὀρισμένες συνέπειες (βλ. γιά τήν Ἑλλάδα παρακάτω, παρ. 18).

9. α) Τά γραπτά Συντάγματα ὑποδιαιροῦνται σέ αὐστηρά (rigide) καί ἥπια (souple).

Αὐστηρόν ἢ μέ ηὐξημένη τυπική δύναμη εἶναι τὸ Σύνταγμα τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται ἀπὸ ὄργανον καί μέ διαδικασία διαφορετική ἀπὸ ἐκεῖνα τῶν κοινῶν νόμων. Ἡπιον ἢ μέ συνήθη τυπική δύναμη εἶναι τὸ Σύνταγμα τὸ ὁποῖον μεταβάλλεται ἀπὸ τὸ ὄργανον καί μέ τήν διαδικασία πού ἀσκεῖται ἢ κοινή Νομοθετική Ἐξουσία.

Ὁ λόγος τῆς αὐστηρότητος τοῦ Συντάγματος πρέπει νά ἀναζητηθῆ στή θέληση τῆς ἐξασφάλισεως ὀρισμένων «κατακτήσεων» τοῦ Λαοῦ καί τῆς παγιοποιήσεως μιᾶς πολιτικῆς, κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς καταστάσεως. Ἐπιδιώκεται δηλαδή νά δημιουργηθῆ, μέ τήν δυσχέρεια μεταβολῆς τῶν συνταγματικῶν κανόνων, μιὰ ἰδιαίτερη προστασία ἀπὸ τήν θέληση τοῦ συνήθους νομοθέτου καί ἀπὸ τίς ἀποφάσεις τῆς ἐκάστοτε πλειονοψηφίας.

Τουναντίον ἢ ἄρως ὑπὲρ τῶν ἡπίων Συνταγμάτων ὑποστηρίζει ὅτι δέν πρέπει νά ὑπάρχουν κανόνες πού ἡ μεταβολή τους νά εἶναι τόσο δυσχερής, ὥστε νά ἐμποδίζεται ἢ κοινωνική ἐξέλιξις. Τὸ Σύνταγμα πρέπει νά προσαρμόζεται στίς ἐκάστοτε συνθηκας καί ἡ μεταβολή του νά εἶναι ἀπλή καί εὐχερής. Ἄλλοιῶς οἱ κίνδυνοι «ἐπαναστάσεων» καί βιαίας καταλύσεως του εἶναι προφανεῖς.

Ἡ διάκρισις εἰς ἥπια καί αὐστηρά Συντάγματα, πού ὀφείλεται εἰς τὸν J. Bryce, ἔχει περισσότερο θεωρητικὴν παρά πρακτικὴν σημασία. Ὅπως παρατηρήθη ἀπὸ τὸν McBain «ἡ δυσκολία ἢ ἡ εὐχέρεια τῆς διαδικασίας τῆς ἀλλαγῆς φαίνεται ὅτι ἔχει πολὺ ὀλίγον ἐπηρεασθῆ ἀπὸ τὴν ἡπιότητα ἢ τὴν αὐστηρότητα τοῦ Συντάγματος». Ἔτσι π.χ. τὸ Σύνταγμα τῆς Μεγάλης Βρετανίας (Ἡνωμένου Βασιλείου), ἂν καί θεωρητικῶς εἶναι «ἥπιον», εἰς τὴν πραγματικότητα δέν ἔχει μεταβληθῆ ἀπὸ μακροῦ. Ἐνῶ δέν συμβαίνει τὸ ἴδιον μέ τὸ «αὐστηρὸ» Σύνταγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν. Ἐπίσης τὰ γαλλικά Συνταγματικά Κείμενα τοῦ 1875 διετηρήθησαν ἐπὶ μακρόν (μέχρι καί τοῦ 1941), ἂν καί δέν ἦσαν αὐστηρά, ἐνῶ τὸ ἀντίθετον συνέβη μέ τὰ Ἑλληνικά Συντάγματα, π.χ. τοῦ 1911 ἢ τοῦ 1927, ἂν καί ἦσαν αὐστηρά.

Τά πλεῖστα ἀπὸ τὰ ὑπάρχοντα Συντάγματα εἶναι αὐστηρά. Ἡ σύγχρονος ἐξέλιξις ὁμως τείνει νά περιορίσῃ καί νά ἐλαττώσῃ τὴν αὐστηρότητα τῶν Συνταγμάτων καί νά ἀπλοποιήσῃ τὴν διαδικασία τῆς ἀναθεωρήσεως των.

Ἡ κυρία νομικὴ σημασία τῆς διακρίσεως αὐστηρῶν καί ἡπίων

Συνταγμάτων, συνίσταται στο ότι με την ύπαρξη αὐστηροῦ Συντάγματος δημιουργεῖται μιὰ ἱεραρχία κανόνων δικαίου καὶ ἐνισχύεται ἡ νομιμότης τῆς ἀσκήσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Κάθε δηλαδὴ πρῶξις τῆς νομοθετικῆς καὶ διοικητικῆς ἐξουσίας ἀνάγεται στοῦ Συντάγματος καὶ ἐρευνᾶται τὸ ἐὰν καὶ κατὰ πόσον συμβιβάζεται μετὰ τὴν ἐπιταγὴν τοῦ.

§ 12. Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος

1. Οἱ ἀναπτυχθέντες ὀρισμοὶ τοῦ Συντάγματος καλύπτουν τὴν ἔννοια τοῦ Συντάγματος ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι σήμερα. Στὰ ἐξωτερικὰ του στοιχεῖα, πράγματι, τὸ Σύνταγμα τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου φαίνεται ὅτι παραμένει τὸ ἴδιον, καὶ οἱ ἀρχές τοῦ πνεύματός του, καθὼς καὶ οἱ θεμελιώδεις θεσμοὶ του ἐμφανίζονται ἀναλλοίωτοι. Ἐν τούτοις, κατὰ τὰ διαρρευσαντα ἑκατὸν πενήντα χρόνια ὑπῆρξαν οὐσιώδεις καὶ μεγάλης σημασίας μεταβολές εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ εἰς τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος, τὶς ἀρχές τοῦ πνεύματός του καὶ τοὺς θεμελιώδεις θεσμούς του. Ἄλλος δηλαδὴ ἦταν ὁ σκοπὸς τοῦ Συντάγματος κατὰ τὴν ἀρχὴν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ ἄλλος εἶναι σήμερα. Ἄλλες οἱ ἐπιδιώξεις του τὴν ἐποχὴ ἐκείνη καὶ ἄλλες οἱ σημερινές. Ἄλλος ὁ λειτουργικὸς του ρόλος τότε καὶ ἄλλος σήμερα.

Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος ἐκφράζει τὴν πραγματικὴν κάθε ἐποχὴν λειτουργία του ὡς νομικῆς ἔννοιας καὶ ὡς πολιτικοῦ ἰδανικοῦ. Μὲ κριτήριον τὴν διάκριση τοῦ συγχρόνου κράτους εἰς ἀτομικὴ φιλελευθέρα, εἰς ὁμαδικὴ ἐπεμβατικὴ καὶ εἰς κοινωνικὴ σχεδιάζουσα Δημοκρατία (βλ. § 20) τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος ἔλαβε τὶς ἐξῆς ἰδιαιτέρες μορφές :

2. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρας Δημοκρατίας (μέχρι τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνος) τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος ἦτο «ἡ τεχνικὴ τῆς θέσεως καὶ τῆς διατηρήσεως ἀποτελεσματικῶν περιορισμῶν στὴν πολιτικὴ καὶ κυβερνητικὴ δράση» (J. Friedrich). Σύμφωνα μετὰ τὴν ἀγγλικὴν καὶ ἀμερικανικὴν Ἐπιστήμη, ποὺ ἀποτυπώνει, κατὰ τὸν ἐπιτυχέστερο τρόπο, τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος τῆς ἀτομικῆς φιλελευθέρας Δημοκρατίας, ἓνα Κράτος χαρακτηρίζεται ὡς συνταγματικὸν ἀπὸ τὴν ἔκταση καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν δεσμεύσεων καὶ τῶν φραγμῶν ποὺ ἐπιβάλλονται στὴν πολιτικὴ ἐξουσία. Τὸ Σύνταγμα ὡς γραπτὸς βασικὸς νόμος ἢ ὡς ἐκδήλωσις τοῦ λόγου (ratio) θεωρεῖται ὡς αἰώνιος καὶ ἀκατάλυτος κανὼν ποὺ ἀποσκοπεῖ εἰς τὸν περιορισμὸν καὶ τὴν ἐξασθένηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

3. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς ὁμαδικῆς ἐπεμβατικῆς Δημοκρατίας (μέχρι τοῦ μεσοπολέμου) τὸ στοιχεῖον τῆς δεσμεύσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὑπο-

χωρεῖ. «Οἱ πραγματικοὶ ἔλεγχοι τοῦ δεσποτισμοῦ δὲν συνίστανται εἰς τὴν ἐξασθένηση τῆς Κυβερνήσεως, ἀλλὰ στὸν καθορισμὸν τῆς» (McIlwain), γιὰ τὴν ἰσχυρὴν πολιτικὴν ἐξουσίαν κρίνεται πλέον ὡς ἀναγκαῖα γιὰ τὴν ἐξισορροπήσῃ τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν δυνάμεων.

Τὸ Σύνταγμα συμβολίζει τὸ κύριον μέσον συμβιβασμοῦ συμφερόντων καὶ ἰδεολογιῶν καὶ ἐξασφαλίσεως τῆς ἀνοχῆς καὶ τῆς ἰσορροπήσεως μεταξύ των. Τὸ Σύνταγμα ἀποσκοπεῖ εἰς τὸ νὰ συμβιβάσῃ τὰ αἰτήματα τῶν ὀργανωμένων καὶ ἀνοργανώτων κοινωνικῶν ὁμάδων (συνδικάτων, τάξεων), τῶν ἀτόμων ὡς μονάδων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ τοῦ Κράτους ὡς φορέως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Κατὰ τὸν Λόρδον Lindsay τὸ Σύνταγμα δὲν εἶναι πλέον ἓνας κῶδιξ ἢ ἡ ἔκφρασις τοῦ φυσικοῦ δικαίου, ἀλλὰ «ἓνας μηχανισμὸς, ἓνας συμφωνημένος τρόπος διευθετήσεως διαφορῶν καὶ λήψεως σχετικῶν ἀποφάσεων, μία μέθοδος καὶ ὄχι ἓνας κῶδιξ».

Τὸ Σύνταγμα πρέπει νὰ εἶναι ἐλαστικὸν καὶ εὐπροσάρμοστον, ὥστε νὰ ἀντιμετωπίξῃ τὶς ἐκάστοτε μεταβαλλόμενες καταστάσεις καὶ συγχρόνως νὰ ἱκανοποιῇ τὸ κρατικὸν αἶτημα τῆς «συνυπάρξεως εἰς μίαν ἐνότητα» τῶν ἀντιμαχομένων κοινωνικῶν ὁμάδων καὶ συμφερόντων.

4. Κατὰ τὴν περίοδον τῆς κοινωνικῆς σχεδιαζούσης Δημοκρατίας, ἀπὸ τοῦ Βου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ ἐφεξῆς, τὸ Σύνταγμα ἔχει τὸ νόημα τοῦ Σχεδίου τῶν Σχεδίων, δηλαδὴ τοῦ πρωταρχικοῦ, κυρίου καὶ καθολικοῦ σχεδίου τοῦ συγχρόνου Κράτους, τὸ ὁποῖον θέτει τοὺς σκοποὺς, χαράσσει τὶς μεγάλες γραμμὰς, ὑποδεικνύει τὶς κατευθύνσεις καὶ συγχρόνως προσφέρει τὰ ὀργανωτικὰ καὶ τὰ ἄλλα μέσα δράσεως γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν ἀπαιτήσεων τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Τὰ κυριώτερα γνωρίσματα τοῦ Συντάγματος ὡς Σχεδίου τῶν Σχεδίων εἶναι τὰ ἑξῆς :

i. Θέτει τοὺς μεγάλους κρατικοὺς καὶ κοινωνικοὺς περιεχομένους σκοποὺς, τοὺς ὁποίους θὰ ἐπιδιώξῃ νὰ πραγματοποιήσῃ ἓνας Λαός. Μὲ αὐτὸ λαμβάνονται οἱ βασικὲς ἀποφάσεις γιὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς μελλοντικῆς κοινωνικῆς καὶ οικονομικῆς διαρθρώσεως ἑνὸς Λαοῦ καὶ συγχρόνως κατανέμεται τὸ πεδίου δράσεως μεταξύ τῆς Πολιτείας, τῶν ὁμάδων καὶ τῶν ἀτόμων.

ii. Ἐκφράζει τὸν ὕψιστον ἔλεγχον ὅλων τῶν κοινωνικῶν ἐλέγχων, δηλαδὴ καθορίζει τὴν γενικὴν διαδικασίαν τῆς συμμορφώσεως τοῦ ἀτόμου καὶ τῶν ὁμάδων πρὸς τὶς καθολικὰς κοινωνικὰς ἀπαιτήσεις. Ὡς ὕψιστος κοινωνικὸς ἔλεγχος (control of controls) τὸ Σύνταγμα προσδιορίζει τὰ ὅρια τόσο τῶν ὑποχρεωτικῶν ἐλέγχων ποὺ ἐπιβάλλονται ἀπὸ τὴν τάξιν δικαίου, ὅσον καὶ τῶν προαιρετικῶν ἐλέγχων (persuasive controls) ποὺ τίθενται ἀπὸ ἠθικὰς καὶ κοινωνικὰς δυνάμεις.

iii. Ἀποτελεῖ τὸ κύριον μέσον τῆς κρατικῆς καὶ τῆς κοινωνικῆς ὀλοκληρώσεως. Προσπαθεῖ δηλαδὴ νὰ ἐναρμονίζη κάθε στιγμή καὶ νὰ προσαρμόζη στὴ γραμμὴ τοῦ ὄλου τὶς διάφορες ἀντίρροπες τάσεις καὶ ἀπόψεις, ἰδεολογίες καὶ συμφέροντα, ὁμάδες καὶ ἄτομα. Ἐπιδιώκει νὰ ἐξισορροπήσῃ τὸ αἰώνιον γίγνεσθαι τῆς κοινωνικῆς ζωῆς καὶ μάλιστα ἐπιτυγχάνει τὴν ἰσορροπία καὶ τὴν ἐνότητα κατευθύνσεως, χωρὶς νὰ ἐξαφανίζη τὶς ἀναγκαῖες γιὰ τὴν πρόοδον ἀτομικὲς ἰδιοτυπίες καὶ ἰδιομορφίες. Μὲ τὶς ἀρχές τοῦ συντονισμοῦ καὶ τῆς συνεργασίας τὶς ὁποῖες προσπαθεῖ νὰ πραγματοποιήσῃ, φθάνει εἰς τὴν δημιουργία μιᾶς ζωντανῆς ἐνότητος ποῦ προέρχεται ἀπὸ τὶς διαφορὰς καὶ τὶς ἰδιοτυπίες τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

iv. Θέτει τὶς βάσεις τῆς ὀργανώσεως τοῦ Κράτους, ἀπὸ ἀπόψεως πολιτικῆς καὶ διοικητικῆς τεχνικῆς. Ἰδίως ἀντιμετωπίζει τὸ Κράτος ὅπως μία μεγάλῃς ἐκτάσεως ἐπιχείρησις καὶ ἀκολουθεῖ τὰ γνωστὰ ὀργανωτικὰ ἀξιώματα, ὅπως, π.χ. : Τὴν κατανομή ἐργασίας, τὴν σύνθεσις προσπαθειῶν καὶ εὐθυνῶν, τὴν ἀποφυγὴ συγκρούσεων καὶ τὴν ἄμεση ἐπίδωξις ἀποτελέσματος.

5. Τὸ νόημα τοῦ Συντάγματος ὡς Σχεδίου τῶν Σχεδίων θὰ μπορούσε ἐπίσης νὰ συνδυασθῇ, γιὰ τὶς χῶρες μέσης ἀναπτύξεως Δυτικοῦ Πολιτισμοῦ, μὲ τὸν ἐκσυγχρονιστικὸν τοῦ ρόλου. Ἐν τούτοις, εἶναι ἀκόμη πολὺ ἔνωρις νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς μὲ «ἱστορικὰ» δεδομένα τὴν ἔκτασις καὶ τὸ μέγεθος τῆς πραγματικῆς συμβολῆς τοῦ Συντάγματος εἰς τὴν διαδικασίαν τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ τῶν καθ' ἕκαστα ἐκσυγχρονιζομένων χωρῶν.

6. Ἡ σημασία τῆς γνώσεως τοῦ νοήματος τοῦ Συντάγματος ἔχει ὄχι μόνον μεγάλη θεωρητικὴν ἀξία, γιὰτὶ μᾶς ἀποδίδει τὴν πραγματικὴν εἰκόνα ἑνὸς θεσμοῦ, ἀλλὰ καὶ πολὺ σπουδαίαν πρακτικὴν ἀξία, γιὰτὶ ἐπηρεάζει ἀποφασιστικῶς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Συντάγματος καὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου.

7. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ παραπάνω νόημα τοῦ Συντάγματος ὡς νομικῆς ἐννοίας καὶ πολιτικοῦ ἰδανικοῦ γιὰ ἕνα Λαὸν καὶ γιὰ ἕνα Κράτος, τὸ Σύνταγμα ἔχει καὶ ἕνα ἄλλο διεθνὲς συμβολικὸν νόημα. Ἐκφράζει διεθνῶς τὸ γεγονὸς τῆς «κρατικῆς» καὶ «ἐθνικῆς» «ὑπάρξεως» καὶ «ἀνεξαρτησίας» ἑνὸς λαοῦ. Κάθε λαός, ὁ ὅποιος ἐπιτυγχάνει νὰ ἀπελευθερωθῇ ἀπὸ μίαν ξένην κυριαρχίαν καὶ νὰ ἀποκτήσῃ ξεχωριστὴ ἀνεξάρτητη ἐθνικὴν καὶ πολιτικὴν ὑπαρξίαν, ἐπιδιώκει νὰ τὴν ἐπισφραγίσῃ μὲ τὴν «θέσιν» ἑνὸς Συντάγματος. Μὲ αὐτὸ θέλει νὰ ἐκφράσῃ ἀφ' ἑνὸς τὸ δικαίωμά του αὐτοδιοικήσεως καὶ τὴν ὑπαρξίαν Λαϊκῆς Κυριαρχίας καὶ ἀφ' ἑτέρου τὸ δικαίωμά του αὐτοδιαθέσεως καὶ τὴν ὑπαρξίαν ἐθνικῆς ἀνεξαρτησίας.

Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐφεξῆς, κάθε λαός, ἐπιτυγχάνων κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα νὰ δημιουργήσῃ ἰδίαν κρατικὴν ἐνότητα,

«δίδει εις εαυτὸν» Σύνταγμα. Τὸ ἑλληνικὸν παράδειγμα εἶναι ἐξόχως χαρακτηριστικόν. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἔναρξιν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος ἤρχισε καὶ ἡ προσπάθεια νὰ δοθῆ εἰς τὴν Χώραν Σύνταγμα. Τὰ Τοπικὰ Συντάγματα τοῦ 1821 καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς Ἐπιδαύρου τοῦ 1822 συμβολίζουσαν πανηγυρικῶς τὴν θέλησιν τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους νὰ διαμορφωθῆ εἰς διεθνῶς ἀνεξάρτητη καὶ αὐτοδιοίκητη Πολιτεία.

Τὸ ἴδιο φαινόμενον διαπιστοῦται καὶ κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα, ὄχι μόνον εἰς λαοὺς εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ὅπως π.χ. ἡ Ἰρλανδία τὸ 1937, ἡ Ἰσλανδία τὸ 1944, ἀλλὰ καὶ εἰς ὑπὸ ἀνάπτυξιν χώρες τῆς Ἀσίας καὶ τῆς Ἀφρικῆς, ἰδίως μετὰ τὸ ἴον ἡμισυ τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Μόλις ἀποδεσμευθῶν ἀπὸ τὰ ξενικὰ ἀποικιοκρατικὰ δεσμὰ καὶ ἀποκτήσουσαν ἐθνικὴν ἀνεξαρτησίαν, ἀμέσως προβαίνουν εἰς «σύνταξιν» Συντάγματος ὅπως ἡ Ἰνδία τὸ 1950, ἡ Ἰνδονησία τὸ 1950, ἡ Βούρμα τὸ 1947, ἡ Λιβύη τὸ 1951 καὶ πλῆθος ἄλλων κρατῶν ἀπὸ τὸ 1951 ἕως σήμερα.

§ 13. Τὸ περιεχόμενον τοῦ Συντάγματος γενικῶς

1. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν πρώτων Συνταγματικῶν Κειμένων τοῦ τέλους τοῦ 18ου καὶ τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος (π.χ. Ἀμερικανικὸν 1787, Γαλλικὸν 1791, Βελγικὸν 1831) μέχρι σήμερα, ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Πρακτικὴ ἐθεώρησαν τὰ ἐξῆς στοιχεῖα ὡς τὸ ἀπαραίτητον περιεχόμενον κάθε Συντάγματος.

α) Τὴν ἔκφραση ἑνὸς ἰδεολογικοῦ πιστεύω, π.χ. τοῦ φιλελευθέρου Κράτους τοῦ 19ου ἢ τοῦ Κοινωνικοῦ τοῦ 20οῦ αἰῶνος. Τοῦτο ἢ ἐκφράζεται ὑποτυπωδῶς ὅπως εἰς τὸ Γερμανικὸν Σύνταγμα τοῦ 1871, ἢ μὲ κάθε δυνατὴ ἔμφαση καὶ λεπτομέρεια, ὅπως εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ Μεξικοῦ τοῦ 1917.

β) Τὸν προσδιορισμὸν τῆς πηγῆς καὶ τῆς κατανομῆς τῆς πολιτικῆς δυνάμεως. Πολλὰ Συντάγματα ὁμιλοῦν ρητῶς περὶ τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας, ὅπως π.χ. τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Ἑλληνικοῦ ἢ τὸ ἄρθρον 25 τοῦ Βελγικοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ τὴν προϋποθέτουσαν, ὅπως π.χ. τοῦ Ἡνωμένου Βασιλείου. Ἡ διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν μὲ τὴν ἔννοια τῆς ὑπάρξεως χωριστῶν ὀργάνων γιὰ τὴν Ἐκτελεστικὴν, Νομοθετικὴν καὶ Δικαστικὴν Λειτουργίαν ἢ κάποια ἀνάλογη κατανομὴ τῶν λειτουργιῶν, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται ἡ συγκέντρωσις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἰς ἕνα ὄργανον, διατυπώνεται ἐπίσης εἰς τὰ πλεῖστα Συντάγματα ἢ ρητῶς ἢ ἄλλως σαφῶς ὑπονοεῖται. Πάντως δὲν ὑπάρχει σήμερα πουθενά, καὶ Συνταγματικῶν Καθεστῶς ἀκόμα, χωρὶς κάποια κατανομὴ ἐξουσιῶν.

γ) Τὸν τρόπον τῆς συνεργασίας καὶ τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν. Πρόκειται γιὰ ἕνα προσχεδιασμένον

μηχανισμό περιορισμού της πολιτικής εξουσίας, με πρότυπον τὰ «checks and balances» (ἐλέγχους καὶ ἐξισορροπήσεις) τῆς Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς συνταγματικῆς Θεωρίας καὶ Πρακτικῆς.

δ) Τὴν μέθοδο λύσεως τῶν διαφορῶν μεταξὺ τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους, ὥστε νὰ ἀποφεύγεται τόσον τὸ ἀδιέξοδον, ὅσον καὶ ἡ δημιουργία παντοδυνάμων ὀργάνων ποὺ νὰ μποροῦν νὰ μεταβληθοῦν σὲ αὐταρχικά. Ἡ καλύτερη καὶ ἡ δημοκρατικὴ λύσις εἶναι ἡ ἀνάθεσις τοῦ ρόλου τοῦ διαιτητοῦ εἰς τὸ ἐκλογικὸν σῶμα.

ε) Τὸν τρόπον τῆς ὁμαλῆς καὶ εἰρηνικῆς μεταβολῆς τῆς συνταγματικῆς τάξεως, ὥστε νὰ μπορῆ νὰ προσαρμοσθῆ εἰς τὶς μεταβαλλόμενες κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς συνθήκας. Πρόκειται γιὰ τὸν θεσμό τῆς ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἐπιτρέπει ἀλλαγὴ χωρὶς προσφυγὴ σὲ παρανομία, βία ἢ ἐπαναστάσεις.

στ) Στὰ βασικὰ δικαιώματα καὶ τὶς θεμελιώδεις ἐλευθερίες τοῦ ἀνθρώπου. Κάθε Σύνταγμα ἐγγυᾶται καὶ προστατεύει ἓνα minimum Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων. Τὰ Συντάγματα τύπου φιλελευθέρων Δημοκρατίας περιορίζονται κυρίως εἰς τὴν προστασίαν τῶν Ἀτομικῶν Δικαιωμάτων, ἐνῶ τὰ σύγχρονα Συντάγματα τύπου κοινωνικῆς Δημοκρατίας περιλαμβάνουν καὶ κοινωνικά, οἰκονομικά, πολιτιστικά καὶ οικογενειακὰ δικαιώματα.

2. Τὰ παραπάνω ἀπαραίτητα στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὶς «ἐν ἀκριβολογίᾳ» συνταγματικὰς ἐπιταγὰς, ἀνευρίσκονται εἰς ὅλα ἐκεῖνα τὰ λεγόμενα πρωτότυπα Συντάγματα, δηλαδὴ εἰς ὅλα ἐκεῖνα τὰ Συντάγματα τὰ ὁποῖα ἐμφανίζουν ἓναν πρωτότυπον τρόπον διαδικασίας ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἓνα «ἴδιον» σύστημα σχηματισμοῦ τῆς λαϊκῆς θελήσεως. Καὶ συγκεκριμένως εἰς τὰ Συντάγματα τύπου :

- α) Ἀγγλικῶν Κοινοβουλευτισμοῦ,
- β) Ἀμερικανικοῦ Προεδρικοῦ Συστήματος,
- γ) Γαλλικοῦ Συνταγματισμοῦ μετὰ προεξάρχουσαν τὴν θέσιν τῆς Βουλῆς (1793),
- δ) Ναπολεοντειῶν Συνταγμάτων τύπου καισαρικοῦ,
- ε) Συνταγματικῆς Μοναρχίας (Γαλλικὸν Σύνταγμα — Charte — τοῦ 1814),
- στ) Βασιλευομένης Δημοκρατίας (Βελγικὸν Σύνταγμα τοῦ 1831),
- ζ) Αὐταρχικῆς Δημοκρατίας (Σοβιετικὰ Συνταγματικὰ Κείμενα 1918 καὶ 1924),
- η) Λαϊκῆς Δημοκρατίας (π.χ. Γιουγκοσλαβικὸ Σύνταγμα, 1968).

Τὰ π α ρ ά γ ω γ α Σ υ ν τ ά γ μ α τ α, δηλαδή εκείνα πού λαμβάνουν ώς πρότυπον ένα τύπον πρωτοτύπου Συντάγματος, τὸ ὁποῖον καί ἀπομιμῶνται, ἔχουν καί αὐτά, κατὰ φυσική συνέπεια, τὰ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τοῦ Συντάγματος.

3. Μία ἄλλη διάκρισις τοῦ περιεχομένου τῶν Συνταγματικῶν Κειμένων, ἡ ὁποία ἐπίσης μπορεῖ νά γίνη καί νά ἰσχύη γιά ὄλους τοὺς τύπους τῶν πρωτοτύπων καί παραγῶγων Συνταγμάτων, εἶναι ἡ διάκρισις τῶν διατάξεων τῶν σέ οὐσιαστικῆς καί δικονομικῆς. Οἱ πρῶτες θέτουν κανόνες οὐσιαστικοῦ δικαίου, ἐνῶ οἱ δευτέρες καθορίζουν διαδικασίαν. Π.χ. τὸ ἄρθρον 16 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1968, τὸ ὁποῖον ὀρίζει ὅτι «ἡ ἐλευθερία θρησκευτικῆς συνειδήσεως εἶναι ἀπαραβίαστος», θέτει κανόνα οὐσιαστικοῦ δικαίου. Ἐνῶ τὸ ἄρθρον 75, κατὰ τὸ ὁποῖον: «ἡ ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς δὲν δύναται νά συζητήσῃ ἄνευ τῆς παρουσίας τοῦλάχιστον πενήντα μελῶν αὐτῆς, μηδὲ νά ἀποφασίσῃ ἄνευ ἀπολύτου πλειονοψηφίας τῶν παρόντων μελῶν, ἧτις ὅμως οὐδέποτε δύναται νά εἶναι μικρότερα τῶν τεσσαράκοντα βουλευτῶν» εἶναι διαδικαστικῆ.

Ἡ σημασία τῶν διαδικαστικῶν διατάξεων ἐγκεῖται εἰς τὸ γεγονός ὅτι ἡ τήρησις τῶν περιορίζει τὴν αὐθαιρεσίαν καί ἀποτελεῖ δέσμευσιν τῆς ἐξουσίας πρὸς προστασίαν τῶν κυβερνωμένων. Εἰς τὸ Συνταγματικὸν μάλιστα Δίκαιον τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν, ἡ νόμιμος διαδικασίαν (due process of law) μετεβλήθη εἰς μία βασικὴν ἐγγύησιν ὑπὲρ τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων.

§ 14. Σύνταγμα καὶ Συνταγματικὴ Πραγματικότητα

1. α) Ἐπὶ τὴν ἀρχὴν τοῦ 20οῦ αἰῶνος εἶχε σημειωθῆ τὸ γεγονός τῆς «κανονιστικῆς δυνάμεως τοῦ πραγματικοῦ» (G. Jellinek), ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι πραγματικῆς καταστάσεις «ἐπιβαλλόμενες» ἢ «ἀναγνωριζόμενες» ἢ καὶ ἀπλῶς «ἐπαναλαμβανόμενες» μπορεῖ νά ὀδηγήσουν εἰς τὴν δημιουργίαν κανόνων (π.χ. ἠθικῶν, ἐθιμοτυπικῶν καὶ νομικῶν) καὶ ὅτι τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον, πού ἐπιδιώκει νά ρυθμίσῃ τὴν μεγάλαν «δυνάμειν» τῆς πολιτιστικῆς, κοινωνικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, εἶναι «ἀναγκασμένο» νά εὑρῇ τρόπον νά γεφυρώσῃ τὸ χάσμα (gap) μεταξὺ κανόνος καὶ πραγματικότητος. Ὅτι ἓνα τέτοιο χάσμα δημιουργεῖται εὐθὺς ἀμέσως μετὰ τὴν θέσιν «ἐν ἰσχύϊ» κάθε Συντάγματος εἶναι γενικῶς ἀποδεκτό, γιὰτὶ οἱ κανόνες τοῦ Δικαίου δὲν ἀποτελοῦν τίποτα ἄλλο παρὰ μιὰ εἰδικευμένη περίπτωσιν τοῦ «πολιτιστικοῦ χάσματος» (cultural gap), κατὰ τὸ ὁποῖον οἱ ἐπιστημονικῆς καὶ τεχνολογικῆς μεταβολῆς προηγούνται καὶ οἱ ἰδέαι καὶ οἱ θεσμοὶ πού προσαρμόζονται σ' αὐτὰς ἢ

διαμορφώνονται μ' αὐτὲς ἔπονται «ἱστορικά». Τὸ Σύνταγμα, μάλιστα, ἀπὸ τὴν «φύση» του, εἶναι στοιχεῖον «ἰσορροποιοτικὸν» καὶ «σταθερὸν» καὶ γι' αὐτὸ ἔχει καὶ μιὰ «ἐκ φύσεως» «ηὐξημένη δυσκαμψία».

β) Ἀργότερα ἡ διδασκαλία τοῦ ζωντανοῦ Συντάγματος (living Constitution — lebende Verfassung — H. L. McBain - A. Sternberger), συνέδεσε τὴν Συνταγματικὴν Πραγματικότητα μὲ τὶς «πραγματικὰς δυναμικὰς σχέσεις» μιᾶς ἐποχῆς, ἐνῶ ἡ θεωρία τοῦ πραγματικοῦ Συντάγματος ἐδέχθη, ὅτι τὸ «πραγματικὸ Σύνταγμα» εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται, π.χ., μὲ τοὺς νόμους, τὶς δικαστικὰς ἀποφάσεις ἢ μὲ τὴν ἐνεργὸν πολιτικὴν ζωὴν.

2. Ἡ Συνταγματικὴ Πραγματικότης (Verfassungswirklichkeit) δύναται νὰ νοηθῆ μὲ δύο διαφορετικὰς μορφάς :

α) Ἡ νὰ ἐκδηλώνη τὸ σύνολον τῶν «ἱστορικῶν» (κοινωνικῶν, πολιτιστικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν) δεδομένων ὅπως κάθε φορὰ «ἀντιμετωπίζονται» καὶ «διαμορφώνονται» ἀπὸ τὶς συνταγματικὰς ἐπιταγὰς μέσα εἰς τὶς ὁποῖες ἐντάσσονται

β) Ἡ νὰ ἐκδηλώνη τὸ σύνολον τῶν «ἱστορικῶν» (κοινωνικῶν, πολιτιστικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν) δεδομένων ὅπως κάθε φορὰ ἐπιβάλλονται καὶ διαπλάσσουν τὸ Σύνταγμα, ἔστω καὶ ἐὰν «ξεπερνῶν» τὰ «προκαθωρισμένα» ὄριά του.

Ἡ περίπτωσις π.χ. ποὺ θὰ ἤθελε κριθῆ ὅτι τὸ ἀπόρρητον τῆς καθ' οἷον δὴποτε τρόπου ἀναποκρίσεως τοῦ ἄρθρου 15 τοῦ Συντάγματος δὲν ἰσχύει εἰς μορφὰς παρα-ψυχολογικῆς ἀναποκρίσεως (μεταβιβάσεως σκέψεως ἢ μηνυμάτων εἰς κατάστασιν ὑπνωτισμοῦ) ἀνήκει εἰς τὴν πρώτην μορφήν τῆς Συνταγματικῆς Πραγματικότητος, ποὺ διαμορφοῦται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα καὶ κινεῖται ὅπως δὴποτε μέσα εἰς τὰ πλαίσια, ἔστω καὶ ἂν ταῦτα διευρύνονται σημαντικὰ, τοῦ Συντάγματος. Ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ περίπτωσις τῆς παραβιάσεως τῆς προθεσμίας τῆς εἰσαγωγῆς τοῦ προϋπολογισμοῦ εἰς τὴν Βουλὴν (ἄρθρον 83 παρ. 3), ἐὰν συνεχισθῆ καὶ εἰς τὸ μέλλον ὅπως καὶ κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Συνταγματικοῦ Κεϊμένου τοῦ 1952, ἀνήκει εἰς τὴν δευτέραν, δηλαδὴ ἀντιτίθεται εἰς ρητὴν διάταξιν τοῦ Συντάγματος καὶ γίνεται ἀποδεκτὴ ἢ «ἐξηγεῖται» ἐκ λόγων «ἀνυπερβλήτου ἀνάγκης» ἢ «πίσεως τῶν πραγμάτων», π.χ. ὅταν ἡ χορήγησις τῆς Ἀμερικανικῆς οἰκονομικῆς βοήθειας, ἢ ὁποῖα ἀποτελοῦσε ἓνα σημαντικό στοιχεῖον τοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ καὶ ἔπρεπε νὰ ἐγγραφῆ εἰς αὐτόν, ἐπραγματοποιεῖτο μετὰ τὴν λήξιν τῆς συνταγματικῆς προθεσμίας καταθέσεως τοῦ ἑλληνικοῦ προϋπολογισμοῦ.

3. Εἰς τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖς τῆς Ἀμερικῆς, λόγῳ τοῦ θεσμοῦ τοῦ

Ἐνωτάτου Δικαστηρίου (Supreme Court) καὶ τῆς προεχούσης θέσεως τὴν ὁποῖαν ἐπέτυχε νὰ καταλάβῃ εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἡ ἔννοια τῆς Συνταγματικῆς Πραγματικότητος ἐταυτίσθη μὲ ὅ,τι ἐκάστοτε τὸ Ἐνωτάτον Δικαστήριον ἀποφασίζει. «Ἡ φωνὴ τοῦ Δικαστοῦ δίδει εἰς τὶς διατάξεις τοῦ Ὄργανικοῦ Νόμου (Συντάγματος) τὸ ἰδιαιτέρον καὶ ρεαλιστικὸν (pragmatic) νόημά των. Τὸ Κείμενον εἶναι δευτερευούσης σημασίας». Ὑπεστηρίχθη μάλιστα ἀπὸ τὸν W. H. Hamilton ἡ παράδοξος ἀντίληψις, ὅτι «ἡ ζωὴ τοῦ Συντάγματος ὡς πραγματικοῦ θεσμοῦ ὑπάρχει εἰς τὴν ἐξωσυνταγματικότητά του» (extraconstitutionality).

Ἀντιθέτως εἰς τὴν Γερμανίαν ὑποστηρίζεται ἐντόμως σήμερα — ἀντιθέτως πρὸς τὰ διδασκόμενα κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Συντάγματος τῆς Weimar τοῦ 1919 — ὅτι οἱ ἔννοιαι Σύνταγμα καὶ Συνταγματικὴ Πραγματικότης δὲν μπορεῖ νὰ ἀποτελοῦν ἀντίθεση, ἀλλὰ ὅτι καθὲς πραγματικότης γιὰ νὰ εἶναι «συνταγματικὴ» ὀφείλει νὰ κινῆται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Συντάγματος (π.χ. K. Hesse, U. Scheuner, H. Krüger). Μόνον εἰς τὶς περιπτώσεις ὅπου ὠρισμένα πραγματικά γεγονότα ρητῶς ἐλήφθησαν ὑπ' ὄψιν, γιὰ τὴν θέσπισιν μιᾶς συνταγματικῆς διατάξεως καὶ αὐτὰ ἀργότερα μετεβλήθησαν, τότε καὶ μόνον μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι δημιουργεῖται μία διαφορετικὴ ἀπὸ τὸ Σύνταγμα «Συνταγματικὴ Πραγματικότης».

Ἡ ἰδιαιτέρη σημασία τῆς ἐννοίας τῆς Συνταγματικῆς Πραγματικότητος προβάλλεται, ὅπως θὰ δοῦμε, ἀπὸ τὴν ἔκτασιν τῆς πραγματικῆς ἐφαρμογῆς τῶν Συνταγματικῶν Κειμένων καὶ ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς ἐξελίξεως ἢ ἀναπτύξεως τοῦ Συντάγματος.

§ 15. Διακρίσεις τῶν Συνταγμάτων μὲ κριτήριον τὴν πραγματικὴν ἐφαρμογὴν των

1. Ἐπειδὴ ἡ ἔννοια τοῦ Συντάγματος καθὼς καὶ ἡ λέξις Σύνταγμα ἀνήκουν καὶ εἰς τὶς «ψυχολογικὰς» ἔννοιαι καὶ λέξεις, πού, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν περιγραφὴν τοῦ ἀντικειμένου πού προσδιορίζουν, ἐπιτυγχάνουν νὰ δημιουργοῦν καὶ μιὰ εὐχάριστη ψυχολογικὴ διάθεση, πρᾶγμα σημαντικὸν γιὰ σκοποὺς προπαγανδιστικοὺς καὶ ἐπειδὴ σήμερα εἰς τὰ πλέον ὀλοκληρωτικὰ καὶ εἰς τὰ πλέον αὐταρχικὰ καθεστῶτα δὲν εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιβολὴ οἰουδήποτε κυβερνητικοῦ συστήματος χωρὶς αὐτὸ νὰ ἀναφέρεται (ἔστω καὶ εἰκονικὰ) εἰς τὴν κυριαρχίαν τοῦ Λαοῦ, γι' αὐτὸ ὅλα, σχεδόν, τὰ ὀλοκληρωτικὰ ἢ αὐταρχικὰ Κράτη ἔχουν «καθιερώσει» γραπτὰ Συντάγματα. Ἡ ὑπαρξίς συνεπῶς Συνταγματικοῦ Κειμένου πᾶν ἄλλο ἢ τὴν ὑπαρξίν, συνταγματικοῦ δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος προδικάζει ἢ ὑπονοεῖ. Τὸ Σύνταγμα τείνει νὰ καταστῇ

τὸ μέσον τοῦ καμουφλαρίσματος κάθε μορφῆς ὀλοκληρωτισμοῦ ἢ αὐταρχισμοῦ καὶ τῆς ἐξαπατήσεως τῶν Λαῶν. Ἐπὶ ὄργανον ἐλευθερίας τείνει νὰ ἀποβῆ εἰς μέσον καταπιέσεως.

Πρόδρομος τῶν μεταμφιέσεων τοῦ αὐταρχισμοῦ εἰς ψευδοδημοκρατικὰ Συνταγματικὰ Καθεστῶτα ὑπῆρξεν ὁ Μέγας Ναπολέων (1799, 1800, 1802, καὶ 1804), τὸν ὁποῖον ἠκολούθησε καὶ ὁ Ναπολέων ὁ Γοσ («καισαρισμός», «βοναπαρτισμός»). Πολλὲς χῶρες τῆς Νοτίου Ἀμερικῆς ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα ἕως καὶ τὸν 20ὸν εἶναι αὐταρχικὰ κράτη «μασκαρευμένα» εἰς συνταγματικὰς Πολιτείας. Σήμερα τὰ περισσότερα Ἀραβικὰ Κράτη, μετὰ τῶν ὁποίων προεξάρχουν ἡ Αἴγυπτος, τὸ Ἰράκ καὶ τὸ Ἰράν, πολλὰ Ἀσιατικὰ Κράτη, ὅπως τὸ Ἀφγανιστάν, ἡ Νότιος Κορέα, τὸ Νότιον Βιετνάμ τὸ Πακιστάν κ.ἄ., εἶναι «ὀλοκληρωτικὰ Κράτη» ἢ «δικτατορίες» ἢ «ἀπολυταρχίες» ἢ «αὐταρχικὰς Δημοκρατίας» μὲ συνταγματικὴ ἀπλῶς προσωπίδα.

Ἐν τούτοις, τὸ maximum τῆς «συνταγματικῆς διαστροφῆς» ἀνευρίσκειται εἰς τὸ Ἐθνικοσοσιαλιστικὸν Καθεστῶς, καθὼς καὶ εἰς τὴν Σοβιετικὴν Ἐνωση, τὴν Ἐρυθρὰ Κίνα καὶ τοὺς Δορυφόρους, καὶ αὐτὸ γιὰ ἐκεῖ πλὴν τοῦ «Συντάγματος» καὶ τῆς «Δημοκρατίας» εἶχε δημιουργηθῆ καὶ ὑφίσταται καὶ ἔν ὀλοκληρωτικὸν «μονοκομματικόν» Κράτος, μὲ παντοδύναμον ἰσχὺν καὶ μὲ τεράστια προπαγανδιστικὴ ἀποστολή, τὸ ὁποῖον διαφέρει ριζικὰ τῆς μονοκομματικῆς διαρθρώσεως ὀρισμένων Κρατῶν τοῦ Τρίτου Κόσμου (π.χ. Γκάνα), ἢ ὁποῖα ὄχι μόνον δὲν εἶναι «ὀλοκληρωτικὴ» ἀλλὰ καὶ περιλαμβάνει εἰς τοὺς κόλπους τοῦ κόμματος καὶ τὴν «συμπολίτευση» καὶ τὴν «ἀντιπολίτευση» μὲ ὅλες τὶς ἀποχρώσεις τῶν.

2. Ἀλλὰ καὶ εἰς τὰ Δημοκρατικὰ Κράτη πολιτεύματος Πολιτικῆς Δημοκρατίας ἢ Ἐπιτροπευομένης Δημοκρατίας, ἢ πραγματικὴ λειτουργία τῆς συνταγματικῆς τάξεως καὶ ἢ πραγματικὴ ἐφαρμογὴ τοῦ Συντάγματος παρουσιάζει προβλήματα, ἰδίως ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὶς ταχύτατα μεταβαλλόμενες συνθήκες τοῦ τεχνολογικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ οἰκονομικοῦ πολιτισμοῦ. Τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ ἐπιταγές του βραδυποροῦν, ἐν σχέσει μὲ τὶς λοιπὰς πολιτιστικὰς - κοινωνικὰς ἐξελίξεις, ὥστε νὰ δημιουργηθῆ τὸ χάσμα Συντάγματος καὶ Συνταγματικῆς Πραγματικότητος.

Ἐπὶ τὶς προϋποθέσεις αὐτὰς καὶ γιὰ νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ἡ σημερινὴ Συνταγματικὴ Πραγματικότης ἔχουν γίνεαι οἱ ἐξῆς προσπάθειαι διακρίσεις τῶν Συνταγμάτων μὲ κριτήριον τὴν πραγματικὴν ἐφαρμογὴν τῶν :

3. Ὁ καθηγητὴς Karl Loewenstein προτείνει τὴν ἐξῆς «ὄντολογικὴ κατάταξη» τῶν Συνταγμάτων (1957), μὲ βάση τὴν «πραγματικότητα» τῆς ἐποχῆς.

α) Εἰς κανονιστικὰ Συντάγματα (normative Constitutions), δηλαδὴ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ κανόνες πράγματι ρυθμίζουν τὴν πολιτικὴν ζωὴ ἢ ἐκεῖνα εἰς τὰ ὁποῖα προσαρμόζεται ἡ πολιτικὴ

ζωή. Π.χ. τὸ Σύνταγμα τοῦ Ἑνωμένου Βασιλείου, τῆς Ἑλβετίας ἢ τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν.

β) Εἰς ὀνομαστικὰ Συντάγματα (nominal Constitutions), δηλαδὴ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ κανόνες δὲν κατορθώνουν νὰ ρυθμίζουιν τὴν πολιτικὴν ζωὴ καθ' ὅλην τῆς τὴν ἔκτασιν, ἐπειδὴ οἱ κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτικῆς συνθήκες δὲν ἐπιτρέπουν τὴν καθολικὴν προσαρμολογίαν τῆς ζωῆς εἰς τοὺς κανόνες τῶν. Ἡ Γαλλία, ἡ Ἰνδία καὶ ἡ Οὐρουγουάη παρουσιάζονται ὡς παραδείγματα ὀνομαστικῶν Συνταγμάτων.

γ) Εἰς εἰκονικὰ Συντάγματα (semantic Constitutions), δηλαδὴ ἐκεῖνα τῶν ὁποίων οἱ κανόνες δὲν ρυθμίζουιν κατ' οὐσίαν τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἀλλ' ὑπάρχουιν γιὰ νὰ ἐξασφαλίζουιν τὸ ὑφιστάμενον καθεστῶς πολιτικῆς δυνάμεως πρὸς ἀποκλειστικὴν ὠφέλειαν τῶν παρόντων κυριάρχων τῆς κρατικῆς μηχανῆς. «Τὰ εἰκονικὰ Συντάγματα ἐπιδιώκουιν νὰ σταθεροποιήσουιν καὶ νὰ διαιωνίσουιν τὴν κυριαρχίαν τῶν ἐκάστοτε κυβερνῶντων — δικτάτορος, στρατιωτικῆς ὀμάδος, ἐπιτροπῆς, συνελύσεως κόμματος —, καὶ νὰ καταστήσουιν ἀδύνατον τὴν εἰρηνικὴν μεταβολὴν τοῦ καθεστώτος». Τὸ Σύνταγμα Stalin, τοῦ 1936, ἀποτελεῖ τὸ χαρακτηριστικώτερον παράδειγμα εἰκονικοῦ Συντάγματος τῆς ἐποχῆς μας, εἰς τὸ ὁποῖον μπορεῖ νὰ προστεθοῦν τὰ Συντάγματα τῶν Λαϊκῶν Δημοκρατιῶν καὶ τῶν περισσοτέρων Κρατῶν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς.

α) Ὁ καθηγητὴς κ. Γ. Δ. Δασκαλάκης εἰς τὴν μελέτην του «Συνταγματικὸν Δίκαιον καὶ Συνταγματικὴ Πραγματικότητα» ξεκινᾷ ἀπὸ τὴν ὑπόθεσιν ὅτι, κατὰ τὴν στιγμήν τῆς καταρτίσεως τοῦ Συντάγματος, τὸ Σύνταγμα ἐκφράζει τὴν ὑφιστάμενην κοινωνικὴν, πολιτικὴν κλπ. πραγματικότητα. Συνεπῶς, ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἰσχύει ὡς Σύνταγμα καὶ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται ὡς Σύνταγμα, δηλαδὴ ἡ Συνταγματικὴ Πραγματικότητα, ταυτίζονται.

Ἡ ταυτότης Συντάγματος καὶ Συνταγματικῆς Πραγματικότητος δὲν μπορεῖ νὰ διατηρηθῇ ἐπὶ μακρὸν καὶ ἐπέρχεται μία διαφοροποίησις τῶν, ἡ ὁποία τείνει νὰ δημιουργήσῃ ἕν ἄλλο Σύνταγμα, διάφορον ἀπὸ τὸ ἰσχύον, τὸ ὁποῖον ὑπάρχει παραλλήλως ἢ καὶ ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἰσχύον. Τὸ πρῶτον χαρακτηρίζεται ὡς τυπικὸν (formal) Σύνταγμα καὶ εἶναι τὸ ἰσχύον, τὸ γνωστὸν καὶ τὸ ἐπισήμως ἀναγνωριζόμενον. Τὸ δεύτερον χαρακτηρίζεται ὡς ἄτυπον Σύνταγμα (informal) καὶ εἶναι τὸ πρᾶγματι ἐφαρμοζόμενον.

β) Τὸ ἄτυπον Σύνταγμα, δηλαδὴ ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἐφαρμόζεται, μπορεῖ νὰ διακριθῇ εἰς Παρασύνταγμα καὶ εἰς Ἀντισύνταγμα.

ι. Γιὰ νὰ μπορέσῃ νὰ χαρακτηρισθῇ τὸ ἄτυπον Σύνταγμα ὡς Παρασύνταγμα, πρέπει :

α) Τὸ τυπικὸν Σύνταγμα νὰ παραμένῃ ὡς σύνολον ἐν ἰσχύι καὶ νὰ ἐφαρμόζεται γενικῶς ὡς σύνολον ἰδεῶν καὶ θεσμῶν.

β) Ἡ «διαφορετικὴ ἐφαρμογὴ» ποὺ λαμβάνει χώραν νὰ σημαίῃ ἀπλῶς μεταβολὴ καὶ ἀλλοίωσις εἰς τὶς λεπτομέρειες, χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ «φανερὴ» παραβίασις τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος ἢ ἄρνησις τοῦ πνεύματος ἢ τῶν θεμελιωδῶν θεσμῶν του.

γ) Εἰς τὴν περίπτωσιν ποὺ θὰ ἐμφανισθῇ «ἐκδηλος» σύγκρουσις τυπικοῦ καὶ ἀτύπου Συντάγματος νὰ μὴν ἀποκλείεται ἡ δυνατότης ἐπικρατήσεως τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος καὶ ἡ δυνατότης νὰ ἐπιβληθοῦν κυρώσεις.

δ) Γιὰ νὰ δημιουργηθῇ τὸ Παρασύνταγμα πρέπει νὰ γίνῃ νομικὸς «ἀγῶν». Οἱ ἐγγυήσεις τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος ἀποτελοῦν ἕναν ἀπὸ τοὺς κυρίους φραγμοὺς γιὰ τὸν σχηματισμὸ καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ ἀτύπου Συντάγματος.

ii. Τὰ κύρια γνωρίσματα ποὺ χαρακτηρίζουν τὴν ὑπαρξὴ Ἐντισυντάγματος εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Τὸ τυπικὸν Σύνταγμα εἶναι «χάρτης ἄγραφος» καὶ ἡ διατηρεῖται γιὰ ἱστορικοὺς λόγους ἢ ἀποτελεῖ μέσον ἰδεολογικῆς προπαγάνδας, χωρὶς νὰ ἐφαρμόζεται εἰς τὴν οὐσίαν του.

β) Ἡ «διαφορετικὴ» ἐφαρμογὴ εἶναι ριζικὴ καὶ σαφῶς ἀντίθετη ἀπὸ τὸ πνεῦμα καὶ τοὺς θεμελιώδεις θεσμοὺς τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον παραβιάζεται φανερά.

γ) Περίπτωσις συγκρούσεως μεταξὺ τυπικοῦ Συντάγματος καὶ ἀτύπου ἀποκλείεται, καθὼς καὶ ἡ δυνατότης ἐπιβολῆς κυρώσεων γιὰ τὴν παραβίασιν τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος.

δ) Τὸ ἄτυπον Σύνταγμα ἐπιβάλλεται χωρὶς νομικὸν «ἀγῶνα». Δὲν ὑπάρχουν ἐγγυήσεις γιὰ τὴν τήρησιν τοῦ τυπικοῦ Συντάγματος ἢ, καὶ ἂν ὑπάρχουν, ἀποτελοῦν «σκιές».

iii. Εἰς ὅλα σχεδὸν τὰ πολιτεύματα τύπου δυτικῆς Δημοκρατίας μορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς τὴν ὑπαρξὴ Παρασυντάγματος. Εἰς μερικά, ὅπως π.χ. εἰς τὸ Σύνταγμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, τὸ Παρασύνταγμα θεωρεῖται καὶ ὡς νομίμως ὑφιστάμενος καὶ ἀναγνωριζόμενος θεσμός. Εἰς τὰ πλεῖστα τῶν Κρατῶν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς, πολλὰ Ἀραβικὰ Κράτη, τὴν Σοβιετικὴ Ἐνωσις, καθὼς καὶ τοὺς Δορυφόρους τὸ ἄτυπον Σύνταγμα παίρνει τὴν μορφήν τοῦ Ἀντισυντάγματος. Τὸ τυπικὸν Σύνταγμα ἀποτελεῖ ἕνα πλάσμα καὶ ἕνα μέσον προπαγάνδας, ποὺ δὲν ἔχει σχεδὸν καμμία, δυνατότητα ἐφαρμογῆς.

§ 16. Ἡ συντακτικὴ ἐξουσία

i. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἀμερικανικῆς καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἐφεξῆς ἡ θέσπισις τῶν γραπτῶν, καὶ ἰδίως τῶν αὐστηρῶν Συν-

ταγμάτων, συνεδύασθη με την διδασκαλία περί της συντακτικής εξουσίας. Ἡ «νομοθετική εξουσία» τοῦ Κράτους, στήν πιό πλατειά σημασία τοῦ ὄρου, ὑποδιακρίνεται στή συντακτικὴ ἐξουσία καὶ στή συνήθη νομοθετικὴ λειτουργία. Σάν συντακτικὴ ἐξουσία θεωρεῖται ἡ θέλησις ποὺ θέτει, μεταβάλλει καὶ τροποποιεῖ τὸ Σύνταγμα. Ὅταν τὸ ὄργανον ποὺ γίνεται ὁ φορεὺς τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας εἶναι τὸ ἴδιο μὲ τὸ τῆς συνήθους νομοθετικῆς (ὅπως π.χ. στά ἤπια Συντάγματα), τότε ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἔχει γνωρίσματα μόνον οὐσιαστικά. Τουναντίον, ὅταν τὸ ὄργανον τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας διαφέρει, ὅπως π.χ. στά αὐστηρά Συντάγματα, τότε ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἔχει καὶ γνωρίσματα τυπικά. Ἡ διδασκαλία τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας ἔχει νόημα εἰς τίς περιπτώσεις ποὺ τὸ Σύνταγμα «τίθεται» μὲ συγκεκριμένη πράξη ἐνός «συντακτικοῦ νομοθέτου» ἢ μιᾶς «συντακτικῆς θελήσεως». Ἀντιθέτως, ὅπου τὸ Σύνταγμα ἔχει διαμορφωθῆ ἱστορικὰ καὶ ἔχει ἀναπτυχθῆ μὲ διάφορα νομοθετικὰ κείμενα, ἔθιμα καὶ συνθήκες τοῦ πολιτεύματος, εἶναι δηλαδή «αὐτοφύεος» (J. Bryce), τότε ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἐμφανίζεται «διάχυτος» σὲ πολλὰς θελήσεις. Συνήθως ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἐκδηλώνεται μὲ τὸ νὰ «θέτῃ» ἓνα κωδικοποιημένον κείμενον (Συνταγματικὸν Κείμενον).

Ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἐκφράζει τὴν ἀνωτάτη πολιτικὴ θέληση — πολιτικὴ δύναμη — ποὺ εἶναι ἐφοδιασμένη μὲ τὸ εὐρύτατον δικαίωμα τῆς ὀργανώσεως καὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ Κράτους καὶ ποὺ ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ δεσμεύσῃ καὶ νὰ περιορίσῃ γιὰ τὸ μέλλον κάθε ἄλλη θέληση. Ὑποστηρίζεται ἐν τούτοις, ὅτι ἡ συντακτικὴ ἐξουσία δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν μοναδικὴν πράξη μὲ τὴν ὁποίαν «κάποτε» ὁ συντακτικὸς νομοθέτης θέτει ἢ ἔθεσε τὸ Σύνταγμα, ἀλλ' ὅτι συνεχῶς καὶ διαρκῶς «γίνεται καὶ ὑπάρχει», ἐφ' ὅσον κατορθῶναι νὰ διαμορφῶναι καὶ νὰ ρυθμίξῃ τὴν ἱστορικὴ ζωὴ. Τοῦτο ἐπιτυγχάνεται, ὅπως τονίζει ὁ Κ. Hesse, μὲ τὴν δυνατότητα οἱ ἐπιταγὲς τοῦ Συντάγματος νὰ μεταβάλλωνται σὲ πραγματικότητα (Realisierungsmöglichkeit) καὶ μὲ τὴν ἐκάστοτε ὑφισταμένη θέληση (je actuellen Willen) τῶν κυβερνώντων καὶ τῶν κυβερνωμένων νὰ ἐφαρμόξουν τοὺς συνταγματικοὺς ὀρισμοὺς. Ἡ, κατὰ μία ἄλλη παραλλαγή τῆς αὐτῆς ἀπόψεως, ἡ ἀμεταβίβαστη καὶ ἀναπαλλοτρίωτη συντακτικὴ ἐξουσία τοῦ Λαοῦ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀναλωθῇ μὲ τὴν ἐφ' ἅπαξ «πανηγυρικὴ» ἢ μοναδικὴν πράξη τῆς θέσεως ἐνός Συνταγματικοῦ Κειμένου.

Ἡ βούλησις τοῦ κοινοῦ νομοθέτου κινεῖται στά ὅρια ποὺ τοῦ ἔθεσε ἡ βούλησις τοῦ συντακτικοῦ καὶ πολλὰς φορές ὑποχρεώνεται ρητῶς νὰ ἐκτελέσῃ τίς ἐπιταγὰς του. Ἡ συντακτικὴ ἐξουσία (pouvoir constituant) συντάσσει τὸ πολίτευμα, οἱ ἄλλες συντεταγμέναι ἐξου-

σίες (rounoirs constitués) — λειτουργίες ακριβέστερα — έχουν προσδιορισθή και διαμορφωθῆ ἀπὸ αὐτήν.

2. Σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλία τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (Sieyès) ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἀποτελεῖ τὴν ὑψίστη ἐκδήλωση τῆς ἐθνικῆς κυριαρχίας καὶ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς στὸ Ἔθνος (Λαό). Κατὰ τὸ δόγμα τοῦ Κοινωνικοῦ Συμβολαίου ὁ Λαὸς διὰ τοῦ Συντάγματος παραιτεῖται ὑπὲρ τοῦ «Κράτους» ὀρισμένων δικαιωμάτων του. Συνεπῶς, μόνον ὁ Λαὸς ἔχει τὸ ἀποκλειστικὸ δικαίωμα νὰ θέτῃ καὶ νὰ μεταβάλλῃ τὸ Σύνταγμα, δίχως ἄλλη «ἐπέμβαση» ἢ σύμπραξη.

Ἡ διδασκαλία τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ὑπέστη μιὰ σημαντικὴ τροποποίηση, πού ὀφείλεται στὴν πολιτικὴ πραγματικότητα τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος. Ἡ τροποποίησις αὐτὴ συνίσταται στὴν παραδοχὴ τῆς ἀρχῆς, ὅτι γιὰ τὴν κατάρτιση τοῦ Συντάγματος ἀπαιτεῖται καὶ ἡ σύμπραξις τοῦ ἡγεμόνος. Τὸ Σύνταγμα, δηλαδὴ, μεταβάλλεται σὲ συνθήκη μεταξὺ λαοῦ καὶ ἡγεμόνος. Καὶ τὰ δύο μέρη ἐλευθέρως καὶ ἰσοδυνάμως συμφωνοῦν καὶ ἡ σύμβασις τῶν παραμένει ἰσχυρὴ καὶ δὲν μπορεῖ νὰ τροποποιηθῆ παρὰ μόνον «κοινῇ βουλήσει». Παραλλαγή τῆς διδασκαλίας αὐτῆς εἶναι ἡ θεωρία τοῦ παραχωρημένου Συντάγματος (Constitution octroyée), δηλαδὴ τοῦ Συντάγματος πού παραχωρεῖται ἀπὸ τὸν μονάρχη, πού, μολονότι «κύριος» καὶ φορεὺς ὀλοκληροῦ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας, δέχεται νὰ παραχωρήσῃ τὴν ἄσκηση ὀρισμένων «ἐκδηλώσεων» τῆς στὸ Λαό.

Τὸ Σύνταγμά μας τοῦ 1844 ἐθεωρήθη γενικῶς ὅτι ἀποτελεῖ «συνθήκη» Λαοῦ - Βασιλέως ἢ ὅτι παρεχωρήθη ἀπὸ τὸν Ὅθωνα εἰς τὸν Ἑλληνικὸ Λαό.

3. Κατὰ μιὰ σύγχρονη διδασκαλία — πού ἔχει μόνον θεωρητικὰ ἀπομακρυνθῆ ἀπὸ τὸ δόγμα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως — φορεὺς ἢ ὑποκείμενον τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας εἶναι τὸ Κράτος. Δεδομένου ὅμως ὅτι τὸ σύγχρονον Κράτος εἶναι μιὰ μορφή τοῦ Λαοῦ καὶ βασίζεται στὴ δημοκρατικὴ ἀρχή, φορεὺς τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας εἶναι πάλι ὁ Λαός.

Ὁ Henke, ἀντιθέτως, ὑποστηρίζει ὅτι ἡ συντακτικὴ ἐξουσία συνίσταται καὶ εἰς μίαν ἀπὸ κοινοῦ ἐνέργειαν τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας τοῦ λαοῦ καὶ τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ ὅτι εἶναι ἀπαραίτητες καὶ οἱ δύο γιὰ νὰ ὑπάρξῃ τὸ ἀποτέλεσμα τῆς «συντάξεως» τῆς Πολιτείας.

4. Ἡ συντακτικὴ ἐξουσία διαιρεῖται στὴν κυρίως συντακτικὴ καὶ στὴν ἀναθεωρητικὴ. Ἡ κυρίως συντακτικὴ ἐξουσία εἶναι ἀδέσμευτος καὶ ἐνεργεῖ «κατὰ παράβασιν» τῶν ὑπαρχουσῶν νομικῶν διατάξεων. Τουναντίον, ἡ ἀναθεωρητικὴ λειτουργία δεσμεύεται καὶ ἀσκεῖται μέσα στὰ ὄρια πού τίθενται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα (π.χ.

μέ θεμελιώδεις διατάξεις) και από όργανα και διαδικασία προβλεπόμενη από το Σύνταγμα (π.χ. Αναθεωρητική Βουλή).

Σύμφωνα με την κρατούσα σήμερα δημοκρατική θεωρία, ή συντακτική εξουσία είναι αὐτόνομη και αὐτοδύναμη, δηλαδή δέν προέρχεται από καμμιά άλλη «νομική» δύναμη και συνεπώς δέν γνωρίζει νομικά αλλά μόνον «πολιτικά», «κοινωνικά» και «ήθικά» όρια. Γι' αυτό και χαρακτηρίζεται ως «φυσική» εξουσία προερχομένη άμέσως και χωρίς «νομική διαδικασία» από τόν Λαό.

Αντιθέτως οί θεωρίες τοῦ φυσικοῦ δικαίου, τις όποιες ακολουθεῖ και τὸ Όμοσπονδιακόν Συνταγματικόν Δικαστήριον τῆς Δ. Γερμανίας, αποδέχονται ότι και ή συντακτική εξουσία δεσμεύεται από «ύπερβατικούς κανόνες δικαίου», και γι' αυτό πρέπει νά εκφράζη τήν «θέληση πρὸς δικαιοσύνη» πού άποτελεῖ μιὰ «αιώνια» άρχή.

5. Οί μορφές με τις όποιες έχει άσκηθῆ ή συντακτική εξουσία ύπῆρξαν ιστορικά οί εξῆς :

α) Παραχωρημένον Σύνταγμα

i. Τὸ Συνταγματικόν Κείμενον παραχωρεῖται εἰς τόν Λαό από τόν μονάρχη, χωρίς άλλη πράξη συνεργασίας ή συμμετοχῆς τοῦ Λαοῦ. Κλασσικόν παράδειγμα τὸ Statuto Albertino τοῦ Πεδεμοντίου, τὸ όποιον άργότερα μετεβλήθη εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ Βασιλείου τῆς Ἰταλίας.

ii. Τὸ Συνταγματικόν Κείμενον παραχωρεῖται ὑπό τῆς κυβερνώσης ὀλιγαρχίας, χωρίς επίσης συμμετοχή τοῦ λαοῦ. Τά πλείστα Συντάγματα τῶν Κρατῶν τῆς Ἀφρικῆς ἐτέθησαν σήμερα κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον.

iii. Τὸ Συνταγματικόν Κείμενον παραχωρεῖται από Διεθνή Συνθήκη. Π.χ. τὸ Κυπριακόν Σύνταγμα.

β) Σύνταγμα - Συνθήκη

i. Τὸ Σύνταγμα «συμφωνεῖται» μεταξύ λαϊκῆς ἀντιπροσωπείας και μονάρχου και συνάπτεται ἐπὶ «ἴσοις όροις». Παράδειγμα τὸ Συνταγματικόν Κείμενον τῆς Βιρτεμβέργης τοῦ 1819 ἢ τὸ Σύνταγμα τῆς Δανίας τοῦ 1866.

ii. Τὸ Σύνταγμα ἐμφανίζεται ως συνθήκη, αλλά εἰς τήν πραγματικότητα άποτελεῖ «κεκαλυμμένην παραχώρησιν» (verschleierte Octrois - K. Von Beyme) τοῦ μονάρχου πρὸς τόν Λαό. Τὸ Σύνταγμα τῶν Κάτω Χωρῶν τοῦ 1814 παρουσιάζεται ως τὸ πλέον χαρακτηριστικόν παράδειγμα τοῦ εἶδους.

iii. Το Σύνταγμα έμφανίζεται ως συνθήκη, εις την πραγματικότητα όμως αποτελεί «κεκαλυμμένην παραχώρησιν» του λαού (Έθνικης Συνελεύσεως) προς τον μονάρχη. Το Γαλλικόν Σύνταγμα του 1792, το Σουηδικόν του 1809 και το Νορβηγικόν του 1814 αποτελούν τα πλέον γνωστά παραδείγματα της παραλλαγής αυτής.

γ) Σύνταγμα - Απόφασις του Λαού

i. Το Σύνταγμα τίθεται από την συντακτική έξουσία του Λαού, αντιπροσωπευμένου από Έθνική (Συντακτική) Συνέλευση. Τοῦτο δύναται να πραγματοποιηθῆ είτε με ειδική συντακτική έξουσιοδότηση προς την Συνέλευση εκ μέρους του Λαού, όπως π.χ. το Σύνταγμα του Βελγίου του 1831, είτε χωρίς ειδική συντακτική έξουσιοδότηση, όπως π.χ. το Σύνταγμα του Βασιλείου της Ιταλίας του 1860.

ii. Το Σύνταγμα τίθεται άμεσα από τον Λαό, ό οποίος εκδηλώνει την συντακτική του έξουσία με δημοψήφισμα, όπως π.χ. το Σύνταγμα του Ναπολέοντος του Γ' (1851) ή το του De Gaulle (Αναθεώρησις) του 1962.

iii. Το Σύνταγμα τίθεται από την συντακτική έξουσία του Λαού που εκδηλώνεται και με απόφαση της Συντακτικής Συνελεύσεως και με άμεσο επικύρωσή του με δημοψήφισμα. Π.χ. το Γαλλικόν Συνταγματικόν Κείμενον του 1946 ακολούθησε την εξής διαδικασία: Με δημοψήφισμα ο Λαός απέφασισε την θέσπιση νέου Συντάγματος. Συντακτική Συνέλευσις, με ειδική συνταγματική έντολή τὸ ἐψηφισε ἐξ ὀλοκλήρου και τέλος ο Λαός τὸ ἐπεκύρωσε με δημοψήφισμα, αφού προηγουμένως τὸ εἶχε, πάλι με δημοψήφισμα, ἀπορρίψει.

iii. Το Σύνταγμα «τίθεται» από τὰ ὁμόσπονδα Κράτη που ἄσκουν την συντακτική έξουσία του Λαού με τὰ αντιπροσωπευτικά των Σώματα ἢ με δημοψηφίσματα. Το σύνταγμα τῶν Ἑνωμένων Πολιτειῶν τοῦ 1787 και ὁ Βασικὸς Νόμος τῆς Δυτικῆς Γερμανίας τοῦ 1948 ἀκολούθησαν την πρώτη μέθοδο, ἐνῶ τὸ Ἑλβετικὸ Σύνταγμα τὴν δευτέρη (τὸ 1848).

6. Μία ἰδιοτυπία τοῦ ἑλληνικοῦ Δημοσίου Δικαίου εἶναι ἡ διάκρισις τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας σὲ τακτικὴ, ἔκτακτη και ἐξαιρετικὴ. Ὄταν ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἀσκήται με Συντακτικὴ Συνέλευση ἢ με Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ και ἐκδηλώνεται ἡ συντακτικὴ βούλησις με τὴν ψήφισιν ἑνὸς «ῶλοκληρωμένου» Συνταγματικοῦ Κειμένου, τότε ἔχομε ἄσκηση τακτικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας. Ὄταν πάλι ἡ συντακτικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται με Συντακτικὴ Συνέλευση ἢ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ἀλλ' ἐκδη-

λώνει τή συντακτική βούλησή της με τήν ψήφιση περισσοτέρων, μερικῶν Συνταγματικῶν Κειμένων — τὰ ὅποια συνήθως ἀποκαλοῦμε Ψηφίσματα — τότε ἔχομε ἄσκηση ἐκτάκτου συντακτικῆς ἐξουσίας. Τέλος, ὅταν ἡ συντακτικὴ ἐξουσία δὲν ἀσκεῖται ἀπὸ Συντακτικὴ Συνέλευση ἢ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, ἀλλὰ ἀπὸ ἄλλο ὄργανον τοῦ Κράτους — συνήθως τὸν Ἀρχηγὸ ἢ τοὺς ἀσκοῦντας de facto τὴν Ἐκτελεστικὴ Λειτουργία — καὶ ἡ συντακτικὴ βούλησις ἐκδηλώνεται μετὴν ἔκδοση περισσοτέρων, «μερικῶν» Συνταγματικῶν Κειμένων τὰ ὅποια χαρακτηρίζομε ὡς Συντακτικὲς Πράξεις, τότε ἔχομε ἄσκηση ἐξαιρετικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἀνωτέρω διάκρισις ἔχει ἰδιαίτερη πρακτικὴ σημασία ἀναφορικῶς μετὴν ἰσχύουσαν σήμερα συνταγματικὴ τάξη (βλ. § 18), ἡ ὅποια ἀποτελεῖται ἀπὸ κείμενα ποὺ ἀνήκουν καὶ εἰς τὶς τρεῖς κατηγορίες ἀσκήσεως τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας.

7. Ἐπίσης ὡς εἰδικὴ ἐμφάνισις τῆς ἐλληνικῆς συνταγματικῆς τάξεως πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ καὶ ἡ διάκρισις τῶν ὀργάνων τῆς ἀσκήσεως τῆς τακτικῆς καὶ τῆς ἐκτάκτου συντακτικῆς ἐξουσίας εἰς Συντακτικὰς Συνελεύσεις (Ἐθνικὰς τῶν Ἑλλήνων Συνελεύσεις), εἰς Ἀναθεωρητικὰς Βουλὰς καὶ εἰς ἰδιοτύπους (sui generis) Ἀναθεωρητικὰς Βουλὰς.

Ἡ Συντακτικὴ Συνέλευσις ἀσκεῖ κυριάρχως καὶ ἀδεσμεύτως τὴν συντακτικὴ ἐξουσία καὶ εἶναι «ἀπαραβίαστη» καὶ συνεπῶς δὲν μπορεῖ νομίμως νὰ διαλυθῇ.⁶

Ἡ Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ ἀσκεῖ δεσμευμένη καὶ περιορισμένην, ἀπὸ τὶς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 137 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου, λειτουργίαν. Ἡ ἰδιότυπος Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ δὲν δεσμεύεται μὲν ἀπὸ τὶς διατάξεις περὶ ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος (ἄρθρον 137), περιορίζεται ὅμως εἰς τὸ συντακτικόν της ἔργον γενικῶς ἀπὸ τὶς ἀρχὰς τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν θεμελιωδῶν θεσμῶν του, τὰ ὅποια δὲν μπορεῖ νὰ μεταβάλῃ καὶ ἀπὸ ἄλλους εἰδικῶς τιθεμένους περιορισμούς (π.χ. ἀπαγόρευσις ἀναθεωρήσεως τῶν διατάξεων περὶ τῆς μορφῆς τοῦ πολιτεύματος). Ἐπίσης κατὰ συνταγματικὸν ἔθιμον ἢ ἰδιότυπος Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ δύναται νὰ διαλυθῇ, ὑπὸ ὀρισμένους ὅρους καὶ προϋποθέσεις (μὴ ἀποπεράτωσις τοῦ συντακτικοῦ της ἔργου — σύγκλησις ἰσοδυνάμου σώματος καὶ τήρησις τῶν διατάξεων τοῦ ἄρθρου 46 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου).

8. Ἀπὸ τὰ παραπάνω μπορεῖ νὰ ἐξηγηθῇ ἡ τυπικὴ νομιμοποίησις τοῦ Συντάγματος ἀναφορικῶς μετὴν ἐκάστοτε ἱστορικὴ μορφή ποὺ παίρνει ἡ συντακτικὴ ἐξουσία τοῦ λαοῦ. Ἡ συντακτικὴ, ἐξ ἄλλου, νομιμοποίησις τοῦ Συντάγματος συνδέεται, κάθε φορά, μετὴν

ώρισμένη ιδεολογία πού ζητεί νά ἐκφράση. Εἰς τὸ Δυτικὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ἔχουν διαμορφωθῆ ἕως τώρα τρεῖς ιδεολογίες νομιμοποιήσεως τοῦ Συντάγματος.

α) Ἡ φιλελεύθερη, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἄστοί, τὸ «Ἔθνος» (καὶ ὄχι ὁ μονάρχης), πού διαθέτουν «μόρφωση καὶ ἰδιοκτησία», πρέπει νά «νομοθετοῦν» καὶ νά θέτουν καὶ τοὺς βασικοὺς κανόνες τῆς ζωῆς τῶν Λαῶν.

β) Ἡ δημοκρατική, κατὰ τὴν ὁποίαν γενικῶς ὅλοι οἱ ἔχοντες «ψῆφον» πολῖτες, χωρὶς διακρίσεις, «ύλοποιοῦν» τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία, πού στηρίζεται σὲ μιὰ πλατύτερα ἐφαρμοζομένη ἀρχὴ τῆς ἰσότητος καὶ ὡς ἐκφρασὴ τῆς θέτουν τὸ Σύνταγμα.

γ) Ἡ κοινωνική - δημοκρατική, κατὰ τὴν ὁποίαν ὄχι ἀπλῶς μόνον οἱ ἔχοντες ψῆφον πολῖτες, ἀλλὰ καὶ οἱ «ἀνεξάρτητοι» οἰκονομικά καὶ κοινωνικά ἄνθρωποι, ὅπως διαμορφώνονται μὲ τοὺς θεσμοὺς τοῦ Κράτους εὐποίας καὶ μόνον αὐτοὶ μπορεῖ νά εἶναι οἱ ἀληθινοὶ φορεῖς μιᾶς «πραγματικῆς» καὶ ἐλεύθερης «συντακτικῆς ἐξουσίας», καὶ

δ) Ἡ κομμουνιστική, κατὰ τὴν ὁποίαν τὸ κομμουνιστικὸν κόμμα ἢ ἓνα κόμμα προλεταρίων μπορεῖ νά εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς φορεὺς τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας.

9. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας πού γίνεται ρητῶς, σύμφωνα μὲ τοὺς τρόπους πού ἀναφέραμε παραπάνω, εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ σιωπηρὴ ἄσκησή τῆς μὲ τὴν λεγομένη ἐξέλιξι ἢ ἀνάπτυξι τοῦ Συντάγματος.

Ἡ παλαιότερη ἐπιστῆμη (Jellinek) ὠμιλοῦσε περὶ ἀλλοιώσεως (Wandlung) τοῦ Συντάγματος καὶ ἐννοοῦσε τὴν σιωπηρὴ μεταβολὴ τοῦ νοήματος τοῦ Συντάγματος, χωρὶς ρητὴ ἀλλαγὴ ἢ τροποποίησι τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου. Ἡ μεταβολὴ ἔπρεπε νά πραγματοποιηθῆ ἢ μὲ θετικὰ πράξεις ἢ μὲ παραλείψεις ὀργάνων τοῦ Κράτους, καὶ κυρίως τῶν Βουλῶν, κατὰ τὴν ἄσκηση τοῦ νομοθετικοῦ τῶν ἔργου.

Σήμερα ὅταν ὀμιλοῦμε περὶ ἐξελίξεως ἢ ἀναπτύξεως (growth) τοῦ Συντάγματος, ἐννοοῦμε τὴν δημιουργία ἐνὸς συνταγματικοῦ θεσμοῦ ἢ τὴν διάπλασι ἢ διαμόρφωσι ὑπαρχόντων θεσμῶν μέσα μὲν εἰς τὰ τυπικὰ πλαίσια τοῦ πολιτεύματος, ἀλλὰ ἐκ τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ ἀτύπως καὶ ἀγράφως. Ἡ διδασκαλία αὕτη στηρίζεται εἰς τὴν πίστη ὅτι τὰ πολιτεύματα εἶναι ζωντανοὶ ὀργανισμοὶ πού ἐξελίσσονται, ἀναπτύσσονται καὶ προσαρμόζονται εἰς τὴν αἰώνως μεταβαλλομένη κοινωνικὴ πραγματικότητα. Ἡ συνταγματικὴ ἀνάπτυξι εἶναι φαινόμενον πού ἀνευρίσκεται εἰς ὅλα τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, εἴτε ἔχουν Συνταγματικὰ Κείμενα, ὅπως π.χ. οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, εἴτε ὄχι, ὅπως π.χ. ἡ Ἀγγλία ἢ ἡ Νέα Ζηλανδία.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Συντάγματος πραγματοποιοῖται μὲ θετικὰς ἢ ἀρνητικὰς πράξεις καὶ διακρίνεται ἀπὸ τὴν παράβαση τοῦ Συντάγματος, γιὰτί :

i. Ἰκανοποιεῖ μία ἀντικειμενικῶς ὑπάρχουσα κοινωνικὴ-πολιτικὴ ἀνάγκη.

ii. Γίνεται σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχὰς τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος, καὶ

iii. Ἀναγνωρίζεται ἀπὸ τοὺς πολῖτες, καὶ τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους, πρὸ πάντων τὰ Δικαστήρια. Μὲ ἄλλα δηλαδὴ λόγια, ἀπαιτεῖται ἡ ἐκδηλῆ ὑπαρξις μιᾶς ἀνάγκης, ἡ ἀδυναμία τῆς νὰ ἰκανοποιηθῇ μὲ τοὺς ὑπάρχοντες πολιτικοὺς καὶ νομικοὺς θεσμοὺς καὶ ἡ ἀναγνώρισις τῆς γενομένης μεταβολῆς, σὲ τελευταία ἀνάλυση, ἀπὸ τὰ Δικαστήρια.

Ἡ ἀνάπτυξις τοῦ Συντάγματος, ποὺ ἀποτελεῖ ἕναν ἀπὸ τοὺς τρόπους δημιουργίας Παρασυντάγματος, πραγματοποιοῖται συνήθως μὲ τὶς συνθήκες τοῦ πολιτεύματος καὶ μὲ τὰ συνταγματικὰ ἔθιμα, ὁπότε καὶ εἰδικοποιεῖται καὶ ἀποκτᾷ καὶ τὰ ἰδιαιτέρα τῶν θεσμῶν αὐτῶν στοιχεῖα.

§ 17. Ἡ ἱστορία τοῦ ἰσχύοντος Συντάγματος

1. Μὲ τὸ ψήφισμα τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1935 ἡ Ε' Ἐθνικὴ τῶν Ἑλλήνων Συνέλευσις «ἐπαναφέρει ἐν ἰσχύϊ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1911 μέχρι τῆς ἐπιψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος», τὸ ὁποῖον προέβλεπε ὅτι θὰ κατήρτιζε ἡ ἴδια. Οἱ Συντακτικὲς Πράξεις Α, Δ καὶ Ζ τοῦ 1935 διετήρησαν ἐν ἰσχύϊ καὶ ὠρισμένους διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τῆς 3ης Ἰουνίου 1927.

Ἡ Ε' Ἐθνικὴ Συνέλευσις διελύθη τὴν 17ην Δεκεμβρίου 1935, χωρὶς νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὴν ἀναθεώρηση τοῦ Συντάγματος, καὶ ἡ Γ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλὴ, τῆς 26ης Ἰανουαρίου 1936, ποὺ τὴν διεδέχθη, μὲ σκοπὸ νὰ ἀναθεωρήσῃ τὶς «μὴ θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος», διελύθη καὶ αὐτὴ, χωρὶς νὰ τὸν πραγματοποιήσῃ, τὴν 4ην Αὐγούστου 1936.

Ἐπικολούθησε ἡ περίοδος τῆς Δικτατορίας Ι. Μεταξὰ καὶ ἡ ἐχθρικὴ κατοχὴ, ἐποχὰς ποὺ δὲν παρεῖχον πρόσφορον ἔδαφος γιὰ τὴν λύση τοῦ προβλήματος τῆς συνταγματικῆς μας ὁργανώσεως.

2. Ἀπὸ τοῦ 1943, ἐν τούτοις, καὶ ἐφεξῆς ἡ ἀνάγκη τῆς συγκλήσεως μιᾶς Συντακτικῆς Συνελεύσεως γιὰ τὴν «ὀριστικὴν» τακτοποίησιν τῶν συνταγματικῶν μας «θεμάτων» εἶχε γίνῃ γενικὴ συνείδησις τῆς ἐλληνικῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ εἶχε, πολλὰς φορές, ἐπισήμως ἀναγνωρισθῆ καὶ προκηρυχθῆ εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Λαόν. Συμμορφούμενη μὲ τὶς ὑποσχέσεις ποὺ ἐδόθησαν, ἡ Κυβέρνησις Θ. Σοφούλη, μὲ τὸ Β.Δ. τῆς 19ης Ἰανουαρίου 1946 καὶ σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 37 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1864/

1911, αλλά χωρίς την τήρηση της διαδικασίας του άρθρου 108 του ίδιου Συντάγματος, που προέβλεπε για την αναθεώρησή του, «εκάλεσε τους εκλογείς την 31ην Μαρτίου 1946 ίνα εκλέξωσι τους Βουλευτάς» και ώριζεν ότι «ή εκ τών εκλογών τούτων συγκροτηθησομένη Βουλή θέλει έχει και την εξουσίαν αναθεωρήσεως τών διατάξεων του Συντάγματος πλήν τών καθοριζουσών την μορφήν του πολιτεύματος». Ἡ Βουλή τῆς 31ης Μαρτίου 1946 ἐχαρακτηρίσθη ὡς Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλή, ἦταν ὅμως εἰς τὴν πραγματικότητα Συντακτικὴ Συνέλευσις, που ἐξελίχθη μὲ αὐτοπεριορισμὸν εἰς ἰδιότυπον (sui generis) Ἀναθεωρητικὴ Βουλή. Τοῦτο συνάγεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ προέλευσις τῆς ἦταν «ἐπαναστατικὴ» (δὲν ἐτηρήθη ἡ διαδικασία τοῦ άρθρου 108 τοῦ Συντάγματος), συνῆλθε γιὰ νὰ θέσῃ ἐξ ἀρχῆς τὰ θεμέλια τοῦ Κράτους (νὰ συντάξῃ τὴν Πολιτεία) καὶ ἡ ἐξουσία τῆς ἦταν ἀπεριόριστη.

3. Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλή ἐπεδίωξε νὰ φέρῃ εἰς πέρας τὸ ἀναθεωρητικὸν τῆς ἔργον κατ' ἀρχάς μὲ τὴν διαδικασία που ὥρισε εἰς τὸ Ψήφισμα Β/1946 (Εἰδικὴ Ἐπιτροπὴ Ἀναθεωρήσεως τοῦ Συντάγματος), ὕστερα μὲ τὴν προσπάθειά τῆς γιὰ ἀναθεώρηση ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἴδια τὴν Βουλή (θέρος 1948) καὶ τέλος, μὲ τὴν διαδικασία τοῦ Ψηφίσματος ΞΗ/1949 (40μελῆς Ἐπιτροπὴ), χωρὶς ὅμως τελικῶς νὰ τὸ κατορθώσῃ, ἂν καὶ εἶχε συντάξει Σχέδιον Συντάγματος που εἶχε κατατεθῆ (23.ΧΙΙ.1949) εἰς τὴν Βουλή. Ἡ Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλή διελύθη τὴν 9ην Ἰανουαρίου 1950. Ἡ Βουλή τῆς 5ης Μαρτίου 1950 που διεδέχθη τὴν Δ' Ἀναθεωρητικὴ Βουλή δὲν εἶχε κληθῆ ὡς ἀναθεωρητικὴ, ἀλλ' ὡς ἀπλῆ Βουλή.

Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς συνεχείας, κάθε Βουλή ἐκλεγομένη μετὰ τὴν διάλυση μιᾶς Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ ἐὰν ἀκόμη δὲν ἐξελέγη ὡς ἀναθεωρητικὴ, δυνάμει τοῦ Διατάγματος τῶν ἐκλογῶν, εἶναι, αὐτοδικαίως καὶ μέχρι τῆς ὁλοκληρώσεως τοῦ συντακτικοῦ ἔργου, ἀναθεωρητικὴ. Ὁ Βασιλεὺς, μὴ μετέχων τῆς ἀναθεωρητικῆς λειτουργίας καὶ τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, διαλύων ἓνα συντακτικὸν σῶμα, διακόπτει, ἀλλὰ δὲν ματαιώνει τὸ συντακτικὸν ἔργον, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται ἀπὸ τὸ νέον «ἰσοδύναμον» συντακτικὸν σῶμα.

Ἡ Βουλή τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1951, που διεδέχθη τὴν Βουλήν τῆς 5ης Μαρτίου 1950, ἐκλεγείσα πρὸς «συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς διαλυθείσης Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς», ἐψήφισε τὸ Σχέδιον τοῦ Συντάγματος, τὸ ὁποῖον εἶχε συντάξῃ ἡ 40μελῆς ἐπιτροπὴ τοῦ ΞΗ/1949 Ψηφίσματος τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς καὶ τὸ ὁποῖον εἶχε κατατεθῆ, ὡς ἐλέχθη, τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1949, χωρὶς ὅμως νὰ ψηφισθῇ οὔτε τότε, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀπὸ τὴν Βουλή τῆς 5ης Μαρτίου 1950.

Τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1952 ὑπεγράφη ἀπὸ τὸν Βασιλέα τὸ Σύνταγμα καὶ ἐτέθη ἀμέσως ἐν ἰσχύι. Πολιτικῶς ὅμως ἡ ἰσχύς του εἶχε τεθῆ ὑπὸ ἀμφισβήτησης, γιατί τὸ μεγαλύτερον πολιτικὸν κόμμα τῆς ἐποχῆς, ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς, δὲν τὸ εἶχε ἀποδεχθῆ καὶ γιατί νομικῶς ἐξεφράζοντο πολλὰς ἀμφιβολίας περὶ τῆς τυπικῆς ἰσχύος του. Ἡ δῆλωσις τῆς 17ης Νοεμβρίου 1952 τοῦ Στρατάρχου Παπάγου εἰς τὴν ἐφημερίδα «Φιγκαρό» ὅτι «δὲν σκέπτεται οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν νὰ καταργήσῃ τὸ Σύνταγμα», ἔκλεισε πολιτικῶς τὸ θέμα. Ἀλλὰ καὶ ἡ ὑπ' ἀριθμὸν 1899/1952 ἀπόφασις τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας ἐτερμάτισε καὶ νομικῶς τὶς ἀμφισβητήσεις γιὰ τὴν ἰσχύ του.

4. Τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1952 ἐβασίσθη κυρίως ἐπὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1864/1911 καὶ δευτερευόντως ἐπὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1927, μὲ ἐλάχιστες καὶ χωρὶς ἀποφασιστικὴ σημασία νέες διατάξεις. Παρὰλλήλως πρὸς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1952 διετηρήθησαν ἐν ἰσχύι, μὲ τὸ ψήφισμα τῆς 29ης Ἀπριλίου 1952, καὶ ὠρισμένες Συντακτικὰς Πράξεις καὶ Ψηφίσματα ποὺ εἶχαν ἐκδοθῆ ἀπὸ τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1944 καὶ ἐφεξῆς.

Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 ἴσχυσε de facto μέχρι τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967 καὶ de jure μέχρι τῆς 15ης Νοεμβρίου 1968, ὅποτε καὶ ἐτέθη ἐν ἰσχύι τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1968, τοῦ ὁποίου τὸ ἱστορικὸν τῆς καταρτίσεως ἔχει ὡς ἐξῆς :

5. Τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967 οἱ ἐνοπλεις δυνάμεις τῆς Χώρας ἀνέλαβον τὴν εὐθύνην τῆς διακυβερνήσεως τοῦ Κράτους καὶ ἔθεσαν μὲ Β.Δ. εἰς ἐφαρμογὴν τὸν νόμον «περὶ καταστάσεως πολιορκίας». Τὸ Διάταγμα τοῦτο ἐκυρώθη μὲ τὴν Β, 1967 Συντακτικὴ Πράξη, γιατί περιελάμβανε διατάξεις ποὺ ξεπερνοῦσαν τὰ πλαίσια τοῦ ἄρθρου 91 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 ποὺ προέβλεπε γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ Στρατιωτικοῦ Νόμου.

Μὲ τὴν ὑπ' ἀριθμὸν Α' Συντακτικὴ Πράξη τῆς 6ης Μαΐου 1967 «περὶ ἀσκήσεως τῆς Συντακτικῆς καὶ Νομοθετικῆς ἐξουσίας» ὠρίζετο ὅτι «ἡ Συντακτικὴ Ἐξουσία ἀσκεῖται μέχρι ψηφίσεως τοῦ νέου Συντάγματος ὑπὸ τοῦ Ἐπιτελικοῦ Συμβουλίου διὰ Συντακτικῶν Πράξεων» (ἄρθρον 1). Τὸ Ἐπιτελικὸν Συμβούλιον θὰ κατήρτιζε τὸ νέον Σύνταγμα «μὲ βάσιν τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952» τροποποιούμενον κατὰ τὶς διατάξεις ἐκεῖνες «αἵτινες δὲν εἶναι θεμελιώδεις καὶ δὲν εἶναι οὐσιαστικαὶ τῆς μορφῆς τοῦ Πολιτεύματος», τὸ ὅποιον καὶ θὰ ὑπέβαλε, κατόπιν, εἰς τὴν «διὰ δημοψηφίσματος κύρωσιν τοῦ λαοῦ». Κατὰ τὴν Α, 1967 Συντακτικὴ Πράξη ὡς σκοπὸς τῆς «συνταγματικῆς διαμορφώσεως τίθεται ὅπως προστατευθῆ τὸ κρατοῦν πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν καθεστῶς κατὰ πάντων τῶν ἐπιβουλευομένων αὐτό».

Τὴν 1ην Ἰουνίου 1967 συνεστήθη 20μελὴς Ἐπιτροπὴ «πρὸς μελέτην

τῶν ἐπενεκτέων τροποποιήσεων τοῦ Συντάγματος» ἐπὶ τῇ βάσει γενικῶν ὀδηγιῶν τὶς ὁποῖες ἔλαβεν ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση.

Ἡ Ἐπιτροπὴ συνέταξε «Προσχέδιον» Συνταγματικοῦ Κειμένου τὸ ὁποῖον ὑπέβαλεν εἰς τὴν Κυβέρνηση τὴν 23ην Δεκεμβρίου 1967. Τὸ «Προσχέδιον» τῆς 20μελοῦς Ἐπιτροπῆς ἐδόθη ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση εἰς τὴν δημοσιότητα τὴν 15ην Μαρτίου 1968, ὡς «working paper», γιὰ μιὰ δημοσία συζήτηση ποῦ θὰ ἀφοροῦσε ἐν τούτοις ὄχι μόνον τὸ προσχέδιον καθ' ἑαυτό, ἀλλὰ καὶ γενικώτερα τὶς ἐπενεκτέες εἰς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1952 μεταρρυθμίσεις.

Ἡ δημοσία συζήτησις διήρκεσε μέχρι τῆς 31ης Μαΐου 1968. Μετὰ ταῦτα δύο Ἐπιτροπὲς ἀπὸ μέλη τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου κατήρτισαν ἓνα τροποποιημένον (δεύτερον) «προσχέδιον», τὸ ὁποῖον καὶ συνεζητήθη ἀπὸ τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον. Τοῦτο κατόπιν ἐπεξεργάσθη τὸ Ἡμιτελικὸν «Σχέδιον» τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου, τὸ ὁποῖον ἐδόθη καὶ πάλιν εἰς τὴν δημοσιότητα γιὰ νέα ἐπ' αὐτοῦ συζήτηση. Ὑστερα ἀπὸ αὐτὴν καὶ τὴν ἐπεξεργασία τοῦ Ἡμιτελικοῦ Σχεδίου ἀπὸ μιὰ τριμελῆ Ἐπιπὴ ἐξ Ὑπουργῶν, τὸ «Ἡμιτελικὸν Σχέδιον» συνεζητήθη εἰς τὸ Ὑπουργικὸν Συμβούλιον, τὸ ὁποῖον καὶ κατήρτισε τὸ «Τελικὸν Σχέδιον» τοῦ Συντάγματος, τοῦ ὁποῖου ἡ κύρωσις ἀπετέλεσε τὸ ἀντικείμενον τοῦ Δημοψηφίσματος τῆς 29ης Σεπτεμβρίου 1968.

Μετὰ τὴν ἐξέλεγχον καὶ ἐκδίκαση τῶν ἀποτελεσμάτων τοῦ Δημοψηφίσματος ἀπὸ τὸν Ἄρειο Πάγο (Α. Π. 512/1968) καὶ τὴν βεβαίωση τοῦ Προέδρου ὅτι ἐπεκυρώθη «ὑπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ Λαοῦ τὸ ὑπὸ τὴν κρίσιν αὐτοῦ ὑποβληθὲν νέον Σύνταγμα» ἐδημοσιεύθη τοῦτο εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως τὴν 15ην Νοεμβρίου 1968 καὶ ἐτέθη «εὐθὺς ἐν ἰσχύϊ, πλὴν τῶν διατάξεων τῶν ἄρθρων 10, 12, 13 παρ. 1, 14 παρ. παρ. 1-3, 18, 19, 25 παρ. παρ. 2-3, 58 παρ. παρ. 1-2, 60, 111, 112, 121 παρ. 2, τὰς ὁποίας ἐξουσιοδοτεῖται ἡ Ἐθνικὴ Ἐπαναστατικὴ Κυβέρνησις ὅπως θέτῃ εἰς ἐφαρμογὴν διὰ πράξεων αὐτῆς δημοσιευομένων εἰς τὴν Ἐφημερίδα τῆς Κυβερνήσεως» (ἄρθρον 138).

6. Ἀπὸ τῆς 6ης Μαΐου 1967 μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ Συντάγματος ἐξεδόθησαν 36 συνολικῶς Συντακτικὲς Πράξεις, οἱ περισσότερες τῶν ὁποίων ἀναφέρονται εἰς θέματα ποῦ ἀφοροῦν τὴν κατάστασιν τῶν στρατιωτικῶν (π.χ. ΣΤ/1967, ΙΔ/1967 καὶ ΙΗ/1968) καὶ τῶν Δημοσίων Ὑπαλλήλων (π.χ. Δ/1967, Θ/1967, Ι/1967, ΙΕ/1967, ΙΖ/1968, ΙΘ/1968, ΚΑ/1968, ΚΒ/1968, ΚΗ/1968, ΛΑ/1968, ΛΓ/1968, ΛΔ/1968 καὶ ΛΕ/1968). Ἀπὸ τὶς ἄλλες σημειοῦμε τὶς Ζ/1967 (ἀπαλλοτριώσεις ἀκινήτων γιὰ στέγασιν πληττομένων ὑπὸ θεομηνιῶν), ΙΒ/1967 (κατάργησις τῶν ὄρκωτων Δικαστηρίων), ΚΔ/1968 (ἐξυγιάνσις τῆς Τακτικῆς Δικαιοσύνης) καὶ ΛΒ/1968 (διάλυσις συνεταιρισμῶν καὶ

ένώσεων προσώπων και δήμευσις τῶν περιουσιακῶν αὐτῶν στοιχείων).

7. Ἡ νομιμοποίησις τῆς ἀσκήσεως τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας, ἀνεγνωρίσθη, νομικῶς, ὡς ὑφισταμένη ὑπὲρ τῆς Κυβερνήσεως ὑπὸ τῶν Ἀνωτάτων Δικαστηρίων τῆς Χώρας. Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἐδέχθη ὅτι: «Ἡ Κυβέρνησις ἢ προελθοῦσα ἐκ τῆς ὑπὸ ἐξωσυνταγματικὰς συνθήκας συντελεσθείσης μεταβολῆς τῆς 21.4.1967 καὶ ἔκτοτε ἀσκοῦσα πολιτικὴν ἐξουσίαν καθ' ἅπασαν τὴν χώραν, ἐγκύρως ἐξέδωσεν Συντακτικὰς Πράξεις» (Σ.τ.Ε. 502, 504, 1888, 2306, 2713 τοῦ 1969 καὶ 271/1970, 1163/1970 μὲ τονισμόν τῆς «συνεχοῦς ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας»), ἐνῶ ὁ Ἄρειος Πάγος ἐνομολόγησεν ὅτι «ἡ Συντακτικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται... ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, δεδομένου ὅτι ἡ Κυβέρνησις προέρχεται ἐξ ἐπαναστάσεως ἣτις δημιουργεῖ δίκαιον» (Α.Π. 496/1970).

§ 18. Ἡ ἰσχύουσα συνταγματικὴ τάξις

1. Τὸ Σύνταγμα καθὼς καὶ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον, τὸ ὁποῖον καλύπτει, συνήθως, ἓνα μέγα μέρος τοῦ Συντάγματος, τείνουν νὰ ἐμφανίσουν μίαν ἰσορροπίαν ἰδεῶν καὶ θεσμῶν. Ἡ ἐνότης αὐτὴ χαρακτηρίζεται ὡς ἀρχὴ τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος καὶ σημαίνει ὄχι μόνον τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς (μοναδικοῦ) κωδικοποιημένου Συνταγματικοῦ Κειμένου, ἀλλὰ καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ὠλοκληρωμένου συστήματος ἰδεῶν καὶ ἀρχῶν. Δογματικῶς ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος στηρίζεται εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος καὶ τῆς πληρότητος τοῦ δικαίου, ἢ ὁποῖα εἰς τὸ Συνταγματικὸν Δίκαιον ἐμφανίζεται μὲ τὴν μορφήν τοῦ Συντάγματος ὡς ἐνὸς ὠλοκληρωμένου καὶ «κλειστοῦ» συστήματος ἰδεῶν καὶ θεσμῶν, ἱκανοῦ νὰ ἀνταποκρίνεται ἐκάστοτε εἰς τὰς ἀνάγκας τοῦ ἐνιαίου Κράτους τὸ ὁποῖον καθολικὰ ἐκφράζει.

2. α) Τὸ Σύνταγμα ἰσχύει, οὐσιαστικῶς, ὅταν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἐθνικὴ καὶ λαϊκὴ πραγματικότητα ἐνὸς Λαοῦ καὶ ζητεῖ νὰ τὴν ἐκφράσῃ πολιτικῶς καὶ νομικῶς σὲ μία ὀρισμένη στιγμή. Τυπικῶς, πάλιν, ἰσχύει (τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον) ὅταν δὲν καταργηθῇ ρητῶς ἢ σιωπηρῶς.

Ἐν τούτοις, ἡ νομικὴ ἰσχύς τῶν διαφόρων συνταγματικῶν κανόνων δὲν εἶναι ἡ αὐτὴ. Ὑπάρχει ἱεραρχία συνταγματικῶν διατάξεων. Προηγοῦνται οἱ διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου, οἱ ὁποῖες «θετικοποιοῦν» τὰς ἀρχὰς τοῦ Συντάγματος (δηλαδή οἱ θεμελιώδεις διατάξεις). Σύνηθες γνώρισμά των εἶναι ὅτι «δὲν ἀναθεωροῦνται». Ἐπονται οἱ λοιπὲς (μὴ θεμελιώδεις) διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου.

β) Ἐάν συνυπάρχουν «κείμενα» τακτικής, ἐκτάκτου καὶ ἐξαιρετικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας καὶ ἐφ' ὅσον ἔχει περατωθῆ τὸ ἔργον τῆς συντάξεως τῆς Πολιτείας, τότε ἔχει ἠὺξημένη τυπικὴ δύναμη μόνον τὸ ἐνιαῖον Συνταγματικὸν Κείμενον, ὡς ἡ «καθολικὴ» ὀριστικὴ καὶ τελικὴ ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Νομοθέτου. Τὰ Ψηφίσματα, ἐφ' ὅσον ἀντιτίθενται εἰς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον, εἶναι «ἄκυρα» καὶ «παύουν αὐτομάτως» νὰ ἰσχύουν, ἐνῶ ἐάν συμβιβάζονται πρὸς αὐτὸ ἰσχύουν ὡς συνήθεις τυπικοὶ νόμοι. Ἀνάλογα ἰσχύουν καὶ μὲ τὶς Συντακτικὰς Πράξεις.

Ἡ δικαιολογία τῆς ἀπόψεως αὐτῆς εἶναι ἡ ἐξῆς : Μὲ τὴν ψήφισιν τοῦ «ὀριστικοῦ» ἐνιαίου Συνταγματικοῦ Κειμένου, ὁ συντακτικὸς νομοθέτης ἐξεδήλωσε τὴν ὀριστικὴν βούλησίν του ὡς πρὸς τί θὰ ἰσχύῃ ὡς «ἡ μόνιμος καὶ παγία συνταγματικὴ τάξις». Ἡ ρύθμισις πού ἔλαβε χώραν προηγουμένως μὲ τὰ Ψηφίσματα καὶ τὶς Συντακτικὰς Πράξεις, ἦταν ρύθμισις προσωρινὴ καὶ μερικὴ καὶ ἀπέβλεπε, ἀντίθετα πρὸς τὸ ἐνιαῖον Συνταγματικὸν Κείμενον, νὰ ρυθμίσῃ ὠρισμένα συγκεκριμένα θέματα καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ μίαν ἐξαιρετικὴν ἀνάγκην, χωρὶς νὰ λαμβάνῃ ὑπ' ὄψιν τὸ ἐάν ἡ ρύθμισις ἐντάσσεται καὶ ἐναρμονίζεται μὲ τὸ σύστημα τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν θεσμῶν τοῦ ἐνιαίου Συνταγματικοῦ Κειμένου — καὶ τὰ ἐν λόγῳ κείμενα εἶχαν ἠὺξημένη τυπικὴ ἰσχύ, προσωρινῶς καὶ μόνον ὑπὸ τὴν ρητὴν ἢ σιωπηρὰ «προϋπόθεσιν» τῆς «μελλοντικῆς» ὀριστικῆς τακτοποιήσεώς των μὲ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον.

Τὰ ἀνωτέρω ἰσχύουν ἐάν καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ὠρίσθη ἄλλως ρητῶς ἀπὸ τὸν συνταγματικὸν νομοθέτην.

3. Ἡ ἰσχύουσα σήμερον συνταγματικὴ τάξις ἀκολουθεῖ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος πού ἐκδηλοῦται τόσον μὲ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τῆς 15ης Νοεμβρίου 1968, ὅσον καὶ μὲ τὸ σύστημα τῶν ἰδεῶν τῆς κοινωνικῆς Σχεδιαζούσης Δημοκρατίας, τὶς ὁποῖες καὶ ἀποδέχεται. Σύμφωνα μάλιστα μὲ τὴν διάταξιν τοῦ ἄρθρου 136 παρ. 2, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ μετὰ τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967 ἐκδοθεῖσες Συντακτικὰς Πράξεις δὲν μπορεῖ νὰ ἰσχύουν «πέραν τῆς ἐξ ὀλοκλήρου θέσεως ἐν ἰσχύϊ τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ τροποποιῶνται διὰ νόμου τοῦ ὁποίου τὸ περιεχόμενον ἀντιβαίνει εἰς τὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος», ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος γίνεται σαφῆς καὶ ἀναμφισβήτητος. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος ἀποτελεῖ γενικὴ παράδοσιν τῆς Ἑλληνικῆς Συνταγματικῆς Ἱστορίας — ἡ διατύπωσις τοῦ ἄρθρου 136 παρ. 1 «ὄλοιοί νόμοι καὶ τὰ διατάγματα καθ' ὅσον ἀντιβαίνουν εἰς τὸ Σύνταγμα καταργοῦνται» εἶναι σχεδὸν παγία — καὶ δὲν διασπᾶται ἀπὸ τὴν διατήρησιν ὠρισμένων Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων, οὔτε ἀπὸ

τήν μὴ θέση εἰς ἐφαρμογὴν ὄλων τῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος, ἐφ' ὅσον ταῦτα ἔχουν προσωρινὸν χαρακτήρα.

4. Κατὰ τὰ ἀνωτέρω, ἡ ἰσχύουσα σήμερα ἐλληνικὴ συνταγματικὴ τάξις, δηλαδὴ τὸ de facto ἰσχύον Σύνταγμα, ὡς ἐφαρμόζεται, ἀποτελεῖται :

α) Ἀπὸ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τῆς 15ης Νοεμβρίου 1968 τὸ γενικῶς ἀποκαλούμενον Σύνταγμα τῆς Ἑλλάδος. Μερικὲς ἀπὸ τῆς διατάξεις ἐκεῖνες τοῦ Συντάγματος, ποὺ τὸ ἄρθρον τοῦ 138 ὥρισε ὅτι δὲν θὰ ἰσχύσουν τὴν 15ην Νοεμβρίου 1968, ἀλλὰ βραδύτερον, ἐτέθησαν ἤδη εἰς ἐφαρμογὴν. Συγκεκριμένως : οἱ διατάξεις τοῦ ἁρθροῦ 18 (δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι) καὶ 19 (δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι) περιοριστικῶς πρὸς τὰ μέλη ἀνεγνωρισμένων ἐπαγγελματικῶν ὀργανώσεων, τὸν Νοέμβριον τοῦ 1968, τῶν ἰδίων ἁρθρῶν 18 καὶ 19 πλήρως, καθὼς καὶ τοῦ ἁρθροῦ 13 (ἄσυλον κατοικίας), μερικῶς (παρ. 1), τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1969 καὶ τοῦ ἁρθροῦ 10 (προσωπικὴ ἀσφάλεια), τὸν Ἀπρίλιον τοῦ 1970.

Συνεπῶς, δὲν ἰσχύουν σήμερον οἱ διατάξεις τῶν ἁρθρῶν 12 (φυσικὸς δικαστής), 14 παρ. 1 - 3 (ἐλευθερία τύπου καὶ ἀπαγόρευσις λογοκρισίας), 25 παρ. 2 - 3 (διαδικασία θέσεως εἰς ἐφαρμογὴν στρατιωτικοῦ νόμου), 58 παρ. 1 - 2 (ἴδρυσις καὶ ὀργάνωσις πολιτικοῦ κόμματος), 60 (ἐκλογή Βουλῆς), 111 (ἀρμοδιότης ἐπὶ κακουργημάτων, πολιτικῶν ἐγκλημάτων καὶ ἀδικημάτων τύπου), 112 (εἰδικὰ δικαστήρια) καὶ 121 παρ. 2 (δημοτικὲς καὶ κοινοτικὲς ἐκλογές).

Ἡ μὴ ἐφαρμογὴ τῶν παραπάνω διατάξεων ὀδηγεῖ καὶ εἰς τὴν μὴ ἐφαρμογὴ καὶ τῶν διατάξεων ἐκεῖνων τοῦ Συντάγματος, οἱ ὁποῖες συνδέονται στενῶς μὲ αὐτὰς ἢ ἔχουν ὡς προϋπόθεσιν τὴν ἰσχύοντες, ἂν καὶ οἱ τελευταῖες δὲν ἔχουν ἀνασταλῆ ὀριστικῶς. Π.χ. ἡ μὴ θέσις ἐν ἰσχύι τοῦ ἁρθροῦ 66 τοῦ Συντάγματος — ἐκλογή Βουλῆς καὶ βουλευτικὴ περίοδος — συνεπάγεται καὶ τὴν μὴ ἐφαρμογὴ καὶ τῶν ὑπολοίπων διατάξεων τῶν Κεφαλαίων Α — Ἀνάδειξις καὶ Συγκρότησις τῆς Βουλῆς καὶ Β — Ἀρμοδιότητες καὶ λειτουργία τῆς Βουλῆς — τοῦ Β' Μέρους (ἄρθρα 56 - 86) τοῦ Συντάγματος.

Ἐπίσης ἡ ἐφαρμογὴ τῆς διατάξεως τοῦ ἁρθροῦ 134 τοῦ Συντάγματος — Ἀντιβασιλεὺς — καθιστᾷ ἀνενεργοὺς τῆς διατάξεις τῶν ἁρθρῶν 37 - 38 καὶ 40 - 41 τοῦ Συντάγματος (Ἀντιβασιλεία) ἂν καὶ ἔχουν τεθῆ ἐν ἰσχύι.

β) Ἀπὸ Συντακτικὰς Πράξεις καὶ Ψηφίσματα :

i. Μὲ τὸ Διάταγμα τῆς 30ῆς Ἰουλίου 1951 ὥρισθη ὅτι ἡ Βουλὴ τῆς 9ης Σεπτεμβρίου 1951 θὰ «ἐρρυθμίσει καὶ τὴν ἰσχύοντων ἐκδεδομένων Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων», τὸ δὲ Ψήφισμα τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952 ὥριζεν ὅτι «ἡ ἰσχύς τῶν μέχρι τῆς δημοσιεύσεως τοῦ παρόντος

ισχυουσῶν Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων θέλει ρυθμισθῆ δι' ἰδίου Ψηφίσματος».

Τὸ γράμμα τῶν δύο αὐτῶν Κειμένων δὲν ἀφίνει καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἀναφέρεται εἰς ὅλες τὶς πράξεις τῆς ἐξαιρετικῆς καὶ τῆς ἐκτάκτου συντακτικῆς ἐξουσίας, δίχως κανένα ἀπολύτως περιορισμὸν χρόνου ἐκδόσεως, ἐφ' ὅσον ἴσχυον τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1952. Συνεπῶς ἀπὸ τὴν 1ην Ἰανουαρίου 1952 μέχρι τῆς 29ης Ἀπριλίου 1952, τῆς ἡμέρας δηλαδὴ τοῦ ἐξεδόθη τὸ Ψήφισμα «περὶ τῆς ἰσχύος τῶν ἀπὸ 14 Ὀκτωβρίου 1944 καὶ ἐφεξῆς ἐκδοθεισῶν Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων» ἴσχυον, μὲ ἠϋξημένη τυπικὴ δύναμη καὶ παραλλήλως πρὸς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952, τὰ ἰσχύοντα :

ἐκ τῶν 50 Ψηφισμάτων τῆς Δ' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1924,

ἐκ τῶν 15 Ψηφισμάτων τῆς ἰδιοτύπου Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1927,

ἐκ τῶν 46 Συντακτικῶν Πράξεων τῆς Κυβερνήσεως Π. Τσαλδάρη τοῦ 1935,

ἐκ τῶν 8 Ψηφισμάτων τῆς Ε' Ἐθνικῆς Συνελεύσεως τοῦ 1935,

ἐκ τῶν 3 Συντακτικῶν Πράξεων τῆς Κυβερνήσεως Α. Δεμερτζῆ τοῦ 1936,

ἐκ τῶν 3 Ψηφισμάτων τῆς Γ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς τοῦ 1936,

ἐκ τῆς Συντακτικῆς Πράξεως τῆς 6ης Νοεμβρίου 1940 τῆς Κυβερνήσεως Ι. Μεταξῆ,

ἐκ τῶν 3 Συντακτικῶν Πράξεων τῶν Κυβερνήσεων ἐξωτερικοῦ 1941,

ἐκ τῶν 116 Συντακτικῶν Πράξεων τῶν Κυβερνήσεων Ἀπελευθερώσεως καὶ

ἐκ τῶν 73 Ψηφισμάτων τῆς Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς.

ii. Τὸ ἄρθρον 3 παρ. 1 τοῦ ἀναφερθέντος Ψηφίσματος τῆς 29ης Ἀπριλίου 1952, τὸ ὁποῖον διειρηθῆ ἐν ἰσχύι μὲ τὸ ἄρθρον 136 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος ὀρίζει ὅτι : «Διατάξεις τῶν ἀπὸ τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1944 καὶ ἐφεξῆς ἐκδοθεισῶν Συντακτικῶν Πράξεων καὶ Ψηφισμάτων, ἀντίθετοι πρὸς τὸ Σύνταγμα, ὧν ἡ ἰσχύς δὲν ἔληξεν ἢ δὲν κατηργήθησαν, ἐξακολουθοῦν νὰ ἰσχύουν καὶ μετὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος, θεωρούμεναι ὡς κατὰ παρέκκλισιν ἐξ αὐτοῦ ἰσχύουσαι μέχρι καταργήσεως αὐτῶν». Δηλαδὴ διακρίνει τὶς «ἰσχύουσες πράξεις τῆς ἐκτάκτου καὶ τῆς ἐξαιρετικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας εἰς ἐκείνες οἱ ὁποῖες ἐξεδόθησαν πρὸ τῆς 14ης Ὀκτωβρίου 1944 καὶ εἰς ἐκείνες οἱ ὁποῖες ἐξεδόθησαν μετὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου 1944.

Συνεπῶς :

a) Σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τοῦ Ἐνιαίου Συντάγματος καὶ μετὰ τὴν ψήφισιν τοῦ ὀριστικοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τῆς 1ης Ἰανουαρίου 1952 καὶ ἐφ' ὅσον δὲν ὠρίσθη ἄλλως ρητῶς, παύει αὐτομάτως ἡ ἠϋξημένη τυπικὴ

ισχύς όλων τῶν Ψηφισμάτων καὶ τῶν Συντακτικῶν Πράξεων πού ἴσχυον πρὸ αὐτοῦ. Ἐξ αὐτῶν, ὅσα ἀντετίθεντο εἰς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον, παύουν καθ' ὀλοκληρίαν νὰ ἰσχύουν, ἐνῶ ὅσα συνεβιβάζοντο πρὸς αὐτὸ ἰσχύουν ἀπλῶς ὡς τυπικοὶ νόμοι.

β) Οἱ Συντακτικὲς Πράξεις καὶ τὰ Ψηφίσματα πού ἐξεδόθησαν μετὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου 1944 ἐξακολουθοῦν προσωρινῶς νὰ ἰσχύουν μὲ ἡξημένη τυπικὴ δύναμη ἐφ' ὅσον :

1. Δὲν ἔληξε ρητῶς ἡ ἰσχύς των.
2. Δὲν καταργήθησαν.
3. Δὲν ἐξέλιπον οἱ οὐσιαστικὲς προϋποθέσεις τῆς ἰσχύος των.
4. Δὲν ἀντίκεινται εἰς τὶς θεμελιώδεις διατάξεις τοῦ Συντάγματος. Τὸ ἄρθρον 3 τοῦ Ψηφίσματος τῆς 29ης Ἀπριλίου 1952 δὲν διακρίνει τὶς θεμελιώδεις καὶ μὴ θεμελιώδεις διατάξεις, ἐννοεῖ ὅμως προφανῶς τὶς μὴ θεμελιώδεις, διότι οἱ θεμελιώδεις εἶναι ἀμετάβλητες καί, ὡς ἐλέχθη, οἱ «ἰσχυρότεροι» κανόνες εἰς τὴν ἱεραρχίαν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων.

γ) Μὲ τοὺς ἀνωτέρω ὅρους καὶ περιορισμοὺς τὰ Ψηφίσματα καὶ οἱ Συντακτικὲς Πράξεις πού ἐξεδόθησαν μετὰ τὴν 14ην Ὀκτωβρίου 1944 ἀνήκουν προσωρινῶς εἰς τὴν ἰσχύουσαν συνταγματικὴ τάξη. Τὰ ὅρια τῆς προσωρινότητος θὰ ἐξαρτηθοῦν, φυσικά, ἀπὸ κάθε μία εἰδικὴ περίπτωση. Ποῖος εἶναι ὁ εὐλόγος χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖον ἰσχύει μία πράξις τῆς ἐκτάκτου ἢ τῆς ἐξαιρετικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας θὰ κριθῆ ἀπὸ τὸν δικαστὴ καὶ τὸν ἐφαρμοστὴ γενικώτερα. Πάντως ἀποκλείεται ὅπως ἰσχύουν ἐπὶ τοσοῦτον χρονικὸν διάστημα, ὥστε νὰ μεταβληθῆ ἢ προσωρινὴ ἰσχύς των εἰς ὀριστικὴν.

Εἰς τὸ πόρισμα αὐτὸ καταλήγει κανεὶς ἀφ' ἑνὸς ἀπὸ τὴν λεκτικὴ διατύπωση τοῦ ἄρθρου 3 παρ. 1 τοῦ Ψηφίσματος τῆς 29ης Ἀπριλίου 1952, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ Συντακτικὲς Πράξεις καὶ τὰ Ψηφίσματα ἰσχύουν «μέχρι τῆς καταργήσεως αὐτῶν», πού δὲν ἀφίνει ἀμφιβολίες ὅτι ὁ συντακτικὸς νομοθέτης ἀπέβλεπε εἰς τὴν σύντομη κατάργησίν των καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀπὸ τὸν ἀπλουστευμένον τρόπον καταργήσεως ἢ τροποποιήσεως αὐτῶν — δύναται νὰ καταργηθοῦν καὶ τροποποιηθοῦν ἐφεξῆς διὰ νόμου, ὁ ὁποῖος εἰσάγεται εἰς τὴν παρ. 2 τοῦ ἰδίου ἄρθρου.

Ἄλλὰ καὶ ἐὰν δὲν ὑπῆρχαν οἱ παραπάνω διατάξεις τοῦ Ψηφίσματος τῆς 29ης Ἀπριλίου, εἰς τὸ ἴδιον πόρισμα ὀδηγεῖ καὶ ἡ ἐρευνα τῆς νομικῆς φύσεως τῶν πράξεων τῆς ἐκτάκτου ἢ τῆς ἐξαιρετικῆς συντακτικῆς ἐξουσίας. Ὅπως ἤδη ἐσημειώθη, πρόκειται περὶ ἀποκλίσεων, προσωρινῶν πάντοτε χαρακτῆρος. Οἰαδήποτε δὲ μεταβολὴ τοῦ χαρακτῆρος ἑνὸς νομικοῦ θεσμοῦ εἶναι ἀντισυνταγματικὴ ἢ παράνομος. Συνεπῶς, ἡ «ὀριστικο-

ποίησις» τῆς ἰσχύος των, ὡς ἀντικειμένη εἰς τὴν νομικὴ φύση των, τὶς καθιστᾶ ἀκύρους («προσωρινές»).

iii. Κατὰ τὸ ἄρθρον 136 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος «Συντακτικαὶ Πράξεις ἐκδοθεῖσαι μετὰ τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967 καὶ ἀντίθετοι πρὸς τὸ Σύνταγμα, ἐξσκολοῦθουν νὰ ἰσχύουν μέχρι καταργήσεώς των διὰ νόμου, ἐκδιδόμενον κατὰ τὴν παρ. 4 τοῦ ἄρθρου τούτου, πάντως δὲ οὐχὶ πέραν τῆς ἐξ ὀλοκλήρου θέσεως ἐν ἰσχύϊ τοῦ Συντάγματος. Αἱ ὡς ἄνω Πράξεις δύνανται νὰ τροποποιηθοῦν δι' ὁμοίου νόμου, ἀλλὰ κατὰ περιεχόμενον μὴ ἀντιβαῖνον εἰς τὸ Σύνταγμα ὡς πρὸς τὶς τροποποιούμενες διατάξεις». Ἀπὸ τὶς 36 Συντακτικὲς Πράξεις ποὺ ἐξεδόθησαν μετὰ τὴν 21ην Ἀπριλίου 1967 θὰ ἰσχύουν μὲ ἠὺξημένη τυπικὴ δύναμη μέχρις ὅτου τεθῆ «ἐξ ὀλοκλήρου» τὸ Σύνταγμα ἐν ἰσχύϊ, ἐκεῖνες τῶν ὁποίων :

a) Δὲν ἔληξε ρητῶς ἡ ἰσχύς των, ὅπως π.χ. τῆς ΚΔ/1968 Σ. Π. «Περὶ ἐξυγιάνσεως τῆς Τακτικῆς Δικαιοσύνης», ἡ ὁποία εἶχε τριήμερον ἰσχύον ἢ τῆς ΚΒ/1968 Σ. Π. «περὶ προσωρινῆς πληρώσεως δημοσίων τινῶν θέσεων διὰ διορισμοῦ μετακλητῶν ὑπαλλήλων πρὸς διασφάλισιν τῆς ἀποδοτικότητος τῶν δημοσίων ὑπηρεσιῶν κλπ.», ἡ ὁποία λήγει εἰς τὰς 20.4.1971.

b) Δὲν κατηργήθησαν, ὅπως π.χ. ἡ ΙΑ/1967 Σ.Π. «περὶ ἐκλογῆς Καθηγητῶν Ἀνωτάτων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων», ἡ ὁποία κατηργήθη μὲ τὴν ΙΕ/1967 Σ.Π. καὶ ἡ Δ/1967 Σ.Π. «περὶ περιορισμοῦ τοῦ δικαίωματος ἀσκήσεως προσφυγῶν τινῶν καὶ αἰτήσεων ἀκυρώσεως ἐνώπιον τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας», ἡ ὁποία κατηργήθη μὲ τὸ Ν.Δ. 498/1970.

c) Δὲν ἐξέλιπον οἱ οὐσιαστικὲς προϋποθέσεις τῆς ἰσχύος των, ὅπως π.χ. ἡ Α/1967 Σ.Π. «περὶ ἀσκήσεως τῆς Συντακτικῆς καὶ Νομοθετικῆς ἐξουσίας καὶ τροποποιήσεως τοῦ Συντάγματος», καὶ ἡ ΙΣΤ/1967 «περὶ χορηγήσεως ἀμνηστίας».

d) Δὲν ἐτροποποιήθησαν μὲ νόμον ἀντιβαίνοντα εἰς τὶς διατάξεις τοῦ Συντάγματος.

iv. Ἐρμηνευτικὲς δηλώσεις δὲν περιέχει τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1968.

5. Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συνταγματικοῦ μας Κειμένου ἔχει ἀπλουστευθῆ, σύμφωνα μὲ τὴν διαδικασίαν τὴν ὁποίαν ὀρίζει τὸ ἄρθρον 137.

a) i. Ἡ πρωτοβουλία τῆς ἀναθεωρήσεως ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν Βουλὴν. Αὐτὴ θὰ ζητήσῃ εἰδικῶς καὶ «δι' ἰδίας πράξεώς της» τόσον τὴν κατ' ἀρχὴν ἀναθεώρησιν, ὅσον καὶ τὶς διατάξεις οἱ ὁποῖες θὰ ἀναθεωρηθοῦν.

ii. Ἡ ἀπόφασις τῆς Βουλῆς μὲ τὴν ὁποίαν θὰ ὀρισθοῦν οἱ ἀναθεωρητέες διατάξεις πρέπει νὰ ψηφισθῆ ἀπὸ τὰ δύο πέμπτα τοῦ

όλου αριθμού των Βουλευτών, εις δύο ψηφοφορίες πού νά απέχουν ή μία από την άλλην τουλάχιστον ένα μήνα.

iii. Ἡ διενέργεια τῆς ἀναθεωρήσεως γίνεται ἀπό τὴν ἐπομένη Βουλὴ, ἢ ὅποια θὰ ἐπακολουθήσῃ μετὰ τὶς ἐκλογές καὶ πρέπει νὰ πραγματοποιηθῇ κατὰ τὴν πρώτη συνόδον τῆς. Γιὰ νὰ ἀναθεωρηθῇ μία διάταξις τοῦ Συντάγματος ἀπαιτεῖται «ἀπόλυτος πλειοψηφία τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν αὐτῆς», δηλαδὴ τοῦ ἡμίσεος πλέον ἑνός.

iv. Τέλος, «πᾶσα ψηφισομένη ἀναθεώρησις ἐκδίδεται καὶ δημοσιεύεται διὰ τῆς Ἐφημερίδος τῆς Κυβερνήσεως ἐντὸς δέκα ἡμερῶν ἀπὸ τῆς ἐπιψηφίσεως αὐτῆς ὑπὸ τῆς Βουλῆς, τίθεται δὲ εἰς ἐνέργειαν δι' εἰδικοῦ ψηφίσματος αὐτῆς».

β) Ἡ ἀναθεωρητικὴ λειτουργία ὅπως προβλέπεται ἀπὸ τὸ ἄρθρον 137 εἶναι περιορισμένη εἰς τὶς μὴ θεμελιώδεις διατάξεις αὐτοῦ. Εἰδικώτερα ἀπαγορεύεται :

i Ἡ ἀναθεώρησις τοῦ Συντάγματος, πρὸ τῆς παρόδου δεκαετίας ἀπὸ τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Συντάγματος διὰ τοῦ Δημοψηφίσματος, ἦτοι πρὸ τῆς 29.9.1978.

ii. Ἡ ἀναθεώρησις τῶν θεμελιωδῶν διατάξεων τοῦ Συντάγματος.

iii. Ἡ ἀναθεώρησις τῶν διατάξεων οἱ ὅποιες καθορίζουν τὴν μορφὴν τοῦ πολιτεύματος ὡς βασιλευσμένης δημοκρατίας.

γ) Λαϊκὴ συμμετοχὴ δὲν προβλέπεται εἰς τὴν ἀναθεωρητικὴ διαδικασίαν. Ἐπίσης δὲν καθορίζεται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ποιῆς διατάξεις ἀνήκουν εἰς τὶς θεμελιώδεις καὶ ποιῆς εἰς τὶς μὴ, ὥστε νὰ ὑπάρχῃ σχετικῶς μεγάλη ἐρμηνευτικὴ εὐχέρεια κατὰ τὸ ἔργον τῆς ἀναθεωρήσεως.

Ἄλλὰ καὶ ἡ Ἐπιστῆμη δὲν συμφωνεῖ γενικῶς εἰς τὸν προσδιορισμὸν τῶν θεμελιωδῶν διατάξεων. Πάντως οἱ ἀρχές τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος (Δημοκρατία, Λαϊκὴ Κυριαρχία, Κράτος Δικαίου καὶ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες), καθὼς καὶ οἱ θεμελιώδεις θεσμοὶ τοῦ (Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν, Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα καὶ Κοινοβουλευτισμὸς) ἀνήκουν εἰς τὶς θεμελιώδεις καὶ συνεπῶς εἰς τὶς μὴ ἀναθεωρούμενες διατάξεις τοῦ Συντάγματος.

Ἀντιθέτως πρὸς τὸ ἄρθρον 108 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 πού ἀπηγόρευε τὴν «ἀναθεώρησιν ὀλοκλήρου τοῦ Συντάγματος», τὸ ἄρθρον 137 τὴν ἐπιτρέπει μὲ συνέπειαν τὴν νομικὴ δυνατότητα τῆς ψηφίσεως καὶ ἑνός ἐξ ὀλοκλήρου νέου Συνταγματικοῦ Κειμένου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΤΕΤΑΡΤΟΝ

ΤΟ ΠΝΕΥΜΑ ΤΟΥ ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ

§ 19. Ἐννοιολογικά στοιχεῖα

1. Κάθε ἐποχὴ ἔχει χαράξει τὴν δική της ἱεραρχία ἀξιών, καὶ κάθε Λαός, μὲ τὸ δικό του τρόπο, προσπαθεῖ νὰ τὴς πραγματοποιήσῃ. Ὅταν ὀμιλοῦμε γιὰ ἀξίες ἐννοοῦμε ἀντικείμενα, γεγονότα ἢ καταστάσεις ἐπιθυμητὲς ποὺ ἐπιδιώκομε νὰ πραγματοποιήσωμε. Οἱ ἀξίες αὐτὲς ἀφ' ἑνὸς διαποτίζουν τοὺς θεσμοὺς καὶ βρίσκονται κάτω ἀπὸ κάθε ἐκδήλωσή τους, καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀποτελοῦν καὶ τὰ κριτήρια μὲ τὰ ὁποῖα ἀξιολογοῦνται οἱ θεσμοὶ καὶ κρίνεται ἡ λειτουργία τους.

Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ποὺ ἀποτελοῦν καὶ τὸ πολιτικὸ θεμέλιο («political fundamentalism») τοῦ Συντάγματος παίρνουν τὴν μορφήν εἴτε ἀγράφων ἀξιωμάτων, εἴτε κατευθυντηρίων διατάξεων, εἴτε ρητῶν κανόνων δικαίου, εἴτε ἀπλῶς ἐρμηνευτικῶν κατευθύνσεων καὶ ἀναλόγως μὲ τὴν εἰδικότερες ἐμφανίσεις τῶν κρίνεται καὶ ὁ ρόλος τους στὴν πολιτικὴ καὶ νομικὴ ζωὴ ἑνὸς λαοῦ.

2. Ἐμεῖς ἐδῶ θὰ μελετήσωμε τὴν βασικὴν ἐκεῖνην ἀρχήν, ποὺ ἀποτελοῦν τὰ πολιτικὰ καὶ νομικὰ θεμέλια τοῦ Συντάγματος καὶ ποὺ ἰσχύουν ἢ ὡς ὑπερσυνταγματικοὶ κανόνες ἢ εὐρίσκονται ρητὰ διατυπωμένους στὸ πολίτευμά μας ἢ ποὺ συνάγονται ἀβίαστα ἀπ' αὐτὸ ἢ ἀπὸ τὴν ἱστορία τῶν ἑλληνικῶν συνταγματικῶν πραγματικοτήτων. Οἱ ἀρχὲς αὐτὲς ἀποτελοῦν νομικὲς ἐπιταγὰς συνταγματικῆς ἰσχύος καὶ ἡ παραβίασίς των ἀποτελεῖ παραβίαση καὶ κατάλυση τοῦ Συντάγματος.

Τὸ τί ἀποτελεῖ γιὰ ἕνα Λαὸ τὴν βασικὴν ἀρχήν ποὺ θὰ προσδιορίσουν τὰ ὅρια τῆς νομικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς του καὶ ἡ θέσις ποῦ παίρνει ἀπέναντί των προέρχονται ἀπὸ ἕνα «πρωτότυπο» «ἐσωτερικὸ» «βίωμα» καὶ δὲν εἶναι δυνατόν ν' ἀναχθοῦν σ' ἄλλη σφαῖρα ἢ νὰ δικαιωθοῦν μ' ἄλλον τρόπον. Ἡ «συνταγματικὴ συνείδησις» ἢ τὸ συναίσθημα γιὰ τὴν συνταγματικὴν τάξιν πηγάζει ἀπὸ τὴν «ψυχὴν» ἑνὸς λαοῦ καὶ θεμελιώνεται στὴν ἀτομικὴ συνείδησιν τοῦ καθενὸς καὶ στὸ ἀντικειμενικὸν πνεῦμα τοῦ συνόλου.

Ἐπιπροσθέτως εἰς τὰ «σταθερὰ χαρακτηριστικά τῆς προσωπικότητος καὶ τὸ μοναδικὸ ὄφος ζωῆς», ποῦ ἀποτελεῖ τὸν ἐθνικὸν χαρακτήρα κάθε Λαοῦ, καθὼς καὶ εἰς τὰ κύρια στοιχεῖα τοῦ πολιτικοῦ του πνεύματος (political culture) ἀνεύρισκονται οἱ ἀξίες ποῦ συνιστοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος καὶ ποῦ ἐκδηλώνονται μὲ τὴν ἀποδοχὴ τους ἀπὸ τὸν Λαό, ποῦ ἐκφράζεται μὲ τὴν θετικὴ ὑποστηρικτὴ του πρὸς τὸν πολιτικὸν του σύστημα.

Οἱ βασικὲς ἀρχὲς ἐνὸς Συντάγματος δὲν εἶναι μόνο «τυπικὲς» νομικὲς ἔννοιες, ἀλλὰ βιώματα ποῦ ὑπαγορεύουν ἀμέσως στὸν καθένα τὴν στάση του καὶ τὸ τί «ὀφείλει νὰ πράξῃ», ἀδιαφόρως ἂν οἱ ἀρχὲς αὐτὲς εἶναι διατυπωμέναι καὶ σὲ Συνταγματικὰ ἢ ἄλλα κείμενα. Ἐπὶ πλέον ἡ «συνταγματικὴ συνείδησις» δὲν εἶναι βίωμα καθαρὰ ἀτομικόν, ποῦ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὶς ὑποκειμενικὲς διαθέσεις τοῦ καθενός, ἀλλὰ καὶ πεποιθήσις ὅτι οἱ ἀρχὲς ποῦ αἰσθάνεται ἢ οἱ ἀξίες ποῦ πιστεύει τὸ ἄτομον ἀποτελοῦν βίωμα γενικόν, δηλαδὴ ἀρχὲς καὶ ἀξίες ποῦ ζῆ καὶ ἀποδέχεται ἢ ὀλόγηται.

Τὸ σύνολον τῶν ἀξιῶν ποῦ ζοῦν στὴ συνταγματικὴ συνείδηση ἐνὸς Λαοῦ ἀπαρτίζουσι τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος. Εἶναι τὸ ὕψιστον κριτήριον τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος καὶ ὁ ἀνώτατος ὁδηγὸς τῆς συνταγματικῆς ἐνεργείας. Ὀλοκληρὸν τὸ Ἀγγλικὸν Σύνταγμα βασίζεται στὴν συνταγματικὴν συνείδηση τοῦ ἀγγλικοῦ λαοῦ, καθὼς ἀναγνωρίζεται γενικὰ ἀπὸ τὴν ἐπιστῆμην καὶ τὴν πράξιν. Ἀλλὰ καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ συνταγματικὴ συνείδησις παίζει ἓνα πολὺ μεγάλο ρόλον. Θὰ ἦταν π.χ. ἀδύνατον νὰ ὑποστηρίξῃ κανεὶς σήμερον ὅτι θὰ μπορούσε νὰ ἐπανιδρυθῇ ὁ θεσμὸς τῆς δουλείας, κί ἂν ἀκόμη δὲν ὑπῆρχε κανένα νομοθετικόν ἢ συνταγματικόν κείμενον ποῦ νὰ τὸν ἀπαγορεύῃ.

Ἀπὸ τὰ τοπικὰ Συντάγματα (1821) ἕως σήμερον, οἱ ἀρχὲς τοῦ Πνεύματος τοῦ Συντάγματος διατυποῦνται συνεχῶς, σταθερῶς καὶ ὁμοιομόρφως εἰς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ ἰσχύοντα Συνταγματικὰ Κείμενα τῆς Ἑλλάδος, καὶ ἡ ἀπόκλισις ἀπ' αὐτὲς εἰς τὴν πράξιν θεωρεῖται πάντοτε ὡς ἀντισυνταγματικὴ καὶ ὡς πράξις ἀντίθετη πρὸς τὴν θέλησιν τοῦ Λαοῦ.

Ἡ Ἑλληνικὴ Νομολογία ἀρχίζει σιγὰ σιγὰ νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτήν. Γιὰ πρώτη φορὰ στὴν Ἑλληνικὴ Συνταγματικὴ Ἱστορία διακηρύσσεται ἐπίσημα ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴν Δικαιοσύνην ἢ συνταγματικὴν σημασίαν «τῆς κοινῆς τοῦ Λαοῦ συνειδήσεως» «σιωπηρῶς καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων ἐκδηλουμένης» (Ἀποφάσεις Δικαστηρίου Δοσιλόγων 2 καὶ 10 τοῦ 1945) καὶ ἀναγνωρίζεται ὅτι ὁ νομοθέτης δὲν μπορεῖ νὰ δημιουργῇ καταστάσεις «ἀντικειμένους εἰς τὸ περι

δικαίου κοινόν συναίσθημα» (Απόφασις Συμβουλίου Ἐπικρατείας 125 τοῦ 1948).

3. Ἡ Ἀμερικανικὴ Ἐπιστῆμη ταυτίζει τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος μὲ τὴν φιλοσοφία («philosophy» σημαίνει καὶ γενικὴ γραμμὴ) τοῦ πολιτεύματος. Χωρὶς ἀμφισβήτησις οἱ βασικὲς ἀρχὲς τοῦ Συντάγματος ἀποτελοῦν καὶ κοσμοθεωρητικὲς ἀξίες καὶ ἀπαρτίζουν τὴν φιλοσοφία του. Ἡ μόνη διαφορὰ εἶναι ὅτι εἶναι ἀρχὲς καὶ νομικοῦ περιεχομένου, δεσμευτικὲς γιὰ τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους καὶ τοὺς πολῖτες, ἐνῶ οἱ φιλοσοφικὲς ἀξίες ἀποτελοῦν ἀπλὲς κατευθύνσεις καὶ ἀξιώματα, ἠθικῆς μόνον σημασίας. Ἄλλη διάκρισις μπορεῖ νὰ ἀνευρεθῆ στὸ ὅτι ὁ κατάλογος τῶν ἀξιῶν ποὺ ἀπαρτίζουν τὴν ἀμερικανικὴ φιλοσοφία τοῦ πολιτεύματος εἶναι εὐρύτατος καὶ περιλαμβάνει, ὄχι μόνον πολιτικὰ - κοινωνικὰ - ἠθικὰ ἀξιώματα, ἀλλὰ καὶ νομικοὺς θεσμοὺς καὶ οἰκονομικὲς ἐπιδιώξεις. Ὁ W. B. Munro π.χ. ἀπαριθμεῖ τὶς ἐξῆς 16 ἀρχὲς τῆς ἀμερικανικῆς φιλοσοφίας τοῦ πολιτεύματος : Τὴν Ἀβασίλευτο μορφή τοῦ Πολιτεύματος, τὴν Ἀντιπροσωπευτικὴ Δημοκρατία, τὸ Γραπτὸ Σύνταγμα σὰν βάση τοῦ Πολιτεύματος, τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία, τὴν Διάκριση τῆς Ἐξουσίας μεταξὺ Ὁμοσπονδίας καὶ Κρατῶν - μελῶν, τὴν Ἀρχὴ τῶν Ἐλέγχων καὶ τῶν Ἐξισορροπήσεων, τὴν Κυβέρνηση τοῦ Νόμου καὶ ὄχι τῶν Ἀνθρώπων, τὸν Δικαστικὸν Ἐλεγχον, τὴν Ἰσότητα μπροστὰ στὸν νόμο, τὸ Ὁρκωτὸ Σύστημα, τὴν Καθολικὴ Ψηφοφορία καὶ τὴν Μυστικὴ Ψῆφο, τὴν Ἀπαγόρευση Ἐπισήμου Ὀρησκείας, τὴν Τοπικὴ Αὐτοδιοίκηση, τὴν Κυβέρνηση μὲ Πολιτικὰ Κόμματα, τὸν Οἰκονομικὸν Ἀτομικισμὸ καὶ τὸν Διεθνή Προσανατολισμὸν.

4. Καὶ ἡ μεταπολεμικὴ γερμανικὴ Ἐπιστῆμη ἀποκλείει σταθερὰ πρὸς τὴν ἀποδοχὴ «βασικῶν ἀρχῶν τοῦ Συντάγματος» (Grundprinzipien). Ἔτσι, οἱ A. Hamann καὶ H. Lenz ἀπαριθμοῦν τὸ Κράτος Δικαίου, τὸ Κοινωνικὸν Κράτος, τὶς Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες, τὴν Δημοκρατία, τὸ Ἀβασίλευτον τοῦ Πολιτεύματος, τὸ Ὁμοσπονδιακὸν Σύστημα, τὴν Διάκριση τῶν Ἐξουσιῶν, τὴν Ἄρνηση τοῦ Ἐπιθετικοῦ Ἐθνικισμοῦ, ὡς τὶς βασικὲς ἀρχὲς τοῦ Συντάγματος τῆς Δυτικῆς Γερμανίας τοῦ 1948.

5. Ἡ δική μας ἔρευνα θὰ περιορισθῆ στὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος μας καὶ συγκεκριμένως στὰ : Δ η μ ο κ ρ α τ ί α, Λ α ἰ κ ῆ Κ υ ρ ι α ρ χ ί α, Κ ρ ά τ ο ς Δ ι κ α ί ο υ καὶ Ἀ τ ο μ ι κ ῆ ς Ἐ λ ε υ θ ε ρ ί ε ς.

Στὰ στοιχεῖα αὐτὰ θὰ μποροῦσε, ἴσως, νὰ προσθέσῃ κανεὶς καὶ τὶς γενικὲς ρῆτρες τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου, δηλαδὴ τὴν Πολιτικὴ Ἠθικὴ, τὴν *Salus Populi Suprema Lex Esto* καὶ τὴν «Ὑποχρέωση τῆς τηρήσεως τοῦ Συντάγματος». Μολονότι οἱ ρῆτρες αὐτὲς μπο-

ροῦν νὰ περιληφθοῦν στὸ Πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, στὴν πλατεία του σημασία, θὰ ἐρευνηθοῦν ἐν τούτοις ξεχωριστά, γιατί παρουσιάζουν ἰδιοτυπίες καὶ σημαντικὲς μάλιστα διαφορὲς ἀπὸ τὶς ἄλλες ἀρχὲς τοῦ Πνεύματος τοῦ Συντάγματος.

§ 20. Ἡ Δημοκρατία

1. Τὸ πρῶτον καὶ κύριο στοιχεῖον τοῦ Πνεύματος τοῦ Συντάγματος, στοιχεῖον ποῦ καλύπτει στὴν κοινὴ καὶ ἐπιστημονικὴ συνείδηση, σχεδὸν ὀλόκληρον τὸ περιεχόμενον του, εἶναι ἡ Δημοκρατία (ἐκ τοῦ δήμος - κρατεῖν = κυβέρνησις ἐκ τοῦ λαοῦ). Ἡ ἔννοια τῆς Δημοκρατίας ἔχει, ἀπὸ χρόνια πιά, ξεφύγει ἀπὸ τὶς στενὲς εἰδικὲς ἐπιστημονικὲς ἔννοιες τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ ἀπὸ τὸν περιωρισμένον κύκλον τῶν πολιτικῶν συνθημάτων, καὶ ὑψώθηκε σὲ πνευματικὴ κατηγορία καὶ σὲ ἀξία ἠθικὴ.

Ἀνήκει ἐπίσης καὶ στὶς πολεμικὲς - πολιτικὲς ἔννοιες (ἀποτελεῖ ἀντίθεση π.χ. εἰς τὴν ἀπολυταρχία, τὸν ὀλοκληρωτισμὸ) καὶ γύρω τῆς ἔχει δημιουργηθῆ ἀπὸ τὰ τέλη ἰδίως τοῦ 19ου αἰῶνος, ἕνας εὐρύτατος πολιτικὸς μῦθος. Οἱ δυσχέρειες γιὰ τὸν καθορισμὸν τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιεχομένου τῆς εἶναι γι' αὐτὸ μεγάλες, καὶ γίνονται ἀκόμα μεγαλύτερες, γιατί καὶ κάθε σύγχρονη πολιτικὴ ἰδεολογία τὴν μεταχειρίζεται σὰν σύμβολο καὶ σὰν μανδύα γιὰ νὰ καλύψῃ κάθε εἶδους ἐπιδιώξεις. Σὰν δημοκρατικὲς χαρακτηρίζονται οἱ τόσο διαφορετικὲς καὶ δυσκολοσυμβίβαστες μεταξὺ τους πολιτικὲς μορφές, ὅπως π.χ. τῆς Ἀγγλίας, τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν, τῆς Ἑλβετίας, τῆς Γαλλίας, τῆς Ρωσίας, τῆς Γιουγκοσλαβίας, τῆς Τουρκίας, τῆς Ἰνδίας κ.ο.κ.

2. Ἡ Δημοκρατία, κατ' ἐξοχὴν, καὶ ἡ Λαϊκὴ Κυριαρχία, ἔννοια ποῦ συνδέεται στενῶτατα μαζί τῆς, ἀποτελοῦν τὰ στοιχεῖα τοῦ Πνεύματος τοῦ Συντάγματος, ποῦ προσδιορίζουν ἰδιαίτερα τὴν μορφή τοῦ Πολιτεύματος, δηλαδὴ τὸ νομικὸν τρόπον τῆς διαμορφώσεως τῆς κρατικῆς θελήσεως (G. Jellinek) καὶ ἀποτελοῦν, κατὰ παράδοση, τὸ πιὸ συνηθισμένον κριτήριον τῆς διακρίσεως τῶν πολιτευμάτων. Γι' αὐτὸ καὶ ὁ σωστός καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τῆς Δημοκρατίας ἔχει καὶ μεγίστη νομικὴ σημασία.

3. α) Ἀπὸ τοὺς πολλοὺς ὀρισμοὺς ποῦ χρησιμοποιοῦνται γιὰ τὴν ἔννοια τῆς Δημοκρατίας σημειώνομε τοὺς ἑξῆς :

Δημοκρατία σημαίνει «ταυτότητα κυριάρχων καὶ κυριαρχουμένων, κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων, διατασσόντων καὶ διατασσομένων» (C. Schmitt) ἢ :

Δημοκρατία εἶναι «τὸ πολίτευμα εἰς τὸ ὁποῖον ὁ μεγαλύτερος δυνατὸς ἀριθμὸς τῶν μελῶν τῆς ὁμά-

δος συμμετέχει, με τὸν πιὸ ἄμεσο δυνατὸ τρόπο στὴν διαχείριση τῶν κοινῶν συμφερόντων» (J. Barthélemy).

Σύμφωνα μὲ τοὺς ὁρισμοὺς αὐτοὺς τὸ δημοκρατικὸ γνῶρισμα, καθὼς συνάγεται ἀπὸ τὶς ἱστορικὲς ἐμφανίσεις τῶν λεγομένων δημοκρατικῶν πολιτευμάτων, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰῶνος μέχρι σήμερα, εἶναι ἡ σχέση τῆς ταυτότητος ἢ, τοῦλάχιστον, ἡ κατὰ τὴν δυνατὴ μεγαλύτερη ἔκταση ταυτότητος κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων. Ἡ ταυτότης προσδιορίζεται ψυχολογικῶς καὶ σημαίνει τὴν «τάση τῶν ἀνθρώπων ὄντων νὰ θέτουν μὲ τὴν φαντασίαν των ἑαυτὰ εἰς τὴν θέσιν τῶν ἄλλων» (W. F. Ogburn - M. F. Nimkoff). Εἰδικώτερα εἰς τὴν Πολιτικὴ Ἐπιστήμη «ταυτότης εἶναι ἡ διαδικασία, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ χρησιμοποιοῦν ἕνα "σύμβολον" συμβολίζει μὲ αὐτὸ τὸν ἑαυτὸν του ὡς μέρος κάποιας ομάδος ἢ ἀθροίσματος ἄλλων ἐγῶ» (H. Lasswell - A. Kaplan). Π.χ. εἶμαι Ἕλληνας, σημαίνει ὅτι χρησιμοποιοῦ τὸ «σύμβολον» Ἕλληνας γιὰ νὰ «ταυτίσω» τὸν ἑαυτὸν μου ὡς Ἕλληνα μὲ τοὺς ἄλλους Ἕλληνας. Ἡ ταυτότης ἀποτελεῖ τὸν κύριον μηχανισμό γιὰ τὴν δημιουργία τοῦ πολιτικῶς «ἐμεῖς». Ταυτότης κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων σημαίνει ὅτι οἱ κυβερνώμενοι «φαντάζονται» ἢ «συμβολίζουν» ἑαυτοὺς ὡς «κυβερνῶντας» καὶ οἱ «κυβερνώντες ὡς κυβερνῶμενοι». Τὸ στοιχεῖον τῆς εὐρύτητος τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς καὶ ἡ ἰδιαίτερη μορφή της τονίζεται ἰδιαίτερα καὶ ἀποτελεῖ ἕνα ἀπὸ τοὺς τρόπους μὲ τοὺς ὁποίους μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ ταυτότης, δηλαδὴ τὸ δημοκρατικὸ γνῶρισμα.

Τὸ πρωταρχικὸ αὐτὸ χαρακτηριστικὸ διαπερνᾷ τὶς θεμελιώδεις ἐκδηλώσεις τῆς κοινωνικῆς, πνευματικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς καὶ τοὺς προσδίδει ἕνα ξεχωριστὸ καὶ ἰδιότυπο χαρακτῆρα : τὸν δημοκρατικόν. Συνεπῶς, ὅπου ἀνευρίσκεται τὸ γνῶρισμα αὐτό, ἐκεῖ ὑπάρχει καὶ Δημοκρατία, ἀδιαφόρως ἐὰν πρόκειται περὶ πολιτικοῦ κόμματος, ομάδος συμφερόντων, Ἐκκλησίας ἢ ἐνώσεως μὴ κερδοσκοπικῆς.

β) Ἀντίθετα πρὸς τοὺς παραπάνω ὁρισμοὺς ποὺ προβάλλουν τὸ «κανονιστικόν» περιεχόμενον τῆς Δημοκρατίας, οἱ παρακάτω ὁρισμοὶ τονίζουν περισσότερο τὸ «ἐμπειρικόν» στοιχεῖον τῆς ἐννοίας.

Κατὰ τὸν περίφημον ὁρισμὸν τοῦ J. A. Schumpeter : «ἡ δημοκρατικὴ μέθοδος ἀποτελεῖ ἐκείνη τὴν δομικὴν ρύθμιση γιὰ τὴν λήψην πολιτικῶν ἀποφάσεων, κατὰ τὴν ὁποία τὰ ἄτομα ἀποκτοῦν τὴν δύναμιν νὰ ἀποφασίσουν, διὰ μέσου ἀνταγωνιστικῆς προσπάθειας ποὺ γίνεται γιὰ τὴν κατάκτησιν τῆς λαϊκῆς ψήφου», ἐνῶ κατὰ τὸν τελευταῖον ὁρισμὸν τοῦ H. B. Mayo : «ἕνα δημοκρατικὸ πολιτικὸ σύστημα εἶναι ἐκεῖνο εἰς τὸ ὁποῖον ἡ κρατικὴ

πολιτική καθορίζεται βάσει τῆς πλειονοψηφίας, ἀπὸ ἀντιπροσώπους ποὺ ὑπόκεινται σὲ ἀποτελεσματικὸ λαϊκὸ ἔλεγχο μέσφ περιοδικῶν-ἐκλογῶν, οἱ ὁποῖες διεξάγονται σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἰσότητος καὶ ὑπὸ ὄρους πολιτικῆς ἐλευθερίας».

Τὸ κύριο γνῶρισμα τῶν ὁρισμῶν αὐτῶν εἶναι ὅτι ἐπιδιώκουν νὰ περιγράψουν τὴν Δημοκρατία ὡς μέθοδον ἢ διαδικασίαν, καὶ ὄχι σὰν πολιτειακὴ ἀρχὴ ἢ ἰδεολογικὴ «ἀξία», καὶ νὰ ἐλέγξουν ἐμπειρικὰ τὴν ἀποτελεσματικότητά της.

Ὅπως μπορεῖ νὰ διαπιστώσῃ κανεὶς, οἱ κανονιστικοὶ καὶ οἱ ἐμπειρικοὶ ὁρισμοὶ τῆς Δημοκρατίας ἀλληλοσυμπληρῶνται σὲ τόσο μεγάλο βαθμῶ, ὥστε ἡ σύνθεσις τους νὰ προσεγγίξῃ περισσότερο πρὸς τὴν πραγματικότητα.

γ) Ἐν τούτοις, ἡ ἱστορικὴ παρατήρησις πείθει, ὅτι ὑπάρχουν οὐσιώδεις καὶ σημαντικὲς διαφορὲς μεταξὺ τῶν πολιτειακῶν μορφῶν ποὺ ἔχουν τὸ δημοκρατικὸ χαρακτηριστικὸ καὶ ἀκολουθοῦν τὴν δημοκρατικὴν διαδικασίαν. Δηλαδή, ὅπως καὶ ἡ καθημερινὴ ἀντίληψις πιστοποιεῖ, ἡ Δημοκρατία τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν καὶ ἡ Δημοκρατία τῆς Ἀγγλίας π.χ., μοιολογίαι εἶναι Δημοκρατίαι, δηλαδή παρουσιάζουν ταυτότητα κυβερνῶντων καὶ κυβερνωμένων καὶ οἱ κυβερνῶντες ἐκλέγονται κατὰ διαστήματα, ἐν τούτοις διαφέρουν μεταξὺ τους. Οἱ διαφορὲς ἐμφανίζονται στὴν οικονομικὴ καὶ κοινωνικὴ διάρθρωση (π.χ. ἡ Ἀγγλία ἔτεινε πρὸς σοσιαλιστικὴν διάρθρωση, οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖαι ἐπανερχοῦντο στὸν φιλελευθερισμὸ), στὴν πολιτικὴ διαμόρφωσιν (π.χ. στὴν Ἀγγλίαν ὑπάρχει τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα καὶ πλήρης διασταύρωσις λειτουργιῶν, στὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖαι, τοῦναντίον, σαφὴς διάκρισις Νομοθετικῆς καὶ Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας κ.ο.κ.) κ' ἀκόμα καὶ στὴν κοσμοθεορία. Οἱ διαφορὲς αὐτὲς ἐμφανίζονται πολὺ ἐντονώτερες, ὅταν συγκρίνωμεν πολιτεύματα δημοκρατικῶν τύπου, π.χ. τῶν ἀρχῶν τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τῶν μέσων τοῦ 20οῦ, ὅπως π.χ. τὸ Βελγικὸ πολίτευμα τοῦ 1831 καὶ τὸ Γερμανικὸ τῆς Weimar τοῦ 1919. Τί ἄραγε συμβαίνει :

δ) ἰ. Ἡ Δημοκρατία, ὅπως τὴν ὄρισαν, ἀποτελεῖ μιὰ γενικὴ ἔννοια, μιὰ ἔννοια-γένος, ποὺ στὴν ἱστορικὴ ζωὴ ἐμφανίζεται σὲ πολὺ περισσότερα εἶδη. Οἱ εἰδικὲς διαφορὲς ποὺ θὰ προσδιορίσουν τὸ καθένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ εἶδη, θὰ πρέπει νὰ ἀναζητηθοῦν στὰ βασικὰ στοιχεῖα ποὺ ἀποτελοῦν τὴν ἔννοια τῆς Πολιτείας. Τὰ εἶδη τῆς Δημοκρατίας ποὺ θὰ περιγράψωμε τώρα ἀποτελοῦν πάλι ἰδανικοὺς τύπους, δηλαδή ἔννοιαι ποὺ περιλαμβάνουν πολλὰς ἄλλας συγκεκριμέναις ἱστορικῆς ἐμφανίσεις. Ἐπίσης εἶναι εἶδη ποὺ θεμελιώνονται σ' ὅλα τὰ κύρια γνῶρισματα τῆς Πολιτείας καὶ ὄχι μόνον στὰ μικτὰ (Κυβέρνησις-Κυριαρχία-Δίκαιον), ὅπως ὀρισμέ-

νες διακρίσεις που θα μελετήσωμε αργότερα, π.χ. της βασιλευμένης και άβασιλεύτου Δημοκρατίας.

ii. Τρεῖς εἶναι οἱ κύριοι τύποι, τὰ σπουδαιότερα εἶδη τῆς νεώτερης Δημοκρατίας, δηλαδή τῆς μορφῆς πολιτεύματος που διεμορφώθη μετὰ τὴν ἀμερικανικὴ καὶ γαλλικὴ ἐπανάσταση. Ἡ Ἀτομικὴ Φιλελευθέρη Δημοκρατία, ἡ Ὁμαδικὴ Ἐπεμβατικὴ Δημοκρατία καὶ ἡ Κοινωνικὴ Σχεδιάζουσα Δημοκρατία.

a) Ὁ τύπος τῆς Ἀτομικῆς Φιλελευθέρης Δημοκρατίας, καθὼς ἀναφέραμε καὶ παραπάνω, βασίζεται στὴν ταυτότητα λαοῦ καὶ ἔθνους. Λαὸς = ἔθνος. Ἐθνος πάλι δὲν εἶναι ἡ ἰδέα, ἀλλὰ τὸ σύνολον τῶν ἀπολύτως ἐλευθέρων ἀτόμων με ἀστική συνείδηση καὶ ἀστική οικονομικὴ τοποθέτηση. Ἀπὸ ἀπόψεως οικονομίας ἀποδέχεται τὴν οἰκονομικὴ ἐλευθερίαν τοῦ *laissez faire - laissez passer*, με τὸν ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν καὶ τὸν περιορισμόν τοῦ Κράτους στὸ ρόλο τοῦ «νυκτοφύλακος» τῆς ἀτομικῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ δραστηριότητος. Ἡ κοσμοθεωρία τῆς εἶναι ὁ ἀτομικισμὸς (*individualismus*) με ἀπόλυτη πίστη στὴν δύναμη τοῦ λόγου (*raison*) καὶ στὴν ἐπιβολὴ τοῦ «κοινοῦ», «ύγιους» ἀνθρώπινου νοῦ, καθὼς καὶ ὁ φιλελευθερισμὸς, στὴν πλατεῖα σημασία τοῦ ὄρου. Ἡ κρατικὴ τῆς ὀργάνωσις χαρακτηρίζεται με τὴν Διάκριση τῶν Ἐξουσιῶν, τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα, τὴν καθιέρωση τῶν Ἀτομικῶν Ἐλευθεριῶν (ιδίως τῆς προσωπικῆς ἐλευθερίας καὶ ἰδιοκτησίας) καὶ τὴν δημιουργία τοῦ Κράτους τοῦ Νόμου. Ἡ «δημοσιότης» καὶ ἡ «συζήτησις» ἀποτελοῦν τὰ κύρια μέσα τῆς ἀνευρέσεως τῆς ἀληθείας στὴν πολιτικὴ καὶ οικονομικὴ ζωὴ καὶ τὰ «ὄργανα» τῆς ἐπιτεύξεως τοῦ «γενικοῦ συμφέροντος» καὶ τοῦ «ἐλέγχου» τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

b) Ἡ Ὁμαδικὴ Ἐπεμβατικὴ Δημοκρατία ἔχει λαϊκὴ κοινωνικὴ διάρθρωση που παίρνει τὴν μορφή «ταξικῆς κοινωνίας», με ἀντιμαχόμενες οικονομικὰς τάξεις, που ἐκφράζονται με ἀντίστοιχα ταξικὰ κόμματα. Ἡ τετάρτη τάξις (τὸ προλεταριάτο) ἀρχίζει νὰ σχηματίζεται καὶ ἡ θέλησις ἀνατροπῆς τῆς κοινωνικῆς ἱεραρχίας εἶναι σαφῆς καὶ ἐκδηλη. Ἡ οικονομικὴ ζωὴ διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπέμβαση (= θέση φραγμῶν καὶ προστασία) τοῦ Κράτους στὴν οικονομία, που περιορίζει τὴν «ἀντεθνικὴ» (ἀντικρατικὴ) ἢ «ἀντιοικονομικὴ» ἢ «ἀντικοινωνικὴ» δράση τῆς οικονομίας ἀπὸ τὴ μιά, καὶ δημιουργεῖ τὴν κοινωνικὴ πολιτικὴ (στὴν σημασία που περιλαμβάνει καὶ τὴν κοινωνικὴ προστασία) ἀπὸ τὴν ἄλλη. Γιά κοσμοθεωρίαν ἔχει τὸν «ὀμαδικὸ ἀτομικισμό» (*Gruppen-individualismus*), τὸν ὕλισμό, τὸ θετικισμό καὶ τὸ σχετικισμό, μ' ὄλες τὶς «πνευματικὰς» (ἢ ἀντιπνευματικὰς) ἀποχρώσεις τους.

Ἡ κρατικὴ ὀργάνωσις τῆς Ὀμαδικῆς Ἐπεμβατικῆς Δημοκρατίας μένει βασικά ἢ ἴδια μὲ τὴν ὀργάνωσιν τῆς Ἀτομικῆς Φιλελευθέρως. Αὐτὸ ὅμως ἰσχύει ὡς πρὸς τὸν τύπον. Στὴν οὐσία ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν διασταύρωσιν τῶν λειτουργιῶν, ὁ Κοινοβουλευτισμὸς κί ἡ ὑπουργικὴ εὐθὺνὴ κερδίζουσι «νομικά» ἔδαφος, τὰ Ἀτομικὰ Δικαιώματα γίνονται αἰτήματα ὁμάδων ἢ τάξεων καὶ τὸ Κράτος τοῦ Νόμου ἐξελίσσεται σὲ δικαστικὸ Κράτος. Ὁ συμβιβασμὸς, ἡ ἀλληλοὑποχώρησις καὶ ἡ «ἐξίσωσις» τῶν ἀντιτιθεμένων συμφερόντων ἀποτελοῦν τὰ πολιτικὰ μέσα τῆς ἰσορροπίας τῶν ἀντιπάλων οἰκονομικῶν, κοινωνικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων.

γ) Ἡ Κοινωνικὴ Σχεδιάζουσα Δημοκρατία τείνει νὰ μορφοποιήσῃ τὴν κοινωνικὴν τῆς διάρθρωσιν σὲ τύπον «κοινότητος», ἀδιάφορα ἀπὸ τὸν συγκεκριμένον χαρακτηρισμὸν τῆς σάν «Λαός», «Ἔθνος», «Τάξις» κλπ. Μὲ τὴν κοινωνικὴν δικαιοσύνην καὶ τὴν συστηματικὴν πάλην κατὰ τῆς «ταξικῆς συνειδήσεως», ἐπιδιώκει τὸν σχηματισμὸν κοινωνικῆς ὁμοιομορφίας.

Στὴν κοινωνικὴν ζωὴν ἡ οἰκονομία ἔχει, σὲ μέγαλον βαθμὸν, «ὑποταχθῆ» στὸ Κράτος ποῦ μὲ τὸ οἰκονομικὸν σχέδιον καθορίζει τοὺς σκοποὺς καὶ τὰ μέσα, ποῦ τῆς εἶναι ἀπαραίτητα γιὰ τὸ οἰκονομικὸν μέλλον τοῦ Λαοῦ. Τὸ «Κράτος Εὐπορίας» (Welfare State) ἀποτελεῖ τὸ μέγαλον κοινωνικὸν - οἰκονομικὸν ἐπίτευγμά της. Ἡ κοσμοθεωρία τῆς εἶναι εὐρεῖα καὶ καθολικὴ — πέρα ἀπὸ κάθε «-ισμὸν» — μὲ πίστη στὴν ζωὴν καὶ στὴν ὑπαρξιν, μὲ ἐκδηλὸν πολλὰς φορὰς ἀντιρασιαλισμὸν κί ἀνύψωσιν τῆς ὀλότητος καὶ τῆς ἐργασίας σάν ἀξιών. Ἡ κρατικὴ τῆς ὀργάνωσις τονίζει περισσότερο τὸν ρόλον τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, αἶρει, κατὰ βάσιν, τὴν Διάκρισιν τῶν Ἐξουσιῶν (χαρακτηριστικὸς θεσμὸς οἱ ἐξουσιοδοτήσεις), καὶ ἐπεκτείνει τὴν ἐννοια τῶν καθηκόντων τοῦ πολίτη.

Ἡ Κοινωνικὴ Σχεδιάζουσα Δημοκρατία, ὁ δημοκρατικὸς τύπος τοῦ 20οῦ αἰῶνος, ὑποδιακρίνεται :

αα) Στὴ Λαϊκὴ Σχεδιάζουσα Δημοκρατία, ποῦ χαρακτηρίζεται κυρίως ἀπὸ τὴν λαϊκὴν (ὑπερταξικὴν) διάρθρωσιν τῆς κοινωνικῆς τῆς συνθέσεως καὶ ἀπὸ τὴν λαϊκὴν (ἐθνικὴν) διαπότισιν τοῦ κρατικοῦ τῆς ὀργανισμοῦ.

ββ) Στὴν Αὐταρχικὴ Σχεδιάζουσα Δημοκρατία, ποῦ ἔχει κύρια γνωρίσματά της τὴν ἰδιαίτην ἐνίσχυσιν τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, τὸν περιορισμὸν τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τὴν δημιουργίαν «ἐλεγχόμενων» κομμάτων καὶ τὴν ἐξαιρετικὴν θέσιν τοῦ προσωπικοῦ στοιχείου στὴν λειτουργίαν τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ.

δ) Περιοριζόμεθα μόνον στὸ νὰ δώσωμε μερικὰ χαρακτηριστικὰ πα-

ραδείγματα για τούς διαφόρους τύπους τῆς Δημοκρατίας κατά τόν 19ον αἰῶνα, χωρίς νά μπούμε σέ ιδιαίτερη κριτική ἔρευνα γιά τὰ καθέκαστα στοιχεῖα πού τούς ἀποτελοῦν. Τύπος τῆς Ἀτομικῆς Φιλελευθέρως Δημοκρατίας μπορεῖ νά θεωρηθῆ ἡ Γαλλική Δημοκρατία τοῦ 19ου αἰῶνος, καθώς καί οἱ ἄλλες μικρότερες εὐρωπαϊκῆς Δημοκρατίες (π.χ. Βέλγιον, Ὀλλανδία) τῆς ἰδίας περιόδου.

Τόν τύπον τῆς Ὀμαδικῆς Ἐπεμβατικῆς Δημοκρατίας ἀντιπροσώπευε ἡ Γερμανική Δημοκρατία τοῦ Συντάγματος τῆς Weimar (1919 - 1930), καθώς καί ἡ Δανία ἀπό τήν ἴδια περίπου ἐποχὴ ἕως σήμερα.

Ἡ περίοδος τοῦ Βου Παγκοσμίου Πολέμου ὠδήγησε πρὸς τὴν Κοινωνική Σχεδιάζουσα Δημοκρατία ὅλες σχεδὸν τὶς εὐρωπαϊκῆς Δημοκρατίες ἀκόμη καί τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς. Ἡ σύγχρονη μεταπολεμικὴ Ἀγγλία καί ἡ Σουηδία ἀποτελοῦν ἓνα χαρακτηριστικὸ παράδειγμα Λαϊκῶν Σχεδιαζουσῶν Δημοκρατιῶν, πρὸς τὶς ὁποῖες ἔτεινε ἐπίσης καί ἡ Γαλλία, ἐνῶ ἡ Τουρκία καί ἡ Ἀργεντινὴ, θὰ μπορούσε νά πῆ κανεῖς, ὅτι ἐνσαρκώνουν τὴν μορφή τῆς Αὐταρχικῆς Σχεδιαζούσης Δημοκρατίας. Ἡ Ἑλλάς τέλος, κατὰ τὸ Σύνταγμά της, ἀνήκει στὴν Κοινωνική Σχεδιάζουσα Δημοκρατία λαϊκοῦ - ἐθνικοῦ τύπου, μολονότι τὸ σχέδιον δὲν ἔχει ὀλοκληρωθῆ ἀκόμα ὡς ὁ καθόλου «οἰκονομικὸς» θεσμός.

4. α) Τὸ πολιτικὸν περιεχόμενον τῆς Δημοκρατίας συνίσταται κυρίως εἰς τὸ νά ἀνεύρη καί νά ἐξασφαλίσῃ τὴν καλύτερη δυνατὴ μέθοδο, γιά τὴν ἀληθινὴν πραγματοποίησιν τῆς ταυτότητος ἀρχόντων καί ἀρχομένων, εἰς τρόπον ὥστε ὁ νόμος νά ἀποτελῆ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὴν «ἐκφραση» τῆς «γενικῆς θελήσεως». Καί ὡς πιὸ καλὴ μέθοδος, ἀπὸ ὅσες ἔχουν χρησιμοποιηθῆ ἕως σήμερα, σύμφωνα μὲ τὰ πορίσματα τῆς ἐμπειρίας, εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς πλειονοψηφίας.

Ἡ ἀρχὴ τῆς πλειονοψηφίας στηρίζεται σὲ μιά «συνθήκη», κατὰ τὴν ὁποία, «γιά νά ἀποφεύγωνται οἱ συγκρούσεις, μία κοινότης ἐλευθέρων ἀνθρώπων μπορεῖ νά λαμβάνῃ ἀποφάσεις ὅταν δὲν συμφωνοῦν ὅλοι». Κατὰ ταῦτα ἡ ἀρχὴ τῆς πλειονοψηφίας βασίζεται σὲ ὀρισμένες πίστεις γενικῶς ἀποδεκτές. Ἰδιαιτέρως :

i. Εἰς τὴν πίστη εἰς τὴν δύναμιν τοῦ ἀριθμοῦ. Ὅταν δὲν ὑπάρχουν ποιοτικὰ κριτήρια — ὅλοι εἶναι ἀδελφοί, ἴσοι καί ἐλεύθεροι — τότε ἡ μόνη λύσις πού ἀπομένει γιά τὴν ὀμαδικὴν δράσιν εἶναι ἡ ποσοτικὴ, πού συγχρόνως ἐκφράζει ἀπλότητα καί ἀντικειμενικότητα κριτηρίου.

ii. Εἰς τὴν ἀποδοχὴν τῆς ἀρχῆς ὅτι ἡ συμφωνία προέρχεται ἀπὸ ἐλεύθερη θέλησιν καί ἀπὸ ἐλεύθερον συγκατάθεσιν γιά τὴν μέθοδον πού χρησιμοποιεῖται. Ἡ πλειονοψηφία τότε σημαίνει ὅτι τὸ μεγαλύτερον μέρος τοῦ ὅλου κατευθύνεται ἀπὸ κοινῆς ἰδέας, ἀπόψεις,

ἐπιδιώξεις ἢ συμφέροντα καὶ ὅτι τὸ μικρότερον μέρος τοῦ ὄλου δέχεται ἐλευθέρως, γιὰ νὰ ὑπάρξῃ μιὰ λύσις, νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν ἀπόφαση τοῦ μεγαλύτερου.

iii. Εἰς τὴν πεποίθησιν ὅτι κάθε τι ποῦ προέρχεται ἀπὸ τοὺς περισσοτέρους δὲν ἀποτελεῖ μὲν ἀπόφαση ὄλων, ἀλλὰ δύναται, σύμφωνα μὲ τις μεγαλύτερες πιθανότητες, νὰ ἀποβλέπῃ εἰς τὸ καλὸ ὄλων. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθῇ ἡ πλειονοψηφία, ἡ βᾶσις τῆς συμφωνίας πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ εἶναι εὐρεῖα καὶ νὰ καλύπτῃ μεγάλες ὁμάδες συμφερόντων.

iv. Εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τοῦ ὅτι «ἡ πεῖρα τῶν πολλῶν εἶναι περισσότερο περιεκτικὴ ἀπὸ τὴν πεῖρα τῶν ὀλίγων, ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ λαοῦ εἶναι ἡ φωνὴ τοῦ Θεοῦ καὶ ὅτι ὁ λαὸς ἐπιθυμεῖ ἐκεῖνο τὸ ὅποιον χρειάζεται» (Fr. Tannenbaum).

β) Γιὰ τὴν ἐπιτυχῆ, πάλιν, ἐφαρμογὴ καὶ λειτουργία τῆς ἀρχῆς τῆς πλειονοψηφίας χρειάζονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ «πνευματικόν» κλίμα, ποῦ περιγράψαμε, καὶ τὰ ἑξῆς κοινωνικά, νομικά καὶ πολιτικά δεδομένα.

i. Ὅροι ποῦ ἐπιτρέπουν μιὰ ἀκριβῆ ἐκτίμησιν καὶ ἀρίθμησιν ψήφων. Τὸ ἐκλογικὸ σύστημα καθορίζει, σὲ πολὺ μεγάλο βαθμὸ, τὸ πῶς ἐκφράζεται νομίμως καὶ τὸ πῶς «βαραίνει» ἡ λαϊκὴ ψήφος.

ii. Ἡ ὑπαρξὶς εἰς τὸ κοινωνικόν σύνολον κοινῶν συμφερόντων καὶ ἐπιδιώξεων ἢ κοινωνικῆς ἢ ἐθνικῆς ἀλληλεγγύης. Ἐάν δὲν ὑπάρχουν ἐθνικοὶ ἢ κοινωνικοὶ δεσμοὶ ἰσχυροί, ὥστε ἡ ἔννοια τῆς «ὀλότητος» μιᾶς κοινωνίας ἢ ἐνὸς Κράτους νὰ εἶναι πραγματικότης, τότε ἡ ἀρχὴ τῆς πλειονοψηφίας δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τυραννίαν ἢ εἰς κρατικὴν διάλυσιν.

iii. Διάθεσις καὶ ἐπιδίωξις συζητήσεως, ἀμοιβαίων ὑποχωρήσεων καὶ συμβιβασμοῦ.

iv. Ἡ ὑπαρξὶς δύο κομμάτων ἢ περισσοτέρων τῶν δύο, ἀλλὰ πάντως ὄχι διαρθρωμένων κατὰ τρόπον ἀποκλείοντα τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως πλειονοψηφίας, καὶ

v. Ἡ ἀσφάλεια τῆς μειονοψηφίας ὅτι ἡ πλειονοψηφία δὲν θὰ «καταχρασθῇ» τῆς δυνάμεώς της καὶ δὲν θὰ παραβῇ τοὺς «ὄρους τοῦ παιχνιδίου», δηλαδὴ τὶς ἀρχὰς καὶ τοὺς θεσμοὺς τοῦ δημοκρατικοῦ Συντάγματος.

γ) Τέλος, οἱ σχέσεις μεταξύ πλειονοψηφίας καὶ μειονοψηφίας καὶ οἱ θέσεις τὶς ὁποῖες, ἀντιστοιχῶς, λαμβάνουν κατὰ τὴν λειτουργίαν τοῦ πολιτεύματος, παίζουν ἀποφασιστικὴ σημασίαν καὶ στὴν πραγματοποίησιν τοῦ δημοκρατικοῦ ἰδανικοῦ καὶ στὴν ἀποδοτικὴν λειτουργίαν τῆς ἀρχῆς τῆς πλειονοψηφίας. Συγκεκριμένως πρέπει νὰ ἰσχύουν οἱ ἑξῆς ἀρχές :

i. Ἡ πλειονοψηφία κυβερνᾷ νομίμως καὶ ὑπευθύνως. Ἡ κυβέρνησις δὲν εἶναι μόνον δικαίωμα, ἀλλὰ καὶ ὑποχρέωσις τῆς πλειονοψηφίας. Ἡ χρῆσις τοῦ δικαιώματος τῆς πλειονοψηφίας γίνε-

ται ἐντὸς τῶν συνταγματικῶν ὁρίων καὶ μὲ σεβασμὸν τῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς δημοκρατικῆς ἀρχῆς. Ἡ πλειονοψηφία φέρει τὴν εὐθύνην καὶ λογοδοτεῖ ἐνώπιον τοῦ Λαοῦ.

ii. Ἡ μειονοψηφία ἐλέγχει καὶ συγκυβερνᾷ νομίμως καὶ ἀνευθύνως. Ὁ ἔλεγχος ἀφορᾷ τὶς «ἄξιες ψόγου» πράξεις τῆς πλειονοψηφίας. Ἡ «συγκυβέρνησις» ἀναφέρεται εἰς τὴν γόνιμο συνεισφορά τῆς μειονοψηφίας γιὰ νὰ τροποποιηθοῦν καὶ νὰ συμπληρωθοῦν ἢ νὰ βελτιωθοῦν οἱ ἀπόψεις τῆς πλειονοψηφίας. Καὶ ὅταν ἀκόμη καθορισθῇ «ἐνιαία» πολιτικὴ, καὶ τότε ἡ μειονοψηφία παραμένει «νομικῶς» ἀνεύθυνος. Ἡ ἄσκησις τοῦ ἐλέγχου εἶναι «νομιμόφρων» (loyal), δὲν ἀποβλέπει δηλαδὴ εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ πολιτεύματος ἢ εἰς τὴν «δολιοφθορὰ» τοῦ ἔργου ἢ τῶν πράξεων τῆς πλειονοψηφίας ἢ εἰς τὸ σταμάτημα τῆς κρατικῆς μηχανῆς.

iii. Ἡ ἀναγνώρισις τῶν μειονοψηφιῶν — οἰασδήποτε φύσεως — καὶ ἡ ἀντιπολίτευσις ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη ἀνάγκη γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τοῦ πολιτεύματος καὶ ἡ προστασία τῶν συνιστᾶ ὑποχρέωσις τῆς πλειονοψηφίας. «Ἡ πλειονοψηφία ὅταν προστατεύῃ τὴν μειονοψηφία προστατεύει ἑαυτήν».

iv. Ἡ ἄσκησις δημοιουργικῆς ἀντιπολιτεύσεως μὲ περιεχόμενον καλόπιστη κριτικὴ καὶ διαφώτιση τῆς κοινῆς γνώμης, ὑπόδειξη καὶ ἄλλων δυνατῶν λύσεων καὶ συνείδησις τῆς ἠθικῆς εὐθύνης ἀπέναντι τοῦ Λαοῦ, γιὰ τὰ πραττόμενα καὶ γιὰ τὴν τήρησις τῶν διδομένων ὑποσχέσεων, ἀποτελεῖ τὸ καθῆκον καὶ τὸ δικαίωμα τῆς μειονοψηφίας.

v. Ἡ ὑπαρξις καὶ ἡ ἀναγνώρισις μειονοψηφιῶν καὶ ἀντιπολιτεύσεων εἶναι ἀπαραίτητες, γιὰ τὸν σχετικὸν «ὑψηλοῦ βαθμοῦ ἐλέγχον τῶν ἡγετῶν» ἀπὸ τὸν συνηθισμένον πολίτην (Dahl) καὶ ὑποβοηθοῦν, ὥστε ἡ κυβέρνησις νὰ γίνεταί «πεύθυνη» (responsible) καὶ «ἀνταποδοτικὴ» (responsive) (Durbin). Δηλαδὴ νὰ δίνη πραγματικὸν λόγον τῶν πράξεων τῆς μὲ τὴν δυνατότητα νὰ ἀντικαθίσταται ἀπὸ τὴν λαϊκὴν θέλησιν (ἐκλογεῖς) καὶ νὰ θέλη καὶ νὰ προσπαθῇ νὰ ἱκανοποιήσῃ, κατὰ τὸ δυνατόν, τὶς λογικὰς ἀπαιτήσεις τῶν πολιτῶν.

5. a) Μὲ κριτήριον τὸν ἀριθμὸν τῶν φυσικῶν προσώπων πού συμμετέχουν εἰς τὴν συγκροτήσιν τοῦ ἀνωτάτου ὀργάνου, ὁ Ἀριστοτέλης, καὶ ὕστερα ἀπὸ αὐτὸν ἡ σύγχρονη Ἐπιστήμη, ὀρίζει ὅτι «ὅταν δὲ τὸ πλῆθος πρὸς τὸ κοινὸν πολιτεύεται συμφέρον» καὶ ὅταν τὸ ἀνώτατον ὄργανον συγκροτῆται ἀπὸ εὐρύτατον ἀριθμὸν προσώπων, ἀπὸ τὸν Λαόν, γενικῶς δίχως ποιοτικὰ γνωρίσματα, τότε ὑπάρχει Δημοκρατία.

β) Ἡ Δημοκρατία χαρακτηρίζεται ἀπόλυτος, ὅταν ὅλες οἱ ἐξουσίαι ἀσκοῦνται ἀπὸ τὸν Λαόν, καὶ περιωρισμένη, ὅταν ὁ Λαὸς μὲ

τὸ Σύνταγμα, ἀναθέτει ὠρισμένες ἀρμοδιότητες στὸν μονάρχη. Ἡ περιωρισμένη Δημοκρατία εἶναι ἀμιγής, ὅταν ὁ Λαὸς μόνος εἶναι φορεὺς τῆς συντακτικῆς ἐξουσίας καὶ μικτή, ὅταν συμμετέχη σὲ αὐτὴ καὶ ὁ μονάρχης.

γ) Βασιλευομένη εἶναι ἡ Δημοκρατία ὅταν ὁ ἀνώτατος ἄρχων δὲν εἶναι αἶρετός. Ἀβασίλευτος πάλι, ὅταν ὁ ἀνώτατος ἄρχων εἶναι αἶρετός.

δ) Ἡ Δημοκρατία, τέλος, καλεῖται ἀντιπροσωπευτική, ὅταν ὑπάρχη τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα (π.χ. νομοθετοῦσα Βουλὴ) καὶ ἄμεσος, ὅταν ὁ Λαὸς ἐκφράζη τὴν θέλησίν του ἄνευ ἀντιπροσώπων (π.χ. μὲ δημοψήφισμα). Ἡ ἀντιπροσωπευτικὴ Δημοκρατία ὑποδιακρίνεται σὲ κοινοβουλευτικὴ (ὅταν ὑπάρχει διασταύρωσις τῶν ἐξουσιῶν, π.χ. Ἀγγλία), καὶ μὴ κοινοβουλευτικὴ (ὅταν ὑπάρχη διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν, π.χ. Ἡνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς).

6. Ἡ δημοκρατικὴ νομιμοποίησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι σήμερα γενικῶς ἀποδεκτὴ. Δὲν ὑπάρχει μεταπολεμικῶς εἰς ὁλόκληρον τὸν Κόσμον (Δυτικὸν - Ἀνατολικὸν - Τρίτον) κυβέρνησις, ἡ ὁποία νὰ μὴν δισχυρίζεται ὅτι «ἐλκει τὴν ἐξουσίαν ἐκ τοῦ Λαοῦ». Ἡ δημοκρατικὴ, ἐν τούτοις, νομιμοποίησις δὲν στηρίζεται ἀπλῶς εἰς «σιωπηράν» ἢ «ὑπονοουμένην» συναίνεση (consent) τοῦ Λαοῦ, ἀλλὰ σὲ ἀποδεδειγμένη καὶ δυναμένη νὰ ἐπαληθευθῇ μὲ ὠρισμένες, «ἄξιες ἐμπιστοσύνης», διαδικασίας (π.χ. ἐκλογές). Μία acclamatio (ἐευφημία), πού γίνεται μὲ χειροκροτήματα, ζητωκραυγές ἢ συγκεντρώσεις μαζῶν, αὐτὴ καθ' ἑαυτήν, δὲν συνιστᾷ «δημοκρατικὴ νομιμοποίηση» τῆς ἐξουσίας.

7. Πέραν τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς Δημοκρατίας μὲ κριτήρια κοινωνικὰ ἢ μὲ κριτήρια εἰδικῆς (ὠρισμένων ὁμάδων — μὴ γενικῆς - πολιτικῆς) συμμετοχῆς, ἡ Δημοκρατία χαρακτηρίζεται :

α) Κοινωνικὴ Δημοκρατία. Τὸ περιεχόμενόν της συνδέεται μὲ τὴν ἐπιδίωξη δημιουργίας συνθηκῶν κοινωνικῆς δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος. Δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὶς κοινωνικῆς φύσεως παροχές τοῦ Κράτους (π.χ. κοινωνικὴ προστασία, κοινωνικὴ ἀσφάλισις), ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἐκδημοκρατικοποίησιν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς (π.χ. ἡ αὐτὴ συμπεριφορὰ καὶ «αὐτοσεβασμὸς» πρὸς ὄλους). Κατὰ τὸν G. Sartori ἡ Κοινωνικὴ Δημοκρατία μπορεῖ νὰ ὀρισθῇ ὡς «τὸ ἦθος καὶ ὁ τρόπος ζωῆς, ὁ ὁποῖος χαρακτηρίζεται μὲ μίαν γενικὴν ἰσοπέδωσιν (leveling) τῶν διαφορῶν κοινωνικῆς θέσεως (status)».

β) Οἰκονομικὴ Δημοκρατία, γενικῶς, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἡ Δημοκρατία πού τείνει εἰς τὴν ἐξίσωσιν τῶν οἰκονομικῶν εὐκαιριῶν καὶ δυνατοτήτων, εἰς τὴν μείωσιν τῶν οἰκο-

νομικῶν διαφορῶν, εἰς τὴν ἀναδιάρθρωση (ἀνακατανομή) τοῦ πλούτου καὶ εἰς τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴ τῶν φορέων τῆς οἰκονομίας εἰς τὴν λήψη τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων ποὺ τοὺς ἀφοροῦν (οἰκονομικά θέματα). Τὸ Οἰκονομικὸν Συμβούλιον τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1946, ὅπως καὶ ἐκεῖνο τοῦ Γερμανικοῦ Συντάγματος τῆς Weimar τοῦ 1919, π.χ., διὰ τῶν ὁποίων δημιουργεῖται μία «ἀντιπροσωπεία» τῶν οἰκονομικῶν συμφερόντων, ἐκφράζουν καὶ ὑλοποιοῦν, σὲ μεγάλο βαθμό, τὶς ἰδέες συμμετοχῆς τῆς Οἰκονομικῆς Δημοκρατίας.

γ) Βιομηχανικὴ Δημοκρατία. Εἶναι ἡ Δημοκρατία ἡ ὁποία ἔχει ἐγκατασταθῆ εἰς τὰ βιομηχανικὰ ἐργοστάσια. «Οἱ ἐργάτες δὲν εἶναι μόνον ἐργαζόμενοι, ἀλλὰ καὶ οἰκονομικοὶ πολῖτες» (Wirtschaftsbürger) μετέχοντες εἰς τὴν διοίκησιν τοῦ ἐργοστασίου. Ἡ συμμετοχὴ των παίρνει ἢ τὴν μορφή «συναποφάσεως», ὅπως εἰς τὴν Γερμανίαν ἢ Αὐστρία, ἢ τὴν μορφή «αὐτοδιοικήσεως», ὅπως εἰς τὴν Γιουγκοσλαβία, ἢ ἀπλῆς συμμετοχῆς, κατὰ τὸ σχέδιον De Gaulle, εἰς τὴν Γαλλίαν. Τὸ ἴδιον ἀποτέλεσμα μπορεῖ νὰ ἐπιτευχθῆ καὶ μὲ τὸ νὰ ἀποκτοῦν οἱ ἐργαζόμενοι τὴν «κυριότητα» ὠρισμένου ἀριθμοῦ μετοχῶν, ὅπως εἰς τὶς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, ἰδίως, ὅπου εἰς τὶς ἐταιρεῖες ποὺ ἀνήκουν εἰς τὸ «κοινόν» μπορεῖ ὁ καθένας ἐλεύθερα νὰ ἀποκτήσῃ μετοχές.

δ) Ἐκκλησιαστικὴ Δημοκρατία εἶναι ἡ δυνατότης συμμετοχῆς λαϊκῶν εἰς τὶς ἐκλογὰς τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀρχόντων καὶ εἰς τὶς ἀποφάσεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ σοβαρὰ θρησκευτικὰ θέματα ποὺ ἀφοροῦν ὅλους ποὺ ἀνήκουν σὲ μιὰ Ἐκκλησία. Ἐπίσης καὶ ὡς Χριστιανικὴ Δημοκρατία χαρακτηρίζεται ἡ τάσις νὰ συνδεθῆ ἀποκλειστικῶς ἡ Χριστιανικὴ Διδασκαλία μὲ τὸ Δημοκρατικὸν ἰδανικόν καὶ νὰ θεωρηθῆ ὡς ἡ ἐπιτυχέστερη δυνατότης πραγματοποιήσεώς του. Καὶ οἱ δύο αὐτὲς ἔννοιες ἔχουν πολεμικὸ χαρακτήρα καὶ στρέφονται κυρίως ἐναντίον τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας καὶ γενικώτερα ἐναντίον κάθε Χριστιανικῆς Ἐκκλησίας ποὺ διοικεῖται αὐταρχικὰ καὶ ὑποστηρίζει ἀντιδημοκρατικὰ καθεστῶτα.

8. Ἡ Δημοκρατία ἀποτελεῖ ἐπίσης καὶ ἓνα φιλοσοφικόν ἰδανικόν, τὸ περιεχόμενον τοῦ ὁποίου ἀποδίδεται μὲ πολλὰς φιλοσοφικὰς θεμελιώσεις. Μία ἀπὸ τὶς ἐπικρατοῦσες σύγχρονες θεμελιώσεις εἶναι καὶ ἡ «πραγματικὴ», μὲ κυρίους δημιουργοὺς τῆς τοὺς Ἀμερικανοὺς φιλοσόφους W. James καὶ John Dewey. Τὰ κύρια γνωρίσματά της εἶναι τὰ ἐξῆς :

α) Τὸ ἀγαθόν εἶναι κίνησις καὶ μεταβολὴ τῆς «καθημερινῆς πείρας», ποὺ πραγματοποιεῖται μὲ τὴν μεγίστην ἱκανοποίησιν τῶν ἐπιθυμιῶν. Συνεπῶς ἡ ἀνάπτυξις ἀποτελεῖ τὸν μόνον ἠθικὸ σκοπὸν καὶ ἡ

ή βελτίωσις τὸ κύριον μέσον πραγματοποιήσεώς της. Κάθε ἐπιδιώξις τοῦ «καλυτέρου» εἶναι ἠθικὴ.

β) Ἡ ἀγαθὴ ζωὴ ὀδηγεῖ σὲ εὐτυχία ποὺ βρίσκεται μόνον στὴν ἐπιτυχία, ἡ ὁποία νοεῖται πάλιν ὡς συνεχῆς πρόοδος, κίνησις πρὸς τὰ ἐμπρός, ξεπέραςμα ἐμποδίων καὶ περιορισμὸς ἢ ἐξαφάνισις τῶν δυσχερειῶν καὶ τῶν «κακῶν» κάθε μορφῆς.

γ) Ὁ ἄνθρωπος πρέπει νὰ ἐπιδιώκῃ τὴν ἀγαθὴν ζωὴν καὶ τὴν εὐτυχία. Πολλοὶ ὁμῶς δρόμοι ὀδηγοῦν πρὸς τὰ ἐκεῖ. Δὲν ὑπάρχουν μοναδικές, ἀποκλειστικὲς καταστάσεις καὶ οἱ δυνατότητες εἶναι πάντοτε περισσότερες ἀπὸ μιὰ. Ἡ πείρα καὶ οἱ συνέπειες θὰ ἀποδείξουν ποιά λύσις εἶναι ἡ καλύτερη.

δ) Ἡ κοινωνικὴ ζωὴ ἀποτελεῖ ἀνάγκη, γιατί πολλαπλασιάζει τίς δυνατότητες τοῦ ἀνθρώπου. Γιὰ τὴν δημιουργία ὁμως ἰσορροπημένης κοινωνικῆς ζωῆς ἀπαιτεῖται ἡ δημιουργία ἐνότητος ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἀναγνώρισή τῆς ὑπάρξεως τῶν διαφορῶν, ἀπὸ τὸ αἴτημα τῆς δράσεως καὶ τῆς ἐνεργείας καὶ ἀπὸ τὸν συμβιβασμὸν ἀπόψεων.

ε) Ἡ μέθοδος ποὺ ὀδηγεῖ στὴν ἐνότητα συνίσταται στὴν αἰωνία ἀναζήτησις — ποὺ δέχεται ὅτι «ὅλη ἡ ζωὴ εἶναι ἓνα πείραμα» (O. W. Holmes) — στὴ διάθεση καὶ ἐπιδίωξις συνεργασίας — δίχως φιλικὴ διάθεση πρὸς τοὺς ἄλλους καὶ δίχως τὴν βοήθειά των δὲν μπορεῖ τίποτα νὰ γίνῃ — καὶ στὴν συνεχῆ καὶ ἀδιάκοπη προσπάθεια — «ὁ σκοπὸς τῆς ζωῆς δὲν εἶναι ἡ τελειοποίησις ὡς τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα τῆς προσπάθειας, ἀλλὰ ἡ συνεχιζομένη διαδικασία πρὸς τὴν τελειοποίησις, τὴν ὠρίμανση καὶ τὴν ἀγνότητα» (J. Dewey).

στ) Ἐπιστημονικὸς καὶ δημοκρατικὸς τρόπος ζωῆς ταυτίζονται στὸ σημεῖον τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐκκινήσεως καὶ στὸ σημεῖον τῆς ἐπιλογῆς τῆς μεθόδου. Δοκιμὴ καὶ σφάλμα εἶναι ὁ δημιουργικὸς τρόπος δράσεως, συζήτησις καὶ δημοσιότης τὰ ὄργανά του καὶ ἐπιδίωξις μεγαλυτέρας ἐλευθερίας ὁ τελικὸς σκοπός. Ἐφ' ὅσον εἶμαι ἐλεύθερος καὶ μπορῶ νὰ πειραματίζωμαι, αὐτὸ σημαίνει ὅτι δικαιοῦμαι νὰ ἔχω ἄδικο καὶ νὰ μοῦ συγχωρηθῆται νὰ πλανῶμαι.

ζ) Ἡ Δημοκρατία «εἶναι ἡ ἰδέα τῆς ζωῆς τῆς ἴδιας τῆς κοινότητος», ποὺ ἀποτελεῖ καθ' ἑαυτὴν τὴν ὑψίστην ἀξία: «Ἀδελφότης, ἐλευθερία καὶ ἰσότης ἀπομονωμένες ἀπὸ τὴν ζωὴ τῆς Κοινότητος εἶναι ἀφαιρέσεις χωρὶς ἐλπίδα», γράφει ὁ Dewey.

7. Ἡ δημοκρατία σὰν ἠθικὴ ἀξία καὶ «πνευματικὴ κατηγορία» ἔχει ἐπίσης πλουσιώτατον περιεχόμενον. Κατὰ τὸν Charles E. Merriam οἱ κύριες βάσεις τῆς Δημοκρατίας εἶναι οἱ ἑξῆς:

α) Ἡ πρωταρχικὴ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ σημασία τῆς

ἀναπτύξεως τῆς προσωπικότητός του ἐπὶ ἀρχῶν ἀδελφικῶν καὶ ὄχι διαφοροποιήσεως, καθὼς καὶ ὁ περιορισμὸς κάθε εἰδικοῦ προνομίου ποῦ θὰ βασίζεται σὲ ἀδικαιολόγητον ἢ ὑπερβολικὸν τονισμὸ τῶν ἀνθρωπίνων διαφορῶν.

β) Ἡ πίστις στὴν δυνατότητα τελειοποιήσεως τῆς ἀνθρωπότητος.

γ) Ἡ ἀποδοχὴ ὅτι τὰ ὑλικά ὀφέλη τῶν λαῶν εἶναι κατὰ βάσιν κέρδη τοῦ συνόλου, καὶ συνεπῶς πρέπει νὰ διανέμονται ὅσον τὸ δυνατόν δικαιότερα στὴν κοινότητα, χωρὶς καθυστερήσεις καὶ χωρὶς μεγάλες διαφορές.

δ) Ἡ ἐπιθυμία νὰ λαμβάνεται, σὲ τελικὴ ἀνάλυση, λαϊκὴ ἀπόφασις στὰ βασικά ζητήματα τῶν κοινωνικῶν κατευθύνσεων καὶ τῆς πολιτικῆς καὶ νὰ ἀναγνωρίζεται ἡ διαδικασία λήψεως ἀποφάσεων καὶ ἐκτελέσεών των, καὶ

ε) Ἡ πίστις στὴν δυνατότητα ὅτι οἱ κοινωνικὲς μεταβολές μποροῦν νὰ πραγματοποιηθοῦν μὲ μέσα πειθοῦς παρά μὲ μέσα «βίας».

9. α) Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ φιλοσοφικὸν ἰδανικὸν καὶ ἠθικὴ ἀξία, ἡ Δημοκρατία ἀποτελεῖ καὶ μία ἰδεολογία, ἕναν «τρόπον τοῦ σκέπτεσθαί» (frame of mind) «δηλαδή, ὠρισμένες ἐμπειρίες, στάσεις, προκαταλήψεις καὶ πίστεις ποῦ εἶναι κοινές σὲ ὅλους ἢ στὴν μεγάλη πλειονοψηφία», γράφει ὁ Z. Bardu, τονίζοντας τὸ ἰδεολογικὸν περιεχόμενον τῆς Δημοκρατίας. Τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς δημοκρατικῆς ἰδεολογίας εἶναι :

i. Τὸ αἶσθημα τῆς συνεχοῦς μεταβολῆς, ρευστότητος καὶ προσαρμογῆς.

ii. Τὸ αἶσθημα τῆς προσωπικῆς συμμετοχῆς εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν, ἢ πίστις ὅτι τὸ ἄτομον εἶναι ἕνας θετικὸς φορεὺς τῆς μεταβολῆς καὶ ὁ δημιουργὸς τῆς κοινωνίας του.

iii. Ἡ λογικὴ «ἐξατομικευμένη» στάσις ἀπέναντι τῆς ἐξουσίας καὶ ἡ ἀναγνώρισις ὅτι ὁ χαρακτήρ της εἶναι «σχετικὸς» καὶ «ἀντιπροσωπευτικός».

iv. Ἡ πεποίθησις ὅτι ἡ «λογικὴ» (raison) εἶναι καὶ «καθ' ἑαυτὴν ἀξία» καὶ ὅτι ἔχει τὴν ἰκανότητα νὰ ἐπιβάλῃ «τάξιν» σὲ ἕνα ραγδαίως μεταβαλλόμενον περιβάλλον.

β) Τέλος, ὑποστηρίζεται ὅτι ἡ Δημοκρατία εἶναι ἕνας ἰδιαίτερος τρόπος ζωῆς, ὁ ὁποῖος ἐκδηλώνεται εἰς ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς συμπεριφορᾶς καὶ ἀκολουθεῖ τὶς ἐξῆς κύριες ἀρχές :

i. Κάθε σκέψις καὶ κάθε ἰδέα καταλήγει πάντοτε σὲ πράξιν καὶ ὁ κόσμος τοῦ πνεύματος ἐπιδιώκει νὰ περιβληθῇ τὴν σάρκα καὶ τὰ ὀστέα

της πραγματικότητας. Χωρισμός θεωρίας και πράξεως, ιδέας και δράσεως, σκέψεως και ζωής, είναι πράγματι αδύνατος.

ii. Οί σκοποί και τὰ μέσα πρέπει νὰ συμφωνοῦν και νὰ ἀνταποκρίνονται τὰ μὲν πρὸς τὰ δέ. Τὸ νὰ λέγη και νὰ πράττη κανεὶς ἄλλα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πιστεύει, ὀδηγεῖ εἴτε εἰς διχασμένη και ψυχοπαθῆ προσωπικότητα, εἴτε εἰς τὴν μεταβολὴ τῶν πίστεων και τὴν προσρμογὴ τῶν μὲ τὶς πράξεις, ἰδίως ὅταν οἱ τελευταῖες εἶναι κακές.

iii. Ἡ χαρὰ και ἡ ἱκανοποίησις πρέπει νὰ ἀναζητοῦνται εἰς τὴν προσπάθεια και ὄχι εἰς τὸ τελικὸν ἀποτέλεσμα. Ἐκεῖνοι ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ φθάσουν εἰς ἓνα σκοπὸν και νὰ εὔρουν ἐκεῖ τὴν λύτρωση, χάνουν τὴν χαρὰ τῆς ζωῆς και τὴν ἀπόλαυση ποὺ προσφέρει ἡ συνεχὴς προσπάθεια, ὁ αἰώνιος ἀγὼν, ἡ ἀκατάπαυστος ἀνάπτυξις. Μεταβάλλονται σὲ «φανατικούς» και δὲν βλέπουν ὅτι ἡ ἐπίτευξις ἐνὸς σκοποῦ δὲν εἶναι τέρμα, ἀλλὰ ἓνας σταθμὸς γιὰ μιὰ ἄλλη, ἀπώτερη, ἴσως και ἀνώτερη, ἐπιδιώξις. Σὲ τελευταία ἀνάλυσις ἀρνοῦνται τὴν πρόοδο και σκοτώνουν τὸν πολιτισμό. Μοιάζουν μὲ ὅσους ἐπιδιώκουν ἓναν ἀκαδημαϊκὸ τίτλο, ὄχι γιὰ τὴν χαρὰ ἢ τὴν ἱκανοποίησις ποὺ προκαλεῖ ἡ μόρφωσις, ἀλλὰ γιὰ τὸ «πτυχίον ὡς προσὸν διορισμοῦ».

iv. Ἡ διδασκαλία και τὸ παράδειγμα ἀποτελοῦν τὰ δύο μεγάλα μέσα μὲ τὰ ὁποῖα σφυρηλατεῖται ἡ δημοκρατικὴ συμπεριφορὰ. Ἡ συζήτησις, ἡ συμμειχὴ ὄλων τῶν ἐνδιαφερομένων και ἡ συνειδητὴ συνεργασία ὑποβοηθοῦν εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ δημοκρατικοῦ χαρακτήρος.

γ) Ὁ δημοκρατικὸς πολίτης μοιάζει μὲ τὸν ἀθλητὴ και ὁ δημοκρατικὸς τρόπος ζωῆς συμβολίζεται ἄριστα στὸ φίλαθλον πνεῦμα. Ἡ κυρία διαφορὰ τῶν σπόρ ἀπὸ τὴν ἐργασία συνίσταται εἰς τὸ ὅτι μὲ τὰ σπόρ, ἡ δρᾶσις ἀποβλέπει εἰς τὴν ἱκανοποίησις ποὺ προέρχεται ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν δρᾶσις, ἐνῶ μὲ τὴν ἐργασία ἡ δρᾶσις ἀποσκοπεῖ σὲ κάποιο ὕλικὸ ἀποτέλεσμα.

«Ἡ χαρὰ τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν προσπάθειαν καθ' ἑαυτήν, εἶναι τὸ πρῶτο γνώρισμα τοῦ ἀθλητικοῦ ἀγῶνος. Ὑστερα τὰ σπόρ προϋποθέτουν ἀντίπαλο και μάλιστα ἀντίπαλον ἱκανὸν και ἀποφασισμένον νὰ ἀγωνισθῇ. Ὅχι ἐχθρὸν ποὺ μισεῖται, ἀλλὰ φίλον ποὺ γίνεται ἀντίπαλος γιὰ χάρις τοῦ παιχνιδιοῦ. Ἀδύνατος ἢ ἀνίκανος ἢ κατώτερος ἀντίπαλος δὲν ἀξίζει καν νὰ παιζεῖται. Μιὰ νίκη ἀπέναντί του εἶναι ἀνανδρία. Ὁ ἀθλητισμὸς ἐπίσης ἀπαιτεῖ συνεχὴ προσπάθεια και ἐπίμονη θέλησις βελτιώσεως. Ὅταν ἡ φόρμα χαθῇ ἢ ὅταν ἡ προπόνησις ἀδρανήσῃ, ὁ ἀγὼν εἶναι ὅπως δὴποτε χαμένος. Γι' αὐτὸ χρειάζεται πάλι πειθαρχία και ἀκόμη και θυσιῆς ἀτομικῶν ἀπολαύσεων και προσωπικῶν ὠφελημάτων. Ὁλόκληρο τὸ παιχνίδι διέπεται ἀπὸ κανόνες τιμῆς, ποὺ ἡ παράβασις τους ἢ οἱ κυρώσεις

πού την συνοδεύουν άφοροῦν κυρίως τήν ήθική προσωπικότητα. Ἡ ὑποταγή στους κανόνες αὐτοῦς εἶναι ήθελημένη καί ή άποδοχή τους εἶναι ελεύθερη καί αὐτόνομη. Ἡ τύχη εἶναι ή μεγάλη θεά τῶν άγώνων. Ἐπ' αὐτήν εξαρτῶνται πολλά. Σάν γυναῖκα δέν εἶναι ποτέ σταθερή καί σάν θεά οὐδέποτε δικαία. Ἡ άνάλυσις αὐτή πού έκαμα, σάν παλαιός σπόρτμαν, έξηγεῖ πλήρως τόν όρισμόν πού δίνει τὸ περίφημον λεξικόν Webster στὸν άθλητή. Sportsman εἶναι «ό καλός χαμένος» καί ό «γεμάτος χάρη νικητής» — «A good looser and a graceful winner». Ὁ ίδιος όρισμός μπορεῖ νά δοθῆ καί στο «δημοκρατικόν άνθρωπο» (Γ. Δ. Δασκαλάκης).

Ἡ παραβολή ολοκληρώνεται μέ τήν προσθήκη ότι τά όμαδικά παιχνίδια ὑποβοηθοῦν τήν ανάπτυξη όμαδικοῦ πνεύματος συνεργασίας καί άλληλεγγύης, ὑπακοῆς εἰς τήν προσπάθειαν τοῦ συνόλου καί προβολῆς τῆς όμάδος άντι τοῦ μεμονωμένου άθλητοῦ.

10. α) Μετά τόν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον έγιναν εὐρύτατες έμπειρικές έπιστημονικές έρευνες γύρω άπό τήν ανθρώπινη προσωπικότητα καί σάν άπόρροιά της γύρω άπό τήν ανθρώπινη συμπεριφορά. Οί έρευνες αὐτές κατέληξαν εἰς τήν άνεύρεση καί τόν προσδιορισμό δύο βασικῶν ψυχολογικῶν τύπων ανθρώπου, τοῦ αὐταρχικοῦ (authoritarian) ή άντιδημοκρατικοῦ τύπου καί τοῦ δημοκρατικοῦ ή έξισωτικοῦ (equialitarian) τύπου. Σύμφωνα μέ τήν βασική έργασία τῶν T. W. Adorno - E. Frenkel - Brunswik - D. S. Levinson - N. Sanford : The Authoritarian Personality, New York, 1950, καθὼς άργότερα έπλουτίσθη μέ πλῆθος μελετῶν εἰς τήν Εὐρώπη καί εἰς τήν Ἄμερικήν, τά κύρια χαρακτηριστικά γνωρίσματα πού προσδιορίζουν τήν αὐταρχική καί τήν δημοκρατική προσωπικότητα εἶναι κυρίως τά έξῆς :

β) Ἡ αὐταρχική προσωπικότης ή ό άντιδημοκρατικός τύπος ανθρώπου διακρίνεται :

i. Ἐπὸ τήν έπιθυμία νά ὑπόκειται καί νά ὑπακούη τυφλά εἰς ισχυρούς ή γέτες.

ii. Ἐπὸ τήν έπιθυμία νά έξουσιάζη πρόσωπα καί όμάδες πού φαίνονται πιό αδύνατα άπ' αὐτή.

iii. Ἐπὸ τήν τάση νά άναζητῆ καί νά έπιδιώκη νά εφαρμόζη καταστρεπτικές καί μαχητικές λύσεις τῶν προβλημάτων πού τῆς παρουσιάζονται, άντι τῶν λύσεων πού άπαιτοῦν άνοχή ή όδηγοῦν σέ συμβιβασμό.

iv. Ἐπὸ τήν τάση νά άποδέχεται έξηγήσεις πού στηρίζονται σέ προλήψεις καί σέ ὑπερφυσικούς λόγους καί νά άποφεύγη τίς έπιστημονικές λογικές άπαντήσεις έπί τῶν προβλημάτων.

v. Ἐπὸ τήν τάση νά διακρίνη τά ἄτομα άπό τὸ ἄν άνήκουν σέ τύ-

πους (τάξεις) συμπαθείς ή άσυμπαθείς με αυτή, παρά να τά θεωρή ήνιαιώς σαν ανθρώπινα όντα.

vi. Άπό κυνισμό σχετικά με τά κίνητρα και τις προθέσεις των άλλων, και ιδίως την έντιμότητα της πολιτικής δράσεως.

vii. Άπό την τάση να προβάλη τά ιδικά της κίνητρα και τις ίδιες της προθέσεις εις τους άλλους ανθρώπους και να νομίζει ότι και οι άλλοι σκέπτονται όπως αυτή.

viii. Άπό την τάση να αποδέχεται την όμοιομορφία και να έκτιμά κάθε συμβατική στάση και συμπεριφορά και να καταδικάζη τους πρωτοτυπώντας ή τους αποκλίνοντας.

ix. Άπό την τάση να αποφεύγη να αναζητή εις τον έαυτόν της τους λόγους που έδημιούργησαν μία κατάσταση και να παίρνη ευθύνη και από την διάθεση να προσπαθή να άνευρη έξωτερικά αίτια και άλλους ύπαιτίους και ύπευθύνους.

x. Άπό την τάση να κρίνη κάθε κατάσταση με τό κριτήριον της δυνάμεως και να βλέπη την ιδική της συμμετοχή εις αυτή ως λειτουργία της δυνάμεως και της «σκληρότητος» που διαθέτει.

xi. Άπό την τάση να φοβήται τά σεξουαλικά της όρμέμφορτα και να μην προσαρμόζη τις σεξουαλικές παρορμήσεις της εις τό ύπόλοιπον της προσωπικότητας.

γ) Η δημοκρατική προσωπικότητας ή ό έξισωτικός τύπος άνθρώπου διακρίνεται από τό ότι :

i. Ό δημοκρατικός άνθρωπος έχει ειλικρίνεια ν.

ii. Έχει ισχυρόν τό αίσθημα της προσωπικής αυτονομίας και άνεξαρτησίας.

iii. Έχει ήθικόν θάρρος.

iv. Έχει άτομικότητα και θεωρεί και τους άλλους ως προσωπικότητες.

v. Δέν καταστέλλει πολύ τά αισθήματά του.

vi. Έχει την ικανότητα να αγαπά, άλλ' ή αγάπη του δέν είναι μόνον πόθος, αλλά συμπάθεια και καλωσύνη.

vii. Αισθάνεται άσφαλής και ισχυρός και χρησιμοποιεί την δύναμή του για να βοηθή τους άλλους.

viii. Έχει ισχυρά αισθητικά ένδιαφέροντα.

ix. Έχει την ικανότητα να άναλαμβάνη ευθύνες.

x. Είναι έλαστικός και ευπροσάρμοστος.

xi. Έχει την ικανότητα να σεβεται τους άλλους και έχει και σεβασμό για τον έαυτόν του.

δ) Πολλοί διακεκριμένοι έρευνήτες, όπως ό Marlow, ύποστηρίζουν ότι ή συγκέντρωσις σε μεγάλο βαθμόν των χαρακτηριστικών της άυταρ-

χικῆς προσωπικότητος, ἀποτελεῖ ψυχολογικὴ ἀσθένεια — ἀσθένεια χαρακτήρος — καὶ δημιουργεῖ τεράστια προβλήματα προσ-
 αρμογῆς καὶ γιὰ τὸ ἄτομον καὶ γιὰ τὸ κοινωνικὸ σύνολον. Ἀντιθέτως ἡ
 δημοκρατικὴ προσωπικότης ταυτίζεται μὲ ψυχολογικὴ
 ὑγεία καὶ συναισθηματικὴ ὀριμότητα, ποὺ συνδυάζει ἰσχύ καὶ ἀγάπη
 καὶ χρησιμοποίησιν τὴν δυνάμει τῆς γιὰ νὰ ὑποβοηθήσῃ τὴν ἀνάπτυξιν τῶν
 ἄλλων καὶ τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Στὸ ἴδιο συμπέρασμα καταλήγει καὶ ὁ Η. D.
 Lasswell ὅταν ὑποστηρίξῃ ὅτι ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρ διακρίνεται ἀπὸ
 τὴν «ἐλευθερίαν ἀπὸ ἀγωνία» (freedom from anxiety), τὸ σημα-
 ντικώτερον γνώρισμα τῆς ψυχικῆς ὑγείας. Ἡ ὑπαρξις καὶ ἡ «καλλιέργεια»
 (μὲ τὴν παιδείαν) δημοκρατικῶν τύπων ἀνθρώπων εἶναι ἀπαραίτητη γιὰ τὴν
 ὀμαλὴν λειτουργίαν ἐνὸς δημοκρατικοῦ πολιτεύματος.

11. Τὰ παραπάνω πλαίσια, μὲ τὸ πλοῦσιον περιεχόμενον τῆς Δημο-
 κρατίας, ἐκφράζονται εἰς τὸ ἄρθρον 2 παρ. 1 τοῦ Συντάγματος, ποὺ ὀρίζει
 τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος ὡς Δημοκρατία, ἐν συν-
 δυασμῶ καὶ μὲ τὸ Προοίμιον, ποὺ προβάλλει τὴν ἀρχὴν τῆς Δημο-
 κρατίας ὡς πίστιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἡ διατύπωσις
 τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ Συντάγματος εἶναι ἡ αὐτὴ μὲ ἐκείνη τῶν Συνταγμάτων
 τοῦ 1927 (ἄρθρον 2) καὶ 1952 (ἄρθρον 21), ἐνῶ ἡ τοῦ Προοιμίου εἶναι νέα.

12. α) Ἡ ἀνάλυσις ποὺ ἐγίνε τῆς ἐννοίας καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς
 Δημοκρατίας, καθὼς καὶ ἡ ἀνάπτυξις τῶν θεωριῶν περὶ τοῦ πολιτικοῦ πολι-
 τισμοῦ, τοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τοῦ Λαοῦ, τοῦ ἐθνικοῦ χαρακτήρος,
 ποὺ ἔχομε κάνει στίς παραδόσεις τοῦ Δημοσίου Δικαίου, σύμφωνα μὲ τίς
 ὁποῖες «κάθε» πνευματικὴ ἐκδήλωσις προέρχεται καὶ προσδιορίζεται ἀπ' αὐ-
 τὰ, πείθουν ὅτι καὶ τὸ Πολίτευμα ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ τὴν ρητὴν ἢ τὴν σιω-
 πηρὴν ἔγκρισιν τοῦ Λαοῦ καὶ ἀποδεικνύουν ὅτι τὸ μόνον δυνατὸ πολί-
 τευμα στὴ σύγχρονον πραγματικότητα τῶν πολιτειακῶν ἀνεπτυγμένων Λαῶν
 εἶναι ἡ Δημοκρατία καὶ μάλιστα ὄχι σάν γενικὴ κι' ἀφηρημένη ἐννοια
 «Δημοκρατία», ἀλλὰ σάν εἰδικὴ συγκεκριμένη ἐμφάνισις στίς μορφάς τῆς
 «Δημοκρατίας» ποὺ ἐξετάσαμε παραπάνω.

β) Τὸ συμπέρασμα αὐτὸ μᾶς διευκολύνει στὸ νὰ συνειδητοποιήσωμε,
 πῶς τὸ κύριον πρόβλημα τῆς σύγχρονης Δημοκρατίας δὲν εἶναι ἡ
 μελέτη καὶ ἡ θεωρητικὴ ἐπικράτησις τοῦ γενικοῦ δημοκρατικοῦ σχήματος
 — τῆς ταυτότητος δηλαδὴ ἀρχόντων καὶ ἀρχομένων — ἀλλ' ἡ εἰδικὴ
 πρακτικὴ ἐξασφάλισις, σὲ κάθε μιὰ Πολιτεία, τῶν ὄρων τῆς
 πρακτικῆς ἐφαρμογῆς τοῦ στοὺς συγκεκριμένους θεσμοὺς
 τῶν καθ' ἕκαστα δημοκρατικῶν Συνταγμάτων. Γι' αὐτὸ ἡ σύγχρονον ἐπι-
 στήμη μελετᾷ τὴν ἐννοια τῆς «πρακτικῆς Δημοκρατίας», δηλαδὴ τῆς δια-
 ποτίσεως μὲ τὸ δημοκρατικὸ ἰδανικὸν κάθε ἐκδηλώσεως τῆς κοινωνικῆς καὶ
 πολιτικῆς ζωῆς.

§ 21. Ἡ Λαϊκὴ Κυριαρχία

1. Σὲ στενὴν σχέσιν μὲ τὸ δημοκρατικὸ στοιχεῖον βρίσκεται ἡ δευτέρα ἀρχὴ τοῦ πνεύματος τοῦ Συντάγματος, ἡ Λαϊκὴ Κυριαρχία.

Τὸ περιεχόμενον τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας, σὺν ἀρχῆς τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πολιτικῆς δράσεως, τὸ ἐμελετήσαμε στὶς παραδόσεις μας τῆς Εἰσαγωγῆς στὸ Δημόσιον Δίκαιον, ὅταν ἐξετάζαμε τὰ πολιτικὰ στοιχεῖα τοῦ Λαοῦ καὶ τὶς συνέπειες ποὺ προέρχονται ἀπ' αὐτά. Ἐδῶ θὰ περιορισθῶμε νὰ μελετήσωμε τὸ νομικὸν περιεχόμενον τῆς ἀρχῆς, ποὺ ἀποτελεῖ ταυτόχρονα καὶ κανόνα τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου.

2. Ἡ ἀρχὴ τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας βρίσκεται διατυπωμένη σὲ πολλὰ ἀπὸ τὰ Συνταγματικά μας Κείμενα. Τὸ συνταγματικὸ σχεδιάσμα τοῦ Ρήγα ἐβασίζετο στὴ Λαϊκὴ Κυριαρχία. Τὸ ἄρθρο 5 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροικῆς τοῦ 1827, κατὰ τὸ ὁποῖον «ἡ κυριαρχία ἐνυπάρχει εἰς τὸ ἔθνος, πᾶσα ἐξουσία πηγάζει ἐξ αὐτοῦ καὶ ὑπάρχει ὑπὲρ αὐτοῦ» θέτει κανόνα ποὺ ἐπαναλαμβάνεται σχεδὸν ἀμετάβλητος στὸ ἄρθρον 2 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, κατὰ τὸ ὁποῖον «ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουν ἀπὸ τὸ ἔθνος, ὑπάρχουν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἀσκοῦνται καθ' ὄν τρόπον ὀρίζει τὸ Σύνταγμα», καθὼς καὶ εἰς τὸ ἰσχύον Συνταγματικὸν Κείμενον.

3. Στὸ κεφάλαιον «Γενικαὶ Διατάξεις» τοῦ Πρώτου Μέρους, τὸ Σύνταγμα προκηρύσσει τὴν ἀρχὴν τῆς Δημοκρατίας καὶ μάλιστα ὑπὸ τὴν μορφήν τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας. Κατὰ τὸ ἄρθρον 2 :

«1. Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος εἶναι Βασιλευμένη Δημοκρατία.

2. Ἄπασαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουν ἐκ τοῦ Λαοῦ, ὑπάρχουν ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους καὶ ἀσκοῦνται καθ' ὄν τρόπον ὀρίζει τὸ Σύνταγμα».

Τὸ ἄρθρον 2 εἰς τὴν παρ. 2, ἀκολουθεῖ τὸ ἄρθρον 25 τοῦ Βελγικοῦ Συντάγματος τοῦ 1831 καὶ ἀπεικονίζει τὶς ἀντιλήψεις τῆς Γαλλικῆς Συντακτικῆς Συνελεύσεως, καθὼς διευτώθησαν στὸ Σύνταγμα τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1791 καὶ ἐπεκράτησαν ἀργότερα σχεδὸν σ' ὀλόκληρην τὴν Εὐρώπῃ. Εἰς τὴν παρ. 1 ὁμοιάζει βασικῶς μὲ τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1927 («τὸ Ἑλληνικὸν Κράτος εἶναι Δημοκρατία») καὶ τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου τοῦ 1952 καὶ προβάλλει μὲ ρητὴ καὶ ἀναμφισβήτητη διάταξιν τὴν δημοκρατικὴν ἀρχήν.

Τὸ γεγονός ὅτι τὸ Πολίτευμά μας ἔχει ἀνώτατον ἄρχοντα φυσικὸν πρόσωπον κληρονομικὸν καὶ ὄχι αἵρετόν, δὲν ἐπηρεάζει καθόλου τὸν δημοκρατικὸν χαρακτήρα. Ἡ Βασιλευμένη Δημοκρατία εἶναι μία μορφή Δημοκρατίας, τὰ δὲ ἐπιχειρήματα τόσον τὰ ὑπὲρ, ὅσον καὶ τὰ κατὰ τοῦ θεσμοῦ τοῦ κληρονομικοῦ ἢ τοῦ αἵρετοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος εἶναι δευτερεύοντα καὶ σχετικῆς μόνον ἀξίας. Τοῦτο γίνεται πλέον ἐμφανὲς ἂν σημειωθῇ ὅτι ὑπάρχουν σήμερα σοσιαλιστικῆς

βασιλευόμενες Δημοκρατίες (π.χ. Ἀγγλία, Σουηδία) καὶ κεφαλαιοκρατικὲς ἀβασίλευτες (π.χ. Ἡνωμένες Πολιτεῖες, Ἑλβετία).

Τὸ γενικὸν νόημα τοῦ ἄρθρου 2 εἶναι ὅτι τὸ «ἀνώτατον» ἢ τὸ «κυρίαρχον» ὄργανον τοῦ Κράτους εἶναι ὁ Λαός, γιὰ αὐτὸς μονάχα εἶναι ὁ «φορεὺς» τῆς Συντακτικῆς Ἐξουσίας (ἄρθρον 137) καὶ αὐτὸς μόνον ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ καθορίζη καὶ νὰ μεταβάλλη τὶς ἀρμοδιότητες ὄλων τῶν ἄλλων ὀργάνων τῆς Πολιτείας.

Τὸ ἄρθρον 2 ἐν συνδυασμῷ μὲ τὸ ἄρθρον 55 («ὁ Βασιλεὺς δὲν ἔχει ἄλλας ἀρμοδιότητας, εἰμὴ ὅσας ἀπονέμει εἰς αὐτὸν ρητῶς τὸ Σύνταγμα») καθιερώνει ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ τὸ τεκμήριον ἀρμοδιότητος. Δηλαδή, σὲ περίπτωσι σιωπῆς τοῦ Συντάγματος, ὁ Λαός, καὶ μόνον αὐτός, εἶναι ἀρμόδιος νὰ ἀποφασίζη. Συνεπῶς, κάθε «ἐξουσία» ποὺ δὲν ἀφαιρεῖται ρητῶς ἀπὸ τὸν Λαὸ μὲ τὸ Σύνταγμα (καὶ τοὺς «συνάδοντας αὐτῷ» νόμους), ἀνήκει στὸ Λαό. Στὸ Λαὸ ἐπιτρέπεται πᾶν ὅ,τι δὲν τοῦ ἀπαγορεύεται ρητῶς.

4. Εἰδικώτερα πρέπει, κατὰ τὴν ἐρμηνεία τοῦ ἄρθρου 2, νὰ τονίσωμε τὰ ἑξῆς :

α) i. «Τὸ πολίτευμα». Τὸ ἄρθρον 2 τοῦ Κειμένου τοῦ 1927 ὁμίλει περὶ τοῦ «Ἑλληνικοῦ Κράτους». Ἡ διατύπωσις τοῦ ἄρθρου 21 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952 καὶ τοῦ ἄρθρου 2 τοῦ 1968 εἶναι ἀκριβέστερες, γιὰτί πρόκειται περὶ τοῦ πολιτεύματος, τὸ ὅποιον εἶναι Βασιλευομένη Δημοκρατία καὶ ὄχι περὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὅποιον μορφοποιεῖται μὲ τὸ Πολίτευμά του.

ii. «Βασιλευομένη». Δι' αὐτοῦ καθορίζεται γενικῶς τὸ κληρονομητὸν τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος, ὅπως προβλέπεται καὶ εἰδικώτερα εἰς ἄλλες διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου (ἄρθρον 35). Ἐπίσης ὀρίζεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὄργανον τοῦ Κράτους, ὁ ἀνώτατος ἄρχων, καὶ ὄχι ὁ φορεὺς τῆς κυριαρχίας.

iii. «Δημοκρατία». Αἶρεται πᾶσα ἀμφιβολία περὶ τοῦ χαρακτήρος τοῦ πολιτεύματος καὶ προβάλλεται ἡ δημοκρατικὴ του ὑφή μὲ τὸ πλούσιο περιεχόμενον τῆς Δημοκρατίας, ὡς φιλοσοφικῆς, ἠθικῆς, κοινωνικῆς, ἰδεολογικῆς κλπ. ἀρχῆς καὶ τρόπου ζωῆς καὶ ὄχι ἀπλῶς ὡς μορφή πολιτεύματος, ποὺ κυριαρχεῖται ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας.

β) i. «Ἀπασαιαί ἐξουσία». Τὸ Σύνταγμα ἐπέδωξε νὰ ἐξάρη τὴν ἐνότητά τῆς πηγῆς τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὴν συγκέντρωσίν τους στὸ «Λαό». Ἰδιαιτέρως ἀπὸ τὸν «Λαὸ» πηγάζει ἡ Συντακτικὴ Ἐξουσία, δηλαδή ἡ ἀνωτάτη προσδιοριστικὴ ὄλων τῶν ἀρμοδιοτήτων ἐξουσία. Ἐπίσης καὶ οἰασδήποτε ἄλλης φύσεως λειτουργία, ποὺ ἱστορικὰ μπορεῖ νὰ φαίνεται σὰν αὐτόνομη, ὅπως π.χ. ἡ «ἐξουσία τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως», ποὺ προέρχεται κι' αὐτὴ ἀπὸ τὸ Λαό.

Ἡ διάταξις αὕτη δὲν ἐπιβάλλει ἓνα ἀπεριόριστον κρατικὸν μὴ χα-

νισμό». Ἰσχύει κυρίως γιὰ τὸ Κράτος καὶ τὰ «πεδία ἀσκήσεως δημοσίας ἐξουσίας». Τὰ «κυριαρχικά δικαιώματα» τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ἄρθρον 1 παρ. 2) κείνται εἰς τὸν «πυρῆνα» των ἐκτὸς τοῦ Κρατικοῦ τομέως («θεία προέλευσις...»).

ii. «Πηγάζουν ἐκ τοῦ λαοῦ». Ἡ ἀναγωγή κάθε ἐξουσίας πρέπει νὰ γίνεται στὸ «Λαό». Δηλαδή δὲν ἀρκεῖ νὰ ζητηται ἐκ τῶν ὑστέρων ἢ ἐγκρισίς τοῦ Λαοῦ, ἀλλ' ἡ νομικὴ ὀργάνωσις τῆς Πολιτείας νὰ εἶναι τέτοια, ὥστε ὁ Λαὸς νὰ προσδιορίζη ἐκ τῶν προτέρων τὴν φύση καὶ τὴν ἔκτασις κάθε ἐξουσίας. «Φορεὺς» τῆς ἐξουσίας εἶναι ὁ Λαὸς καὶ οὐδεὶς ἐκτὸς αὐτοῦ — εἴτε ἄτομον, εἴτε ὁμάς — μπορεῖ νὰ τὴν οἰκαιοποιηθῆ. Ἀκόμα καὶ τὰ πρόσωπα ποῦ θὰ ἀσκήσουν τίς ἐξουσίες πρέπει νὰ καθορίζονται ἀπὸ τὸν Λαό, εἴτε ἀμέσως (αἰρετά), εἴτε ἐμμέσως (ἀπὸ αἰρετά ὄργανα). Ἡ ἔννοια ὅμως τοῦ Λαοῦ ἐδῶ δὲν πρέπει νὰ ταυτίζεται μὲ τὸν Λαὸ σὰν στοιχεῖον τῆς Πολιτείας, ἀλλὰ μὲ τὸ ἐκλογικὸ σῶμα, ὅπως καὶ εἰς τὸ Προοίμιον τοῦ Συντάγματος. Ἡ θέλησις τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος, ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἔχοντες δικαίωμα ψήφου πολῖτες, πολιτικῶς ἰσοῦται μὲ τὴν θέληση τοῦ Λαοῦ. Ὁ Λαὸς, στὸ Πολίτευμά μας, ἐκλέγει τὴν Βουλὴν, μὲ τὴν ὁποῖαν ἐκδηλώνει, κατὰ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα, τὴν θέλησίν του γιὰ ἓνα ὀρισμένο περιορισμένο χρονικὸ διάστημα. Τὸ δικαίωμα τοῦ «νεργοῦ πολίτου» γιὰ συμμετοχὴ εἰς τὴν δραστηριότητα τοῦ Κράτους στὴ «λήψη δημοσίων ἀποφάσεων» προέρχεται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι πηγάζουν ἐκ τοῦ Λαοῦ.

iii. «Υπάρχουν ὑπὲρ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ ἔθνους». Ἡ διατύπωσις «ὑπάρχουν ὑπὲρ αὐτοῦ» (τοῦ ἔθνους), προϋπῆρχε εἰς τὸ ἄρθρον 5 τοῦ Συντάγματος τῆς Τροιζήνης καὶ τὸ ἄρθρον 2 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, ἐθεωρεῖτο ὅμως ὅτι, καὶ ἂν μὴ «ρητῶς ἐκπεφρασμένη», ἀπετέλει καὶ μιὰ ἀπὸ τίς ὑφισταμένες γενικὲς ρητρες τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952. Ἡ ἀντιδιαστολὴ Λαοῦ καὶ ἔθνους σημαίνει ὅτι ὁ σκοπὸς τῆς ἀσκήσεως τῆς ἐξουσίας δὲν εἶναι μόνον ὁ Λαὸς — ἔστω καὶ εἰς τὴν εὐρύτερη ἔννοια τοῦ Λαοῦ ὡς στοιχείου τοῦ Κράτους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἔθνος εἰς τὴν ἱστορικὰ διαμορφωθείσα εἰς τὴν Ἑλλάδα ἔννοια ὅτι τὸ ἔθνος ἀποτελεῖται ἀπὸ τοὺς ἔχοντες ἐλληνικὴ συνείδηση (συνείδηση κοινῆς ὑπαγωγῆς), ὅπου δὴποτε τοῦ κόσμου καὶ ἐάν εὐρίσκωνται. Κατὰ τὴν ὀραία διατύπωση παλαιοῦ Συντακτικοῦ Νομοθέτου, ἢ φράσις ἀποτελεῖ «ὑπόμνησιν εἰς τοὺς ἄρχοντας τῆς Δημοκρατίας, ὅτι δὲν ἀρκεῖ νὰ ἀντλοῦν τὴν ἐξουσίαν αὐτῶν ἀπὸ τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ Λαοῦ, ἀλλ' ὀφείλουν συγχρόνως ν' ἀσκοῦν αὐτὴν μόνον πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ ἔθνους».

iv. «Καὶ ἀσκοῦνται καθ' ὄν τρόπον ὀρίζει τὸ Σύνταγμα». Ὁ Λαὸς, μολονότι τὸ ἀνώτατον ἢ κυρίαρχον ὄργανον», περι-

ορίζεται με τὸ Σύνταγμα. Δηλαδή ὁ τρόπος με τὸν ὁποῖον ὁ Λαὸς θὰ ἀσκήσῃ τὶς «ἐξουσίες» τὶς ὁποῖες «κατέχει» ὁρίζεται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα καὶ ἔγκυρος εἶναι ἡ ἄσκησις τῶν μόνων ὅταν γίνεται σύμφωνα με τὸ Σύνταγμα. Π.χ. ὁ Λαὸς μόνος ὄν μπορεῖ νὰ καταργήσῃ ἢ νὰ θεσπίσῃ νόμους, μολονότι εἶναι ἡ πηγὴ τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας.

5. α) Ἡ διατύπωσις καὶ ἐρμηνεῖα τοῦ ἄρθρου 2 βασίζεται, καθὼς εἶπαμε, στὶς διδασκαλίαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως περὶ Λαϊκῆς Κυριαρχίας. Ἡ ἐπιστήμη τοῦ 19ου αἰῶνος, στηριζομένη στὸ νομικὸ θετικισμὸ καὶ στὴ διδασκαλία περὶ τῆς Πολιτείας ὡς νομικοῦ προσώπου, τονίζει ὅτι νομικῶς ἡ θεωρία τῆς «Λαϊκῆς Κυριαρχίας» εἶναι ἐσφαλμένη. Σύμφωνα με τὴν ἄποψη αὐτὴ ἡ πολιτικὴ ἐξουσία ἀνήκει στὸ νομικὸν πρόσωπον τῆς Πολιτείας καὶ ὄχι σ' ἓνα ἀπὸ τὰ ὄργανά του, ὅπως εἶναι ὁ Λαὸς, πού κι' αὐτὸ μόνον ἀρμοδιότητες — λειτουργίες — μπορεῖ νὰ ἀσκήσῃ καὶ ὄχι νὰ «κατέχῃ ἐξουσία». Ὁ Λαὸς, μολονότι εἶναι τὸ ἀνώτατον ὄργανον τῆς Πολιτείας, δὲν εἶναι φορεὺς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀλλὰ ἀπλῶς ἀσκεῖ «μέρος» τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας σύμφωνα με τὸ Σύνταγμα. Συνεπῶς, νομικῶς φορεὺς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας εἶναι ἡ Πολιτεία, σὰν νομικὸν πρόσωπον, καὶ μόνον πολιτικῶς ὁ Λαὸς εἶναι φορεὺς τῆς κυριαρχίας.

Ἡ ἄποψις αὐτὴ εἶναι ἐσφαλμένη. Πρῶτα πρῶτα γιὰ τὴν ἡθεωρία τῆς νομικῆς προσωπικότητος τῆς Πολιτείας δὲν εἶναι ἀναγκαῖον καὶ ἀπαραίτητο «στοιχεῖον» τοῦ Κράτους. Ὑστερα, κι' ἂν ἀκόμη δεχθῇ κανεὶς τὴν νομικὴν προσωπικότητα τοῦ Κράτους, τίποτα δὲν ἀποκλείει, ὅπως ἡ σύγχρονη Ἐπιστήμη ὑποστηρίζει, νὰ ἀποδεχθῇ καὶ τὴν νομικὴν προσωπικότητα τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους. Τέλος καὶ ἡ διάκρισις ὑποκειμένων καὶ φορέων τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας δὲν ἀφίνει ἀμφιβολία στὸ ὅτι μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ ὅτι εἶναι ἄλλο τὸ ὑποκείμενον τῆς Κρατικῆς ἐξουσίας (ἡ Πολιτεία) καὶ ἄλλος ὁ φορεὺς τῆς (Λαὸς).

β) Ἐξ ἄλλου ἡ θεωρητικὴ αὐτὴ συζήτησις ἔχει σήμερα πολὺ περιωρισμένη σημασία. Ἡ ἐποχὴ μας εἶναι τόσο πεπεισμένη γιὰ τὴν ἀξία τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας, ὥστε τὴν θεωρεῖ σὰν βασικὸ στοιχεῖον τοῦ συγχρόνου Κράτους. Τὸ πλάσμα ὅτι ἡ ἐξουσία ἀνήκει στὴν Πολιτεία καὶ ὄχι στὸ Λαὸ, ἀντιτίθεται σήμερα στὴν συνταγματικὴ συνείδηση τοῦ Λαοῦ καὶ στὴν ζωντανὴ νομικὴ Ἐπιστήμη τοῦ καιροῦ μας. Ἐξ ἄλλου, τὴν δυνατότητα συνεχείας τὴν ὁποία ἐξασφαλίζει τὸ πλάσμα τῆς νομικῆς προσωπικότητος τοῦ Κράτους, ἐπιτυγχάνει καλύτερα ἡ λαϊκὴ πραγματικότης, ἡ ὁποία ἀφ' ἑνὸς ὑπάρχει «αἰωνίως» καὶ ἀφ' ἑτέρου δὲν μπορεῖ νὰ συνδεθῇ με ὄρισμένον πρόσωπον ἢ ὄρισμένον ὄργανον.

6. Ἡ Λαϊκὴ Κυριαρχία δὲν πηγάζει ἀπὸ μία ἐνιαία μεταφυσικὰ θεμελιωμένη «λαϊκὴ θέλησις», ἀλλ' ἀπὸ τὴν ἐκάστοτε δη-

μιουργουμένη ἐν ὄτητα τῶν ποικίλων καί, πολλές φορές, ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων, γνωμῶν, ἀντιλήψεων, συμφερόντων, ἐπιδιώξεων, πού ὑπάρχουν μέσα σ' ἓνα Λαὸ καὶ ἢ ὅποια ἐπιτυγχάνεται «ἐν τὸς» τῶν πλαισίων τοῦ Συντάγματος καὶ «ὑπὸ» τοὺς ὄρους καὶ τὶς προϋποθέσεις — οὐσιαστικές καὶ διαδικαστικές — πού θέτει τὸ Σύνταγμα. Οἱ συνταγματικές ἐπιταγές ἀποσκοποῦν νὰ ἐξισορροπήσουν τὶς ὑπάρχουσες «διαφορές» καὶ «συγκρούσεις» μέσα εἰς τὸ Λαὸ καὶ νὰ ἐξασφαλίσουν τὶς ἀντικειμενικὲς προϋποθέσεις μὲ τὶς ὁποῖες θὰ δημιουργηθοῦν καὶ θὰ ἐκφρασθοῦν οἱ ὑπάρχουσες πολλές θελήσεις σὰν ἢ συνισταμένη τῆς «λαϊκῆς θελήσεως».

Καὶ εἰς τὸ Δημοκρατικὸν Κράτος μπορεῖ νὰ διαπιστωθῇ ὁ «σιδηροῦς νόμος τῆς ὀλιγαρχίας» (σὲ κάθε κοινωνικὴ ὁμάδα ὁ πραγματικὸς ἔλεγχος ἀσκεῖται ἀπὸ ὀλίγους) τοῦ R. Michels καὶ εἰς τὸ Δημοκρατικὸν Κράτος ἢ «Κυβέρνησις ὑπὸ τοῦ Λαοῦ» εἶναι δυνατόν νὰ μὴν ἐκφράζει πραγματικότητα. Ἀλλά, ἀντιθέτως πρὸς ἄλλες μορφές πολιτευμάτων, εἰς αὐτὴν ἢ ἐξουσία «ἀνήκει» εἰς τὸν Λαὸ, ὁ ὁποῖος τὴν ἐμπιστεύεται εἰς τοὺς «ὀλίγους» (δημοκρατικὴ νομιμοποίησις), οἱ ὅποιοι εἶναι καὶ «ἀπεύθυντοι» ἀπέναντί του. Εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ «λογοδοτοῦν» καὶ νὰ παραμένουν στὴν ἐξουσία «ἐφ' ὅσον τὸ θέλει ὁ Λαός», ὁ ὁποῖος ἔχει τὸ κυριαρχικὸν δικαίωμα νὰ τοὺς ἐλέγῃ καὶ νὰ τοὺς ἀντικαθίστῃ ἐλευθέρως σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα.

§ 22. Τὸ Κράτος Δικαίου

1. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Κράτους Δικαίου (Rechtsstaat — État de Droit — Rule of Law) πού ἀνήκει στὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, πού θὰ μπορούσε ὅμως νὰ ὑπαχθῇ καὶ στοὺς θεμελιώδεις ὀργανωτικοὺς θεσμούς του, ἀποτελεῖ ἔννοια πού διεμορφώθη ἐπιστημονικὰ τὸ 19ον αἰῶνα, κυρίως ἀπὸ τοὺς Γερμανοὺς πολιτειολόγους Mohl, Stahl, Gneist καὶ πού πολιτικά ἐξελείχθη σ' ἓνα ἀπὸ τὰ «πιστεύω» τοῦ σύγχρονου δημοκρατικοῦ Κράτους.

Κράτος Δικαίου καλεῖται ἢ ἀρχὴ σύμφωνα μὲ τὴν ὁποῖαν ἢ πολιτειακὴ δρᾶσις προσδιορίζεται καὶ περιορίζεται ἀπὸ κανόνες δικαίου. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς τονίζεται, ἱστορικά, κυρίως στὴν ἄσκηση τῆς διοικητικῆς λειτουργίας τοῦ Κράτους καὶ στὴ ρύθμιση τῶν σχέσεων του μὲ τοὺς πολῖτες.

Τὸ Κράτος Δικαίου ἀντιτίθεται στὴν ἀρχὴ τοῦ ἀστυνομικοῦ Κράτους, κατὰ τὴν ὁποῖαν ἢ ἄσκησις τῆς «ἐξουσίας», ἰδίως τῆς Ἐκτελεστικῆς, δὲν περιορίζεται ἀπὸ νομικοὺς κανόνες. Ὡς Κράτος Δικαίου ἢ Δικαιακὸν Κράτος χαρακτηρίζονται ἐπίσης καὶ τὰ πολιτεύματα στὰ ὅποια ἐπικρατοῦν οἱ ἀρχές αὐτές.

2. Τὰ κύρια γνωρίσματα τοῦ Κράτους Δικαίου εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Περιορισμὸς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Ὅχι μόνον ἡ ἐκτελεστικὴ λειτουργία πρέπει νὰ δρᾷ σύμφωνα μὲ κανόνες δικαίου, ἀλλὰ καὶ ἡ νομοθετικὴ. Ὁ περιορισμὸς αὐτὸς τείνει στὴν προστασία τῶν ἀτόμων. Καμμιά ἐπέμβασις καὶ καμμιά δρᾶσις δὲν ἐπιτρέπεται παρὰ μόνον ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον ὑπάρχη νόμος καὶ μάλιστα πολλὰς φορὲς καὶ τυπικὸς νόμος. Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα ἡ «ἐπιφύλαξις τοῦ νόμου» ὅπως διατυπώνεται εἰς τὰ περισσότερα ἀτομικὰ δικαιώματα μὲ τὴν ρήτραν «ὅπως νόμος ὀρίζει». Ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν (ἄρθρον 3) ἀποτελεῖ τὸν κύριον θεσμὸν γιὰ τὴν πραγματοποίηση τοῦ περιορισμοῦ τῆς ἐξουσίας τοῦ Κράτους. Κάθε κρατικὴ λειτουργία ἔχει ἀπὸ τὸ Σύνταγμα «διαμορφωθῆ» καὶ «προικισθῆ μὲ ἀκριβῶς ὀριοθετημένους ἄρμοδιότητες», ὥστε νὰ ὑπάρχη εὐχέρεια ἐλέγχου καὶ ἐξισορροπήσεως μεταξὺ τῶν.

β) Προσδιορισμὸς τῆς κρατικῆς ἐξουσίας. Τὰ ὄργανα, τὰ μέσα καὶ ἡ διαδικασία τῆς κρατικῆς δράσεως καθορίζονται ἐκ τῶν προτέρων καὶ ἡ «ἄσκησις» κάθε ἐξουσίας πραγματοποιεῖται ὅπως τὴν ὀρίζει τὸ Σύνταγμα (ἄρθρον 2 παρ. 2).

γ) Ἐλεγχος κάθε κρατικῆς πράξεως ἀπὸ ἀνεξάρτητα δικαστήρια. Οἱ πολῖτες ἔχουν ὄχι μόνον τὸ ἀφηρημένο νομικὸ δικαίωμα, ἀλλ' εὐρίσκουν καὶ τὴν σχετικὴ νομικὴν ὀργάνωσιν γιὰ νὰ ἐπιτυγχάνουν τὴν προστασίαν τους ἀπὸ ἀνεξάρτητα δικαστήρια, πού ἔχουν τὴν ὑποχρέωσιν νὰ ἐφαρμόζουν τὸν νόμον καὶ νὰ ἐλέγχουν τὴν συνταγματικότητα καὶ τὴν νομιμότητα τῶν κρατικῶν πράξεων.

δ) Ὁ νόμος πού προσδιορίζει καὶ περιορίζει τὴν κρατικὴν δράσιν καὶ καθορίζει τὰ δικαιώματα τῶν δικαστηρίων τίθεται ἀπὸ τὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα μὲ τὴν ἐνεργὸν συμμετοχὴν τοῦ Λαοῦ (ἄρθρα 71 καὶ ἐπ.).

3. Ἡ ἀρχὴ τοῦ Κράτους Δικαίου πραγματοποιεῖται στὸ Συνταγματικὸν μας Δίκαιο μὲ πολλὰς θετικὰς διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου. Ἡ πραγματοποίησις τῆς αὐτῆς καλεῖται δικαιοκρατία. Ἀναφέρομε ἐδῶ λίγα χαρακτηριστικὰ παραδείγματα :

α) Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίαι περιορίζονται μόνον μὲ «νόμον» πού καθιερώνει τὴν διαδικασία, τίς ἐγγυήσεις, τοὺς περιορισμοὺς καὶ τίς κυρώσεις γιὰ τοὺς παραβάτας (ἄρθρα 8 - 25).

β) Ἡ ὑποχρέωσις τῶν δικαστηρίων νὰ ἐξετάζουν τὴν συνταγματικότητα τῶν νόμων (ἄρθρον 118).

γ) Ἡ καθιέρωσις συνταγματικῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ ἀρμοδιότης τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου νὰ κηρύσσει ἀντισυνταγματικούς νόμους ἢ νομοθετικὰ διατάγματα (ἄρθρον 106 παρ. 2, β καὶ 3, γ).

δ) Ἡ ὑπαρξίς διοικητικῆς δικαιοσύνης καὶ ἡ εὐχέρεια ἀκυρώσεως πράξεων τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν (ἄρθρον 107).

ε) Ἡ ἀναγνώρισις εἰδικοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος ἐννόμου προστασίας ὑπὸ δικαστηρίου (ἄρθρον 119).

στ) Ἡ καθιέρωσις τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος ἐνώπιον τοῦ νόμου (ἄρθρον 7 παρ. 1) καὶ ἡ ἀπαγόρευσις ἀνίσου καὶ προνομιακῆς μεταχειρήσεως (privilegium ἢ καὶ privilegium odiosum).

4. α) Τὸ Κράτος Δικαίου πῆρε κατὰ τὸν 19ον αἰῶνα τὴν μορφή τοῦ Κράτους τοῦ Νόμου. Ὁ τυπικὸς νόμος ἀποτελοῦσε τὸ ὑψιστὸν κριτήριον τῆς νομιμότητος. Κάθε τι ποὺ περιεῖχeto στὸν νόμον εἶχε ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ τὸ «τεκμήριον τοῦ δικαίου» καὶ μακρὰ ἀπὸ τὸν νόμον τὸ δίκαιον δὲν εἶχε οὔτε θέση, οὔτε λόγον ὑπάρξεως. Τὸ Κράτος ἐταυτίζετο μὲ τὸ Κράτος Δικαίου τὸ ὁποῖον, πάλιν, ἰσοῦτο μὲ τὸ Κράτος τοῦ Νόμου. Ἡ ἐξασφάλισις τῆς τυπικῆς νομιμότητος (δηλαδὴ τῆς συμφωνίας μὲ τὸν τυπικὸ νόμον) ἐκφράζει τὸ βαθύτερο νόημα τοῦ θετικιστικοῦ προσανατολισμοῦ αὐτοῦ τοῦ Κράτους. Οἱ «θεσμοὶ» χάνουν τὸ οὐσιαστικὸ νόημα τους καὶ γίνονται μόνον «π ρ ἄ ξ ε ι ς». Ὁ γάμος, π.χ., ἀπλὸ συμβόλαιον, τὸ ἐγκλημα, παράβασις νόμου. Διοίησις σημαίνει «σύννομος ἐκτέλεσις νόμου». Ὅταν δὲν ὑπῆρχε νόμος γιὰ νὰ ἐκτελεσθῆ, ἡ διοίησις παρέμενε ἀδρανῆς καὶ κώφευε στὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς καὶ ἂν ἀκόμη ἦσαν ἐπιτακτικὲς καὶ μεγάλες. Ἀφορμὴ γιὰ τὴν μεταβολὴ αὐτῆ τοῦ Κράτους Δικαίου ἔδωσε ἡ δ υ σ π ι σ τ ῖ α τοῦ ἀτόμου πρὸς τὸ Κράτος. Σὰν μέσον χρησιμοποίηθηκε ἡ λατρεία τοῦ τύπου (= ἡ λατρεία τοῦ γράμματος τοῦ τυπικοῦ νόμου). Καὶ σκοπὸς ἦταν ἡ ἐξασφάλισις τῆς τυπικῆς «ἀ σ φ α λ ε ῖ α ς δικαίου» (Rechtssicherheit).

β) Στὴν ἐννοια αὐτῆ τοῦ Κράτους Δικαίου (= Κράτος Νόμου) ἡσκήθη ἀπὸ τὴν σύγχρονη Ἐπιστήμη αὐστηρὴ κριτικὴ. Τὰ κύρια σημεῖα τῆς εἶναι τὰ ἑξῆς.

i. Ἡ σύγχρονη σκέψις ἐπιδιώκει οὐσιαστικὴ ἀντιμετώπιση θεσμῶν καὶ καταστάσεων μακρὰ καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς τύπους.

ii. Οἱ σημερινὲς ἀνάγκες, μὲ τὶς καταστροφὲς δύο πολέμων, πλάτυναν τὰ ὅρια τῆς κρατικῆς δραστηριότητος καὶ ὑπαγορεύουν στὴ διοίησις ἄμεσο, συνεχῆ καὶ ἐκτεταμένη δρᾶση. Ἡ σύγχρονος διοίησις ὑποχρεοῦται νὰ ἐνεργήσῃ καὶ ὅταν δὲν ὑπάρχῃ νόμος. Κριτήριον γιὰ τὴν δρᾶση τῆς δὲν ἀποτελεῖ μόνον ὁ νόμος, ἀλλὰ καὶ οἱ ἀπαιτήσεις τῆς σημερινῆς ζωῆς.

iii. Ὁ ἔλεγχος τῆς δρᾶσεως τοῦ Κράτους δὲν πρέπει νὰ γίνεται μόνον ἀπὸ τὸν τυπικὸ νόμο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ δίκαιον. Ἡ ἐποχὴ μας δισπιστεῖ πρὸς τὸν τυπικὸ νόμο, ποὺ τὸν θεωρεῖ, πολλὰς φορές, αὐθαίρετον «κατασκευάσμα μειονοψηφῶν», ἔκφραση προσωπικῶν ἐπι-

διώξεων, συμβιβασμό κομματικῶν καὶ ταξικῶν συμφερόντων καὶ ἀποτελέσματα ἀντιλήψεων τῆς στιγμῆς. Πιστεύει στὸ δίκαιον.

Ἡ κυβερνητικὴ καὶ διοικητικὴ δραστηριότης δὲν πρέπει νὰ κρίνεται ἀπὸ τὸ ἐὰν συμφωνῇ ἢ ὄχι μὲ ἕναν τυπικὸ νόμο, ἀλλὰ ἀπὸ τὸ ἐὰν ἐκφράζη, ἀντιπροσωπεύη καὶ ἀνταποκρίνεται στὸ «ὕγιες περὶ δικαίου αἴσθημα τοῦ Λαοῦ». Ὁ δικαστὴς ποῦ θὰ ἀποφασίσῃ δὲν πρέπει νὰ εἶναι τὸ στόμα ποῦ προφέρει τὸ γράμμα τοῦ νόμου (Montesquieu), ἀλλ' ἡ ψυχὴ ποῦ θὰ διαδηλώνη τὸ ἐθνικὸ - λαϊκὸ περὶ δικαίου αἴσθημα. Σύμβολον γίνεται ἔτσι ἡ οὐσιαστικὴ νομιμότης, δηλαδὴ ἡ συμφωνία μὲ τὸ δίκαιον, ἡ νομιμότης ποῦ δὲν ἀρκεῖται «νὰ συμφωνῇ» μὲ τὸ γράμμα τοῦ νόμου, μὰ ποῦ ἐπιδιώκῃ νὰ ἀνταποκριθῇ στὸ πνεῦμα τοῦ δικαίου, ποῦ εἶναι ἕνα κομμάτι τοῦ ζωντανοῦ ἀντικειμενικοῦ πνεύματος τοῦ Λαοῦ, ποῦ πλουτίζεται μὲ τὰ γνήσια ἠθικὰ (στὴ πλατειὰ σημασία τῆς λέξεως) στοιχεῖα ποῦ συντηροῦν τὴν ἐθνικὴ - λαϊκὴ ἐνότητα. Τὸ Κράτος τοῦ Νόμου τοῦ 19ου αἰῶνος ἀγνοοῦσε τελείως τὴν ἠθικὴ. Τὸ Κράτος Δικαίου τοῦ 20οῦ αἰῶνος ἔχει διαποτισθῆ ὀλοκληρωτικὰ ἀπ' αὐτή. Ὅπως ὀρθῶς ἔχει τονίσει προσφάτως τὸ Γερμανικὸν Ὁμοσπονδιακὸν Δικαστήριον, «εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ Κράτους Δικαίου (Rechtsstaatsgedanken) περιλαμβάνεται καὶ ἡ ἰδέα τῆς Δικαιοσύνης».

5. Οἱ παραπάνω σκέψεις ὀδηγοῦν εἰς τὸν τονισμὸ τῆς πολιτικῆς πλευρᾶς τοῦ Κράτους Δικαίου. Οἱ προϋποθέσεις τῆς πολιτικῆς Δημοκρατίας ἐξασφαλίζονται ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ τοῦ Κράτους Δικαίου καὶ ἡ ἀδιατάρακτὴ λειτουργία τοῦ Κράτους Δικαίου θεμελιώνει τὴν πραγματοποίηση τῆς πολιτικῆς Δημοκρατίας.

Τὸ Κράτος Δικαίου ἀποτελεῖ, ἐπὶ πλεόν, καὶ ἕνα ἀπὸ τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς ἐξισορροπήσεως τῶν δυνάμεων μέσα εἰς τὸ σύγχρονο δημοκρατικὸν Κράτος. Τὰ αἰτήματα τῶν ἐκάστοτε πλειονοψηφιδῶν, οἱ ἀπαιτήσεις τῶν ἐκάστοτε μειονοψηφιδῶν, οἱ ἀναπόφευκτες συγκρούσεις μεταξὺ τῶν κρατικῶν ὀργάνων καὶ ὁ ἐπιτρεπόμενος ἀνταγωνισμὸς συμφερόντων καὶ ἰδεολογιῶν μιᾶς πολυκρατικῆς κοινωνίας, ὑποχωροῦν μπροστὰ στὸ καθολικὸ βασικὸ ἀγαθὸ τῆς οὐσιαστικῆς «ἀσφαλείας δικαίου», τὸ ὁποῖον συμβολίζεται μὲ τὸ Κράτος Δικαίου. Καὶ ἂν εἶναι ἴσως οὐτοπιστικὴ ἢ ἀντίληψις ὅτι τὸ Κράτος Δικαίου ὑλοποιεῖ τὸ ἰδανικὸν τῆς Δικαιοσύνης ἐπὶ τῆς Γῆς, πάντως εἶναι ρεαλιστικὴ ἢ ἀντίληψις ὅτι κάθε ἐκδήλωσις δικαιοσύνης δὲν δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ χωρὶς τὸ Κράτος Δικαίου. Ὁ μεγάλος πολιτικὸς καὶ ἠθικὸς συμβολισμὸς τῆς «ἀδυναμίου δυνάμεως» τοῦ Κράτους Δικαίου μπορεῖ νὰ ἀνευρεθῇ εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι εἰς τὴν πλεονᾶ δύνανται ἀπὸ ἀπόψεως ὑλικῆς δυνάμεως ἐξουσίαν,

τὴν Δικαστικὴν, ἔχει ἀνατεθῆ ὁ ἔλεγχος τῶν «ἰσχυροτάτων» σήμερα εἰς ὑλικὴν δύναμη καὶ μέσα ἐξουσιῶν τῆς Νομοθετικῆς καὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον μεταφράζεται κοινωνικῶς εἰς τὴν φράση ὅτι τὸ Δίκαιον εἶναι, καὶ αὐτό, μία Δύναμις.

§ 23. Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες

1. α) Ἐκ τῶν ἀρχῶν πού ἀποτελοῦν τὸ Πνεῦμα τοῦ Συντάγματος οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἢ, ὅπως χαρακτηρίζονται ἀλλοιῶς, τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἢ τὰ θεμελιώδη δικαιώματα, δὲν ἔχουν μόνον πλούσιο σὲ συνέπειες νομικὸν περιεχόμενον, μὰ καὶ φιλοσοφικὴ δικαιώση πού συνδέεται στενότερα μὲ τὴ διαμόρφωση τοῦ νεωτέρου ἀνθρώπου. Ἰδίως γιὰ τὸν μεταπολεμικὸν «ἀσήμαντον ἄνθρωπον», τὸν φορέα τοῦ πολιτισμοῦ τῆς ἐποχῆς μας, τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἀποτελοῦν τὴν πεμπτοῦσία τῆς προσωπικῆς, κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς του ὑπάρξεως.

β) i. Εἰς τὰ βᾶθη τῶν αἰῶνων πρέπει νὰ ἀναζητηθῆ τὸ ξεκίνημα τῆς μακρᾶς καὶ συνεχοῦς προσπαθείας τοῦ ἀνθρώπου νὰ ἐκφράση μὲ ἓνα καθολικὸ δόγμα πίστεως τὴ θέλησή του νὰ διατηρήσῃ τὴν πρωτεύουσα θέση του εἰς τὸν κόσμον τῶν δημιουργημάτων του.

Ἐκ τῶν Κώδικων τοῦ Hammurabi (2279 π.Χ.), τὸ βιβλίον τοῦ Ἀμῶς (περὶ τὰ 760 π.Χ.), τὸ ὄραμα τοῦ Προφήτου Μιχαίου (ἀρχῆς τοῦ 7ου αἰῶνος), τὸ κήρυγμα τοῦ Κομφουκίου (551 - 479), ἡ διδασκαλία τοῦ Μενκίου (372) καὶ ἡ Ἰνδουϊστικὴ φιλοσοφία διαδηλώνουν γενικῶς τὴν ἀνάγκη τῶν αἰσθημάτων ἀλληλεγγύης καὶ σεβασμοῦ πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην προσωπικότητα.

ii. Στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα ὁ Νόμος τοῦ Σόλωνος περὶ σωματείων (ἀρχῆς τοῦ 6ου αἰῶνος) δημιουργεῖ συνταγματικὴ προστασία γιὰ τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι, ἐνῶ τὴν ἴδια ἐποχὴ μὲ τὸ στόμα τοῦ Ἡροδότου κηρύσσεται «πλήθος μὲν ἄρχον πρῶτά μὲν οὔνομα πάντων κάλλιστα ἔχει, ἰσονομίην...».

Ἐπιτάφιος τοῦ Περικλέους (431 π.Χ.) ὑμνεῖ τὴν ἐλευθερίαν τοῦ πνεύματος καὶ τὴν πολιτικὴν ἐλευθερίαν καὶ θέτει τὰ πλαίσια τῆς ἀληθινῆς Δημοκρατίας. Ἡ ἐλευθερία εἶτε ὡς «ἐν μέρει ἄρχεσθαι καὶ ἄρχειν» εἶτε ὡς «ζεῖν ὡς βούλεται τις» κατὰ τὸν περίφημον ὀρισμὸν τοῦ Ἀριστοτέλους, μαζὺ μὲ τὴν παρρησίαν (ἐλευθερία λόγου) ὑπάρχουν ἐντόνως ὡς ἰδανικά καθ' ὅλους τοὺς ἑλληνικοὺς αἰῶνες. Ἐν τούτοις, ἡ ἔννοια τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, μὲ τὸ νομικὸ νόημα ἀτομικῶν, ὑποκειμενικῶν δικαιωμάτων δὲν ἦταν γνωστὴ, γιὰ τὸ ἄτομον συνεχωνέυετο μέσα εἰς τὴν κοινωνία καὶ εἰς τὴν Πολιτεία.

iii. Τὸ Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ἐξασφαλίζει ἰσότητα δικαιωμάτων εἰς τοὺς Ρωμαίους πολῖτες καὶ μιά σημαντικὴ σφαῖρα ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ὁ

Χριστιανισμός με τὸν χρυσοῦν κανόνα : «καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως», θέτει τὶς βάσεις ὄλων τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων καὶ δημιουργεῖ θετικὰς ὑποχρεώσεις γιὰ «παροχές», ἐνῶ μετὰ τὸ κήρυγμά του περὶ ἰσότητος ὄλων τῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν ἀδελφικῶν τῶν σχέσεων (υἱοὶ τοῦ Θεοῦ) σφυρηλατεῖ ὅλη τὴν μελλοντικὴ ἐξέλιξη τοῦ φυσικοῦ δικαίου.

iv. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους τὰ κηρύγματα γιὰ τὶς ἀνθρώπινες ἐλευθερίες παίρνουν νομικὴ μορφή. Ἡ Magna Charta (12 Ἰουνίου 1215) τοῦ Ἰωάννου τοῦ Ἀκτῆμονος μπορεῖ δικαίως νὰ θεωρηθῆ ὁ πρωτοπόρος τῶν μεγάλων Διακηρύξεων τοῦ 18ου αἰῶνος, ποὺ κυρίως ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὴν πολιτικὴ φιλοσοφία τῶν Locke, Montesquieu, Rousseau καὶ πολλῶν ἄλλων. Κατ' αὐτὰς δύο εἶναι τὰ κύρια ἀτομικὰ δικαιώματα : Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀτομικὴ ἰδιοκτησία. Καὶ τὰ δύο πηγάζουν ἀπὸ τὴν πίστη στὴν κεντρικὴ θέση ποὺ κατέχει ὁ ἄνθρωπος σὰν πηγή καὶ ἐπίκεντρον κάθε ἀξίας. Τὸ ἄτομον ποὺ μετὰ τὸ Κοινωνικὸν Συμβόλαιον δημιουργεῖ τὸ Κράτος καὶ τὴν κρατικὴ ἐξουσία, διατηρεῖ γιὰ τὸν ἑαυτὸν του μιὰ σφαῖρα ἐλευθερίας κινήσεως καὶ προσωπικῆς ἀσφαλείας, καθὼς καὶ ἓνα τμῆμα ἰδιοκτησίας του, τὰ ὅποια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ προσεγγίσῃ τὸ Κράτος. Μόνον ὁ νόμος — ἢ ἐκδῆλωσις τῆς γενικῆς βουλήσεως — μπορεῖ νὰ τὰ πλησιάσῃ καὶ νὰ τὰ θίξῃ.

Οἱ ιδέες γιὰ τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα εἶχαν εὐρύτατη διάδοσις καὶ ἀπῆχηση, πράγμα ποὺ ὀφείλεται στὴν ἀνάπτυξη καὶ στὴν κοινωνικὴ ἐπικράτησις τῆς ἀστικῆς τάξεως, ποὺ ἡ οἰκονομικὴ καὶ πνευματικὴ ἰσχὺς τῆς δὲν μποροῦσε νὰ συμβιβασθῆ μετὰ τὴν πολιτικὴ καὶ νομικὴ μειονεκτικὴν θέσιν, ποὺ τῆς παραχωροῦσε τὸ ὑπὲρ τῶν εὐγενῶν καὶ τοῦ κλήρου προνομικὸν καθεστῶς τοῦ φεουδαλισμοῦ καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

2. α) Οἱ ἀρχές αὐτὲς τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, πλουτισμένες καὶ μετὰ τὶς ἔννοιες τῆς ἐλευθερίας τῆς σκέψεως καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἐλευθερίας, ἀποκτήματα ἰδίως τοῦ πνεύματος τῶν μετὰ τὴν Ἀναγέννησις χρόνων, διευπλώθησαν ἐπίσημα καὶ πανηγυρικά, γιὰ πρώτη φορά, στίς διακηρύξεις τῶν δικαιωμάτων τοῦ τέλους τοῦ 18ου αἰῶνος, μετὰ τῶν ὁποίων οἱ σπουδαιότερες εἶναι : Ἡ Διακήρυξις τῆς Ἀνεξαρτησίας τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς 4ης Ἰουλίου 1776, καὶ ἡ Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τοῦ Πολίτου, τῆς Γαλλίας, τῆς 26ης Αὐγούστου 1789.

β) Ἡ Διακήρυξις τῆς Ἀνεξαρτησίας περιλαμβάνει τὶς ἐξῆς γενικώτερης σημασίας ἀρχές :

i. Ὅτι τὰ ἀνθρώπινα ὄντα γενικῶς εἶναι ἴσα.

ii. Ὅτι εἶναι προικισμένα μετὰ ὀρίσματα φυσικὰ καὶ ἀναπαλλοτρίωτα δικαιώματα (ζωῆς, ἐλευθερίας καὶ ἀναζητήσεως τῆς εὐτυχίας).

iii. Ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ Κράτους εἶναι ἡ προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν ἀτόμων.

iv. Ὅτι τὸ Κράτος βασιζέται εἰς ἓνα κοινωνικὸν συμβόλαιον καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν συναίνεση τῶν πολιτῶν του.

v. Ὅτι τὸ Κράτος στηρίζεται εἰς τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία καὶ εἰς τὴν ἐπιβολὴ τῆς θελήσεως τῆς πλειονοψηφίας, καὶ

vi. Ὅτι ἀναγνωρίζεται τὸ δικαίωμα τῆς πολιτικῆς ἐπαναστάσεως καὶ τῆς μεταβολῆς τῆς κυβερνήσεως, ἐφ' ὅσον παραβιάζει τὶς παραπάνω ἀρχές.

γ) Ἡ Γαλλικὴ Διακήρυξις τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἄνθρωπου καὶ τοῦ Πολίτου προκηρύσσει τὰ ἐξῆς μεγάλα καὶ καθολικῆς σημασίας ἀξιώματα :

i. Ὅτι οἱ ἄνθρωποι γεννῶνται καὶ παραμένουν ἐλεύθεροι καὶ ἴσοι εἰς δικαιώματα.

ii. Ὅτι οἱ ἄνθρωποι δύνανται νὰ κάνουν κάθε τι τὸ ὁποῖον δὲν βλάπτει τὸν ἄλλον, καὶ συνεπῶς, νὰ σκέπτονται, νὰ ὁμιλοῦν, νὰ γράφουν καὶ νὰ δημοσιεύουν ἐλευθέρως.

iii. Ὅτι οἱ πολῖτες οἱ ὁποῖοι ἀπαρτίζουν τὸ Ἔθνος, ἔχουν τὸ κυρίαρχον δικαίωμα νὰ τὸ διευθύνουν, καὶ

iv. Ὅτι τὸ κυρίαρχον Ἔθνος ὀφείλει νὰ ἀποβλέπη πάντοτε ἀφ' ἑνὸς εἰς τὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου καὶ ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ δημόσιον συμφέρον.

3. Ἡ νομικὴ θεωρία τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, καθὼς διεμορφώθη ἀπὸ τὴν Ἐπιστῆμη τοῦ 19ου αἰῶνος, τονίζει τὰ ἐξῆς χαρακτηριστικά των γνωρίσματα :

i. Εἶναι ὑποκειμενικὰ δικαιώματα Δημοσίου Δικαίου. Πρόκειται περὶ «δικαιωμάτων» τὰ ὁποῖα παρέχουν στὸ πρόσωπον τὴν ἐξουσία νὰ ἐνεργῇ ἐλευθέρως σὰν ἄτομον.

ii. Ἐχουν περιεχόμενον συνήθως ἀρνητικόν, πὺ συνίσταται στὴν ὑποχρέωση τῆς Πολιτείας νὰ ἀπέχη ἀπὸ ὠρισμένες πράξεις (ne facere) καὶ ὄχι νὰ προβαίνει σὲ θετικές ἐνέργειες.

iii. Μολοντὶ χαρακτηρίζονται, π.χ., ὡς Δίκαια τῶν Ἑλλήνων, ἐν τούτοις, εἶναι τὰ περισσότερα ἀνθρώπινα δικαιώματα, δηλαδὴ ἀνήκουν ὄχι στοὺς ὑπηκόους μόνον, ἀλλὰ καὶ στοὺς ἄλλοδαπούς.

iv. Ἀπὸ ἀπόψεως ἰσχύος διαφοροποιοῦνται, δεδομένου ὅτι ἄλλα ἰσχύουν ἀπολύτως, ἄλλα δεσμεύουν τὴν Νομοθετικὴ Ἐξουσία καὶ ἄλλα τὴν Ἐκτελεστικὴν.

v. Κατὰ κανόνα ἀνήκουν μόνον στὰ φυσικὰ πρόσωπα καὶ κατ' ἐξαίρεσιν καὶ στὰ νομικά, π.χ. δικαίωμα συνεταιρίζεσθαι.

4. Τὸ νόημα καὶ τὸ περιεχόμενον τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ὑπέστη ὀρισμένες μεταβολές, ἰδίως ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τοῦ 20οῦ αἰῶνος καὶ κυρίως μετὰ τὸν Αὐτὸν (1914 - 1918) καὶ τὸν Β' (1939 - 1945) Παγκοσμίου Πολέμου.

α) Οἱ κυριώτερες μεταβολές ποῦ ἔγιναν μετὰ τὸν Αὐτὸν Παγκόσμιον Πόλεμον εἶναι οἱ ἑξῆς :

i. Τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα παύει νὰ θεωρῆται ὑποκειμενικὸ δικαίωμα τοῦ προσώπου, εἶναι δικαίωμα καὶ τῆς ὁμάδος στὴν ὁποία ἀνήκει τὸ ἄτομον καὶ τείνει στὴν προστασία ὀρισμένων θεσμῶν ἢ ἀξιών.

ii. Τὸ ἄτομον παύει νὰ ἔχη μόνον δικαιώματα, ἀλλὰ «ἀρχίζει» νὰ ἔχη καὶ καθήκοντα πρὸς τὴν ὁλότητα. Ὁ πολίτης ὑποχρεοῦται νὰ παρέχη τὴν ὑπηρεσίαν του στὸ Κράτος.

iii. Τὸ ἀτομικὸ δικαίωμα δὲν περιορίζεται μόνον στὴν ὑποχρέωση τοῦ Κράτους νὰ μὴ δρᾷ, ἀλλὰ καὶ στὸ νὰ παρέχη θετικὰς ὑπηρεσίες (κοινωνικὸν δικαίωμα). Τὰ δικαιώματα λαμβάνουν τὴν μορφή κοινωνικῆς λειτουργίας. Π.χ., τὸ δικαίωμα ἰδιοκτησίας.

β) Χαρακτηριστικὸν τυπικὸ παράδειγμα μεταπολεμικοῦ Συντάγματος, μὲ ὅλες τὴς μεταβολές ποῦ ἀναφέραμε, εἶναι τὸ Σύνταγμα τῆς Weimar τοῦ 1919. Ἐν τούτοις καὶ τὸ δικό μας Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1927 φαίνεται ἀρκετὰ προσαρμοσμένο πρὸς τὴς κατευθύνσεις αὐτές. Εἰδικότερα : Κατὰ τὰ ἄρθρα του: 21, ἐξησφαλίζεται, ἡ ἐλευθερία τῆς τέχνης καὶ τῆς ἐπιστήμης, 22, ἡ ἐργασία, 24, ὁ γάμος, 1, ἡ Ἐκκλησία, 107, ἡ αὐτοδιοίκησις, 108, ἡ ἀποκέντρωσις, δηλαδὴ θεσμοὶ καὶ ἀξίες ὑπερατομικῆς σημασίας. Κατὰ τὸ ἄρθρον 23 ἡ στοιχειώδης ἐκπαίδευσις ἦταν ὑποχρεωτικὴ καὶ παρείχετο δωρεάν ὑπὸ τοῦ Κράτους, δηλαδὴ ἐδημιουργεῖτο ὑποχρέωσις τοῦ Κράτους γιὰ παροχὴ θετικῆς ὑπηρεσίας κ.ἄ.

γ) Ὁ Β' Παγκόσμιος Πόλεμος ἐπέφερε τὴν παρακάτω ἐξέλιξιν :

i. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα παίρνουν κοινωνικὸ καὶ οἰκονομικὸ χαρακτήρα. Π.χ. τὸ προοίμιον τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τῆς 27ης Ὀκτωβρίου 1946 διακηρύσσει ἰσότητα τῶν δύο φύλων, δικαίωμα καὶ ὑποχρέωση ἐργασίας, ἐλευθερία συνδικαλιστικῆς ὀργανώσεως, δικαίωμα ἀπεργίας, δικαίωμα συμμετοχῆς στὴς συλλογικὰς συμβάσεις κλπ. Ἀνάλογα δικαιώματα προκηρῦσσαν καὶ τὰ Συντάγματα τῆς Ἰταλίας τοῦ 1947 καὶ τῆς Γερμανίας τοῦ 1949.

ii. Τὰ προστατευόμενα, θεσμοὶ-ἀγαθὰ καὶ ἀξίες, ἔχουν πολλαπλασιασθῆ καὶ διευρυνθῆ. Π.χ. τὸ ἴδιο Γαλλικὸ Σύνταγμα τοῦ 1946 περιλαμβάνει ρητῶς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴς ἀτομικὰς ἐλευθερίας τῆς Διακηρύξεως τοῦ 1789, καὶ ὅλα τὰ παραπάνω δικαιώματα, καὶ ἄλλα πολλά, ὅπως π.χ. τῆς ἐκπαίδευσως, τῆς προστασίας τῆς παιδικῆς καὶ γε-

ροντικής ηλικίας, της «εθνικοποιήσεως» κλπ. Ὁ Γερμανικὸς Βασικὸς Νόμος τοῦ 1949 προστατεύει τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπου κ.ο.κ.

iii. Διατάξεις περὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων περιλαμβάνουν καὶ τὰ Συντάγματα τῶν Ὀλοκληρωτικῶν Κρατῶν, μολονότι αὐτὲς δὲν συμβιβάζονται μὲ τὴν διάρθρωση τοῦ πολιτεύματός των, π.χ. τὸ κεφάλαιον 5ον τοῦ Συντάγματος τῆς Γιουγκοσλαβίας τῆς 15-1-1952 καὶ πολλὰς διατάξεις τοῦ Σοβιετικοῦ Συντάγματος τοῦ 1936. Ἐπίσης ἀτομικὰ καὶ κοινωνικά δικαιώματα ἀνευρίσκονται καὶ εἰς τὰ περισσότερα ἀπὸ τὰ Συντάγματα τοῦ Τρίτου Κόσμου, χωρὶς καὶ αὐτὰ, εἰς τὶς περισσότερες περιπτώσεις, νὰ ἐφαρμόζονται εἰς τὴν πραγματικότητα.

5. Ἡ τελευταία ἐξέλιξις τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ἔχει σὰν κύριον χαρακτηριστικὸν τὴν διεθνή προστασίαν των. Αὐτὴ πραγματοποιεῖται πρῶτον μὲ τὴν Οἰκουμενικὴν Διακήρυξιν τῶν Ἀνθρώπινων Δικαιωμάτων τῆς 10ης Δεκεμβρίου 1953.

α) Ἡ ἱστορία τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως ἀρχίζει μὲ τὶς ὑπόσχέσεις πού ἔδωσαν οἱ Δυτικὲς Δημοκρατίες στοὺς Λαοὺς ὅτι ὁ Βὸς Παγκόσμιος Πόλεμος θὰ σημάνῃ καὶ τὴν ὀριστικὴν κατοχύρωσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σεβασμοῦ εἰς τὴν ἐλευθερίαν του. Ἀπ' αὐτὲς πρέπει νὰ ἐξαρθροῦν :

i. Ὁ λόγος τῶν 4 ἐλευθεριῶν τοῦ Προέδρου F. D. Roosevelt τῆς 6ης Ἰανουαρίου 1941, μὲ τὸν ὅποιον προκηρύσσονται γιὰ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους ὅπουδήποτε τοῦ κόσμου οἱ ἐλευθερίες γνώμης, θρησκείας, ἀνάγκης καὶ φόβου.

ii. Ὁ Χάρτης τοῦ Ἀτλαντικοῦ τῆς 14ης Αὐγούστου 1941, ὅπου δίδεται εἰς ὅλους τοὺς Λαοὺς ἡ ὑπόσχεσις γιὰ τὴν βελτίωσιν τῆς καταστάσεως τῶν ἐργαζομένων καὶ τὴν κοινωνικὴν τους προστασίαν, καθὼς καὶ γιὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τοῦ δικαιώματος τῆς ἐλευθέρως ἐκλογῆς τῶν Κυβερνήσεών των.

iii. Ὁ Χάρτης τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν πού ὁμιλεῖ σὲ 7 σημεῖα γιὰ τὴν ἐνίσχυσιν τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τὶς θεμελιώδεις ἐλευθερίας γιὰ ὅλους, ἀνευ διακρίσεως φυλῆς, φύλου, γλώσσης ἢ θρησκείας.

β) Οἱ προπαρασκευαστικὲς ἐργασίαι τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως ἐκράτησαν περίπου τρία ἔτη καὶ ἡ σύνταξις τῆς ἀντιμετώπισε πολλὰς καὶ μεγάλας δυσκολίας, ὀφειλόμενες τόσον στὶς κοσμοθεωρητικὰς διαφορὰς πού ἐπικρατοῦν μεταξὺ τοῦ Ἀνατολικοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου, ὅσον καὶ στὴν σημασίαν πού ἔχουν τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα στὴ σύγχρονη ζωὴ.

Τέλος, στὶς 10 Δεκεμβρίου 1948 ἐψηφίσθη ἡ Οἰκουμενικὴ Διακήρυξις

ἀπὸ τὴν Γενικὴ Συνέλευση τοῦ Ὁργανισμοῦ Ἠνωμένων Ἐθνῶν μὲ 8 ἀποχῆς τῶν Κρατῶν τοῦ Ἀνατολικοῦ Συνασπισμοῦ.

γ) Τὸ κείμενον τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως εἶναι βραχὺ καὶ περιλαμβάνει τὸ προοίμιόν του καὶ τριάντα ἄρθρα. Τὸ περιεχόμενόν της ἀναφέρεται εἰς τὰ ἀτομικά, πολιτικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά δικαιώματα τοῦ συγχρόνου ἀνθρώπου.

i. Ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία καὶ ἡ ἰσότης τῶν ἀνθρώπων, ἡ ἀποφυγὴ διακρίσεων, τὸ δικαίωμα τῆς ζωῆς καὶ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος, ἡ ἰσότης ἀπέναντι τοῦ νόμου, τὸ δικαίωμα τιμῆς δίκης, ἡ ἐλευθερία τῆς κινήσεως, ἡ ἐλευθερία τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐκφράσεως καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας ἀνήκουν εἰς τὴν πρώτην κατηγορίαν τῶν προστατευομένων δικαιωμάτων.

ii. Τὸ δικαίωμα συμμετοχῆς εἰς τὴν Κυβέρνηση μιᾶς χώρας, καθὼς καὶ στίς δημόσιες ὑπηρεσίας ἀνήκουν εἰς τὴν δευτέραν κατηγορίαν, ἡ ὁποία εἶναι σημαντικὴ γιατί ἀναγορεύει τὴν Δημοκρατίαν σὲ «ἀνθρώπινο δικαίωμα».

iii. Τὸ δικαίωμα κοινωνικῆς προστασίας, ἐργασίας, ἴσου μισθοῦ γιὰ ἴση ἐργασία, ἀναπαύσεως, καθὼς καὶ ἡ προστασία τοῦ γάμου καὶ τῆς μητρότητος ἀνήκουν εἰς τὴν τρίτην κατηγορίαν.

iv. Τέλος, τὸ δικαίωμα τῆς ἐκπαιδεύσεως, ἡ προστασία τῆς πνευματικῆς ἰδιοκτησίας καὶ συμμετοχῆς εἰς τὴν πολιτιστικὴν ζωὴν τῆς κοινότητος, ἀνήκουν εἰς τὴν τετάρτην κατηγορίαν.

δ) Ὁ γενικὸς χαρακτήρ τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως παρουσιάζει τὰ ἑξῆς μοναδικὰ γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν γυνώρισμα :

i. Εἶναι πρᾶξις τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου καὶ ἀπευθύνεται καὶ εἰς τὴν Διεθνῆ Ἐννομο Τάξιν.

ii. Εἶναι οἰκουμενικὴ, ἐπεκτεινομένη σὲ ὅλα τὰ Κράτη καὶ σὲ ὅλους τοὺς ἀνθρώπους.

iii. Προϋποθέτει καὶ ἐπιβάλλει διεθνῆ συνεργασία, ἰδίως γιὰ τὴν πραγματοποιήσασιν τῶν κοινωνικῶν δικαιωμάτων.

iv. Ἀνάγει τὸν ἄνθρωπον σὲ ὑποκείμενον τοῦ Διεθνοῦς Δικαίου.

v. Δημιουργεῖ ἀνθρώπινα δικαιώματα ποὺ ἀφοροῦν τὰ μέλη μιᾶς ὀλότητος καὶ ὄχι «δικαιώματα τοῦ ἀτόμου».

vi. Περιλαμβάνει καὶ προκηρύσσει καὶ καθήκοντα ἀπέναντι τῆς κοινότητος, καὶ τῆς ἐθνικῆς καὶ τῆς διεθνοῦς.

vii. Ἡ ἔκτασις της εἶναι τεραστία. Περιλαμβάνει πλεῖστα ὅσα νέα δικαιώματα, ὅπως π.χ. ἡ προστασία ἀπὸ ταπεινωτικῆς μεταχείρισης (ἄρθρον 5), ἡ ἀναγνώρισις τῆς νομικῆς προσωπικότητος (ἄρθρον 6), τὸ δικαίωμα τῆς τιμῆς καὶ τῆς φήμης (ἄρθρον 12), τὸ δικαίωμα τοῦ ἀσύλου

(άρθρον 14), το δικαίωμα ιθαγενείας (άρθρον 15), το δικαίωμα του πληροφορεῖσθαι (άρθρον 19).

viii. Ἡ Διακήρυξις ὡς νομικὸν κείμενον εἶναι ἀτελής, γιατί δὲν περιλαμβάνει νομικὰς ἐγγυήσεις, οἱ ὁποῖες θὰ ἐξασφαλίσουν τὴν τήρησίν της.

ε) Οἱ κανόνες τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως ἀπὸ ἀπόψεως νομικῆς φύσεως ἀνήκουν εἰς τὶς γενικὰς ἀρχὰς τοῦ Δικαίου. Συνιστοῦν *ipso jure* ἐπιταγὰς τοῦ ἐσωτερικοῦ δικαίου. Ἡ νομικὴ ἰσχὺς των εἶναι κανόνων τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου. Ἐνσωματοῦνται, δηλαδή, οἱ διατάξεις τῆς Διακηρύξεως *de facto* εἰς τὸ ἰσχύον Συνταγματικὸν μας Κείμενον καὶ ἀποτελοῦν μὲ τὶς σχετικὰς διατάξεις του τῶν ἄρθρων 8 - 29 ἓν ἐνιαῖον ὅλον. Τὶς πλεονεκτήματα πολλὰς φορὰς μάλιστα τὶς συμπληρῶνουν καὶ τὶς καθιστοῦν περισσότερο σαφεῖς.

6. α) Τὰ Κράτη - Μέλη τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης ὑπέγραψαν εἰς τὶς 4 Νοεμβρίου 1950 τὴν Διεθνή Σύμβασιν Ρώμης περὶ τῆς Προστασίας τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῶν Θεμελιωδῶν Ἐλευθεριῶν, μὲ τὴν ὁποίαν διακηρύσσουν δικαίωματα ἀνάλογα μὲ τὰ τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως. Ἡ Σύμβασις ἐκυρώθη καὶ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα τὸ 1953.

Εἰδικώτερα ὁ κυρωτικὸς τῆς συμβάσεως τῆς Ρώμης νόμος 2329/1953 ὀρίζει εἰς τὸ ἄρθρον του μόνον, ὅτι οἱ κανόνες τῆς συμβάσεως ἰσχύουν καὶ ἐκτελοῦνται ὡς «νόμος τοῦ Κράτους» καὶ συνεπῶς ἔχουν ὑποχρεωτικὴ ἰσχὺ γιὰ τὴν Ἑλλάδα. Ἡ ἰσχὺς των αὐτῆ ἔχει συνταγματικὸ χαρακτήρα.

β) Τὰ δικαιώματα καὶ οἱ ἐλευθερίες ποὺ περιλαμβάνει ἡ Διεθνὴς Σύμβασις τῆς Ρώμης μπορεῖ νὰ ὑπαχθοῦν εἰς τὶς ἐξῆς κατηγορίας :

i. Ἀπαρβίαστα δικαιώματα : Τὸ δικαίωμα ζωῆς (άρθρον 2), ἡ ἀπαγόρευσις βασάνων καὶ ποινῶν ἢ μεταχειρῆσεως ἀπανθρώπου ἢ ἐξευτελιστικῆς (άρθρον 3), ἡ ἀπαγόρευσις τῆς δουλείας, ἢ τῆς εἰλωτείας (άρθρον 4 παρ. 1), ἡ ἀρχὴ *nullum crimen, nulla poena sine lege*.

ii. Δικαιώματα δυνάμενα νὰ παραβιαστοῦν εἰς περίπτωσιν πολέμου ἢ ἐτέρου δημοσίου κινδύνου ἀπειλοῦντος τὴν ζωὴν τοῦ ἔθνους : Ἡ ἀπαγόρευσις ὑποχρεωτικῆς ἢ ἀναγκαστικῆς ἐργασίας (άρθρον 4 παρ. 2), τὸ δικαίωμα ἐλευθερίας καὶ ἀσφαλείας (άρθρον 5), τὸ δικαίωμα τοῦ φυσικοῦ δικαστοῦ (άρθρον 6), τὸ δικαίωμα σεβασμοῦ ἰδιωτικῆς καὶ οἰκογενειακῆς ζωῆς (άρθρον 8), τὰ δικαιώματα ἐλευθερίας σκέψεως, συνειδήσεως καὶ θρησκείας (άρθρον 9), ἡ ἐλευθερία ἐκφράσεως (άρθρον 10), ἡ ἐλευθερία συνέρχεσθαι καὶ συνεταιρίζεσθαι (άρθρον 11), τὸ δικαίωμα γάμου (άρθρον 12), τὸ δικαίωμα τῆς ἰσότητος (άρθρον 14), καὶ τὸ δικαίωμα πραγματικῆς προσφυγῆς γιὰ τὴν παραβίασιν τῶν δικαιωμάτων (άρθρον 13).

iii. Δικαιώματα τοῦ Προσθέτου Πρωτοκόλλου: Δικαιώματα ἰδιοκτησίας (ἄρθρον 1), δικαιώματα ἐκπαιδεύσεως (ἄρθρον 2), καὶ δικαιώματα μυστικῶν καὶ ἐλευθέρων ἐκλογῶν (ἄρθρον 3).

γ) Γιά τὴν ἐξασφάλιση τοῦ σεβασμοῦ καὶ τῆς τηρήσεως τῶν δικαιωμάτων προβλέπει ἡ Σύμβασις δύο εἰδικὰ ὄργανα:

i. Τὴν Εὐρωπαϊκὴν Ἐπιτροπὴν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων, καὶ

ii. Τὸ Εὐρωπαϊκὸν Δικαστήριον Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων.

δ) Γιά τὸν ἴδιο σκοπὸν προστασίας τῶν δικαιωμάτων ἡ σύμβασις ὀρίζει ὅτι ἀπαγορεύεται κάθε πράξις ποῦ θὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν καταστροφὴν τῶν ἢ ποῦ θὰ ἀποτελῇ κατάχρησις ἐξουσίας (ἄρθρα 17 καὶ 18).

ε) Ἡ Ἑλλάς διὰ τῆς Ρηματικῆς Διακοινώσεως 2844, δις / ἀπὸ 12-12-1969 κατήγγειλε τὴν Σύμβασιν περὶ προστασίας τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων καὶ θεμελιωδῶν ἐλευθεριῶν καὶ ἀπεχώρησε τοῦ Συμβουλίου τῆς Εὐρώπης.

7. Μὲ τίς παραπάνω Διακηρύξεις τὰ νέα χαρακτηριστικὰ τῶν συγχρόνων ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων δύνανται νὰ συνοψισθοῦν ὡς ἑξῆς:

α) Ἀναφέρονται στὸν ἄνθρωπο σὰν μέλος τῆς κοινότητος.

β) Ἐχουν τὸν χαρακτήρα λειτουργίας πρὸς τὴν κοινότητα.

γ) Καταλαμβάνουν ὀλόκληρὴν τὴν ἀνθρώπινην προσωπικότητα καὶ σὲ ὅλες τῆς ἐκδηλώσεις (ἀτομικές, πολιτικές, οικονομικές, πολιτιστικές κλπ.).

δ) Παρουσιάζονται μὲ ὀλοκληρωμένη μορφή. Ἀτομικὰ καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα ἀλληλοεξαρτῶνται καὶ ἀλληλοσυμπληροῦνται.

ε) Ἀνευρίσκονται στὰ Συνταγματικὰ Κείμενα, σχεδόν, ὅλων τῶν πολιτισμένων χωρῶν, καὶ

στ) Ἀναγνωρίζονται καὶ ἀπὸ τὴν Διεθνῆ Ἐννομον Τάξιν καὶ ὀργανωμένη κοινωνία.

§ 24. Ἡ συνταγματικὴ προστασία τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν

1. Ἡ ἑλληνικὴ συνταγματικὴ παράδοσις συνδέεται στενωτάτα μὲ τὴν συνταγματικὴ κατοχύρωση τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν. Ἀπὸ τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἐπιδαύρου (1822) ἕως σήμερα ὅλα ἀνεξαιρέτως τῆς Ἑλληνικὰ Συνταγματικὰ Κείμενα κατοχυρῶνουν τίς Ἀτομικές Ἐλευθερίες καὶ τονίζουν τὸν «φιλελεύθερον χαρακτήρα» τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτικοῦ συστήματος, ὅπως διεμορφώθη ἀπὸ τὴν Ἐπανάστασιν τοῦ 1821 καὶ ἐφεξῆς.

2. Τὸ Μέρος Δεύτερον τοῦ Συντάγματος μὲ τὸν τίτλον τὸ Κράτος καὶ τὰ Ἄτομα περιλαμβάνει δύο κεφάλαια ποῦ ἀναφέρονται εἰς τίς Ἀτομικές

Ἐλευθερίες. Τὸ Πρῶτον μὲ τὸν τίτλον : Ἀτομικὰ Δικαιώματα (ἄρθρα 8 - 25) καὶ τὸ Δεύτερον μὲ τὸν τίτλον : Κοινωνικὰ καὶ Οἰκονομικὰ Δικαιώματα καὶ Καθήκοντα (ἄρθρα 26 - 29). Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὶς συγκεντρωμένες («κωδικοποιημένες» καὶ σύμφωνα μὲ τὸν «κλασσικὸν κατάλογον») στὸ Δεύτερο Μέρος τοῦ Συντάγματος, ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ διατάξεις ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ὑπάρχουν «διὰ χυτεῖς», δηλαδή, «ἐγκατεσπαρμένες» καὶ σὲ ἄλλα μέρη τοῦ Συντάγματος. Εἰς τὸ Πρῶτον Μέρος τοῦ Συντάγματος — Γενικὲς Διατάξεις — τὰ ἄρθρα : 1 παρ. 2 (Ἐκκλήσια τῆς Ἑλλάδος), 7 παρ. 1, 4, 5 καὶ 6 (ισότης, συμμετοχὴ εἰς δημόσιες λειτουργίαι καὶ δημόσια βάρη, καθήκον ἀγῶνος ὑπὲρ Πατρίδος), εἰς τὸ Τρίτον Μέρος : τὰ ἄρθρα 95 παρ. 3 (ἀπαγόρευσις ἐπερωτήσεως ἐπὶ ἐκκρεμοῦς δίκης), 97 (δικαστικὴ ἰσοβιότης), 119 (παροχὴ ἐννόμου προστασίας), εἰς τὸ Πέμπτον Μέρος τὰ ἄρθρα : 121 παρ. 1 καὶ 5 (προστασία θεσμοῦ αὐτοδιοικήσεως), 122 (κατοχύρωσις «καθεστῶτος» Ἁγίου Ὁρους), 125 (κατοχύρωσις θεσμοῦ μονιμότητος δημοσίων ὑπαλλήλων).

3. Ἡ ἑλληνικὴ συνταγματικὴ παράδοσις ἔχει συνυφανθῆ μὲ τὴν πρῶταξίαν τῶν διατάξεων ποὺ ἀναφέρονται εἰς τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ ὕστερα μὲ ἐκεῖνες ποὺ ἀφοροῦν τὴν ὀργάνωσιν τοῦ Κράτους. Ἡ πρόταξις εἶχε τὴν συμβολικὴν σημασίαν — γιὰ τοὺς ἐρμηνευτὰς τῆς ἀναλόγου περιπτώσεως τοῦ ἰσχύοντος Γερμανικοῦ Βασικοῦ Νόμου τοῦ 1949 καὶ τὴν νομικὴν συνέπεια — νὰ θεωροῦνται ὅτι οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἀποτελοῦν τὸν σκοπὸν γιὰ τὴν πραγματοποιήσασθαι τοῦ ὁποίου ὑπάρχει τὸ «Κράτος» (ὀργάνωσις καὶ διαδικασίαν). Τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1968 προτάσσει, μετὰ τὸ Προοίμιον, ἓνα Πρῶτον Μέρος, Γενικῶν Διατάξεων, οἱ ὁποῖαι πάντως δὲν μεταβάλλουν εἰς τὴν οὐσίαν τὴν σημασίαν τῶν Ἀτομικῶν Ἐλευθεριῶν, μολοντί τοὺς ἀφαιροῦν τὸν ἰδιαιτέρον συμβολικὸν χαρακτήρα, χωρὶς νὰ ὑποβοηθοῦν μεγάλως, εἰς μίαν, θεωρητικῶς ὀρθότερον, συστηματικὴν κατάταξιν.

4. Ὁ κατάλογος τῶν ρητῶς χαρακτηριζομένων «ἀτομικῶν δικαιωμάτων» τοῦ Συντάγματος εἶναι ὁ ἐξῆς :

Προστασία ζωῆς, τιμῆς καὶ ἐλευθερίας (ἄρθρον 8), ἐλευθέραν ἀνάπτυξιν προσωπικότητος καὶ προσωπικὴν ἐλευθερίαν (ἄρθρον 9), διαδικαστικὴν προστασίαν προσωπικῆς ἐλευθερίας (ἄρθρον 10), nullum crimen sine lege καὶ ἀπαγόρευσις βασάνων (ἄρθρον 11), προστασία διὰ φυσικοῦ δικαστοῦ (ἄρθρον 12), ἄσυλον κατοικίας (ἄρθρον 13), ἐλευθερία στοχασμοῦ καὶ τύπου (ἄρθρον 14), ἀπόρρητον ἐπιστολῶν (ἄρθρον 15), ἐλευθερία θρησκευτικῆς συνειδήσεως (ἄρθρον 16), παροχὴ παιδείας (ἄρθρον 17), δικαίωμα συνέρχεσθαι (ἄρθρον 18), δικαίωμα συνεταιρίζεσθαι (ἄρθρον 19), δικαίωμα ἀναφορᾶς (ἄρθρον 20), προστασία ἰδιοκτησίας (ἄρθρον 21), προστασία τελευταίων διατάξεων ὑπὲρ Δημοσίου καὶ κοινωφελῶν σκοπῶν (ἄρθρον 22),

προστασία τομέων οικονομικῆς ἀναπτύξεως (ἄρθρον 23), κατάχρησις ἀτομικῶν δικαιωμάτων (ἄρθρον 24), θέσις εἰς ἐφαρμογὴν νόμου «περὶ καταστάσεως πολιορκίας» (ἄρθρον 25).

Τὰ ρητῶς ὑπὸ τοῦ Συντάγματος χαρακτηριζόμενα ὡς : «κοινωνικά καὶ οἰκονομικά δικαιώματα καὶ καθήκοντα» εἶναι :

Ἡ προστασία τοῦ γάμου, τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν θυμάτων πολέμου (ἄρθρ. 26), ἡ προστασία ἐργαζομένων (ἄρθρ. 27), ἡ προστασία ὄρων διαβιώσεως τοῦ λαοῦ μὲ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομίας (ἄρθρ. 28) καὶ ἡ προστασία τῶν γεωργικῶν συνεταιρισμῶν (ἄρθρ. 29).

5. Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες — καὶ χρησιμοποιοῦμε ἐδῶ τὸν ὄρον γενικά, χωρὶς νὰ διαφοροποιοῦμε ἀτομικά ἢ κοινωνικά δικαιώματα — μποροῦν νὰ διακριθοῦν εἰς τὰ ἑξῆς εἶδη :

α) Ὑπερ-θετικοῦ ἢ προκρατικοῦ Δικαίου καὶ θετικοῦ ἢ κρατικοῦ Δικαίου. Τόσον οἱ πρῶτες ὅσον καὶ οἱ δευτέρες κατοχυροῦνται εἰς τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον. Ἀλλὰ οἱ ὑπερ-θετικοῦ Δικαίου ὑπάρχουν, καὶ ἰσχύουν, ἀνεξαρτήτως τῆς διατυπώσεώς των εἰς τὸ Σύνταγμα, ἢ ὅποια ἔχει ἀπλῶς δηλωτικὸν χαρακτήρα, ἐνῶ οἱ θετικοῦ δικαίου «καθορίζονται» κατὰ περιεχόμενον ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, γιὰτὶ ἐξαρτῶνται ἀπὸ δεδομένα τῆς ἱστορικῆς πραγματικότητος, πού, ἄμεσα ἢ ἔμμεσα, εἶναι συνδεδεμένα μὲ τὴν δρᾶση τοῦ Κράτους. Π.χ. ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως (ἄρθρ. 16 παρ. 1), τὸ δικαίωμα καὶ τὸ καθήκον τῶν γονέων νὰ διαπαιδαγωγοῦν τὰ τέκνα των (ἄρθρ. 26 παρ. 2), ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος (ἄρθρ. 7), ἀνήκουν εἰς τὶς ὑπερθετικοῦ Δικαίου προκρατικὲς ἀτομικὲς ἐλευθερίες, ἐνῶ π.χ. ἡ παροχὴ παιδείας ἀπὸ τὸ Κράτος (ἄρθρ. 17), ἡ μέριμνα γιὰ τὴν ὑγεία καὶ τὴν κοινωνικὴ ἀσφάλεια τοῦ πληθυσμοῦ (ἄρθρ. 27 παρ. 3) ἀνήκουν εἰς τὶς θετικοῦ κρατικοῦ Δικαίου ἀτομικὲς ἐλευθερίες. Ἡ πρακτικὴ διαφορὰ τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν εἶναι ὅτι οἱ πρῶτες δὲν περιορίζονται διόλου («καθ' ὀλοκληρίαν») ἢ περιορίζονται μόνον ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, ἐνῶ οἱ δευτέρες μποροῦν νὰ περιορισθοῦν καὶ ἀπὸ τὸν νόμον. Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες πού δὲν μποροῦν νὰ περιορισθοῦν καλοῦνται καὶ «ἀθικτες», ὅπως π.χ. ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως.

6. Ἀνθρώπινα δικαιώματα καὶ δικαιώματα πολιτῶν. Τὰ πρῶτα ἀνήκουν εἰς ὅλους τοὺς ἀνθρώπους γενικῶς, τὰ δευτέρα εἰς τοὺς Ἑλληνας πολῖτες. Ὅταν τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον ὀρίζει ρητῶς ὅτι : «πάντες οἱ εὕρισκόμενοι ἐντὸς τῶν ὀρίων τῆς ἑλληνικῆς ἐπικρατείας» (ἄρθρ. 8), ἢ ὅτι : «ἕκαστος ἔχει τὸ δικαίωμα» (ἄρθρ. 9 παρ. 1), ἢ ὅτι : «οὐδεὶς συλλαμβάνεται» (ἄρθρ. 10 παρ. 1), ἢ ἀφίνει νὰ ὑπονοηθῇ ὅτι ἀναφέρεται εἰς ὅλους, ὅπως π.χ. εἰς τὰ ἄρθρα 15 ἢ 16 παρ. 1, τότε πρόκειται περὶ ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων ὅταν ἀντιθέτως

ορίζει ρητῶς «οἱ Ἑλληνες» (ἄρθρ. 7 παρ. 1), ἢ οἱ Ἑλληνες πολῖται» (ἄρθρ. 7 παρ. 4 καὶ 5) ἢ ἀναφέρεται εἰς «ἰδιώτας μὴ στερομένους τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων», τότε ἐκφράζει ἀτομικά δικαιώματα Ἑλλήνων πολιτῶν.

γ) Γνήσιες καὶ μὴ γνήσιες ἀτομικὲς ἐλευθερίες. Οἱ πρῶτες ἀφοροῦν δικαιώματα ἀτόμων μεμονωμένων ἢ ἀτόμων ἐν σχέσει ἢ ἐν συνεργασίᾳ μὲ ἄλλα ἄτομα, οἱ δευτέρες ἀφοροῦν ρυθμίσεις γενικῶς ὀλοκλήρων τομέων τῆς κοινωνικῆς ζωῆς. Π.χ. ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία (ἄρθρ. 10), τὸ ἄσυλον τῆς κατοικίας (ἄρθρ. 13 παρ. 1), ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως (ἄρθρ. 16 παρ. 1), ἀποτελοῦν γνήσιες ἀτομικὲς ἐλευθερίες μεμονωμένων ἀτόμων. Τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι (ἄρθρ. 18) καὶ τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι (ἄρθρ. 19) εἶναι γνήσιες ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἀτόμων «ἐν συνεργασίᾳ» μὲ ἄλλα ἄτομα. Τέλος, ἡ ἐξασφάλις ἀπασχολήσεως (ἄρθρ. 27 παρ. 3), εἶναι μὴ γνήσια ἀτομικὴ ἐλευθερία, δηλαδὴ εἶναι ρυθμίσις γενικὴ πού ἀφορᾷ τὴν οἰκονομικὴ καὶ τὴν κοινωνικὴν ζωή.

δ) Ἀτομικὰ δικαιώματα καὶ κοινωνικὰ δικαιώματα. Τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ἐκφράζουν δικαιώματα ἀμύνης ἢ «ἀντιπολιτεύσεως» (status negativus) κατὰ τοῦ Κράτους. Δηλαδὴ τὸ περιεχόμενον τῶν συνίσταται εἰς τὴν ἀπαίτηση τοῦ ἀτόμου, ὅπως τὸ Κράτος «ἀποφύγῃ οἷαν δὴ ποτε δρᾶσιν» (nec facere) ἢ ἐὰν τὸ Κράτος μὲ τὴν δρᾶση του «προσβάλλει» κατὰ κάποιον τρόπον τὸν προστατευόμενον ἀπὸ τὸ ἀτομικὸν δικαίωμα «τομέα ζωῆς», τότε ἐγγυῶνται εἰς τὸ ἄτομον τὴν δυνατότητα νὰ ἐξαφανίσῃ τὴν προσβολὴν μὲ νόμιμα μέσα. Π.χ. τὸ ἄρθρον 13 πού ἐξασφαλίζει τὸ ἄσυλον τῆς κατοικίας καὶ τιμωρεῖ ἐκείνους πού τὸ παραβιάζουν. Τὰ κοινωνικὰ δικαιώματα συνιστοῦν δικαιώματα πρὸς παροχὴν ἐκ μέρους τοῦ Κράτους. Ἐκφράζουν δηλαδὴ ἓνα status positivus τοῦ ἀτόμου καὶ ὑποδιαιροῦνται σὲ δικαιώματα κοινωνικῆς προστασίας, οἰκονομικά, πολιτιστικά καὶ οἰκογενειακά. Π.χ. τὸ ἄρθρον 17 χορηγεῖ δικαίωμα πρὸς παροχὴν παιδείας καὶ τὸ ἄρθρον 27 παρ. 1 δικαίωμα πρὸς παροχὴν ἀπασχολήσεως.

ε) Δικαιώματα ἐναντι τοῦ Κράτους καὶ δικαιώματα ἐναντι τρίτων. Κατὰ τὴν κρατοῦσαν εἰς τὸ Δυτικὸν Συνταγματικὸν Δίκαιον «κατὰ παράδοσιν ἐρμηνείαν», οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες στρέφονται κατὰ τοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον ὑποχρεώνεται εἴτε νὰ ἀπόσχῃ ἀπὸ δρᾶση, εἴτε νὰ προβῇ σὲ παροχές. Σήμερα ἡ «δεσμευτικὴ δύναμις» («τὸ ὑποχρεωτικὸν») τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ἔχει ἐπεκταθῆ ὥστε νὰ ὑποχρεώνη καὶ τρίτους, δηλαδὴ ἰδιῶτες. Ἡ διδασκαλία κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες στρέ-

φονται καὶ κατὰ τρίτων (Drittwirkung) θεμελιώνεται βασικά εἰς τὶς σκέψεις ὅτι ἡ Ἔννομος Τάξις (Δημόσιον καὶ Ἰδιωτικὸν Δίκαιον) εἶναι ἐνιαία καὶ συνεπῶς δὲν ἐπιτρέπονται βασικὲς διαφοροποιήσεις, καὶ μάλιστα σὲ θέματα εἰς τὰ ὅποια οἱ γενικὲς ρῆτρες τοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου δὲν εἶναι δυνατὸν παρά νὰ ἐρμηνεύονται, κυρίως, βάσει τῶν ἀρχῶν τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν (π.χ. καλὴ πίστις καὶ ἀρχὴ ἰσότητος). Ἐπίσης εἶναι «ἀνεπιτρεπτόν» νὰ ἀπαγορεύεται μία δρᾶσις εἰς τὸ Κράτος ὡς θίγουσα ἀτομικὸν δικαίωμα καὶ νὰ ἐπιτρέπεται ἡ ἴδια δρᾶσις εἰς τοὺς ἰδιώτες. Τέλος, ὅτι οἱ Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες εἶναι γενικὲς ἀρχές τοῦ Δικαίου, πρωταρχικοὶ κανόνες (Primärnormen) καὶ συνεπῶς ἰσχύουν γιὰ ὅλην του τὴν ἔκτασιν. Ἡ ἀρχὴ τῆς ἰσότητος (ἄρθρ. 7) καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκφράσεως στοχασμῶν (ἄρθρ. 14), ὑποβοηθοῦν τὴν ἀποδοχὴν τῆς «ἐναντι τῶν τρίτων ἰσχύος τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν» εἰς τὸ ἰσχυρὸν θετικὸν μας δίκαιον. Ἡ ἐφαρμογὴ τῆς, πάντως, εἰς τὸ Ἐργατικὸν Δίκαιον εἶναι τόσον προφανῆς καὶ τόσον ἀναγκαία, π.χ. ἴση μεταχείρισις ἐργαζομένων, ὥστε νὰ μὴν ἴσχυρῃ νὰ δικαιολογηθῇ «ρεαλιστικὰ» μιὰ στενὴ νομικιστικὴ ἄποψη τοῦ ὑποστηρίζει ὅτι «ἐλλείπει ρητῆς συνταγματικῆς διατάξεως» οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἰσχύουν μόνον ἐναντι τοῦ Κράτους.

στ) Ἀνθρώπινα καθήκοντα καὶ καθήκοντα τῶν πολιτῶν. Τὸ κεφάλαιον Β' τοῦ Συντάγματος ἐπιγράφεται «κοινωνικά καὶ οἰκονομικά δικαίωματα καὶ καθήκοντα» καὶ περιλαμβάνει δύο ρητῶς προσδιοριζόμενα καθήκοντα: τῶν γονέων νὰ ἀνατρέφουν καὶ νὰ διαπαιδαγωγοῦν τὰ τέκνα τῶν (ἄρθρ. 25 παρ. 2) καὶ τὴν «ἐπίταξιν προσωπικῶν ὑπηρεσιῶν» (ἄρθρ. 27 παρ. 2). Ἐκτὸς τῶν δύο αὐτῶν καθηκόντων τὸ Σύνταγμα ἀναγράφει καὶ ἄλλα δύο καθήκοντα εἰς τὸ ἄρθρον 7 παρ. 1: «οἱ Ἕλληνες πολῖται συνεισφέρουν ἀδιακρίτως εἰς τὰ δημόσια βάρη ἀναλόγως τῶν δυνάμεών των» καὶ παρ. 7 «πᾶς Ἕλλην δυνάμενος νὰ φέρῃ ὅπλα, ὑποχρεοῦται νὰ συντελῇ εἰς τὴν ἄμυναν τῆς πατρίδος κατὰ τοὺς ὁρισμοὺς τῶν νόμων» καὶ ἕνα εἰς τὸ ἄρθρον 16 παρ. 4 — γενικώτερου περιεχομένου —: «οὐδεὶς δύναται ἕνεκα τῶν θρησκευτικῶν αὐτοῦ πεποιθήσεων νὰ ἀπαλλαγῇ τῆς ἐκπληρώσεως τῶν πρὸς τὸ Κράτος καθηκόντων του...».

Ἡ ἔννοια τοῦ καθήκοντος προϋποθέτει κατὰ βάσιν τὴν ὑπαρξὴν σχέσεως μετὰ τὸ Κράτος καὶ συνεπῶς τὴν ἰδιότητα τοῦ πολίτου. Τὰ καθήκοντα τοῦ ἄρθρου 7 καὶ 16 παρ. 4 ἀνήκουν σ' αὐτὴ τὴν κατηγορίαν καὶ ἀφοροῦν ἀποκλειστικῶς τοὺς Ἕλληνας πολῖτες. Ἐν τούτοις, τὸ καθήκον τῶν γονέων γιὰ ἀνατροφή τῶν παιδιῶν τῶν (ἄρθρ. 16 παρ. 1) εἶναι ἀνθρώπινον καὶ μάλιστα ὑπερκρατικόν. Κατόπιν τούτου δικαιολο-

γείται, νομίζω, ἢ ἀντίστοιχη μὲ τὰ δικαιώματα διάκρισις τῶν καθηκόντων εἰς ἀνθρώπινα καὶ εἰς καθήκοντα τοῦ πολίτου.

ζ) Δικαιώματα συνεργασίας (Mitwirkungsrechte) ἢ συμμετοχῆς (Rights for participation) καὶ δικαιώματα κοινωνίας (Teilhabe Rechte). Τὰ πρῶτα παρέχουν δυνατότητες ἐπενεργείας στὴ διαμόρφωση τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς, πολιτιστικῆς καὶ πολιτικῆς ζωῆς, μὲ θετικὲς ἢ ἀρνητικὲς πράξεις τοῦ ἀτόμου, ὅπως π.χ. μὲ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκφράσεως τῶν στοχασμῶν του (ἄρθρ. 14 παρ. 2) ἢ τῆς μὴ ἐκφράσεως, ἢ μὲ τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι ἢ τοῦ μὴ συνεταιρίζεσθαι (ἄρθ. 19 παρ. 1). Τὰ δεύτερα παρέχουν δυνατότητα κοινωνίας (μετοχῆς) εἰς τὶς κρατικὰς παροχὰς καὶ δικαίωμα ἀπολαύσεως τῶν παρεχομένων ἀξιών, ὅπως π.χ. τῆς παιδείας (ἄρθρ. 17 παρ. 1) ἢ τῆς κοινωνικῆς ἀσφαλείας (ἄρθρ. 27 παρ. 3).

η) Ἀτομικὲς ἐλευθερίες καὶ πολιτικὰ δικαιώματα. Ἐνας στενὰ νομικιστικὸς ὀρισμὸς τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν (= ἀτομικὰ δικαιώματα, κοινωνικὰ καὶ οἰκονομικὰ δικαιώματα καὶ καθήκοντα) τὶς προσδιορίζει «σάν ἐκεῖνα τὰ δικαιώματα τὰ ὅποια τὸ ἰσχύον δίκαιον χαρακτηρίζει ὡς ἀτομικὲς ἐλευθερίες» (Κ. Hesse), δηλαδή, εἰδικώτερα, δέχεται σάν ἀτομικὲς ἐλευθερίες ὅσες περιλαμβάνονται εἰς τὸν «κατάλογον» τῶν ἄρθρων 8-29 τοῦ Συντάγματος. Ὁ ὀρισμὸς ὅμως αὐτὸς δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν πραγματικότητα, γιατί, ὅπως εἶδαμε, ὑπάρχουν ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἔξω τοῦ καταλόγου καὶ χωρὶς ρητὸ χαρακτηρισμό. Ἐπίσης καὶ ὁ ὀρισμὸς ὅτι ἀποτελοῦν δικαιώματα τοῦ προσδιορίζουν τὴν βασικὴ νομικὴ ὑπόστασις τοῦ ἀτόμου ὅπως εἶναι συνταγματικὰ κατωχυρωμένα καὶ ὅπως πραγματοποιεῖται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Πολιτεύματος, μολονότι πληρέστερος, μπορεῖ, ἐκ πρώτης ὄψεως, νὰ ὀδηγήσῃ σὲ σύγκριση μεταξὺ τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων. Τὰ τελευταῖα εἶναι δικαιώματα συμμετοχῆς εἰς τὴν διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς βουλῆσεως τοῦ Κράτους, τοῦ πραγματοποιεῖται εἴτε μὲ τὴν ἐκλογή τῶν βουλευτῶν (ἄρθρ. 56 ἐπ.) καὶ τῶν δημοτικῶν καὶ κοινοτικῶν ἀρχῶν (ἄρθρ. 121 παρ. 2), εἴτε μὲ τὴν ἴδρυση πολιτικῶν κομμμάτων (ἄρθρ. 58 παρ. 1), εἴτε μὲ συμμετοχὴ εἰς «πάσας τὰς δημοσίας λειτουργίας» (ἄρθρ. 7 παρ. 4), εἴτε ἀκόμα μὲ τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίας (π.χ. ἐλευθερία τύπου ἄρθρ. 14 παρ. 2, ἢ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι ἄρθρ. 18). Εἰς τὴν τελευταία αὕτη περίπτωση πολιτικὰ δικαιώματα καὶ ἀτομικὲς ἐλευθερίες «ταυτίζονται» νομικῶς, ὥστε νὰ ὑποστηρίζεται βασίμως ὅτι ὀρισμένα πολιτικὰ δικαιώματα ἔχουν ἀναχθῆ σὲ ἀτομικὲς ἐλευθερίες.

7. Ἡ νομικὴ θεωρία τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ὅπως ἔχει

διαμορφωθῆ μετὰ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ὅπως μπορεῖ νὰ ἐφαρμοσθῆ εἰς τὶς ἀτομικὲς ἐλευθερίες πού κατοχυρώνει τὸ Σύνταγμα, δύναται νὰ συνοψισθῆ εἰς τὶς παρακάτω προτάσεις, πού ὄχι μόνον συμπληρώνουν, ἀλλὰ καὶ τροποποιοῦν τὴν διδασκαλία τοῦ 19ου αἰῶνος (βλ. παρ. 23, 3, α).

α) Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἔχουν ἓνα διπλὸ νομικὸ χαρακτήρα. Εἶναι ἀφ' ἑνὸς ὑποκειμενικὰ δικαιώματα τοῦ ἀτόμου καὶ ἀφ' ἑτέρου ἀντικειμενικὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς νομικῆς τάξεως τῆς Κοινότητος. Ὡς ὑποκειμενικὰ δικαιώματα «προσδιορίζουν», «περιορίζουν» καὶ «ἐξασφαλίζουν» τὸ νομικὸν καθεστῶς (status) καθενός, ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς πολίτου, εἰς τὰ θεμελιώδη γνωρίσματά του. Μὲ αὐτὰ τὸ ἄτομον δικαιούται νὰ ἀπαιτήσῃ ἀποχὴν τοῦ Κράτους, ἀλλὰ ταυτοχρόνως καὶ τὴν δυνατότητα τῆς πραγματοποιήσεως τοῦ περιεχομένου των. Τὸ ἄσυλον τῆς κατοικίας (ἄρθρ. 13), ἡ ἔκφρασις τῶν στοχασμῶν (ἄρθρ. 14), τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι (ἄρθρ. 18), ὅπως τὰ καθορίζουν τὸ Σύνταγμα καὶ οἱ νόμοι προσδιορίζουν, περιορίζουν καὶ ἐξασφαλίζουν τὸ νομικὸν καθεστῶς τῶν ἀτόμων εἰς τοὺς βασικοὺς αὐτοὺς τομεῖς τῆς ὑπάρξεώς του καὶ θέτουν ταυτοχρόνως καὶ τὰ ὅρια τῆς κρατικῆς ἐπεμβάσεως. Τόσον τὰ δικαιώματα αὐτά, ὅσον καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἐλευθέρας ἀναπτύξεως τῆς προσωπικότητος (ἄρθρ. 9), πού ἀποτελεῖ ἓνα ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ παραδείγματα, ἀποδεικνύουν ὅτι μόνον μὲ τὴν πραγματοποίησίν των εἰς τὴν καθημερινὴ ζωὴ μπορεῖ νὰ ὑλοποιηθῆ τὸ θετικὸν περιεχόμενον τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν, ὡς ἐκδήλωσις τῆς θελήσεως τῶν ἀτόμων νὰ διαμορφώσουν «ἐλευθέρως καὶ ὑπευθύνως τὴν ζωὴν των καὶ νὰ συμμετέχουν εἰς τὶς ὑποθέσεις τῆς Κοινότητος» (Κ. Hesse). Ὡς τὰ βασικὰ στοιχεῖα τῆς νομικῆς τάξεως τῆς Κοινότητος, οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἐντάσσουν τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἀντικειμενικὴ Συνταγματικὴ Τάξιν τῆς Δημοκρατίας, τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας καὶ τοῦ Κράτους Δικαίου πού διακηρύσσει τὸ Σύνταγμα.

β) Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἰσχύουν ἀμέσως ἐκ τοῦ Συντάγματος ἢ διαμορφώνονται καὶ συγκριτικοποιοῦνται ἀπὸ τὸν κοινὸ νομοθέτη. Παράδειγμα τῆς πρώτης περιπτώσεως ἀποτελεῖ τὸ ἄρθρον 10 παρ. 2, «ὁ ἐπ' αὐτοφῶρῳ ἢ δι' ἐντάλματος συλληφθεὶς προσάγεται εἰς τὸν ἀρμόδιον ἀνακριτὴν τὸ βραδύτερον ἐντὸς εἴκοσι τεσσάρων ὡρῶν ἀπὸ τῆς συλλήψεως...» ἢ τὸ ἄρθρ. 19 παρ. 6, «ἡ συμμετοχὴ τῶν ὑπαλλήλων... εἰς ἀπεργίαν θεωρεῖται αὐτοδικαίως ὡς δήλωσις παραιτήσεως».

Ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ συγκριτικοποίησις τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν γίνεται εἴτε μὲ εἰδικὴ ἐξουσιοδότηση τοῦ Συν-

τάγματος, π.χ. με τούς ειδικούς νόμους τῶν ἄρθρων 7 παρ. 4, 21 παρ. 5 καὶ 7, 27 παρ. 2, εἴτε με γενικὴ ἐξουσιοδότηση, π.χ. με νόμους τῶν ἄρθρων 4 παρ. 2, 5, 7 παρ. 6, 9 παρ. 2, εἴτε με νόμους ποὺ τίθενται χωρὶς νὰ ὑπάρχη ἐξουσιοδότησις, ἀλλὰ ποὺ «ἐπιβάλλονται» ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων, ὅπως π.χ. τῶν ἄρθρων 26 καὶ 28.

γ) Διαφορετικὴ ἀπὸ τὴν ἄμεσον ἰσχὺ ἢ τὴν διαμόρφωση καὶ συγκριτικοποίηση με νόμους, εἶναι ἡ διάκρισις τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν σὲ προγραμματικῶ καὶ νομικῶ περιεχομένου. Οἱ πρῶτες θέτουν σκοποὺς καὶ ἐπιδόξεις, προγράμματα δράσεως γιὰ τὸν Νομοθέτη. Οἱ δευτέρες ἀποτελοῦν νομικοὺς κανόνες δεσμευτικοὺς (ἀδιαφόρως ἂν ἰσχύουν ἀμέσως ἢ ἔχουν ἀνάγκην διαμορφώσεως καὶ συγκριτικοποίησεως). Π.χ. ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 28: «τὸ Κράτος μεριμνᾷ διὰ τὴν δημιουργίαν προϋποθέσεων καὶ κινήτρων πρὸς ἀνάπτυξιν ἐπὶ ἐθνικῆς καὶ περιφερειακῆς κλίμακος τῆς οἰκονομίας, ὥστε δι' αὐτῆς νὰ παρέχεται εὐχέρεια σταθερᾶς βελτιώσεως τῶν ὄρων διαβιώσεως τοῦ λαοῦ» εἶναι προγραμματικὴ, ἐνῶ ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 22 παρ. 1: «δὲν ἐπιτρέπεται ἡ μεταβολὴ τοῦ περιεχομένου ἢ τῶν ὄρων διαθήκης, κωδικέλλου ἢ δωρεᾶς κατὰ τὰς διατάξεις αὐτῆς ὑπὲρ τοῦ Δημοσίου ἢ ὑπὲρ κοινωφελοῦς σκοποῦ» ἀποτελεῖ ἕνα δεσμευτικὸν κανόνα τοῦ ἰσχύοντος δικαίου. Ὅταν οἱ προγραμματικὲς διατάξεις πραγματοποιηθοῦν, π.χ. με νόμους, τότε ἀποκτοῦν καὶ αὐτὲς «δεσμευτικὸν περιεχόμενον», ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι οἱ νόμοι ποὺ τίς πραγματοποιοῦν δὲν μποροῦν νὰ καταργηθοῦν ἢ νὰ τροποποιηθοῦν κατὰ τρόπον ποὺ ἀντιστρατεύεται στὸ περιεχόμενον τῆς προγραμματικῆς διατάξεως.

δ) Οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες περιλαμβάνουν τόσον δικαιώματα, στὴν στενὴν τοῦ ὄρου ἔννοια, ὅσον καὶ ἐγγυήσεις θεσμῶν Ἰδιωτικοῦ ἢ Δημοσίου Δικαίου. Οἱ ἐγγυήσεις θεσμῶν Ἰδιωτικοῦ Δικαίου (Institutsgarantien — M. Wolff) προστατεύουν, με συνταγματικὴ κατοχύρωση, τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὸ βασικὸν περιεχόμενον ἐνὸς θεσμοῦ Ἰδιωτικοῦ Δικαίου. Οἱ ἐγγυήσεις θεσμῶν Δημοσίου Δικαίου (institutionellen Garantien — C. Schmitt) ἐγγυῶνται τὴν ὑπαρξὴ καὶ τὴν «φυσικὴ» λειτουργία ἐνὸς θεσμοῦ Δημοσίου Δικαίου με τὴν ἔνταξή του εἰς τὸ Σύνταγμα. Π.χ. τὸ ἄρθρον 21 παρ. 1 προστατεύει γενικὰ τὸν θεσμόν Ἰδιωτικοῦ Δικαίου «ἰδιοκτησίαν», ἐνῶ τὸ ἄρθρον 26 παρ. 1 ἐγγυᾶται, βασικά, τὸν, ἐπίσης Ἰδιωτικοῦ Δικαίου, θεσμόν τοῦ «γάμου», χωρὶς νὰ ὑπεισέρχωνται εἰς τίς καθ' ἕκαστα λεπτομέρειες ἢ ρυθμίσεις, τίς ὁποῖες ἀφίνου εἰς τὸν κοινὸν νομοθέτη. Τὸ ἄρθρον 17 παρ. 1 π.χ. ἐγγυᾶται τὴν αὐτοδιοίκησιν τῶν Ἀνωτάτων Ἐκπαιδευτικῶν Ἰδρυμάτων, ἐνῶ τὸ ἄρθρον 121 τὴν

τοπική αυτοδιοίκηση, δηλαδή θεσμούς Δημοσίου Δικαίου, στην γενική διαμόρφωση και λειτουργία των.

Οί διατάξεις τῶν ἄρθρων 4 (ἐθνική σημαία) καὶ 6 (ἐπίσημος γλῶσσα) δὲν περιλαμβάνουν ἐγγυήσεις θεσμῶν δικαίου, ἀλλὰ διαπιστώνουν ἕνα ὑφιστάμενον πραγματικὸν καθεστῶς μὲ κυρία νομικὴ συνέπειαν τὴν ἀπαγόρευση τῆς μεταβολῆς του.

ε) Ἀτομικὲς ἐλευθερίες μπορεῖ νὰ ἔχουν φυσικὰ πρόσωπα, ἐνώσεις φυσικῶν προσώπων καὶ νομικὰ πρόσωπα. Ἡ ἀνάπτυξις τῆς προσωπικότητος (ἄρθρ. 9), ἡ προσωπικὴ ἐλευθερία (ἄρθρ. 10), ἡ ἀπαγόρευσις βασάνων, γενικῆς δημεύσεως, θανατικῆς ποινῆς ἐπὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων, πολιτικοῦ θανάτου (ἄρθρ. 11 παρ. 2), ἡ ἐλευθερία τῆς θρησκευτικῆς συνειδήσεως (ἄρθρ. 16 παρ. 1), ἡ μὴ ἀπαλλαγὴ ἐκπληρώσεως καθηκόντων πρὸς τὸ Κράτος λόγῳ θρησκευτικῶν πεποιθήσεων (ἄρθρ. 16 παρ. 5) καὶ ἡ προστασία τοῦ γάμου (ἄρθρ. 26 παρ. 1), μεταξὺ ἄλλων, εἶναι δικαιώματα ποὺ «προσῆκουν» σὲ φυσικὰ πρόσωπα. Ἡ ἐλευθερία «πάσης γνωστῆς θρησκείας» (ἄρθρ. 16 παρ. 2), τὸ δικαίωμα τῶν γονέων νὰ ἀνατρέφουν τὰ τέκνα των (ἄρθρ. 26 παρ. 2), ἡ προστασία τῆς οἰκογενείας (ἄρθρ. 26 παρ. 1 καὶ 3) ἀποτελοῦν ἀτομικὲς ἐλευθερίες ποὺ δικαιοῦνται καὶ ἐνώσεις φυσικῶν προσώπων, ποὺ μπορεῖ καὶ νὰ μὴν ἔχουν νομικὴ προσωπικότητα. Ἡ ἰσότης ἀπέναντι τοῦ νόμου (ἄρθρ. 7 παρ. 1), τὸ ἄσυλον τῆς κατοικίας (ἄρθρ. 13), τὸ δικαίωμα τοῦ συνέρχεσθαι (ἄρθρ. 18), τὸ δικαίωμα τοῦ συνεταιρίζεσθαι (ἄρθρ. 19), τὸ δικαίωμα τῆς ἀναφορᾶς (ἄρθρ. 20), τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας (ἄρθρ. 21) κλπ. προσῆκουν καὶ εἰς νομικὰ πρόσωπα. Ρητῶς εἰς «νομικὰ πρόσωπα», ἐπιτρέπεται ἡ ἴδρυσις ἐκπαιδευτηρίων (ἄρθρ. 17 παρ. 4). Σὲ περίπτωσιν ἀμφιβολίας γιὰ τὴν ἔκτασιν τῆς ἰσχύος μιᾶς ἀτομικῆς ἐλευθερίας, ὅπως π.χ. γιὰ τὸ δικαίωμα τῆς ἐκφράσεως στοχασμῶν (ἄρθρ. 14 παρ. 1), θὰ πρέπει νὰ δεχθούμε ὅτι τὸ τεκμήριον εἶναι ὑπὲρ τῆς ἐπεκτάσεώς του καὶ εἰς ἐνώσεις προσώπων καὶ εἰς νομικὰ πρόσωπα.

στ) Ἡ ἄσκησις τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν ὑπόκειται σὲ περιορισμοὺς οἱ ὅποιοι τίθενται :

i. Ρητῶς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα. Π.χ. κατὰ τὸ ἄρθρον 16 παρ. 4 «Ἡ ἄσκησις τῶν θρησκευτικῶν καθηκόντων εἶναι ἐλευθέρη, δὲν ἐπιτρέπεται ὅμως κατ' ἀρχὴν προσβολὴ τῆς δημοσίας τάξεως ἢ τῶν χρηστῶν ἠθῶν ἢ τῶν ἐθνικῶν συμβόλων» ἢ κατὰ τὸ ἄρθρον 19 παρ. 2 «πᾶσα ἔνωσις προσώπων, τῆς ὁποίας ὁ σκοπὸς στρέφεται κατὰ τῆς ἐδαφικῆς ἀκεραιότητος τοῦ Κράτους, ἢ τοῦ Πολιτεύματος ἢ τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος, ἢ τῆς ἀσφαλείας τοῦ Κράτους ἢ τῶν πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν τῶν πολιτῶν ἀπαγορεύεται».

ii. Ἀπὸ τίς «φυσικὲς» προϋποθέσεις ποὺ συνδέον-

ται με την άσκηση κάθε ατομικής ελευθερίας (immanente Schranken), όπως π.χ. ο σεβασμός των «δικαιωμάτων των άλλων» ή των συμφερόντων του κοινωνικού συνόλου, ή τήρησις του Συντάγματος, του ήθικου Νόμου, των χρηστών ήθων κλπ. Οί «φυσικές προϋποθέσεις» που περιορίζουν τις ατομικές ελευθερίες προέρχονται από όλην την διάρθρωση του Συντάγματος και είναι, κάθε φορά, θέμα έρμηνείας να διαπιστωθούν και να διατυπωθούν.

α) Από τους κατ' εξουσιοδότησιν του Συντάγματος νόμους ή από νόμους γενικά. Π.χ. κατά το άρθρον 18 παρ. 1 : «Οί Έλληνες έχουν το δικαίωμα όπως συνέρχονται ήσυχως και άόπλως ως νόμος όρίζει», ή κατά το άρθρον 19 παρ. 9 : «Διά νόμου επιτρέπεται ή απαλλοτριώσις κατά ζώνας υπέρ του Δημοσίου...». Η επιφύλαξις του νόμου (δηλαδή ή δυνατότης περιορισμού της ατομικής ελευθερίας με νόμον) πρέπει να έρμηνευθ ή ότι αναφέρεται εις ουσιαστικόν νόμον, δηλαδή κανόνα που μπορεί να τεθ ή και «κατ' εξουσιοδότησιν τυπικού νόμου».

β) Όλοι οί περιορισμοί, πάντως, που τίθενται εις τις ατομικές ελευθερίες δέν επιτρέπεται να θίξουν τον πυρήνα ή το ουσιαστικόν περιεχόμενον (Wesensgehalt) της ατομικής ελευθερίας, εις τρόπον ώστε ή να την εξαφανίσουν ή να την καταστήσουν άνενεργόν. Υπερβολικοί περιορισμοί που προσβάλλουν την «ουσία», δηλαδή την «άξία», που προστατεύει το δικαίωμα είναι αντισυνταγματικοί και άπαγορεύονται.

γ) Για ώρισμένες κατηγορίες προσώπων που βρίσκονται είτε σε ελευθερία, είτε σε υποχρεωτική «ειδική εξουσιαστική σχέση» προς το Κράτος, συγχωρούνται και άλλοι «πρόσθετοι», ειδικοί περιορισμοί των ατομικών ελευθεριών, δηλαδή περιορισμοί και πέραν εκείνων που ισχύουν για όλους τους «άνθρώπους» και τους «πολίτες». Ειδικές εξουσιαστικές σχέσεις προς το Κράτος έχουν οί δημόσιοι υπάλληλοι, οί στρατιωτικοί, οί φοιτούντες εις δημόσια εκπαιδευτήρια, οί φυλακισμένοι. Έτσι π.χ. εις τους δημοσίους υπαλλήλους περιορίζεται ή ελευθερία έκφράσεως των στοχασμών των (άρθρ. 14 παρ. 1), λόγω του καθήκοντος έχεμυθίας που προκύπτει από την υπαλληλική σχέση. Επίσης εις τους φυλακισμένους περιορίζεται το δικαίωμα του συνέρχεσθαι (άρθρ. 18), έστω και έν κλειστῷ χώρῳ, λόγω της ειδικής καταστάσεως (έκτισις ποινής) εις την όποιαν εύρίσκονται. Το ποιές ατομικές ελευθερίες μπορεί να περιορισθουν λόγω των ειδικών εξουσιαστικών σχέσεων άποτελεεί επίσης θέμα έρμηνείας, ή όποία όμως δέν μπορεί να φθάση εις το σημείον ώστε να θιγουν π.χ. ή ελευθέρα ανάπτυξις της προσωπικότητας

(άρθρ. 9 παρ. 1) ή ή έλευθερία τής θρησκευτικής συνειδήσεως (άρθρ. 16 παρ. 1), πού δέν είναι δυνατόν νά περιορισθοῦν.

iii. Οί άτομικές έλευθερίες δεσμεύουν τόσον τήν Νομοθετική ὅσον καί τήν Ἐκτελεστική καί τήν Δικαστική Λειτουργία. Τό είδος καί ή έκτασις τής δεσμεύσεως εξαρτᾶται, κάθε φορά, ἀπό τίς ειδικότερες συνταγματικές καί νομοθετικές διατάξεις πού ισχύουν ιδιαιτέρως γιά τήν κάθε μιᾶ άτομική έλευθερία.

iv. Τό άρθρον 24 τοῦ Συντάγματος ὀρίζει ὅτι ὠρισμένα δικαιώματα ἀποδυναμοῦνται, λόγῳ καταχρήσεως. Κατά τήν παρ. 2 : «ὅστις καταχρᾶται τοῦ ἀσύλου τής κατοικίας, τής έλευθερίας έκφράσεως τῶν στοχασμῶν, ἰδίᾳ διά τοῦ τύπου, τοῦ ἀπορρήτου τής ἀνταποκρίσεως, τής έλευθερίας τής συναθροίσεως, τής έλευθερίας ἰδρύσεως συνεταιρισμῶν ή ένώσεων προσώπων καί τοῦ δικαιώματος τής ἰδιοκτησίας διά ν' ἀγωνισθῆ έναντίον τοῦ κρατοῦντος πολιτεύματος ή τῶν άτομικῶν έλευθεριῶν ή ν' ἀπειλήση τήν έθνικήν ἀνεξαρτησίαν καί έδαφικήν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους, στερεΐται τῶν δικαιωμάτων τούτων ή πάντων τῶν διά τοῦ Συντάγματος κατοχυρουμένων». Ἡ ἀπαρίθμησις εἶναι περιοριστική καί ή διαπίστωσις τής καταχρήσεως ὡς καί τό «είδος» τής στέρησεως τῶν άτομικῶν δικαιωμάτων πού θά ἐπιβληθῆ ἀπαγγέλλεται μέ ἀπόφαση τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

v. Ἐπίσης κατά τό άρθρον 25 παρ. 1 : «ὁ Βασιλεὺς δύναται, μετά πρότασιν τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, έν περιπτώσει πολέμου, ἐπιστρατεύσεως ένεκεν έξωτερικῶν κινδύνων ή σοβαρᾶς διαταραχῆς ή έκδήλου ἀπειλῆς κατά τής δημοσίας τάξεως καί ἀσφαλείας τοῦ Κράτους έξ έσωτερικῶν κινδύνων, νά ἀναστείλῃ διά Βασιλικοῦ Διατάγματος, εἰς ὅλην τήν Ἐπικράτειαν ή τμήμα αὐτῆς, τήν ἰσχὺν τῶν άρθρων 10, 12, 13, 14, 15, 18, 19, 111 καί 112 τοῦ Συντάγματος ή τινῶν τούτων ή νά θέσῃ εἰς ἐφαρμογήν τόν έκάστοτε ισχύοντα νόμον "περὶ καταστάσεως πολιορκίας" καί νά συστήσῃ ἐξαιρετικά δικαστήρια». Οί ἀναφερόμενες ἐδῶ άτομικές έλευθερίες δέν ἀποδυναμοῦνται καί δέν ἀφαιροῦνται ἀπό τοὺς δικαιουμένους (στέρησις), ἀλλά ἀναστέλλονται καί μάλιστα προσωρινῶς. Οί πολλές διαδικαστικές ἐγγυήσεις πού ἀπαιτοῦνται γιά τήν θέσῃ ή τήν διατήρησῃ ή τήν ἄρσῃ τής ἰσχύος τοῦ Βασιλικοῦ Διατάγματος μέ τό ὅποῖον τίθεται εἰς ἐφαρμογήν ὁ Στρατιωτικὸς Νόμος (άρθρ. 25 παρ. 2 καί 3), δικαιολογοῦνται ἀπό τήν σοβαρότητα πού δίνει τό Σύνταγμα εἰς τήν προστασία τῶν άτομικῶν έλευθεριῶν.

vi. Παραίτησις ἀπό τίς ἀτομικές έλευθερίες δέν ἐπιτρέπεται. Μπορεῖ κανεὶς νά μήν κάνῃ χρήση ὠρισμένων «μέσων ἀμύνης» πού τοῦ παρέχουν οί άτομικές έλευθερίες, ἐφ' ὅσον εξαρτᾶται ἀπ' αὐτόν ή μπορεῖ νά μήν ἀξιώσῃ τήν ἐφαρμογή τῶν σέ περιπτώσεις πού τόν ἀφοροῦν,

ἀλλ' αὐτὸ οὔτε εἶναι οὔτε δύναται νὰ θεωρηθῆ ὡς παραίτησις. Ἐπίσης καὶ μεταβίβασις ἀτομικῆς ἐλευθερίας, π.χ. ἀπὸ τὸ ἄτομον εἰς ἓνα νομικὸν πρόσωπον πού τὸ ἐκπροσωπεῖ, δὲν νοεῖται. Τὸ ὅτι ἀπαγορεύεται παραίτησις καὶ μεταβίβασις τοῦ ἀτομικοῦ δικαιώματος, συντελεῖ στὴν ἐπιπρόσθετη κατοχύρωσίν των.

8. Οἱ ἀτομικῆς ἐλευθερίες προσδίδουν ἓναν ἰδιαίτερο φιλελεύθερο χαρακτήρα εἰς ὁλόκληρον τὸ Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον νοεῖται ὅτι ὑπάρχει καὶ «ἐδραιοῦται...» «ἐν ἐλευθερίᾳ» (Προοίμιον). Ὁ χαρακτήρ αὐτὸς πρέπει νὰ διαποτίζῃ τὴν ἄσκηση κάθε κρατικῆς λειτουργίας καὶ νὰ ἐκδηλώνεται καὶ θετικὰ εἰς τὶς πράξεις τῆς Νομοθετικῆς, Ἐκτελεστικῆς καὶ Δικαστικῆς Ἐξουσίας. Τέλος, καὶ ὁ σχηματισμὸς τῆς πολιτικῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ πρέπει καὶ αὐτὸς νὰ πραγματοποιηθῆ «ἐν ἐλευθερίᾳ» (π.χ. ἐλεύθερες ἐκλογές, ἴδρυσις πολιτικῶν κομμάτων ἐλευθέρως, ἄρθρ. 58 παρ. 1). Ἐὰν οἱ ἀτομικῆς ἐλευθερίες ἀποτελοῦν στὸ σύνολόν των ἓνα «σύστημα ἀξιών» (Wertsystem — G. Düring), τότε ἡ ἐλευθερία πρέπει νὰ εἶναι ἡ «πρωταξία» καὶ τὸ «κέντρον» τοῦ συστήματος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΠΕΜΠΤΟΝ

Η ΚΡΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ

§ 25. Θεμελιώδεις θεσμοὶ τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως

1. Ἐκτὸς ἀπὸ τὶς βασικὰς ἀρχὰς ποὺ ἀποτελοῦν, καθὼς εἶδαμε, τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος, ἡ ὄντολογικὴ του ἔννοια, ποὺ προσπαθεῖ νὰ ἐκφράσῃ τὴν συνταγματικὴν πραγματικότητα (σελ. 46) περιλαμβάνει κι' ὠρισμένους θεμελιώδεις θεσμοὺς, ἀναγκαίους κι' ἀπαραίτητους γιὰ τὴν ὕπαρξιν τῆς κρατικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς.

Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἔχουν διαμορφωθῆ ἱστορικὰ στὴν πολιτειακὴ τάξιν ἐνὸς Λαοῦ καὶ ἔχουν «καθιερωθῆ» μὲ τὴν συνεχῆ ἐπανάληψίν τους στὰ Συνταγματικὰ κλπ. νομοθετικὰ Κεῖμενα. Τοὺς θεμελιώδεις θεσμοὺς μποροῦμε νὰ τοὺς διακρίνωμε σὲ θεσμοὺς ὀργανώσεως, ποὺ ἀναφέρονται στὸ γενικὸ σχῆμα τῆς διαρθρώσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ σὲ θεσμοὺς κοινωνικῆς τάξεως, ποὺ μορφοποιοῦν τὶς βάσεις τῆς ἰδιωτικῆς (π.χ. ἰδιοκτησία, γάμος, κληρονομικὸν δικαίωμα) καὶ τῆς δημοσίας (π.χ. Ἐκκλησία, Αὐτοδιοικήσεις) ζωῆς τῶν προσώπων μέσα στὸ Κράτος. Οἱ θεσμοὶ κοινωνικῆς τάξεως, Ἰδιωτικοῦ καὶ Δημοσίου Δικαίου, ἀνάγονται, ὅπως σημειώσαμε ἤδη, ἀπὸ ἀπόψεως περιεχομένου στὶς ἀτομικὰς ἐλευθερίας καὶ προστατεύονται μὲ τὰ σύγχρονα Συνταγματικὰ Κεῖμενα.

2. Ἡ «ὑπαρξίς» τῶν θεσμῶν αὐτῶν καὶ ἡ «κατὰ βίαςιν» ἐξασφάλισίς των ἀποτελεῖ οὐσιώδεις καὶ ἀναγκαῖο μέρος τοῦ Ἑλληνικοῦ Συντάγματος. Τὸ ὅτι διατυποῦνται στὸ χθεσινόν, σημερινόν ἢ αὐριανόν Συνταγματικόν Κεῖμενον, δὲν ἔχει καμμία ἰδιαίτηρη νομικὴ σημασία, ἐφ' ὅσον εἶναι ἀποδεκτοὶ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴν «πολιτειακὴν» (συνταγματικὴν) καὶ κοινωνικὴν συνείδησιν. Οἱ θεσμοὶ αὐτοὶ ἰσχύουν καὶ θὰ ἰσχύουν σάν Σύνταγμα καὶ κάθε «καθολικὴ» κατάργησίς τους (σάν θεσμῶν) εἶναι καὶ πρέπει νὰ κρίνεται ἀντισυνταγματικὴ. Θὰ μποροῦσε νὰ τοὺς χαρακτηρίσῃ κανεὶς σάν τὰ σταθερὰ στοιχεῖα τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου, δηλαδὴ σάν τὰ «πολιτειακὰ στοιχεῖα τ' ἀντιστοιχοῦντα πρὸς σταθερὰ ἱστορικὰ δεδομένα» (Θεμ. Τσάτσος).

3. α) Θεμελιώδεις θεσμοὶ τῆς κρατικῆς ὀργανώ-

σεως καλούνται οί θεσμοί που διαμορφώνουν τὸ γενικό σχῆμα τῆς διαρθρώσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ προσδιορίζουν τὸν συστηματικό τρόπον τῆς ἀσκήσεως τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν. Στὸν ὅρισμόν αὐτὸ ἔχομε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς :

i. Πρόκειται γιὰ τὸ γενικό σχῆμα τῆς διαρθρώσεως καὶ διαμορφώσεως τῆς κρατικῆς ἐξουσίας καὶ ὄχι γιὰ τὶς λεπτομερειακῆς ἐκδηλώσεις της, π.χ. ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν.

ii. Κύριο γνώρισμα τῶν θεμελιωδῶν θεσμῶν τῆς κρατικῆς ὀργανώσεως εἶναι ἡ προσπάθειά των νὰ ὀργανώσουν, σύμφωνα με ὀρισμένες ἀρχές (σχῆμα - σχέδιον), τὸ Κράτος καὶ νὰ προσδιορίσουν τὸ σύστημα τῶν ὀργάνων του, π.χ. Νομοθετικὴ - Ἐκτελεστικὴ - Δικαστικὴ Λειτουργία.

iii. Τέλος, ἀπὸ τοὺς θεσμοὺς ὀργανώσεως, θὰ καθορισθῆ καὶ ὁ τρόπος τῆς «λειτουργίας» τοῦ Κράτους, δηλαδὴ ἡ βασικὴ μέθοδος καὶ τὸ «σχῆμα», σύμφωνα με τὰ ὁποῖα θὰ πραγματοποιηταὶ ἡ ἀσκηση τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν.

β) Τὸ πολίτευμά μας βυσιζεται κυρίως σὲ δύο θεμελιώδεις θεσμοὺς : τὴν διάκριση τῶν ἐξουσιῶν καὶ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα. Στὴ μελέτη μας, ὅμως, θὰ περιλάβωμε καὶ τὸν κοινοβουλευτισμό, γιατί ἡ συνταγματικὴ ἐξέλιξις τῶν τελευταίων 100 περίπου ἐτῶν τὸν ἀνήγαγε στὴν περιοπὴ τοῦ τρίτου θεμελιώδους θεσμοῦ τοῦ Συντάγματος μας.

§ 26. Ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν ὡς συνταγματικὴ ἀρχὴ

1. α) Ἀπὸ τῆς ἀρχαιότητος ἡ πολιτικὴ πρακτικὴ καὶ ἡ Ἐπιστήμη τοῦ Κράτους ἔχει αἰσθανθῆ καὶ διαπιστώσει τὸ γεγονός τῆς διαφοροποιήσεως τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν.

Ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει ὅτι σὲ κάθε Κράτος «τρία μόρια ἔστι», «ἐν μὲν τὸ βουλευόμενον περὶ τῶν κοινῶν, δεύτερον τὸ περὶ τὰς ἀρχάς καὶ τὸ τρίτον δέ τι τὸ δικάζον». Ἀργότερα ὁ Locke διέκρινε τὴν νομοθετικὴ καὶ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, συγγενῆ μετὴν ὁποῖα θεωροῦσε τὴν federative power (κυβερνητικὴ ἐξουσία). Ἐν τούτοις, οὔτε εἰς τὴν Ἀρχαίαν Ἑλλάδα, οὔτε εἰς τὴν Ρώμῃ ἀπῆτετο ὅπως οἱ διαφορῆς κρατικῆς λειτουργίαι ἀσκούνται ἀπὸ διαφορετικὰ ὄργανα. Τὸ ἴδιο ἴσχυε καὶ γιὰ τὸν μεσαῖονα καὶ τοὺς νεωτέρους χρόνους μέχρι καὶ τοῦ δεκάτου ὀγδοῦ αἰῶνος.

β) Ἡ διάκρισις, ὅμως, τῶν ἐξουσιῶν παίρνει τὴν ὀριστικὴν μορφή της σὰν αἴτημα κατανομῆς ὀργάνων καὶ λειτουργιῶν, καὶ σὰν θεμελιώδους θεσμοῦ τοῦ συγχρόνου Συνταγματικοῦ Δι-

καίου, από την διδασκαλία του Montesquieu (στο βιβλίο του *Esprit de Lois*, 1748), που έλαβε άφορμή να την διατυπώσει από την μελέτη του άγγλικού πολιτεύματος της εποχής του. Σε κάθε Κράτος, διδάσκει, υπάρχουν τρεις έξουσίες. Ή νομοθετική, ή εκτελεστική και ή δικαστική. Οί έξουσίες αυτές πρέπει να άσκούνται από διαφορετικά όργανα για να μπορούν να αποφεύγονται οί καταχρήσεις. Σκοπός της διακρίσεως των έξουσιών είναι «le rouvoir arrêter le rouvoir», γιατί τότε μόνον υπάρχει έλευθερία. Ή συγκέντρωση ή δύο ή τριών από τις έξουσίες αυτές σε ένα «σώμα» θά οδηγήσει σε τυραννία. Ή διάκριση των έξουσιών, κατά τον Montesquieu, δέν σημαίνει απομόνωσή τους. Τουναντίον υποστηρίζει την ανάγκη της άλληλεπιδράσεως και άλληλεξαρτήσεως μεταξύ των, για την όμαλή λειτουργία του πολιτεύματος.

γ) Ή διδασκαλία του Montesquieu άπετέλεσε την κυρία βάση του άμερικανικού Συντάγματος του 1787 και του γαλλικού Συντάγματος του 1791, «γιατί ή κοινωνία που δέν καθιερώνει διάκριση των έξουσιών δέν έχει Σύνταγμα» (άρθρον 16 της Γαλλικής Διακηρύξεως). Και στά δύο όμως αυτά πολιτεύματα ή θεωρία του Montesquieu παρεξηγήθη και παρεποιήθη. Το πρώτον καθιερώνει άυστηρή και άποκλειστική διάκριση των έξουσιών, δίχως άλληλεξάρτηση και άλληλεπηρεασμό κανένα, άν και αυτό έσυνειδητοποιήθη άργότερα (μετά το 1862) με τις αποφάσεις του Supreme Court. Το δεύτερο δημιουργεί τρεις έξουσίες, οί όποιες αντιπροσωπεύουν άυτότελως από ένα μέρος της κυριάρχου έξουσίας, το όποϊον τούς έχει άνατεθή κατ' έξουσιοδότησή της, και δέν έχουν καμμία νομική ή πολιτική σχέση μεταξύ τους. Πρόκειται δηλαδή περι τριών κυριάρχων. Συνυφασμένη με την διδασκαλία του Montesquieu, όπως την έφήρμοσαν, φαίνεται και ή άπαγόρευσις της μεταβιβάσεως έξουσίας με έξουσιοδότηση.

2. α) Ή άρχή της διακρίσεως των έξουσιών, σαν καθολικό δόγμα, με διάφορες μικρές άποχρώσεις, έγινε δεκτόν από όλα τά Συντάγματα του 19ου και του 20ου αιώνας και άποτελεϊ μιá από τις θεμελιώδεις των βάσεις. Μιá από τις πιό χαρακτηριστικές της παραλλαγές που πρέπει να άναφερθθί είναι του Σουηδικού Συντάγματος του 1809, το όποϊον διακρίνει πέραν από την Νομοθετική, Ήκτελεστική και Δικαστική Ήξουσία και την Διοικητική. Ή τελευταία είναι ανεξάρτητη από την Ήκτελεστική — αυτόνομα όργανα — και ελέγχεται με δικαστικές έπιτροπές και τον Ήπίτροπο Διοικήσεως. Δεσμεύεται άμέσως από τον νόμον και δέν ύπόκειται στην Ήκτελεστική Ήξουσία που άσκειται κατά το Κοινοβουλευτικό Σύστημα.

β) Το Συνταγματικό Κείμενον του 1968 διατυπώνει την άρχή της διακρίσεως των έξουσιών σε πολλές διατάξεις του. Έτσι :

i. Κατά τὸ ἄρθρον 3 παρ. 1 «ἡ νομοθετικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς».

ii. Κατά τὸ ἄρθρον 3 παρ. 2 «ἡ ἐκτελεστικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Κυβερνήσεως».

iii. Κατά τὸ ἄρθρον 3 παρ. 3 «ἡ δικαστικὴ ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ Δικαστηρίων, αἱ δὲ δικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκτελοῦνται ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως» καὶ ἡ «δικαιοσύνη ἀπονέμεται ὑπὸ δικαστηρίων συγκροτουμένων ἐκ τακτικῶν δικαστῶν» (ἄρθρ. 95 παρ. 1).

γ) Ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν στὸ Σύνταγμά μας πραγματοποιεῖται σχετικῶς καὶ ὄχι ἀπολύτως. Συγκεκριμένως :

i. Τὰ ὄργανα ποὺ ἀσκοῦν τὴν Νομοθετικὴν, Ἐκτελεστικὴν καὶ Δικαστικὴν λειτουργίαν, τὶς ἀσκοῦν κατὰ κύριον λόγον. Τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον προβλέπει καὶ ἐπιτρέπει διασταυρώσεις. Π.χ. τὸ ἄρθρον 3 παρ. 1 καθιερώνει τὴν σύμπραξιν τοῦ Βασιλέως στὴν Νομοθετικὴν λειτουργίαν, τὸ ἄρθρον 53 ἐπιβάλλει τὴν σύμπραξιν τῆς Βουλῆς γιὰ τὴν ἄσκηση ὀρισμένων κυβερνητικῶν πράξεων τοῦ Βασιλέως (συνθήκες), τὸ ἄρθρον 125 παρ. 3 ἀναθέτει στοὺς Βουλευτὰς διοικητικὰ ἔργα σχετικῶς μὲ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Βουλῆς.

ii. Καθορίζονται καὶ ρυθμίζονται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα οἱ σχέσεις συνεργασίας καὶ συμπράξεως μεταξὺ τῶν διαφόρων ὀργάνων, ἰδίως μεταξὺ τῆς Ἐκτελεστικῆς καὶ τῆς Νομοθετικῆς λειτουργίας.

iii. Κύριον γνώρισμά της εἶναι ὄχι ἡ ἀπομόνωσις καὶ ἡ ἀνεξαρτησία τῶν λειτουργιῶν, ἀλλὰ ἡ ἀλληλεπίδρασις καὶ ἀλληλεξάρτησή τους.

3. α) Ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν ποὺ ἀκολουθεῖ τὴν παράδοσιν μπορεῖ νὰ συνοψισθῇ στὰ ἑξῆς κύρια σημεῖα :

i. Ὁργανωτικῶς : ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν ἀποτελεῖ μιὰ εἰδίκευση τῆς ἀρχῆς τοῦ κοινωνικοῦ καταμερισμοῦ ἔργων ἢ τοῦ πολιτικοῦ καταμερισμοῦ ἔργων (political division of labor), μὲ τὸν ὅποιον ἐπιτυγχάνεται μεγαλύτερη ἀπόδοσις, ἀποφεύγονται οἱ συγκρούσεις καὶ ἐπιτυγχάνεται οἰκονομία, ὁ ὅποιος πάλι ἀνάγεται θεωρητικὰ στὴν «κοινωνικὴ ἐπαφὴ τῆς φιλότητος καὶ τοῦ νείκους».

ii. Δογματικῶς, ἡ τριπλῆ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν δὲν εἶναι δικαιολογημένη. Τοῦτο ὑποστηρίζεται μὲ διαφορητικὰς θεωρητικὰς θεμελιώσεις. Ὑποστηρίζεται π.χ. ὅτι, ἀπὸ ἀπόψεως ἐννοιολογικῆς, κάθε κρατικὴ ἐκδήλωσις ἀποτελεῖ ἢ νομοθεσίαν ἢ ἐκτέλεσιν νόμου. Συνεπῶς ἡ Δικαστικὴ Ἐξουσία, ποὺ ἔχει, ὅπως καὶ ἡ Ἐκτελεστικὴ, προορισμὸν τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ νόμου, δὲν διακρίνεται σαφῶς ἀπὸ τὴν Ἐκτελεστικὴν (π.χ. F. J. Goodnow, L. Duguit). Ἡ ὅτι κάθε κρατικὴ λειτουργία

ἔχει σὰν περιεχόμενον ἀφ' ἐνὸς τὴν *δημιουργία* (*Gestaltung*) νέων ἢ τὴν περιφρούρηση (*Bewahrung*) ὑφισταμένων καταστάσεων. Ἡ Νομοθετική καὶ Ἐκτελεστική λειτουργία *δημιουργοῦν* καὶ διαμορφώνου καταστάσεις, ἐνῶ ἡ Δικαστική περιφρουρεῖ καὶ συντηρεῖ τὶς ἤδη ὑφιστάμενες. Συνεπῶς, ὑπάρχουν δύο λειτουργίες : ἡ *δημιουργοῦσα* καὶ ἡ *συντηροῦσα* (*P. Schneider*). Δύο ἐπίσης λειτουργίες ὑποστηρίζει καὶ ὁ *E. Forsthoff* μὲ γνώρισμα τὴν δράση καὶ τὴν γνώση. Νομοθετική καὶ Ἐκτελεστική ἀποτελοῦν τὴν κρατικὴν λειτουργία *δράσεως* (*Handlung*), ἐνῶ ἡ Δικαστικὴ, τὴν τῆς γνώσεως (*Erkenntnisact*). Ἡ μὲ κριτήριον τὸν χρόνον : Ἡ Νομοθετικὴ καὶ Ἐκτελεστικὴ ἀποβλέπουσιν εἰς τὸ μέλλον καὶ ἀποτελοῦν τὴν δυναμικὴν λειτουργίαν τοῦ Κράτους, ἐνῶ ἡ Δικαστικὴ λειτουργία ἀποβλέπει εἰς τὸ παρελθόν καὶ ἀποτελεῖ τὴν στατικὴν κρατικὴν λειτουργίαν (*O. Holmes - F. Green*). Ἡ τέλος, κατὰ τὴν Σχολὴν τῆς Βιέννης (*H. Kelsen - L. Mehl*) : κάθε πολιτειακὴ πρᾶξις εἶναι συγχρόνως πρᾶξις *δημιουργίας* καὶ *ἐφαρμογῆς* δικαίου καί, συνεπῶς, μία δογματικὴ διάκρισις λειτουργιῶν εἶναι ἀδύνατη.

iii. Πολιτικῶς : ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν εἶχε ἕνα ἀρνητικὸν χαρακτήρα. Γιὰ τὴν προστασίαν τοῦ ἀτόμου ἀπὸ τὴν συγκεντρωμένη ἐξουσία στὰ χέρια ἐνὸς φορέως (ἱστορικὰ τοῦ μονάρχου) ἐπρεπε νὰ ὑπάρξη «κατάτμησις» δυνάμεως ποὺ ὀδηγεῖ σὲ «μετριάσμον ἰσχύος». Κατὰ τὴν περίφημον ῥήσιν τοῦ *Madison* «ἡ συγκέντρωσις ὅλων τῶν ἐξουσιῶν, Νομοθετικῆς, Ἐκτελεστικῆς καὶ Δικαστικῆς εἰς τὰ ἴδια χέρια εἴτε ἐνός, εἴτε ὀλίγων, εἴτε πολλῶν, εἴτε κληρονομικῶν, εἴτε αὐτοδιοριζομένων, εἴτε ἐκλεγομένων, μπορεῖ δικαίως νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς ὁ ἀληθινὸς ὀρισμὸς τῆς τυραννίας». Γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν ἀναλύεται :

a) Εἰς τὸν διαχωρισμὸν τῶν λειτουργιῶν («ἀρμοδιότητων») σὲ Νομοθετικὴν, Ἐκτελεστικὴν καὶ Δικαστικὴν.

b) Εἰς τὴν ἀνάθεσιν τῆς ἀσκήσεως τῶν λειτουργιῶν σὲ διαφορετικὰ ὄργανα, π.χ. Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα, Κυβερνήσεις, Δικαστήρια.

c) Εἰς τὴν ἀπαγόρευσιν τόσον οἱ λειτουργίες ὅσον καὶ τὰ ὄργανα νὰ ξεπερνῶν τὰ ὅρια τῶν ἀρμοδιοτήτων των καὶ νὰ «ἀναμιγνύονται» εἰς ἄλλα «καθήκοντα» ἢ εἰς ἄλλα «ἔργα».

d) Εἰς τὴν θέσιν φραγμῶν καὶ ἐλέγχων, ὥστε ἡ μὴ λειτουργία νὰ περιορίζη καὶ νὰ περιορίζεται ἀπὸ τὴν ἄλλην.

β) Μὲ τὸ παραπάνω περιεχόμενον ἡ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν δὲν ἔχει ποτὲ ἱστορικὰ πλήρως πραγματοποιηθῆ καὶ χαρακτηριστικὰ παρατηρεῖ ὁ *J. P. Roche*, ὅτι «ἡ ἀρχὴ ἀπὸ τὴν πρώτη τῆς ἐμφάνισιν ἐτιμήθη περισσότερο μὲ τὸ νὰ παραβιάζεται παρά μὲ τὸ νὰ τηρῆται». Ἀκόμη καὶ τὸ μοναδικὸν εἰς τὴν ἱστορίαν ἄρθρον XXX τοῦ Συντάγματος τῆς Μασσα-

χουσέττης του 1780 (με συντάκτη τὸν Adams), κατὰ τὸ ὅποιον «εἰς τὴν κυβέρνησιν τῆς κοινοπολιτείας ταύτης, ὁ νομοθετικὸς κλάδος (department) δὲν θὰ ἀσκή ποτὲ ἐκτελεστικὰς καὶ δικαστικὰς ἐξουσίας, ἢ καὶ τὴν μία ἀπὸ αὐτὰς : ὁ ἐκτελεστικὸς δὲν θὰ ἀσκή ποτὲ νομοθετικὰς καὶ δικαστικὰς ἐξουσίας ἢ καὶ τὴν μία ἀπὸ αὐτὰς : ὁ δικαστικὸς δὲν θὰ ἀσκή ποτὲ νομοθετικὰς ἢ ἐκτελεστικὰς ἐξουσίας, ἢ καὶ τὴν μία ἀπὸ αὐτὰς : ὁ σκοπὸς πρέπει νὰ εἶναι μία κυβέρνησις νόμων καὶ ὄχι ἀνθρώπων», δὲν ἐφηρμόσθη, μὲ συνέπεια νὰ μὴν τηρηθῆ καὶ καμμία ἀπὸ τὶς ἄλλες διατάξεις τοῦ ἰδίου τοῦ Συντάγματος. Ὁ λόγος εἶναι προφανής. Μία «ἀπόλυτη» διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἐνότητα τοῦ νεωτέρου ἐθνικοῦ Κράτους.

4. α) Ἡ σημερινὴ θεωρητικὴ θεμελίωσις προσπαθεῖ νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τὶς μεταβολὲς ποὺ ἔχουν ἐπέλθῃ εἰς τὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ζωὴ καὶ νὰ προσαρμόσῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀρχῆς εἰς τὰ σύγχρονα ἱστορικὰ δεδομένα.

Ἡ ἐνότης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀποτέλεσμα τῆς ἐνότητος τοῦ νεωτέρου ἐθνικοῦ Κράτους, καὶ ἡ ὀλοκλήρωσις τῆς, ἀναγκαῖον στοιχεῖον γιὰ τὴν ἀποδοτικὴν λειτουργίαν τοῦ κρατικοῦ ὀργανισμοῦ, προσδίδουν ἓνα θετικὸν περιεχόμενον εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν, ἢ ὅποια ἀνάγεται σὲ θεμελιώδη ὀργανωτικὴ ἀρχὴ τοῦ συγχρόνου Κράτους. Ἡ μεγάλη ἔκτασις, πάλιν, τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν καὶ ἡ παντοδυναμία τοῦ συγχρόνου Κράτους, μαζὺ μὲ τὴν ὑπαρξὴ κοινωνικῶν-πολιτικῶν δυνάμεων (πολιτικὰ κόμματα, ὀμάδες συμφερόντων) ποὺ δροῦν καὶ ἔξω καὶ πέραν ἀπὸ τὰ «πλαίσια» τῶν «κρατικῶν ἀρμοδιοτήτων», ὀδηγοῦν εἰς τὴν διαμόρφωσιν ἐνὸς νέου σχήματος «κατανομῆς» καὶ ἐξισορροπήσεως δυνάμεων, τὸ ὅποιον τείνει νὰ ὑποκατασταθῇ εἰς τὸ πολιτικὸν περιεχόμενον τῆς ἀρχῆς. Τέλος, ἡ δογματικὴ θεμελίωσις τῆς ἀρχῆς ἔχει πιά ξεπεράσει τὰ ὅρια ποὺ τὶς θέτει μιὰ καθαρῶς νομικὴ ἐπιστημονικὴ θεώρησις καὶ ἐπιχειρεῖται μὲ κοινωνιολογικά (ἐμπειρικά) στοιχεῖα.

β) Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὰς ἡ συνταγματικὴ ἀρχὴ τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν εἶναι σήμερον τὸ νομικόν, πολιτικόν καὶ κοινωνικόν «σχῆμα», μὲ τὸ ὅποιον ἐπιδιώκεται ἡ ἐνιαία καὶ ὀλοκληρωμένη σύνθεσις τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν καὶ ἀρμοδιοτήτων, ἢ ἀποδοτικὴ καὶ ἐν ἰσορροπίᾳ συνεργασία καὶ μεταξύ των καὶ μὲ τὶς πολιτικὰς-κοινωνικὰς δυνάμεις ποὺ ἀναγνωρίζει τὸ Σύνταγμα. Ἰδιαιτέρως :

i. Για την εκπλήρωση των κρατικών σκοπών (κλαστικών και συγχρόνου Κράτους Εϋποίας) τὸ Σύνταγμα θέτει ἓνα κύριον σχῆμα (τύπον) ὄργανώσεως καὶ προβαίνει εἰς τὴν συγκρότηση τῶν βασικῶν λειτουργιῶν νομοθεσίας, ἐκτελέσεως καὶ δικαιοσύνης (Νομοθετική, Ἐκτελεστική καὶ Δικαστική Ἐξουσία κατὰ τὸ ἄρθρον 3).

ii. Ἡ Νομοθετική, Ἐκτελεστική καὶ Δικαστική λειτουργία «διαμοιράζονται» (κατανέμονται) σὲ διαφορετικὰ ὄργανα, πού συντίθενται καὶ ἐπανδροῦνται μὲ κριτήριον τὴν ἀποδοτικώτερη λειτουργία των. Τὸ Σύνταγμα ἀποδέχεται ὅτι ἡ «ἐκλελεγμένη» Βουλὴ (ἄρθρ. 58) εἶναι τὸ καταλληλότερον ὄργανον γὰρ νομοθεσία, ὁ Βασιλεὺς καὶ ἡ Κυβέρνησις (ἄρθρ. 3 παρ. 2) καὶ οἱ βάσει ἐπιλογῆς (ἄρθρ. 124 παρ. 1) καὶ προσόντων (ἄρθρ. 125 παρ. 1) διοριζόμενοι ὑπάλληλοι, τὰ πλεον ἱκανὰ ὄργανα γὰρ τὴν χάραξη γενικῆς πολιτικῆς καὶ εκπλήρωση λεπτομεριακῶν διοικητικῶν καθηκόντων, καὶ οἱ ἀνεξάρτητοι τακτικοὶ δικασταὶ (ἄρθρ. 95), τὸ ἀσφαλέςτερον ὄργανον γὰρ τὴν λύση διαφορῶν καὶ τὴν ἐπαγρύπνηση τῆς τηρήσεως τοῦ Κράτους Δικαίου.

iii. Γιὰ κάθε ὄργανον καθορίζονται ρητῶς καὶ σαφῶς ἀρμοδιότητες, δηλαδὴ ἓνας ὠρισμένος καὶ περιορισμένος τομεὺς δραστηριότητος, ἐντὸς τοῦ οὐοίου τὸ ὄργανον ἔχει τὴν ἐξουσία καὶ τὴν εὐθύνη νὰ ἐργασθῆ. Ὁ κύκλος τῆς ἀρμοδιότητος κάθε ὄργάνου ἀνταποκρίνεται οὐσιαστικὰ εἰς τὴν λειτουργία πού τοῦ ἔχει ἀναθέσει τὸ Σύνταγμα. Ὑπέρβασις ἀρμοδιότητος, δηλαδὴ ἀνάμιξις εἰς τομεῖς δραστηριότητος ἄλλων ὀργάνων, δὲν ἐπιτρέπεται καὶ ἐπάγεται καὶ κυρώσεις. Π.χ. τὸ ἄρθρον 43 παρ. 1 ὀρίζει ὅτι ὁ Βασιλεὺς διορίζει τὸν Πρωθυπουργόν, τὸ ἄρθρον 72 διατάσσει ποιά σχέδια καὶ προτάσεις νόμων συζητοῦνται καὶ ψηφίζονται ἀπὸ τὴν Ὀλομέλεια τῆς Βουλῆς καὶ ποιά ἀπὸ τὰ τμήματα τῆς Βουλῆς, τὸ ἄρθρον 88 καθορίζει τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ Πρωθυπουργοῦ, τὰ ἄρθρα 106, 107 καὶ 108 τὶς ἀρμοδιότητες τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας καὶ τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου. Οἱ περιπτώσεις συγκρούσεως ἀρμοδιοτήτων κρίνονται ἀπὸ τὸ μικτὸν Δικαστήριον τοῦ ἄρθρου 114, ἐνῶ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας ἀκυρώνει «πράξεις τῶν διοικητικῶν ἀρχῶν δι' ὑπέρβασιν ἐξουσίας» (ἄρθρ. 107 παρ. γ). Πρᾶξις τῆς μιᾶς λειτουργίας πού «ἀναμιγνύεται» εἰς τὴν ἄσκησι μιᾶς ἄλλης λειτουργίας εἶναι ἀντισυνταγματική. Π.χ. νόμος πού ἐκδίδεται ὅταν μιὰ ὑπόθεσις ἔχει εἰσαχθῆ εἰς τὰ Δικαστήρια καὶ ρυθμίζει τὶς ἐπίδικες σχέσεις χωρὶς νὰ εἶναι ἐρμηνευτικός.

iv. Τὰ ἀσυμβίβαστα τὰ ὅποια καθορίζει τὸ Σύνταγμα π.χ. γιὰ τοὺς Βουλευτὰς (ἄρθρ. 63), γιὰ τοὺς Ὑπουργοὺς καὶ Ὑφυπουργοὺς (ἄρθρ. 88 παρ. 4), γιὰ τοὺς Δικαστὰς (ἄρθρ. 103), γιὰ τοὺς Δημοσίους Ὑπαλλήλους (ἄρθρ. 126 παρ. 3) ἔχουν τὴν σημασίαν ὅτι εἰς ὠρισμένα ὄργανα τοῦ Κράτους ἀπαγορεύεται ἡ ἀνάληψις καθηκόντων τὰ ὅποια δὲν ἀνταποκρίνονται εἰς τὴν κυρία λειτουργία ποὺ ἀσκοῦν καὶ εἰς τὴν βασικὴν ἀποστολή των.

v. Γιὰ τὴν ἐπίτευξιν μιᾶς ἐνιαίας καὶ ὠλοκληρωμένης κρατικῆς δράσεως, τὸ Σύνταγμα ἐπιτάσσει καὶ συντονισμόν τῶν λειτουργιῶν καὶ συνεργασίαν μεταξύ τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους. Ἔτσι π.χ. εἰς τὴν ἄσκηση τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας συμμετέχει ὁ Βασιλεὺς (ἄρθρ. 3 παρ. 1 καὶ ἄρθρ. 47 καὶ 48) καὶ ἡ Κυβέρνησις (ἄρθρ. 78 παρ. 1). Ἡ Βουλὴ ἐκφράζει τὴν ἐμπιστοσύνην τῆς ἢ τὴν δυσπιστίαν τῆς πρὸς τὴν Κυβέρνησιν (ἄρθρ. 93 παρ. 1 - 2) καὶ δύναται νὰ ὑποδείξῃ καὶ Πρωθυπουργόν (ἄρθρ. 93 παρ. 3). Ὁ Πρωθυπουργὸς εἶναι μέλος τῆς Κυβερνήσεως (ἄρθρ. 87) καὶ δύναται νὰ εἶναι βουλευτὴς (ἄρθρ. 88 παρ. 2)· δικαιούται νὰ προτείνῃ νόμους καὶ ὡς Κυβέρνησις (ἄρθρ. 78) καὶ δύναται νὰ προΐσταται Ὑπουργείου, ἀσκῶν ἔτσι καὶ διοικητικὰ καθήκοντα. Τὸ Συνταγματικὸν Δικαστήριον ἀποφασίζει ὡς Ἐκλογοδικεῖον (ἄρθρ. 106 παρ. 2, α) καὶ ὅλα τὰ Δικαστήρια ὑποχρεοῦνται νὰ μὴν ἐφαρμόζουν ἀντισυνταγματικούς νόμους, νομοθετικὰ διατάγματα καὶ κανονιστικὰς πράξεις (ἄρθρ. 118).

vi. Ἡ συνεργασία καὶ ἡ συντονισμένη δράσις τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν ὀδηγοῦν σὲ μιὰ ἐξισορρόπησιν μεταξύ τῶν ποὺ ἐμφανίζεται καὶ μὲ τὶς μορφὰς τῆς ἀλληλεξαρτήσεως καὶ τοῦ ἀλληλοεπηρεασμοῦ των. Δημιουργεῖται, δηλαδή, ἓνα πλέγμα «δεσμεύσεων» ποὺ «ἐλέγχει» — ἀποφασιστικὰ πολλὰς φορὰς — τὴν δράσιν κάθε λειτουργίας. Εἰς τὸ Πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, ὅπως καὶ κάθε Δημοκρατίας, ἡ λειτουργία τῶν πολιτικῶν κομμάτων ἐπίσης ὑποβοηθεῖ τοὺς «ἐλέγχους» καὶ τοὺς «περιορισμοὺς» οἱ ὅποιοι προκύπτουν ἀπὸ τὴν ἀλληλεξάρτησιν καὶ τὸν ἀλληλοεπηρεασμό, μὲ τὸν καθορισμό τῆς γενικῆς πολιτικῆς τοῦ κόμματος ποὺ «δεσμεύει» ὅλες τὶς «κρατικὰς λειτουργίας» ποὺ κατευθύνονται ἀμέσως ἢ ἐμμέσως ἀπ' αὐτὴ ἢ τουλάχιστον ἀσκεῖ συντονιστικὴ ἐπίδρασιν. Ἀκόμη ἢ ὑπαρξίς αὐτοδιοικουμένων ὀργανισμῶν (τὰ Ἀνώτατα Ἰδρύματα, ἄρθρ. 17 παρ. 4, οἱ ὀργανισμοὶ Τοπικῆς Αὐτοδιοικήσεως, ἄρθρ. 120 παρ. 1, ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἄρθρ. 1 παρ. 2) καὶ Ἐνώσεων Συμφερόντων μὲ εἰδικὴ (π.χ. ἄρθρ. 23) ἢ μὴ συνταγματικὴ κατοχύρωσιν, δύναται νὰ ὀδηγήσῃ εἰς τὴν ἐπιβολὴν ἐκ τῶν πραγμάτων κοινωνικῶν ἐλέγχων. Τέλος, ὁ γενικὸς ἐλεγχὸς νομιμότητος ποὺ ἐπιβάλλεται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα (π.χ. ἄρθρ. 106, 107, 118 κλπ.) καὶ ἀσκεῖται κυρίως ἀπὸ τὴν Δικαστικὴν ἔξουσίαν, ἀποτελεῖ ἓνα σημαντικόν

φραγμόν ἐξισορροπήσεως καὶ ἓνα δεσμευτικὸν «κλειὸν» τῆς δράσεως τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν.

5. α) Συνήθως ὀμιλοῦμε περὶ ἐξουσιῶν (pouvoirs) καὶ τοῦτο γιὰ λόγους καθαρὰ ἱστορικούς, ἐπειδὴ κάθε ἐξουσία ἀντιπροσώπευε καὶ μιὰ ξεχωριστὴ πηγὴ δυνάμεως. Ὁρολογικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς τοῦτο εἶναι ἐσφαλμένο. Δὲν πρόκειται περὶ ἐξουσιῶν, ἀλλὰ περὶ ἐκδηλώσεων, λειτουργιῶν τῆς ἐνιαίας κρατικῆς ἐξουσίας. Ὁρθότερα θὰ πρέπει νὰ χαρακτηρίζωμε τὶς «ἐξουσίες» σὰν τὶς λειτουργίες τῆς μιᾶς, ἐνιαίας, κρατικῆς ἐξουσίας καὶ ἐκφράσεις τῆς μοναδικῆς Κρατικῆς καὶ Ἐθνικῆς Ἐνότητος.

β) Ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ περιεχομένου, τῆς οὐσίας, δηλαδή, τῶν κρατικῶν ἐκδηλώσεων διακρίνωμε τρεῖς λειτουργίες. Τὴν Νομοθετικὴν, τῆς ὁποίας ἡ δρᾶσις περιλαμβάνει τὴν θέσιν τῶν νόμων (κανόνων δικαίου), τὴν Ἐκτελεστικὴν ἢ Διοικητικὴν, ἡ ὁποία κατευθύνεται στὴν «διοίκηση» (management) καὶ στὴν ἐκτέλεση τῶν νόμων καὶ τὴ Δικαστικὴν, ἡ ὁποία δικάζει ἢ ἀπονέμει τὸ δίκαιον. Αὐτὴ εἶναι ἡ οὐσιαστικὴ διάκρισις τῶν λειτουργιῶν.

γ) Ὄταν τὸνναντίον διακρίνωμε τὶς κρατικὰς πράξεις ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ὄργάνου ἀπὸ τὸ ὁποῖον προέρχονται καὶ τοῦ τύπου μὲ τὸν ὁποῖον περιβάλλονται, τότε πρόκειται περὶ τυπικῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν.

δ) Ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν παίρνει, πολλές φορές, καὶ τὸ νόημα καὶ μιᾶς «ἀρχῆς διοικητικῆς τεχνικῆς», μιᾶς μεθόδου ὀργανώσεως ποῦ διευκολύνει τὴν κρατικὴν δρᾶσιν μὲ τὴν κατανομὴν τῶν λειτουργιῶν καὶ τὴν ἀνάθεσιν κάθε λειτουργίας σὲ ἰδιαιτέρον ὄργανον. Ὑπὸ τὸ πνεῦμα αὐτὸ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν σημαίνει καὶ ὅτι «αἱ λειτουργίαι τῆς κρατικῆς ἐξουσίας κατανέμονται, οὕτως ὥστε ἐκάστη νὰ ἀσκῆται κατὰ κύριον λόγον ὑπὸ ἰδίου, μὴ συγχεομένου πρὸς ἄλλα, ἐν ὠρισμένῳ δὲ μέτρῳ ἀνεξαρτήτου ὄργάνου ἢ ὁμάδος τοιοῦτων ὀργάνων» (Α. Σβῶλος).

ε) Θεωρητικῶς εἶναι δυνατὴ καὶ ἡ ἀπόλυτη διάκρισις τῶν λειτουργιῶν, δηλαδή, κάθε λειτουργία νὰ ἀσκῆται ἀποκλειστικῶς ἀπὸ ἴδιον ὄργανον. Συνήθως ὅμως ἡ ὑφίσταται σύγχυσις λειτουργιῶν, ὅποτε ἓνα ἢ περισσότερα ὄργανα ἀσκοῦν ἀδιαφόρως καὶ συγχρόνως ὅλες ἢ περισσότερες ἀπὸ μιὰ λειτουργίες, ἢ σχετικὴ διάκρισις, κατὰ τὴν ὁποίαν ἓνα ὄργανον ἀσκεῖ κατὰ «κύριον λόγον» μιὰ ἐξουσία, ἐπιτρέπεται ὅμως ἡ ἀσκήσις τῆς καὶ ἀπὸ ἄλλα. Ἡ σύγχρονη Ἐπιστήμη καὶ Πρακτικὴ δέχεται, σχεδὸν γενικά, σὰν περιεχόμενον τῆς ἀρχῆς τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν τὴν διασταύρωσίν των, δηλαδή, μόνον τὴν βα-

σική αντίστοιχία ὀργάνου καὶ λειτουργίας καὶ τὴν δυνατότητα ἀναθέσεως ἀσκήσεως ἄλλης λειτουργίας καὶ σὲ ἄλλα ὄργανα.

στ) Ἡ οὐσιαστικὴ καὶ τυπικὴ διάκρισις τῶν λειτουργιῶν ἔχει σὺν συνέπειά τὴν οὐσιαστικὴ καὶ τυπικὴ διάκριση τῶν πράξεων ποὺ προέρχονται ἀπὸ κάθε λειτουργία. Εἰδικότερα :

i. Ἀπὸ ἀπόψεως οὐσίας: Οὐσιαστικὸς νόμος καλεῖται κάθε πρᾶξις τῆς Νομοθετικῆς λειτουργίας. Διοικητικὴ ἢ ἐκτελεστικὴ πρᾶξις, κάθε πρᾶξις ποὺ ἀναφέρεται στὴν διοίκηση ἢ στὴν ἐκτέλεση καὶ δικαστικὴ πρᾶξις ἢ ἀπόφασις κάθε πρᾶξις ποὺ τέμνει δίκαιον καὶ ἀπονέμει «δικαιοσύνη» μὲ ἄρση συγκρούσεων.

ii. Ἀπὸ ἀπόψεως τύπου: Ἡ Νομοθετικὴ λειτουργία ἐκδηλώνει τὴν κρατικὴ ἐξουσία μὲ τυπικὸ νόμο, ἢ Ἐκτελεστικὴ λειτουργία μὲ διάταγμα ἢ διοικητικὴ πρᾶξις καὶ ἡ Δικαστικὴ μὲ δικαστικὴ ἀπόφαση.

ζ) Οἱ διασταυρώσεις τῶν λειτουργιῶν πρέπει νὰ καθορίζονται, κατ' ἀρχὴν, ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἢ ἀπὸ νόμον σύμφωνα μὲ τὸ Σύνταγμα. Ὁ κανὼν αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅτι ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν ἀποτελεῖ θεμελιώδη θεσμὸν τοῦ Συντάγματος, οἱ δὲ διατάξεις τοῦ Συνταγματικοῦ μας Κεϊμένου ποὺ τὴν ἀποτυπώνουν θεωροῦνται σὺν θεμελιώδεις, δηλαδὴ δὲν ἀναθεωροῦνται. Ἐτσι π.χ. τὸ Σύνταγμα ὀρίζει ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἀσκεῖ καὶ νομοθετικὰ (ἄρθρ. 3 παρ. 2) καὶ δικαστικὰ καθήκοντα (ἄρθρ. 52, ἀπονομὴ χάριτος καὶ ἀμνηστίας), ἡ Βουλὴ δικαστικὰ (ἄρθρ. 94, κατηγορία κατὰ Ὑπουργῶν) καὶ ἐκτελεστικὰ καθήκοντα (ἄρθρ. 83, ψήφισις προϋπολογισμοῦ), τὰ Δικαστήρια ἐκτελεστικὰ (ἄρθρ. 106 παρ. 2, Ἐκλογοδικεῖον), οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι δικαστικὰ (ἄρθρ. 113 παρ. 2, ἀγροτικαὶ πταισματικαὶ παραβάσεις).

6. Μὲ τὸ ἰσχύον σύστημα τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν ὑπάρχει, ὡς ἐλέχθη, νομικὴ καὶ πολιτικὴ σύμπραξις, ἀλληλεπηρεασμὸς καὶ ἔλεγχος τῶν ὀργάνων τῶν διαφόρων λειτουργιῶν.

α) Ἡ σχέσις μεταξὺ Νομοθετικῆς καὶ Ἐκτελεστικῆς λειτουργίας μπορεῖ νὰ πάρῃ τὶς ἐξῆς εἰδικότερες μορφάς :

i. Ὑπεροχὴ τῆς Νομοθετικῆς ἐπὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς. Τυπικὸν εἶναι τὸ λεγόμενον σύστημα τῆς «κυβερνώσεως Βουλῆς», κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ Κυβέρνησις ἐκλέγεται, ἐλέγχεται καὶ ἀνακαλεῖται ἀπὸ τὴν Βουλὴν, ἢ ὅποια καὶ κατευθύνει τὸ ἔργον τῆς. Π.χ. τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλβετίας κατὰ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1874.

ii. Ὑπεροχὴ τῆς Ἐκτελεστικῆς ἐπὶ τῆς Νομοθετικῆς. Αὐτὴ πραγματοποιεῖται μὲ τὸ ἀποκαλούμενον σύστημα τῆς «προεδρικῆς Κυβερνήσεως», κατὰ τὸ ὁποῖον ὑπάρχει ἰσχυρὴ καὶ ἀνεξάρτητὴ Ἐκτελεστικὴ λειτουργία καὶ αὐστηρότερη — τυπικὴ καὶ οὐσια-

στική — διάκρισις τῆς Νομοθετικῆς καὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς λειτουργίας. Π.χ. τὸ πολίτευμα τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς τοῦ 1787 καὶ τὸ Γαλλικὸν τοῦ 1958, ὅπως de facto ἐτροποποιήθη τὸ 1962 (De Gaulle).

iii. Ἴσορροπία μεταξὺ Ἐκτελεστικῆς καὶ Νομοθετικῆς λειτουργίας. Αὕτῃ ἐπιτυγχάνεται μὲ τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα ποῦ θὰ μελετήσωμε ἰδιαίτερος παρακάτω (παρ. 29). Π.χ. τὸ πολίτευμα τῆς Ἀγγλίας.

β) Οἱ σχέσεις Δικαστικῆς καὶ Ἐκτελεστικῆς λειτουργίας καὶ Δικαστικῆς καὶ Νομοθετικῆς, ὅπως ρυθμίζονται ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, παρουσιάζουν ἐπίσης τὴν μορφή συμπράξεως καὶ συνεργασίας. Εἰδικότερα μεταξὺ ἄλλων :

i. Οἱ τακτικοὶ δικασταὶ διορίζονται ἀπὸ τὸν Βασιλέα (ἄρθρ. 96) καὶ ὁ Ὑπουργὸς Δικαιοσύνης ἐγείρει τὴν πειθαρχικὴν ἀγωγὴν ἐνώπιον εἰδικῶν Συμβουλίων (ἄρθρ. 104).

ii. Ἀπαγορεύεται νὰ ζητηθοῦν ποινικὲς εὐθύνες ἀπὸ τὸν ὑποβάλλοντα ἀναφορὰ πρὸς τὴν ἀποφασίση ἢ «πρὸς ἣν ἢ ἀναφορὰ ἀρχὴ καὶ τῇ ἀδείᾳ ταύτης» (ἄρθρ. 20 παρ. 2).

iii. Γιὰ τὴν καταδίωξη, σύλληψη ἢ φυλάκιση Βουλευτοῦ ἀπαιτεῖται ἡ ἀδεία τοῦ Σώματος (Βουλῆς, ἄρθρ. 68).

iv. Κατὰ τὸ ἄρθρον 113 τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου δύναται μὲ νόμον νὰ ἀνατεθῇ ἡ ἐκδίκασις «τῶν περὶ τοὺς ἀγροὺς πταισμάτων καὶ τῶν ἐξ αὐτῶν ἀπορρυσῶν ἰδιωτικῶν ἀπαιτήσεων» εἰς ἀρχὰς Ἀγροτικῆς Ἀσφαλείας.

v. Οἱ προαγωγεῖς εἰς τίς θέσεις Προέδρου καὶ Ἀντιπροέδρου τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου, Συμβουλίου Ἐπικρατείας, Ἀρείου Πάγου καὶ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, ὡς καὶ τοῦ Εἰσαγγελέως τοῦ Ἀρείου Πάγου ἐνεργοῦνται ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (ἄρθρ. 98 παρ. 5, 99 παρ. 2, 100 παρ. 2 καὶ 101 παρ. 2).

γ) Τὸ Σύνταγμα συμφωνεῖ μὲ τὴν παράδοσιν τοῦ «κλασσικοῦ» διαχωρισμοῦ τῶν ἐξουσιῶν καὶ καθιερώνει πολλοὺς ρητοὺς ἐλέγχους τῶν ἔργων καὶ τῶν ὀργάνων μιᾶς λειτουργίας ἀπὸ τὰ ὄργανα μιᾶς ἄλλης. Π.χ. ἡ Βουλὴ ἐλέγχει τοὺς Ὑπουργοὺς καὶ μὲ αὐτοὺς τοὺς Δημοσίους Ὑπαλλήλους καὶ τοὺς Δικαστικοὺς (ἄρθρ. 93 καὶ 94, 125 παρ. 2, 104). Τὰ Δικαστήρια ἐλέγχουν τὴν συνταγματικότητα τῶν νόμων (ἄρθρ. 118 κλπ.). Οἱ πράξεις τῆς Διοικήσεως δύνανται νὰ ἀκυρωθοῦν ἀπὸ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (ἄρθρ. 107 παρ. 1, β).

5. Τὸ θέμα τῆς σημασίας ἢ τῆς «πρωτεύουσας θέσεως» μιᾶς λειτουργίας ἀπέναντι τῶν ἄλλων εἶναι, γιὰ τίς ὁμαλὲς περιόδους, σχετικῆς μόνον ἀξίας. Συνήθως, σύμφωνα μὲ τὴν διάρθρωσιν τῶν συγχρόνων ἀντιπροσωπευτικῶν πολιτευμάτων καὶ μὲ τὴν διατύπωσιν «τοῦ

ιεραρχικού αξιώματος» του G. Jellinek, δηλαδή της «ύψιστης βαθμολογικής τοποθετήσεως» της Νομοθετικής λειτουργίας, ή Βουλῆ ὑπερέχει. Τελευταία και ιδίως μετά τὸν Αὐτὸν Παγκόσμιον Πόλεμον, ὑπεστηρίχθη ἡ ἀνάγκη τῆς «προωθήσεως» ἢ ἐνισχύσεως τῆς Ἐκτελεστικῆς λειτουργίας, γιὰτὶ ἀπ' αὐτὴ «ἐξαρτᾶται ἡ ζωὴ τοῦ Κράτους». Νομίζω ὅτι γενικὴ καὶ γιὰ ὅλα τὰ πολιτεύματα καὶ τὶς καταστάσεις ἰσχύουσα ἀρχὴ δὲν μπορεῖ νὰ τεθῆ καὶ ὅτι ἀπὸ κάθε πολίτευμα καὶ ἀπὸ κάθε ἱστορικῆς στιγμῆς ἐξαρτᾶται ἡ de facto προβολὴ τῆς μιᾶς ἢ τῆς ἄλλης λειτουργίας.

6. Τελείως διαφορετικὴ παρουσιάζεται ἡ περίπτωσις τῶν «καταστάσεων ἀνάγκης» ἢ τῶν «ἐξαιρετικῶν καταστάσεων» (Notzustand ἢ Ausnahmezustand). Σύμφωνα μὲ τὴν διδασκαλίαν τοῦ Carl Schmitt, ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος ἀποφασίζει ἐπὶ τῶν ἐξαιρετικῶν περιπτώσεων δὲν ἔχει μόνον προέχουσα θέσιν εἰς τὸ πολίτευμα ἀλλ' εἶναι πράγματι ὁ κυρίαρχος. Εἰς τὶς περιπτώσεις αὐτὰς ἡ ἀρχὴ τῆς «ἐξισορροπήσεως» τῶν κρατικῶν λειτουργιῶν ὑποχωρεῖ καὶ ἡ ὑπεροχὴ μιᾶς λειτουργίας καθίσταται ἀναγκαία καὶ ἀναμφισβήτητη. Ἡ ὅπως τὸ διετύπωσε ὁ W. Weber, ὅλες οἱ λειτουργίαι συννοοῦνται εἰς τὴν «ἐξουσίαν» ποὺ μπορεῖ νὰ προστατεῖ καὶ νὰ ἀμύνεται.

Κατὰ τὸ ἄρθρον 25 τοῦ Συντάγματος, ἡ ὑπεροχὴ τῆς Βουλῆς προβάλλει καὶ ἐπιβάλλεται κάθε ἄλλης κρατικῆς λειτουργίας. Γιατί, ναὶ μὲν δύναται «ὁ Βασιλεὺς μετὰ πρότασιν τοῦ Ἐπιτετρατευμένου Συμβουλίου, ἐν περιπτώσει πολέμου, ἐπιστρατεύσεως ἔνεκεν ἐξωτερικῶν κινδύνων ἢ καὶ σοβαρᾶς διαταραχῆς, ἢ ἐκδήλου ἀπειλῆς κατὰ τῆς δημοσίας τάξεως καὶ ἀσφαλείας τοῦ Κράτους ἐξ ἐσωτερικῶν κινδύνων...» νὰ ἀναπέμψῃ ὀρισμένα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος, νὰ θέτῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸν «νόμον περὶ καταστάσεως πολιορκίας» καὶ νὰ συνιστᾷ ἐξαιρετικὰ δικαστήρια, ἀλλὰ ὅλα αὐτὰ τὰ μέτρα τίθενται ὑπὸ τὸν ἀποφασιστικὸν ἔλεγχον τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία ἢ τὰ ἐγκρίνει ἢ διατάσσει τὴν ἄρσιν τῶν.

7. Μὲ τὴν ἰδρυση Συνταγματικῶν Δικαστηρίων σὲ πολλὰς εὐρωπαϊκὰς χώρας (Ἰταλία, Γερμανία, Γαλλία), ποὺ ἔχουν σὰν κύριον ἀντικείμενον τὴν προστασίαν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν τάξεων καὶ δικαιωμάτων ποὺ προστατεῖ τὸ Σύνταγμα καὶ μὲ τὴν πρωτεύουσα θέσιν ποῦ, πολλὰς φορές, πῆρε τὸ Supreme Court τῶν Ἡνωμένων Πολιτειῶν, τὰ τελευταῖα χρόνια, ὑπεστηρίχθη ὅτι ἡ κυρία μετὰ τὴν ἐξουσίαν εἰς τὴν ἱεράρχισιν τῶν ἐξουσιῶν, ποὺ ἔλαβε χώραν μετὰ τὸν Βὸν Παγκόσμιον Πόλεμον, ἀφορᾷ τὴν θέσιν τῆς Δικαιοσύνης. Χαρακτηριστικὰ ὁ E. Forsthoff ὑποστηρίζει ὅτι ἡ μεταπολεμικὴ δημιουργία μιᾶς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἡ ὁποία εἶναι «πρωτοφανὴς» σὲ ἔκτασιν καὶ σὲ περιεχόμενον, καὶ ἡ ὁποία ὄχι μόνον «θίγει» τὸν πολίτην, ἀλλὰ καὶ ἀποτελεῖ ἀπαραίτητη προϋπόθεσιν γιὰ τὴν «ὕλικήν - ἠθικήν» ὑπαρ-

ξή του (φροντίς για την ύπαρξη - Daseinsfororge - από το Κράτος) ώδήγησεν εις την ανάγκη του μεγαλύτερου από πριν έλεγχου της από άνεξάρτητα Δικαστήρια και μάλιστα σέ βαθμό σαφώς αντίθετον από κάθε έννοια «ισορροπήσεως» λειτουργιών. Με την νομολογία των Συνταγματικών Δικαστηρίων και με τον έλεγχο άπ' αυτά και της Νομοθετικής λειτουργίας και της πολιτικής ζωής (πολιτικά Κόμματα), ή Συνταγματική Δικαιοσύνη προσλαμβάνει τον πρωτεύοντα ρόλο εις την κρατική ζωή, ιδίως όταν μπορη να κινηθη μέσα στα πλαίσια μιās πολυκρατικής (πολυδυναμικώς) ώργανωμένης κοινωνίας. Το ότι ή Δικαιοσύνη, σήμερα, δέν είναι πιά en quelque facon nulle, όπως ύπεστήριξε ο Montesquieu, δέν μπορεί να άμφισβητηθη. Το εάν όμως θα κατορθώση να «δαμάση» την πολιτική ζωή και να την μεταβάλη σέ «πολιτική σύμφωνα με δικαστικές άποφάσεις» είναι κάτι που θα κριθη μόνον ιστορικά και ειδικά για την κάθε συγκεκριμένη περίπτωση. Το «έπιτευμα» φαίνεται ότι αντίτιθεται στη «φύση των πραγμάτων» και για να πραγματοποιηθη θα πρέπει να «βοηθηθη» από την διαμόρφωση των κοινωνικών και πολιτικών δυνάμεων του συγχρόνου άνεπτυγμένου πολυκρατικού δημοκρατικού Κράτους και από μιá σοβαρή μεταβολή των έθνικών χαρακτήρων πολλών ευρωπαϊκών λαών.

§ 27. 'Η διάκρισις των έξουσιών ως κοινωνιολογικών - πολιτικών αξίωμα

1. α) Το ιστορικό υπόβαθρον της διακρίσεως των έξουσιών ήτο ή διάσπασις της κρατικής έξουσίας, ή όποία έπραγματοποιήθη μετά την κατάλυση των πολιτευμάτων της 'Απολύτου Μοναρχίας, ιδίως εις την Ευρώπην, μετά το τέλος του 18ου αιώνου. 'Η μέχρι της εποχής εκείνης συγκεντρωμένη εις τά χέρια του Μονάρχου πολιτική έξουσία «διεσπάσθη» και άλλαξε φορεΐς. 'Η τρίτη τάξις — Tiers État — (το «έθνος» ή ή άστική τάξις) επέτυχε να «κατακτήση» από τον Μονάρχη την Νομοθετική 'Εξουσία και ή «λαϊκή άντιπροσωπεία» άπετέλεσε το όργανον που άντικατέστησε τον Μονάρχη εις την άσκησή της. 'Η 'Εκτελεστική 'Εξουσία παρέμεινε εις τον Μονάρχη, ό όποιος εύρίσκετο επί κεφαλής της κρατικής μηχανής, την όποιαν αυτός είχε προηγουμένως δημιουργήσει και διαμορφώσει. 'Η Δικαστική 'Εξουσία είχε «περιέλθει» εις τους δικαστάς, μιá «κλειστή νομική τάξη» με επαγγελματική αυτοτέλεια και άνεξαρτησία. Κοινωνιολογικώς ή κρατική έξουσία διεχωρίσθη εις τρεΐς έξουσίες, ή κάθε μιá από τις όποιες προήρχετο από χωριστή «πηγή δυνάμεως» και ιδιαίτερον φορέα.

β) 'Από τά μέσα του 19ου αιώνου ή κατάστασις μεταβάλλεται ριζικώς. 'Η «Λαϊκή Κυριαρχία» κατακτά καθημερινώς έδαφος και με την επέκ-

ταση του έκλογικού δικαιώματος, γίνεται πιά σαφές, ότι ή μοναδική πηγή ή δύναμewς είναι ό «ένιατος Λαός» (τό "Έθνος, κατά την όρολογία τής εποχής). 'Από αυτόν πηγάζουν και δι' αυτού άσκοϋνται και πρός αυτόν αποβλέπουν (υπάρχουν) και ή Νομοθετική και ή 'Εκτελεστική και ή Δικαστική λειτουργία. 'Η πολιτική έξουσία είναι μία, φορέυς της ό Λαός και ή άσκησης της γίνεται από «όργανα» που όλα έχουν την ίδια λαϊκή «προέλευση» χωρίς «ταξικές» ή άλλες «νομικές» διακρίσεις. 'Επιπροσθέτως, ή εξέλιξις του Κράτους εις «επεμβατική» ή «κοινωνική» Δημοκρατία και ή ανάγκη άμέσου, ταχείας και άποδοτικής κρατικής ένεργείας επιβάλλουν την συνεργασία των κρατικών λειτουργιών και τον συντονισμό των κρατικών προσπαθειών. Παραλλήλως διαπιστώνεται ότι ή πολιτική έξουσία — ή κρατική δύναμις — δέν είναι ούτε ή μοναδική, ούτε ή άναμφισβήτητος μέσα σε μία Πολιτεία. Κοινωνικές ομάδες — ώργανωμένες ειδικότερα, όπως οί έργατικές ενώσεις ή οί 'Εκκλησίες — έμφανίζονται ως φορείς «κοινωνικής δύναμewς» (πολυκρατική κοινωνία — pluralismus), που ισχύει παραλλήλως ή και πολλές φορές άντιθέτως (π.χ. περιπτώσεις άπεργιών) πρός την πολιτική έξουσία.

γ) Τα παραπάνω γεγονότα οδηγούν εις την έντονη κριτική τής άρχής τής διακρίσεως των έξουσιών. Θεωρείται ότι δέν άνταποκρίνεται εις την πραγματικότητα, ότι δέν εκπληρώνει πιά κανένα σκοπόν, ότι δημιουργεί πολιτικές συγχύσεις και άδικαιολογήτους έλέγχους και ότι δυσχεραίνει, σε σημαντικό βαθμόν, την λειτουργία τής κρατικής μηχανής. 'Ακόμη την κατηγορούν ότι ήθικώς προβάλλει την ύποκρισία και τό ψέμμα ή τουλάχιστον «πλάσματα πέραν τής αληθείας» και ότι σε τελευταία άνάλυση «άντιτίθεται εις την Δημοκρατία και την Λαϊκή Κυριαρχία».

Δέν γεννᾶται άμβιβολία ότι ή κριτική κατά τής άρχής τής διακρίσεως των έξουσιών είναι, κατ' άρχήν, και βάσιμη και δικαιολογημένη. 'Εν τούτοις, είναι υπερβολική και με μοναδική, ίσως, εξαίρεση των 'Ηνωμένων Πολιτειών τής 'Αμερικῆς, πουθενά άλλοϋ δέν έδημιούργησε σοβαρά έμπόδια κατά την λειτουργία τής κρατικής μηχανής, στην προσπάθειά της να καλύψη τις σύγχρονες κοινωνικές και οικονομικές άνάγκες. 'Ακόμη και τό έπιχείρημα ότι «άντιτίθεται στη Δημοκρατία» είναι σχετικής αξίας και ισχύει μόνον για εκείνους που ύποστηρίζουν ότι ή «έκάστοτε πλειονοψηφία» μπορεί να «κάνη ό,τι θέλει», πράγμα που κάθε άλλο παρά γενικώς δεκτόν μπορεί να θεωρηθῆ ή μπορεί να άποδίδη μιá όρθή αντίληψη τής Δημοκρατίας.

2. Με την θέληση να άμβλυθοϋν οί άσθενείς άπόψεις τής «συνταγματικής θεωρίας» τής άρχής τής διακρίσεως των έξουσιών, έγιναν πολλές σύγχρονες έπιστημονικές προσπάθειες «άντικαταστάσεως» της

ἢ «ριζικής ἀναθεωρήσεως» τῆς. Ἐναφέρω μερικὲς ἀπὸ τὶς πιὸ χαρακτηριστικές :

α) Ἡ κρατικὴ Πολιτικὴ Ἐξουσία εἶναι ἐνιαία, ἀλλὰ διαιρεῖται εἰς τρεῖς λειτουργίες πού «ἀνταποκρίνονται» εἰς τὶς πραγματικότητες τῆς πολυκρατικῆς κοινωνίας - μάζης τοῦ εἰκοστοῦ αἰῶνος (K. Loewenstein, 1962) καὶ ἰδίως εἰς τὸ γεγονός τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων, τὸ ὁποῖον καὶ γίνεται τὸ κριτήριον τῆς διακρίσεως καὶ συγκεκριμένως εἰς :

i. Τὴν λειτουργίαν καθορισμοῦ πολιτικῆς γραμμῆς (policy determination - decisions), ἢ λήψεως πολιτικῶν ἀποφάσεων ἐπὶ βασικῶν προβλημάτων τῆς ἐσωτερικῆς ἢ ἐξωτερικῆς ζωῆς. Ἡ λειτουργία αὕτη ἀνήκει, εἴτε ἀποκλειστικῶς εἴτε συντρεχόντως, εἰς τὶς Βουλές (Νομοθετικὴ) ἢ εἰς τὶς Κυβερνήσεις (Ἐκτελεστικὴ) ἢ καὶ εἰς τὸν Λαὸν (Ἐκλογικὸν σῶμα), ὅταν π.χ. ζητῆται νὰ ἐπικυρώσῃ μὲ δημοψήφισμα μία ἀπόφαση.

ii. Τὴν λειτουργίαν, τῆς ἐφαρμογῆς τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων (policy implementation). Αὕτη ἀνήκει εἴτε εἰς τὶς Βουλές (Νομοθετικὴ) εἴτε εἰς τὶς Κυβερνήσεις (Ἐκτελεστικὴ), εἴτε εἰς τὰ Δικαστήρια (Δικαστικὴ) — εἴτε ἀποκλειστικῶς, εἴτε συντρεχόντως — καὶ καταλαμβάνει ὅλη τὴν ἔκτασιν τῆς κρατικῆς δραστηριότητος.

iii. Τὴν λειτουργίαν τοῦ ἐλέγχου (policy control) τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων. Ὁ ἔλεγχος μπορεῖ νὰ ἀνήκῃ — σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιαιτητικὰς κάθε δημοκρατικοῦ πολιτεύματος — εἴτε εἰς τὰ Δικαστήρια, π.χ. ὅταν κρίνουν τὴν συνταγματικότητα τῶν νόμων, εἴτε εἰς τὶς Βουλές, π.χ. ὅταν κατηγοροῦν καὶ δικάζουν τοὺς ὑπουργούς, εἴτε εἰς τὸ ἐκλογικὸν σῶμα, π.χ. σὲ περίπτωσιν ἐκλογῶν ὕστερα ἀπὸ διάλυσιν ἢ πού γίνεται μὲ ὠρισμένο θέμα κλπ.

β) Ὁ J. D. Millet (1959) μὲ κριτήρια «διοικητικῆς ὀργανώσεως» υποστηρίζει ὅτι ὑπάρχουν δύο βασικὲς κρατικὲς λειτουργίες. Ἐκείνη τῶν ὀργάνων πού λαμβάνουν πολιτικὰς ἀποφάσεις (organs of political decision-making), δηλαδὴ τῆς Νομοθετικῆς, Ἐκτελεστικῆς καὶ Δικαστικῆς Ἐξουσίας καὶ ἐκείνη πού περιλαμβάνει τὰ ὄργανα τῆς Διοικήσεως, δηλαδὴ τὴν Διοικητικὴν Γραφειοκρατία. Ἡ λειτουργία τῆς λήψεως πολιτικῶν ἀποφάσεων ὑπερέχει τῆς γραφειοκρατικῆς, γιατί ἡ πρώτη εἶναι δημοιουργικὴ, ἐνῶ ἡ δευτέρα — ἢ ὁποία δὲν εἶναι ἀπλῶς μία μορφή Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας, ἀλλ' ἀνευρίσκεται ὡς συμπλήρωμα σὲ καθὲ μορφή λειτουργίας — ὑπάρχει μέσα στὰ πλαίσια τῆς πρώτης ὡς μία καθαρῶς «τεχνικὴ» λειτουργία.

γ) Τὸ γεγονός τῆς πολυδυναμικῆς (pluralistic) καὶ πολυκρατικῆς μορφῆς τῆς συγχρόνου δημοκρατικῆς κοινωνίας, λαμβάνει ὑπ' ὄψιν τοῦ ὀ W. Weber (1951) καὶ διακρίνει τρεῖς ἐξουσίες, οἱ ὁποῖες εἶναι, κατ' αὐτόν, μορφῆς πραγματικῆς δυνάμεως :

i. Τὴν κομματικὴ-πολιτικὴ ἐξουσία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν Νομοθετικὴ (Βουλές) καὶ Ἐκτελεστικὴ (Κυβερνήσεις), πού ὑπάγονται καὶ οἱ δύο εἰς τὸν αὐτὸν κομματικὸν ἔλεγχον καὶ κινοῦνται ὑπὸ τὶς ἐντολές του.

ii. Τὴν Δικαστικὴ Ἐξουσία, ἡ ὁποία ἀποτελεῖται ἀπὸ τὴν «κλειστὴ» ἐπαγγελματικὴ ὁμάδα «δικασταί» καὶ κατευθύνεται ἀπὸ τοὺς κανόνες τοῦ δικαίου, χωρὶς νὰ ἐλέγχεται ἀμέσως ἀπὸ κόμματα καὶ συμφέροντα, καὶ

iii. Τὴν Κοινωνικὴ Ἐξουσία, πού ἀποτελεῖται ἀπὸ τὶς ἐργατικὲς ἐνώσεις, συνδέσμους συμφερόντων καὶ Ἐκκλησίες καὶ ἐκφράζει τὴν «συνταγματικὴν πραγματικότητα» πού βρίσκεται πέραν ἀπὸ τὸ Σύνταγμα.

Ἐπειδὴ οἱ τρεῖς ἐξουσίες ἀποτελοῦν πραγματικὲς δυνάμεις, πού πολλὰ φορὲς ἀντιτίθενται μεταξύ των, ἡ κρατικὴ ἐνότης κινδυνεύει νὰ διασπασθῆ. Ἐν τούτοις, ὁ κίνδυνος μειοῦται ἀπὸ τὴν «δημοκρατικὴ δύναμη» τοῦ Λαοῦ καὶ ἀπὸ τὶς Κυβερνήσεις, πού ἀποτελοῦν τὶς μεγάλες σύγχρονες ἐνωτικὲς δυνάμεις μέσα στὸ Κράτος.

δ) Μὲ κριτήρια τὴν «κατανομὴ» (λειτουργίας ἢ δυνάμεως ἢ χρόνου ἢ χώρου ἢ ὁμάδων) ὁ W. Steffani (1962), διακρίνει πέντε μορφὲς διακρίσεως τῶν ἐξουσιῶν εἰς τὸ σύγχρονον — δημοκρατικὸν — πολυκρατικὸν Κράτος Δικαίου:

i. Τὴν Δημοσίου Δικαίου ἢ ὀριζοντίαν. Ἡ Νομοθετικὴ Ἐξουσία ἄσκει, σὰν κυρία λειτουργία, τὴν θέσιν κανόνων δικαίου (Rechtssetzung) καὶ σὰν δευτερεύουσα τὴν μὴ ἀμφισβητουμένη ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου (nichtstreitige Rechtsanwendung)· ἡ Ἐκτελεστικὴ ἔχει σὰν κυρία λειτουργία τὴν μὴ ἀμφισβητουμένη ἐφαρμογὴ τοῦ δικαίου καὶ σὰν δευτερεύουσα τὴν θέσιν κανόνων δικαίου· εἰς τὴν Δικαστικὴ ἀνήκει ἡ λειτουργία τῆς ἀμφισβητουμένης (streitige) ἐφαρμογῆς τοῦ δικαίου.

ii. Τὴν χρονικὴ (temporale), πού ὑλοποιεῖται εἰς τὶς περιοδικὲς ἐκλογές, εἰς τὴν θητεία σὲ ὀρισμένα ἀξιώματα, εἰς τοὺς χρονικοὺς περιορισμοὺς πού τίθενται κατὰ τὴν ἄσκηση ἐνίων ἀρμοδιοτήτων καὶ εἰς τὶς προθεσμίες πού καθορίζουν θέματα διαδικασίας.

iii. Τὴν ὁμοσπονδιακὴ (Föderative) ἢ κάθετον, πού ἐκδηλώνεται μὲ τέσσερις «μονάδες δράσεως» (Handlungseinheiten), δηλαδὴ ἐκεῖνες οἱ ὁποῖες ἔχουν: δικαίωμα αὐτοδιοικήσεως, δικαίωμα ἐκδόσεως αὐτονόμων κανόνων, δικαίωμα συνεργασίας μὲ γενικώτερες ἐνώσεις καὶ δικαίωμα συνεργασίας ἐπὶ διεθνοῦς ἐπιπέδου.

iv. Τὴν ἀποφασιστικὴ (Decisive), πού ἐκδηλώνεται μὲ συμμετοχὴ κατὰ τὴν διαδικασίαν τοῦ σχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς βουλῆσεως καὶ τῶν πολιτικῶν ἀποφάσεων τῆς Κυβερνήσεως, τῆς Βουλῆς, τῶν Κομμάτων, τῶν ὁμάδων συμφερόντων καὶ τῆς Κοινῆς Γνώμης, καὶ

ν. Τὴν κοινωνικὴν (Sociale) ποὺ ἐκφράζεται εἰς τὸ πλέγμα τῶν κοινωνικῶν δυνάμεων, τὴν δομὴν τῶν, τὸν ἀνταγωνισμόν τῶν καὶ τὴν κινητικότητά των.

ε) Μιὰ ἀπὸ τὶς τελευταῖες διατυπώσεις τῆς διακρίσεως τῶν λειτουργιῶν, μὲ εὐρύτατη διεθνῆ ἀπὴρηση, γίνεται ἀπὸ τὸ G. Almond (1957) μὲ τὴν χρησιμοποίησιν τῆς ἐννοίας τοῦ πολιτικοῦ συστήματος ὡς ἑξῆς. Τὰ ἰδιαίτερα γνωρίσματά της εἶναι ὅτι εἶναι γενικὴ, γιὰ ὅλα τὰ πολιτικὰ συστήματα τοῦ Κόσμου — ἀδιαφόρως βαθμοῦ ἐξελίξεως καὶ ἀδιαφόρως συγκεκριμένης μορφῆς — καὶ ὅτι εἶναι κοινωνιολογικὰ θεμελιωμένα.

Ὁ G. Almond διακρίνει τὶς λειτουργίες εἰσροῆς (input functions) καὶ τῆς λειτουργίας ἐκροῆς (output functions) τοῦ πολιτικοῦ συστήματος.

i. Οἱ πρῶτες, λειτουργίες εἰσροῆς, εἶναι :

α) Ἡ πολιτικὴ κοινωνικοποίησις καὶ ἡ πολιτικὴ ἐπὶ ἀνδρωσις (political socialisation and recruitment), δηλαδή ἡ λειτουργία τῆς μεταβολῆς τῶν ἀτόμων σὲ πολῖτες καὶ τῆς «ἐπιστρατεύσεως» των γιὰ νὰ παίζουν πολιτικούς ρόλους γενικὰ καὶ γιὰ τὴν ἐπὶ ἀνδρωσὴν πολιτικῶν λειτουργημάτων εἰδικότερα.

β) Ἡ ἀρθρωσις συμφερόντων (interest articulation), δηλαδή ἡ λειτουργία ποὺ ἀφορᾷ τὴν συνειδητοποίησιν, διαμόρφωσιν καὶ ἐκφράσιν ὑπαρχόντων συμφερόντων καὶ τὴν προβολὴν των μὲ τὸ αἶτημα πολιτικῆς πράξεως.

γ) Ἡ ἰεράρχησις καὶ σύνθεσις συμφερόντων (interest agregation), δηλαδή ἡ λειτουργία ποὺ πραγματοποιεῖται εἴτε γιὰ τὴν σύνθεσιν, προσαρμογὴν καὶ συμβιβασμὸν τῶν ἀρθρωμένων συμφερόντων σὲ «κοινὴν» (ἀποδεκτὴν) πολιτικὴν γραμμὴν, εἴτε μὲ τὴν χρησιμοποίησιν (ἐπιστράτευσιν) προσώπων ποὺ ἐκπροσωποῦν μιὰ «κοινὴν», «γενικὴν» ἢ «ὠρισμένην» πολιτικὴν γραμμὴν.

δ) Πολιτικὴ ἐπικοινωνία (political communication), δηλαδή ἡ λειτουργία μεταδόσεως πληροφοριῶν, κατὰ κάποιον ἀντικειμενικὸν τρόπον, καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὶς ἄλλες πολιτικὰς λειτουργίας.

ii. Οἱ δευτέρες, λειτουργίες ἐκροῆς, εἶναι :

α) Ἡ θέσις κανόνων (rule making), δηλαδή ἡ λειτουργία ποὺ διαμορφώνει καὶ θέτει γενικοὺς πολιτικοὺς κανόνες (οὐσιαστικοὺς νόμους). Εἰς τὴν οὐσίαν πρόκειται γιὰ τὴν Νομοθετικὴν Λειτουργίαν, χωρὶς ὅμως νὰ ἀπαιτῆται καὶ ἡ ὑπαρξὶς ξεχωριστοῦ νομοθετικοῦ ὄργανου.

β) Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν κανόνων (rule - application), δηλαδή ἡ λειτουργία ποὺ «ἐκτελεῖ» τοὺς κανόνες ποὺ ἔχουν τεθῆ γιὰ νὰ «ύλο-

ποίηση» τις ικανότητες (capabilities) του πολιτικού συστήματος, και για να κυριαρχήσει του κοινωνικού - φυσικού περιβάλλοντος. Ουσιαστικώς ταυτίζεται με την Έκτελεστική και Διοικητική λειτουργία.

c) Η λύσις των διαφορών βάσει των κανόνων (rule adjudication), δηλαδή ή λειτουργία που σκοπεύει την λύση των διαφορών (ύλικών ή νομικών) που μπορεί να προκύψουν από την θέση ή την εφαρμογή των κανόνων. Πρόκειται δηλαδή για την Δικαστική λειτουργία, κατά την γνωστήν έννοιά της.

iii. Πρέπει να σημειωθῆ ότι οι λειτουργίες που διακρίνει ο G. Almond δὲν εἶναι μόνον κρατικές λειτουργίες, ἀλλὰ λειτουργίες ὀλοκλήρου τοῦ πολιτικοῦ συστήματος και ὅτι ὁὲν συνδέονται με καμμία ἐκδήλωση «ἐξισορροπήσεως» ἢ περιορισμῶν ἢ ἐλέγχου. Ἀπλῶς περιγράφουν τὸ τί «ὑπάρχει» και τὸ τί «γίνεται» εἰς τὴν πραγματικότητα.

Παρά τὴν ἔντονη κριτική που ἔχει ἀσκηθῆ κατά τῆς θεωρίας τοῦ G. Almond, πρέπει να σημειωθῆ ὅτι αὐτή για πρώτη φορά «κατέγραψε» και «προέβαλε» ὀρισμένες λειτουργικές ἐκδηλώσεις τοῦ πολιτικοῦ συστήματος, οἱ ὁποῖες εἶναι πολῦτιμες για τὴν γνώση, τὴν κατανόηση και τὴν ἀξιολόγηση τοῦ Κράτους γενικά και τοῦ πολιτικοῦ συστήματος εἰδικότερα.

3. α) Ἡ ἑλληνική πραγματικότης ὁδηγεῖ εἰς μίαν ἰδιαίτερη πολιτική διάκριση τῶν ἐξουσιῶν, ἢ ὁποία περιλαμβάνει τόσον κοινωνικές, ὅσον και κρατικές δυνάμεις. Ἡ διάκρισις αὐτή ἀποτελεῖ και τὴν ἀληθινή προϋπόθεσιν τῆς ὁμαλῆς λειτουργίας τοῦ πολιτεύματος (Γ. Δ. Δασκαλάκης, 1958)

Οἱ πραγματικές κρατικές και κοινωνικές δυνάμεις εἶναι οἱ ἑξῆς :

i. Ὁ Ἦρόνος, δηλαδή τὸ σύνολον τῶν ἀρμοδιοτήτων και ὁ πολιτικός - ἠθικός προσωπικός ρόλος που ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν βασιλευμένη μορφή τοῦ Πολιτεύματος.

ii. Ἡ Διοικητική Γραφειοκρατία, δηλαδή τὸ σύνολον τῶν μονίμων Δημοσίων Ὑπαλλήλων, ὡς «νομική τάξις», συμπεριλαμβανομένων ἰδιαίτερος και τῶν Δικαστῶν.

iii. Ὁ Στρατός, δηλαδή τὸ σύνολον τῶν Ἐνόπων Δυνάμεων, συμπεριλαμβανομένων και τῶν Σωμάτων Ἀσφαλείας.

iv. Ἡ Ἐκκλησία τῆς Ἑλλάδος, ἤτοι ὁ ὠργανωμένος κληρὸς και οἱ ἀπ' αὐτὸν ἐξαρτώμενοι «λαϊκοί».

v. Ἡ «Ἐπιστήμη» και ἡ «Τέχνη», εἰς τὰ ἡγετικά των στελέχη και εἰς τοὺς κυρίους ἐκπροσώπους της.

vi. Τὰ πολιτικά κόμματα, τὰ δρῶντα νομίμως και σύμφωνα με τὸ πολίτευμα και «ἀνταγωνιζόμενα» ἐπίσης νομίμως.

vii. Τὰ ὠργανωμένα συμφέροντα πάσης μορφῆς καὶ ἰδίως οἰκονομικῆς φύσεως (π.χ. ἐργατικὲς ἐνώσεις καὶ ἐνώσεις ἐπιχειρηματιῶν), ἐπαγγελματικῆς (π.χ. ἰατρικοὶ, ἐμπορικοὶ κλπ. σύλλογοι) καὶ πολιτιστικῆς (π.χ. ἀθλητικὰ σωματεῖα, ἐξωραϊστικοὶ σύλλογοι κλπ.).

viii. Ὁ συμμαχικὸς παράγων.

β) Ἡ ὑπαρξὶς τῶν ἀνωτέρω δυνάμεων ἐξηγεῖται ἀπὸ τὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία μας εἶναι πολυκρατικὴ καὶ πολυδυναμικὴ, δηλαδὴ ἀναγνωρίζει κοινωνικῶς καὶ νομικῶς πολλὰς πηγὰς κοινωνικῆς δυνάμεως μὲ ἀλληλοσυγκρουόμενα ἢ ἀλληλοσυμπληρούμενα συμφέροντα καὶ ἐπιτρέπει σὲ κάθε ἰδέα νὰ ἐμφανισθῆ καὶ νὰ διεκδικήσῃ τὴν εἰρηνικὴν ἐπικρατήσῃ της.

Σχετικῶς μὲ τὸν ρόλον ποὺ πρέπει νὰ παίξῃ κάθε μία ἀπὸ αὐτὰς τὶς δυνάμεις πρέπει νὰ ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὸ Κράτος μας ἔχει λάβει ἕναν ἔντονον κοινωνικὸν χαρακτήρα, δηλαδὴ παρέχει ὑπηρεσίας εἰς τοὺς πολῖτες, ἄνευ τῶν ὁποίων δὲν θὰ ἦτο δυνατὴ ἡ ζωὴ των καὶ κατανέμει τὰ ὑφιστάμενα ἀγαθὰ, εἰς τρόπον ὥστε ἡ οἰκονομικὴ ὑπαρξὶς τοῦ καθενὸς μας νὰ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ Κράτος. Τοῦτο σημαίνει ὅτι ὁ καθένας μας ἔχει συμφέροντα πρὸς τὸ Κράτος τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκει νὰ ἱκανοποιήσῃ καὶ ὅτι ὁ πολίτης ἔπαυσε νὰ βλέπῃ τὸ Κράτος ὡς ὁ οὐδέτερος, τρίτος, καὶ τὸ ἀντιμετωπίζει ὡς ἐνδιαφερόμενος καὶ ἔχων αἰτήματα. Δὲν εἴμεθα πλέον οἱ «πολίτες» γενικῶς, ἀλλὰ οἱ ἔμποροι, οἱ βιομήχανοι, οἱ συνταξιούχοι, οἱ εἰσαγωγεῖς μηχανῶν, οἱ ἐργάτες, οἱ σταφιδοπαραγωγοί, οἱ σεισμόπληκτοὶ κλπ., δηλαδὴ «ἐνδιαφερόμενοι» καὶ ἔχοντες συμφέροντα ποὺ ζητοῦν ἱκανοποίησιν ἀπὸ τὸ Κράτος.

Ἐὰν ἕνα συμφέρον ἐπικρατήσῃ ἀποκλειστικῶς εἰς βάρος τῶν ἄλλων, τότε τὸ Κράτος μεταβάλλεται εἰς φεουδαρχίαν, καὶ ἐὰν μία ὁμάς ἐπιβληθῆ ἀπολύτως, τότε ἡ κοινωνικὴ ἰσορροπία ἀνατρέπεται.

γ) Ἡ βασικὴ πολιτικὴ ἐπιδίωξις τοῦ δημοκρατικοῦ μας πολιτεύματος εἶναι ἡ ἐξισορρόπησις ὅλων αὐτῶν τῶν δυνάμεων, ἡ ὁμαλὴ ἔνταξις τους εἰς τὸ πολίτευμα καὶ ἡ ὁλοκλήρωσις τους εἰς μία σταθμισμένη καὶ ἁρμονικὴ κοινωνικὴ ἐνότητα. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθῆ αὐτὸ οἱ κρατικὲς - κοινωνικὲς δυνάμεις ποὺ ἀναφέραμε διαιροῦνται εἰς :

i. Οὐδέτερες κρατικὲς - πολιτικὲς δυνάμεις, τῶν ὁποίων ὁ πολιτικὸς ρόλος συνίσταται νὰ ἀποβλέπουν εἰς τὸ «γενικὸν καλὸν» καὶ τὸ (δημόσιον) «ἐθνικὸν συμφέρον», νὰ θέτουν τὰ νομικὰ πολιτικὰ πλαίσια μέσα εἰς τὰ ὁποῖα θὰ κινηθοῦν οἱ «χρωματισμένους» πολιτικὲς κοινωνικὲς δυνάμεις καὶ νὰ ἀποτελοῦν τὰ «μέσα»

γιά τήν πραγματοποίηση τῶν ἐκάστοτε συγκεκριμένων εἰδικῶν κοινωνικο-πολιτικῶν καί οἰκονομικῶν σκοπῶν». Οἱ οὐδέτερες κρατικές δυνάμεις μέ πολιτικόν χαρακτηῖρα εἶναι: ὁ Θρόνος, ἡ Διοικητική Γραφειοκρατία καί οἱ Ἑνοπλες Δυνάμεις.

ii. Οὐδέτερες πολιτικές δυνάμεις, μέ τοὺς ἰδίους σκοποὺς καί περιεχόμενον δράσεως ὅπως οἱ οὐδέτερες κρατικές δυνάμεις, εἶναι ὁ συμμαχικός ἢ οἱ συμμαχικοὶ παράγοντες.

iii. Οὐδέτερες κοινωνικές-ἠθικές δυνάμεις, τῶν ὁποίων ὁ ρόλος συνίσταται εἰς τήν δημιουργία κοινῆς γνώμης καί φωτισμένου δημοσίου αἰσθήματος, μέ σκοπὸν τὸ «γενικὸν καλὸν» καί τὸ (δημόσιον) «ἐθνικὸν συμφέρον» καί τήν προβολή τῶν βασικῶν καί μονίμων ἠθικῶν καί αἰσθητικῶν ἀξιῶν τοῦ «ἐθνικοῦ χαρακτηῖρος» τοῦ ἑλληνικοῦ Λαοῦ, πέραν ἀπὸ τὰ συμφέροντα καί τίς ἐπιδιώξεις τῆς στιγμῆς, εἶναι ἡ Ἐκκλησία, ἡ Ἐπιστήμη καί ἡ Τέχνη.

iv. Χρωματισμένες πολιτικές-κοινωνικές δυνάμεις, δηλαδή τὰ πολιτικά κόμματα, τῶν ὁποίων τήν μεγάλη πολιτικακή ἀποστολή θά μελετήσωμε ἰδιαίτέρως.

v. Χρωματισμένες κοινωνικές, κατ' ἐξοχήν, δυνάμεις, δηλαδή τὰ ὠργανωμένα συμφέροντα.

δ) Τὸ Πολίτευμά μας λειτουργεῖ ὁμαλῶς καί κανονικῶς ὅταν οἱ οὐδέτερες δυνάμεις διατηροῦν τήν οὐδετερότητα των καί εἶναι ὑπερκομματικές καί ὑπεράνω ἰδιαίτερων συμφερόντων καί οἱ χρωματισμένες δυνάμεις δημοσία καί νομίμως ἐπιδιώκουν τήν ἱκανοποίηση τῶν ἰδανικῶν καί συμφερόντων των.

Τὸ Πολίτευμά μας λειτουργεῖ ἀνωμάλως καί ἀντικανονικῶς ὅταν ἢ οἱ οὐδέτερες δυνάμεις ἐκτραποῦν καί συνδεθοῦν μέ ὠρισμένα πολιτικά κόμματα ἢ συμφέροντα, ἢ ὅταν οἱ χρωματισμένες δυνάμεις διαβρῶσουν τίς οὐδέτερες καί τίς μεταβάλουν εἰς ὄργανα τῶν ἐπιδιώξεων καί τῶν συμφερόντων των.

Ἡ συνύπαρξις καί τῶν δύο μορφῶν κοινωνικῆς καί κρατικῆς δυνάμεως εἶναι ἀπαραίτητη γιά τήν διατήρηση τοῦ Δημοκρατικοῦ Πολιτεύματος καί γιά τήν πραγματοποίηση τῶν συγχρόνων σκοπῶν οἰκονομικῆς καί πολιτιστικῆς ἀναπτύξεως τοῦ Λαοῦ. Ἡ συνεργασία καί ἡ ἐξισορρόπησις χρωματισμένων καί οὐδετέρων δυνάμεων ἀποτελεῖ τὸν κύριον ρόλον τῶν πολιτικῶν κομμάτων καί τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν.

Ἡ ἀποκλειστική ἐπικράτησις εἴτε τῶν οὐδετέρων, εἴτε τῶν χρωματι-

σμένων δυνάμεων, ανατρέπει την οικονομίαν του Δημοκρατικού Πολιτεύματος και τὸ μεταβάλλει σαφῶς εἰς αὐταρχικὸν ἢ ὀλοκληρωτικὸν (φασιστικὸν ἢ κομμουνιστικὸν) Κράτος.

4. Ἡ μεγάλη σημασία πού ἔχει ἀκόμη καὶ σήμερα ἡ διάκρισις τῶν ἐξουσιῶν σάν πολιτικὴ ἀρχὴ φαίνεται καὶ ἀπὸ τὴν ἀπόπειρα νὰ τὴν συνδέσουν μὲ τῖς ψυχολογικὰς ἀντιδράσεις πού δημιουργεῖ. Διδάσκεται ὅτι ἡ «ἀξία» τους δὲν ἐγκεῖται εἰς μίαν ἐξωτερικὴν «μηχανικὴν δυνάμεω», ἀλλὰ εἰς τὸ ὅτι μὲ τὴν διάχυτη ἰσχύ καὶ τὸν μεγάλον ἀριθμὸν τῶν ἀντιτιθεμένων ἐξουσιῶν θεμελιώνεται ἡ πεποίθησις τοῦ πολίτου, ὅτι δὲν ὑπάρχουν κρυφὰ καὶ ἀόρατες δυνάμεις πού μποροῦν νὰ τοῦ ἐπιβληθοῦν. Ἐπὶ πλέον ὁ πολίτης «βλέπει» καλύτερα τί συμβαίνει εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν καὶ δὲν τρομάζει νὰ λάβῃ μέρος εἰς μίαν πολιτικὴν διαδικασίαν πού φαίνεται σάν περιορισμένη καὶ ἐλεγχόμενη (max Imboden).

§ 28. Ἀντιπροσωπεία καὶ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα

1. α) Μιὰ ἀπλὴ παρατήρησις μπορεῖ νὰ πείσῃ ὅτι τὰ μέλη μιᾶς μεγάλης «ἐνώσεως» ἢ μιᾶς χωρικὰ διασκορπισμένης ὁμάδος εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ συγκεντρώωνται ὅλα μαζὺ σὲ «συνελεύσεις», νὰ συσκέπτωνται καὶ νὰ ἀποφασίζουσι «ἀπὸ κοινοῦ». Ἐὰν ἐπιδιώκεται «ὀμαδική» δρᾶσις ἢ ἐνέργεια τῆς ἐνώσεως πού νὰ ἀνταποκρίνεται, κατὰ κάποιον βαθμὸν, εἰς τῖς ἐπιθυμίας ἢ τῖς γνώμες τῶν μελῶν των, τότε πρέπει νὰ ὑπάρξῃ κάποιος τρόπος ἀντιπροσωπεύσεως. Ἡ λατινικὴ λέξις *representatio* ἀπὸ τὴν ὁποία προῆλθεν ὁ ὅρος *repräsentation*, *Repräsentation* κλπ., πού χρησιμοποιεῖται εἰς ὅλες, σχεδόν, τῖς εὐρωπαϊκὰς γλώσσας — γερμανικὰ χρησιμοποιεῖται καὶ ὁ ὅρος *Vertretung* — ἐκφράζει τὴν ἰδέαν ὅτι κάτι ἢ κάποιος πού λείπει ἐμφανίζεται παρὼν μὲ κάτι ἢ κάποιον ἐνδιάμεσον. Ἡ ἐλληνικὴ λέξις ἀντιπροσωπεία ἐκφράζει καθαρῶτερα τὴν ἰδέαν ὅτι κάποιος, ἓνα πρόσωπον, ἐνεργεῖ ἀντὶ κάποιου ἄλλου ἢ εἰς τὴν θέσιν ἐνὸς ἄλλου προσώπου.

β) Ἀπὸ τὴν ἀρχαία ἐποχὴ οἱ κυβερνωῦντες ἐθεωροῦντο ὡς οἱ «ἐκπρόσωποι» ἢ «οἱ ἐκφρασταὶ τῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ». Σπανίως καὶ μεμονωμένα μὲ κάποια «ἐκλογή», ὅπως ἡ Βουλὴ τῶν 500 τὸν 5ον π.Χ. αἰῶνα ἢ οἱ πρωτόγονες γερμανικὰς Συνελεύσεις τοῦ Δου μετὰ Χριστὸν αἰῶνος. Κατὰ κανόνα ὅμως ἡ ἀντιπροσωπεία δὲν συνεδέετο οὔτε μὲ ἐκλογή, οὔτε μὲ ἄλλου εἶδους ἐντολή. Οἱ Ῥωμαῖοι Αὐτοκράτορες, καὶ οἱ πῖο τυραννικοὶ, ἀσκοῦσαν τὴν ἐξουσίαν των ὡς ἀντιπρόσωποι τοῦ Ῥωμαϊκοῦ Λαοῦ, ὅπως καὶ οἱ μεσαιωνικοὶ βασιλεῖς ἐθεωροῦντο ὡς θεματοφύλακες τῶν δικαιωμάτων ὄλων. Ὁ ἀπόλυτος Μονάρχης τῶν νεωτέρων

χρόνων, κατά τὸν Thomas Hobbes, ἦταν ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Βασιλείου καὶ εἶχε ἐξουσιοδοτηθῆ νὰ κυβερνᾷ ἀπὸ τὴν ὁμόφωνη θέληση τῶν πολιτῶν (ἢ ὁποῖα, φυσικά, ἐξεδηλοῦτο μόνον θεωρητικά).

Ἡ λαϊκὴ ἀντιπροσωπεύει τῶν νέων χρόνων ἀνεπτύχθη σιωπηρὰ καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων μὲ ὑπόδειγμα τὶς Μεσαιωνικὲς Ἐκκλησιαστικὲς Συνόδους, πρῶτα εἰς τὴν Ἀγγλία ἀπὸ τὸν 13ον αἰῶνα καὶ ἀργότερα εἰς τὴν Γαλλία, τὴν Σουηδία καὶ τὶς Κάτω Χῶρες, καὶ μὲ κύρια ἀφορμὴ τὴν ἀναγκαίαν συνάναρξιν τῶν κυβερνωμένων — κυρίως τῶν εὐγενῶν — γιὰ τὴν ἐπιβολὴν φόρων ἀπὸ τοὺς Μονάρχες. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα, ἐν συνδυασμῷ μὲ τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία καὶ τὴν Δημοκρατία, ἀπετέλεσεν ἕναν ἀπὸ τοὺς θεμελιώδεις θεσμούς τῶν συγχρόνων δημοκρατικῶν πολιτευμάτων. Ἡ θεωρητικὴ θεμελίωσις τοῦ συστήματος ἐγένετο πειστικὰ ἀπὸ τὸν Montesquieu. Ὁ Λαὸς, γράφει, δὲν εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἔχη γνώση τῶν κρατικῶν προβλημάτων καὶ ἰκανὴ πολιτικὴ μόρφωση πού νὰ τοῦ ἐπιτρέπῃ νὰ παίρνῃ ἀποφάσεις. Ἀλλὰ μπορεῖ νὰ ξέρῃ ποιοὶ εἶναι ἱκανοὶ γιὰ «νὰ τοὺς ἐκλέξῃ». «Τὸ μέγα πλεονέκτημα τῶν ἀντιπροσώπων εἶναι ὅτι ἔχουν τὴν ἰκανότητα νὰ συζητοῦν τὶς κρατικὰς ὑποθέσεις, ἐνῶ ὁ Λαὸς δὲν εἶναι διόλου κατάλληλος γι' αὐτό».

Τὸ γαλλικὸν Σύνταγμα τοῦ 1791 στὸ ἄρθρο 2 (τίτλος III Προοίμιον), ὀρίζει ὅτι «τὸ Ἔθνος, ἀπὸ τὸ ὁποῖον καὶ μόνον πηγάζουν ὅλες οἱ ἐξουσίαι, τὶς ἀσκεῖ ἀποκλειστικὰ μὲ πληρεξουσίους. Τὸ πολιτεῦμα τῆς Γαλλίας εἶναι ἀντιπροσωπευτικόν». Ἡ διάταξις αὕτη ἔχει ὅλως ἰδιαίτερη θεωρητικὴ σημασία, γιὰ καθιστᾷ τὸ «Ἔθνος» ὄχι τὸν «Λαὸν» πηγὴ τῆς ἐξουσίας, πρᾶγμα πού διευκολύνει τὴν ἄποψη, ὅτι δὲν ὑπάρχουν δύο θελήσεις — μία τοῦ Λαοῦ καὶ μία τῶν ἀντιπροσώπων του — ἀλλὰ μία μόνον θέλησις τοῦ Ἔθνους, ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ θέλησις ἐκείνων πού δικαιουνοῦνται νὰ ὁμιλοῦν γιὰ τὸ ἔθνος, δηλαδὴ οἱ ἀντιπρόσωποί του (Carré de Malberg).

2. Κατὰ ἕναν ὀρισμὸν πού ζητεῖ νὰ τονίσῃ τὰ νομικά, κυρίως, χαρακτηριστικά τῆς ἀντιπροσωπεύσεως καὶ νὰ τὴν ἐπεκτείνῃ καὶ πέραν ἀπὸ τὴν ἄσκηση τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας, «ἀντιπροσωπεύει εἶναι ἡ ἄσκησις τῶν ἐξουσιαστικῶν λειτουργιῶν — πού πραγματοποιεῖται κατόπιν νομικῆς ἐξουσιοδοτήσεως, μὲ ὄργανα συνταγματικῶς καθωρισμένα καὶ ἐνεργοῦντα ἐν ὀνόματι τοῦ λαοῦ, χωρὶς ὁμῶς καὶ μὲ δεσμευτικὴ ἐντολὴ του — ἐνὸς Κράτους ἢ ἄλλων φορέων Δημοσίας Ἐξουσίας, οἱ ὁποῖοι ἔλκουν τὴν ἐξουσίαν τῶν ἀμέσως ἀπὸ τὸν λαὸν καὶ νομιμοποιουνοῦνται μὲ τὴν ἀξίωση, ὅτι ὑπηρετοῦν

τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦ λαοῦ καὶ συνεπῶς ἐκτελοῦν τὴν ἀληθινὴ θέλησὶς του» (E. Fraenkel).

Εἰς τὴν εὐρεῖα αὐτὴ ἔννοια τῆς ἀντιπροσωπείας περιλαμβάνονται τόσο τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα, ὅταν, δηλαδή, «ὁ Λαὸς διὰ τῆς Βουλῆς νομοθετεῖ», ὅσον καὶ οἱ ἄλλες λειτουργίαι τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων καὶ κατ' ἐξοχὴν ὁ κοινοβουλευτισμὸς, ὅταν, δηλαδή, «ὁ Λαὸς διὰ τῆς Βουλῆς κυβερνᾷ».

β) Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα καλεῖται εἰδικώτερα ὁ θεμελιώδης ὀργανωτικὸς θεσμὸς τοῦ Συντάγματος, κατὰ τὸν ὁποῖον ἡ λαϊκὴ ἀντιπροσωπεία συμμετέχει ἀποφασιστικῶς εἰς τὴν νομοθετικὴ ἐξουσία. Ὡς «λαϊκὴ ἀντιπροσωπεία» θεωροῦνται οἱ αἰρετὲς Βουλές, ὑπὸ οἷον δῆποτε ὄνομα καὶ μορφή καὶ ἐὰν ἐμφανίζονται (π.χ. Κοινοβούλιον, Κογκρέσσον, Γερουσία κλπ.).

Ἡ ἀνάλυσις τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ μᾶς παρέχει τὰ ἐξῆς στοιχεῖα τῆς ἐννοίας τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος.

i. Τὴν ἐκλογὴ ἀπὸ τὸν Λαὸ, κατὰ τακτὰ χρονικὰ διαστήματα καὶ τὴν πολιτικὴ σημασία της. Ὅταν ὁ Λαὸς δὲν ἐκλέγῃ ἀμέσως ἢ ἐμμέσως (π.χ. μὲ ἐκλέκτορες ἢ ἀντιπροσώπους), τακτικὰ (π.χ. κάθε τετραετία ἢ πενταετία) χωρισμένος σὲ γεωγραφικὰ διαμερίσματα (ἐκλογικὲς περιφέρειαι) καὶ ὅταν ὁ χαρακτήρ τῆς ἐκλογῆς δὲν εἶναι πολιτικός, δηλαδή ἡ δημιουργία «ἐλευθέρου» ὀργάνου γιὰ «ἀδέσμευτη» δράση, τότε δὲν ὑπάρχει ὁ ἀντιπροσωπευτικὸς χαρακτήρ (π.χ. ἡ Βουλὴ τῶν Λόρδων ἢ οἱ αἰρετοὶ δικασταὶ δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸ Λαὸ).

ii. Τὴν εὐθύνη ἐνώπιον τοῦ Λαοῦ, ποὺ ἐκδηλώνεται εἰς τὴν ὑποχρέωσις τοῦ πληρεξουσίου νὰ λογοδοτῇ εἰς τὸν ἐντολέα καὶ νὰ κρίνεται ἀπ' αὐτὸν κυρίως εἰς τίς νέες ἐκλογάς, καθὼς καὶ τὴν εὐθύνη τοῦ πληρεξουσίου νὰ ἐνεργῇ ἀποδοτικὰ καὶ ὀρθά, ἀποβλέπων εἰς τὰ «συμφέροντα» τοῦ κυρίου (ἐντολέως).

iii. Τὴν δημοσιότητα τοῦ λειτουργήματος, μὲ τὴν ὁποία συμβολίζεται «ἡ ὄρατη παρουσία τοῦ Λαοῦ» καὶ γίνεται ἐμφανῆς ἡ θέλησίς του (ἄρθρ. 74: «Ἡ Βουλὴ συνεδριάζει δημοσίᾳ ἐν τῷ Βουλευτηρίῳ...»).

iv. Τὴν ἀποφασιστικὴ ἀρμοδιότητα, δηλαδή τὴν δυνατότητα λήψεως τελικῶν καὶ ὀριστικῶν ἀποφάσεων. Ὡστε ὅταν τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν Σῶμα εἶναι γνωμοδοτικόν (π.χ. Οἰκονομικὸ Συμβούλιον), τότε δὲν πρόκειται περὶ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος.

v. Τὴν τακτικὴ λειτουργία. Σώματα αἰρετὰ τὰ ὁποῖα καλοῦνται μόνον ἐκτάκτως ἢ κατὰ περίστασιν. ἔστω καὶ ἐὰν ἔχουν καθή-

κοντα νομοθετικά, δὲν θεωρεῖται ὅτι ἔχουν γνήσια ἀντιπροσωπευτικὴ ιδιότητα καὶ δὲν ἀνήκουν εἰς τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα.

γ) Ἡ κλασσικὴ νομικὴ θεωρία τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ἐντολῆς, τὴν ὁποίαν ἀποδέχεται τὸ Σύνταγμα, βασιζέται στὴν ἀρχὴ ὅτι ὁ Λαός, ὡς φορεὺς τῆς κυριαρχίας, ἐξουσιοδοτεῖ τοὺς ἀντιπροσώπους του, ὥστε οἱ πράξεις των νὰ θεωροῦνται σὰν πράξεις αὐτοῦ τοῦ ἰδίου. Ὁ ἀντιπρόσωπος ἐκφράζει τὴν θέληση τοῦ Λαοῦ, «θέλει γιὰ τὸ Ἔθνος» (Barnave).

Τὰ κύρια γνωρίσματα τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ἐντολῆς, κατὰ τὴν «συνταγματικὴν» ἔννοιάν της, εἶναι τὰ ἑξῆς :

i. Ἡ ἐντολὴ εἶναι γενικὴ. (Π.χ. κατὰ τὸ ἄρθρον 59 τοῦ Συντάγματος «οἱ Βουλευταὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ Ἔθνος»).

ii. Ἡ ἐντολὴ εἶναι κομματικὴ. Ἄν καὶ ἀντιπροσωπεύει τὸ Ἔθνος, ὁ Βουλευτὴς ἀνήκει εἰς ὀρισμένον κόμμα. (Π.χ. «ἡ μετάστασις εἰς ἕτερον κόμμα κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς βουλευτικῆς περιόδου ἀπαγορεύεται». ἄρθρ. 65).

iii. Ἡ ἐντολὴ εἶναι ἐλευθέρη. Ὁ ἀντιπρόσωπος τοῦ Λαοῦ ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐντολὴ ὅπως αὐτὸς προσωπικῶς νομίζει καλύτερα, χωρὶς νὰ δεσμεύεται ἀπὸ ὑποδείξεις ἢ ὁδηγίες.

iv. Ἡ ἐντολὴ εἶναι ἀνέκκλητος. Ὁ Βουλευτὴς ἐκλέγεται γιὰ ὀρισμένην περίοδον καὶ δὲν δύναται νὰ ὑποχρεωθῇ νὰ παραιτηθῇ προηγουμένως.

v. Δὲν ὑπάρχει κατὰ κανόνα ἀνάγκη κυρώσεως ἐκ τῶν ὑστέρων τῶν πράξεων τοῦ ἀντιπροσώπου.

vi. Ἡ ἀσκησις τῶν καθηκόντων, γιὰ τὰ ὁποῖα δίδεται ἡ ἐντολὴ, δὲν συνεπάγεται εὐθύνη : «Βουλευτὴς δὲν καταδιώκεται οὐδ' ὅπωςδήποτε ἐξετάζεται ἔνεκα γνώμης ἢ ψήφου δοθείσης κατὰ τὴν ἀσκησιν τῶν βουλευτικῶν καθηκόντων...» (ἄρθρ. 67).

3. Τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα εἶναι διατυπωμένον καὶ στὸ Συνταγματικὸν μας Κείμενον τοῦ 1968. Οἱ κυριώτερες διατάξεις του εἶναι οἱ ἑξῆς :

Ἄρθρον 3 παρ. 1 : «Ἡ Νομοθετικὴ Ἐξουσία ἀσκεῖται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως καὶ τῆς Βουλῆς».

Ἄρθρον 56 : «Ἡ Βουλὴ σύγκεται ἐκ Βουλευτῶν ἐκλεγομένων κατὰ νόμον δι' ἀμέσου, καθολικῆς καὶ μυστικῆς ψηφοφορίας ὑπὸ τῶν συμπληρωσάντων τὸ εἰκοστὸν πρῶτον ἔτος τῆς ἡλικίας των καὶ ἐχόντων τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν πολιτῶν».

Ἄρθρον 59 : «Οἱ Βουλευταὶ ἀντιπροσωπεύουν τὸ Ἔθνος».

Ἄρθρον 60 : «Οἱ Βουλευταὶ ἐκλέγονται διὰ πέντε συναπτά ἔτη».

Ἄρθρον 72. Μὲ αὐτὸ ὀρίζεται ποιὰ σχέδια ἢ προτάσεις νόμων συζη-

τούνται και ψηφίζονται «έν Όλομεία» της Βουλής και ποιὰ κατά Τμήματα.

4. Μία ἀνάλυσις τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας, ἡ ὁποία ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὴν «πραγματικότητα» αὐτῆς τῆς «πολυδιαστάτου ἐννοίας» (ποῦ περιλαμβάνει στοιχεῖα ψυχολογικά — κοινωνιολογικά — πολιτικά καὶ νομικά), καθὼς καὶ μία ἱκανοποιητικὴ θεωρία τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας, θὰ πρέπει νὰ λάβῃ ὑπ' ὄψιν τῆς τρία ἀποφασιστικῆς σημασίας στοιχεῖα :

i. Τὸ ψυχολογικὸν-κοινωνιολογικόν, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ ἐκφράζει τὰ «ἀντιπροσωπευτικὰ χαρακτηριστικὰ» μιᾶς ὁμάδος καὶ τὰ «ἐνσωματώνει» κατὰ τὸν «πιστότερον» τρόπον. Ὁ ἀντιπρόσωπος ἀποτελεῖ τὴν «εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν» τοῦ ἀντιπροσωπευομένου — ὁμοιάζει μὲ αὐτὸν ταξικά, ἐπαγγελματικά, κομματικά καὶ ἔχει τὶς ἴδιες μὲ αὐτὸν ἰδέες, γνῶμες, τοποθετήσεις.

ii. Τὸ πολιτικόν, δηλαδὴ ἐκεῖνο ποῦ συνδέεται μὲ τὴν ἐννοια τῆς εὐθύνης, εἴτε σὰν μιᾶς μορφῆς λογοδοσίας, εἴτε σὰν δυνατότητος ἐπιβολῆς κυρώσεων, εἴτε «ὑπευθύνου» δράσεως.

iii. Τὸ νομικόν, δηλαδὴ τὴν ἐντολὴ ποῦ συνδέεται μὲ ὁδηγίαις τοῦ ἐντολέως ἀπὸ τῆς μιᾶς καὶ εὐθύνῃ τοῦ ἐντολοδόχου (πληρεξουσίου) ἀπὸ τὴν ἄλλη νὰ κινηθῇ μέσα σὲ αὐτές.

iv. Τὰ τρία αὐτὰ στοιχεῖα ἀναμιγνύονται σὲ διαφορετικὸ βαθμὸν καὶ μὲ ξεχωριστὸν τρόπον κάθε φορά, καὶ δίνουν τὰ παρακάτω ἐννοιολογικὰ γνωρίσματα εἰς τὴν ἐννοια τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας :

α) Ἱστορικὰ ἢ λαϊκὴ ἀντιπροσωπεῖα «ἀντεπρόσωπευε» τὸν Λαὸν «παρὰ τῷ Μονάρχῃ» ἢ «παρὰ τῇ Κυβερνήσει», ὅπως ἓνας πρέσβυς ἀντιπροσωπεύει τὸ Κράτος του («εἶναι διαπεπιστευμένος παρὰ...») σὲ μιὰ «Ξένη Δύναμη» ἢ καὶ «ἐνώπιον τοῦ Μονάρχου» («ἐνώπιον τοῦ ἰσχυροῦ Κράτους»), ὅπως ὁ πληρεξούσιος (π.χ. δικηγόρος) τὸν ἐντολέα του. Ἀπὸ τὸν 19ον αἰῶνα καὶ ὕστερα, τὸ «ἀντιπροσωπεύειν παρὰ ἢ ἐνώπιον...» ἔπαυσε νὰ ὑπάρχῃ. Ὑποστηρίζεται μάλιστα ἀπὸ τὸν Leibholz ὅτι δὲν ἀνῆκε κἀν στὰ «ουσιώδη γνωρίσματα» τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ ἡ Βουλὴ (Λαϊκὴ Ἀντιπροσωπεῖα) ἀπέβη ἓνας παράγων τοῦ Πολιτεύματος (τοῦ Κράτους), πολλὰς φορὰς μάλιστα σημαντικώτερος ἀπὸ τοὺς ἄλλους (Βασιλεῖα, Κυβέρνηση, Δικαιοσύνη) εἰς τὴν συνταγματικὴν τάξιν ἑνὸς Κράτους. Ἡ Λαϊκὴ Ἀντιπροσωπεῖα σὰν ὄργανον τοῦ Κράτους, θὰ μποροῦσε νὰ πῆ κανεὶς, ὅτι ἀντιπροσωπεύει τὸ Κράτος εἰς τὸν Λαόν, ἀλλὰ καὶ σὰν ἐκπροσώπησις τοῦ Λαοῦ ἀντιπροσωπεύει τὸν Λαὸν εἰς τὸ Κράτος. Σύμφωνα μάλιστα μὲ τὴν

Ἑλληνική Συνταγματική παράδοση οἱ «βουλευταὶ ἀντιπροσωπεύουν» (καὶ) τὸ «Ἔθνος», δηλαδή καὶ ὅλους τοὺς Ἕλληνας ἀπανταχοῦ τοῦ Κόσμου. Ἡ τελευταία (20ὸς αἰὼν) ἐξέλιξις τῆς δραστηριότητος τῶν Βουλῶν, οἱ ὁποῖες ἐπικυρώνουν «τυπικῶς» ἀποφάσεις ποὺ ἔχουν ληφθῆ ἀλλοῦ ἀπὸ τὴν Ἀνωτάτη Πολιτικὴ - Κομματικὴ Ἡγεσία, συνεργαζομένη π.χ. με διεθνεῖς ὀργανώσεις γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ πολιτικὴ, με τὰ ὄργανωμένα οἰκονομικὰ συμφέροντα, π.χ. μέτρα προστασίας τῆς ναυτιλίας, με τὴν Διοικητικὴ Γραφειοκρατία, π.χ. ἀπαγορεύσεις φαρμάκων, χωρὶς νὰ ἔχουν τὴν εὐχέρειαν καὶ νὰ τὶς ἐπηρεάζουν ἢ νὰ τὶς μεταβάλλουν με τὴν συζήτηση, καὶ ἡ «παντοδυναμία» τοῦ συγχρόνου «μεγάλου» γραφειοκρατικοῦ Κράτους, ποὺ ἐπεκτείνεται εἰς ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς, μαζί με τὴν ἀλλαγὴ τῆς «καταστάσεως τῶν Βουλευτῶν» («φουκαροδοποιήσις» τῆς μέσης πολιτικῆς ἡγεσίας, ἐξάρτησις ἀπὸ μισθόν, μείωσις κοινωνικοῦ ἢ μορφωτικοῦ ἐπιπέδου, ἔλλειψις κύρους), ὠδήγησεν εἰς μία σοβαρὴ μείωσις ἢ καὶ ἐξαφάνισις τῆς πολιτικῆς ἐπιρροῆς τοῦ μεγαλύτερου μέρους τῶν βουλευτῶν, οἱ ὁποῖοι ἐπανέρχονται πάλιν καὶ καταλαμβάνουν τὴν θέσιν ἀντιπροσώπων τοῦ Λαοῦ «παρὰ τοῖς ἰσχυροῖς», δηλαδή παρὰ τῇ Ἀνωτάτῃ Πολιτικῇ Ἡγεσίᾳ, τῇ Κομματικῇ Ἡγεσίᾳ, τῇ Διοικητικῇ Γραφειοκρατίᾳ κλπ. ὑπὸ τὴν ἔννοιαν, ὅπως ἐπιγραμματικὰ γράφει ὁ J. Agnoli, «ὅτι πραγματικῶς ἀντιπροσωπεύουν τὸν Λαό, δηλαδή τὴν ἀδυναμία τῶν μαζῶν» ἐνώπιον τῶν «δυνατῶν τῆς ἡμέρας».

b) Ἐφ' ὅσον με τὴν ἀντιπροσωπεῖα «κάτι ποὺ δὲν εἶναι παρὸν ἀποκτᾶ παρουσία» εἰς τὸ πρόσωπον τοῦ ἀντιπροσώπου, «ἠθικὰ πρόσωπα», «ἐνώσεις», «κοινότητες», ἰδέες καὶ γενικώτερα ἰδεατῆς ὄντοτήτες καὶ δυνάμεις, ὅπως π.χ. ὁ Θεός, ἡ Ἐκκλησία, τὸ Ἔθνος, ὁ Λαός, τὸ Κράτος, μποροῦν νὰ ἀντιπροσωπευθοῦν. Εἰδικώτερα, εἰς τὴν κρατικὴ ζωὴ ἐπιτυγχάνεται με τὴν πολιτικὴν ἀντιπροσωπεῖα (π.χ. Βουλὴ) νὰ συνενώνωνται οἱ ἄπειρες πραγματικῆς ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς θελήσεις εἰς τὴν ἐνιαίαν θέλησιν τοῦ Κράτους ἢ τοῦ Λαοῦ. Συνεπῶς, μόνο με αὐτὴν ἢ γενικὴν θέλησιν (volonté générale) μπορεῖ νὰ γίνῃ πραγματικότης καὶ νὰ σχηματίζεται ἡ ἐνιαία πολιτικὴ θέλησις τοῦ Λαοῦ καὶ τοῦ Κράτους.

c) Εἰς τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα μάλιστα, τὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα, κατὰ τὴν κρατοῦσα διδασκαλία τοῦ 19ου αἰῶνος, δὲν ἀντιπροσωπεύουν μεμονωμένους ὁμάδες ἢ ἄτομα συγκεκριμένο, κόμματα ἢ ὀρισμένες ἐκλογικῆς περιφέρειες, ἀλλὰ τὸν «Λαόν» ἢ τὸ «Ἔθνος» (une et indivisible), γενικά, σάν «ὀλότητες» καὶ λειτουργοῦν με κριτήριον τὸ «γενικὸν καλόν» ἢ τὸ «ἐθνικὸν συμφέρον». Ἡ

ἴδια ἀντίληψις, ἄλλωστε, ἰσχύει π.χ. καὶ γιὰ τὸν Πάπα, ὁ ὁποῖος ἐκπροσωπεῖ ὁλόκληρη τὴν Καθολικὴ Ἐκκλησία καὶ ὄχι τοὺς Καρδινάλιους ποὺ τὸν ἐξέλεξαν.

δ) Ἡ διαμόρφωσις καὶ ἡ «λειτουργία» τῶν συγχρόνων δημοκρατικῶν Ἀντιπροσωπευτικῶν Σωμάτων παρέχει ἀκόμη καὶ τὴν εὐχέρεια τοῦ σχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας μιᾶς χώρας. Ἡ λήψις σοβαρωτάτων ἀποφάσεων γιὰ τὸν Λαὸ καὶ γιὰ τὸ Κράτος, ἡ δημιουργία κοινῆς γνώμης, ὁ συμβιβασμὸς συμφερόντων καὶ ἀπόψεων, ἀπαιτεῖ ἡγετικές ιδιότητες. Ἡ πολιτικὴ ἡγεσία ἀποτελεῖ μιὰ ἀπὸ τίς κυριώτερες «στρατηγικὲς ἡγέτιδες τάξεις» καὶ ἡ χορήγησις εἰς αὐτὴν ὀρισμένων προνομίων (π.χ. βουλευτικὲς ἀσυλίες), μπορεῖ νὰ συγκριθῆ μὲ τὰ προνόμια ποὺ ἔχουν οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Κράτους (π.χ. οἱ Πρέσβεις) εἰς τὸ Ἐξωτερικόν (π.χ. φορολογικὲς ἀπαλλαγές).

ε) Οἱ κοινὲς ἀξίες ποὺ ἐπικρατοῦν εἰς ἓνα Λαὸ εἰς τὴν ἰδανικὴν τῶν ἐμφάνιση ὑλοποιοῦνται εἰς τὴν Λαϊκὴ Ἀντιπροσωπεῖα, ἡ ὁποία παρουσιάζεται ὡς τὸ χαρακτηριστικὸ πορτραῖτο ἑνὸς Λαοῦ, «ποῦ ἐκτίθεται πρὸς θεὰν τόσον ὡς πρὸς τὸ ἐσωτερικόν ὅσον καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικόν».

ζ) Ἄν καὶ οἱ πράξεις τῶν ἀντιπροσώπων εἶναι «τυπικά» «ἐλεύθερες» καὶ χωρὶς ὑποδείξεις καὶ ρητὲς ἐντολές, ἂν καὶ δὲν ὑπάρχουν, συνήθως, νομικὲς κυρώσεις καὶ δυνατότης «ἀνακλήσεως», ἐν τούτοις δεσμεύουν τοὺς ἀντιπροσωπευομένους (Λαὸ, Ἔθνος, Κράτος) τόσον ὕλικά, ὅσον καὶ ἠθικά (π.χ. ἐπιβολὴ φόρου, ἔνταξις σὲ μιὰ συμμαχία).

5. α) Ἀπὸ ἀπόψεως ἐμπειρικῆς θεωρίας τῆς ἀντιπροσωπείας, τὰ προβλήματα τὰ ὅποια ἀντιμετωπίζονται ἀναφέρονται εἰς τὸ ποῖος εἶναι ὁ ἀντιπροσωπευόμενος, ποῖος εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ πρὸς ποῖον λογοδοτεῖ καὶ εἶναι ὑπεύθυνος.

β. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος ἀντιπροσωπεύει τίς γνώμεις καὶ τίς ἀπόψεις ἢ τίς ἀξίες καὶ τὰ ἰδανικά τῶν ἀντιπροσωπευομένων, προϋπόθεσιν ποὺ ἀποδέχεται ἢ κατὰ παράδοσιν ἀτομικιστικὴ θεωρία τῆς ἀντιπροσωπείας (κατ' ἀρχὴν μόνον ἄτομα ἀντιπροσωπεύονται), δημιουργοῦνται οἱ ἑξῆς δυνατότητες :

α) Ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ ἐκπροσωπῇ αὐτὸ ποὺ οἱ ἐκλογεῖς τοῦ εἰς τὴν περιφέρειάν του πιστεῦουν.

β) Ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ ἐκπροσωπῇ αὐτὸ ποὺ αὐτὸς νομίζει ὅτι ἀποτελεῖ τὸ γενικὸν συμφέρον τῆς περιφέρειας του.

γ) Ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ δρᾷ σύμφωνα μὲ τίς ἀντιλήψεις τοῦ «Λαοῦ» ὁλοκλήρου τοῦ Κράτους.

d) ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ δρᾷ σύμφωνα μὲ αὐτὸ πού αὐτὸς νομίζει ὅτι ἀποτελεῖ τὴν ἐθνικὴ γραμμὴ, τὸ ἐθνικὸ συμφέρον,

e) ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ ἀντιπροσωπεύῃ καὶ νὰ δρᾷ ἀποκλειστικῶς μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις,

f) ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ ἀντιπροσωπεύῃ καὶ νὰ δρᾷ μὲ τὶς δικές του ἀντιλήψεις «λαμβάνοντας ὑπ' ὄψιν» καὶ τὶς γνώμες τῆς «περιφερείας» του (α καὶ β) καὶ τοῦ λαοῦ (c καὶ d),

g) ὁ ἀντιπρόσωπος νὰ ἐκπροσωπεύῃ τὸ κόμμα εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει καὶ νὰ δρᾷ σύμφωνα μὲ τὴν πολιτικὴ τοῦ κόμματος,

h) ὁ ἀντιπρόσωπος ἐκπροσωπεύῃ τὸ κόμμα εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκει καὶ «λαμβάνει ὑπ' ὄψιν» του καὶ τὶς ἀντιλήψεις τῆς περιφερείας του (α καὶ β) καὶ τοῦ λαοῦ (c καὶ d) καὶ τὶς δικές του (e καὶ f).

ii. Ἀπὸ τὶς λίγες ἐμπειρικὲς ἐρευνες πού ἔγιναν εἰς τὴν Ἀμερικὴ (βασικὴ εἶναι τοῦ John Wahlke κλπ. *The Legislative System: Exploration in Legislative Behavior*, New York, 1962), τείνει νὰ θεμελιωθῇ ἡ ὑπόθεσις, ὅτι βασικὰ ἢ περίπτωσις (τὸ θέμα) προσδιορίζει τὸ «τί θὰ ἐπηρεάσῃ» ἀποφασιστικὰ τὸν ἀντιπρόσωπον καὶ τὸ μέποιά δυνάμει νὰ ὑποστηριχθῇ ὅτι διαφέρουν οἱ «στάσεις» τῶν ἀντιπροσώπων ὡς πρὸς τὸ ἐὰν «ἀρέσκονται» (τείνουν) νὰ ἀκούουν περισσότερο τοὺς ἐκλογεῖς των, τὸ κόμμα, τὴν περιφέρεια, τὸ ἔθνος ἢ μία ομάδα πιέσεως. Χωρὶς σοβαρὲς ἐμπειρικὲς ἀποδείξεις, γιὰ τὴν Δυτικὴν Εὐρώπην φαίνεται ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος ἐκπροσωπεύῃ τὸ κόμμα, «συνδυάζων ἀτομικὲς, περιφερειακὲς καὶ ἐθνικὲς ἀπόψεις» (h). Κατὰ τὸν M. Duverger (1951), ὁ ἀντιπρόσωπος σήμερα ἔχει μιὰ διπλὴ ἐντολὴ ἀπὸ τὸ κόμμα του πού εἶναι ἡ ἐπικρατέστερη — καὶ ἀπὸ τοὺς ἐκλογεῖς του — πού ἔρχεται σὲ δευτερεύουσα μοῖραν.

iii. Μὲ τὴν προϋπόθεσιν ὅτι ὁ βουλευτὴς ἀντιπροσωπεύει «αὐτὸ» πού οἱ ἀντιπροσωπευόμενοι πράγματι εἶναι, π.χ. τὸ ἐπάγγελμα εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν ἢ τὴν κοινωνικὴ τάξιν εἰς τὴν ὁποίαν ὑάγονται, τότε οὔτε οἱ γνώμες τῶν ἐκλογέων τῆς περιφερείας ἢ τὰ συμφέροντα τοῦ ἔθνους παίζουν ἀποφασιστικὸν ρόλον, οὔτε τὸ κόμμα — ἐκτὸς ἐὰν εἶναι ταξικὸν ἢ ἐπαγγελματικὸν — εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν. Ὅπως εἶχε ὑποστηρίξει καὶ ὁ συντεχνιακὸς σοσιαλισμὸς (Guild Socialism) τῶν ἀρχῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνος, τὸ μεμονωμένον ἄτομον, ὡς «πολίτης», δὲν ὑπάρχει πιά, ἀλλὰ μόνον τὸ ἄτομον εἰς τὴν ἐπαγγελματικὴ ἢ τὴν ὁμάδα τῶν συμφερόντων του. Ὁ ἀντιπρόσωπος, συνεπῶς, ἐκφράζει ὄχι ἰδέες ἢ ἀξίες, ἀλλὰ τὰ συμφέροντα, ἐπαγγελματικὰ ἢ ταξικὰ, καὶ ἐνεργεῖ σύμφωνα μὲ αὐτά. Ἡ ἐπαγγελματικὴ ἀντιπροσωπεῖα ἢ ἡ

ἀντιπροσωπεία συμφερόντων επιδιώκει νὰ ἀνταποκριθῆ στὶς ἀπόψεις αὐτὲς (βλ. παρακάτω σελ. 156 ἐπ.).

iv. Μὲ τὴν προϋπόθεση ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος ἀντιπροσωπεύει τὴν θέληση (ἢ τὴν ἐπιθυμία πού ἐκδηλώνεται) τῶν ἀντιπροσωπευομένων, ἀναζητεῖ νὰ «διαπιστώσῃ» τί σὲ κάθε θέμα καὶ τί κάθε φορά «θέλει ὁ ἀντιπροσωπευόμενος», ὁ ὅποιος, πολλές φορές, νὰ μὴν «δύναται» (νὰ ἀγνοῇ τὰ προβλήματα) νὰ θέλῃ ἢ νὰ μὴν ἔχῃ ἐκφράσει θέληση. Ἡ θέλησις, ὅταν ἐκφράζεται, μπορεῖ νὰ εἶναι γνώμη ἢ συμφέρον (ἐπαγγελματικὸν ἢ ταξικόν), ὅποτε ἰσχύουν βασικά ὅ,τι ἔχομε πῆ παραπάνω (α καὶ β). Ὅταν ὅμως ἡ θέλησις ἀτόμων ἢ ὁμάδων εἶναι ἀνέκφραστη (περίπτωσις τῆς «σιωπηλῆς πλειονοψηφίας» ἢ τῆς «σιωπηλῆς μειονοψηφίας»), τότε ὁ ἀντιπρόσωπος ἔχει τὴν εὐχέρεια νὰ ὑποστηρίξῃ κάθε τι πού θέλει αὐτός, «ὡς ἂν» νὰ ἦταν ἡ θέλησις τῶν ἀντιπροσωπευομένων.

v. Ὁ J. Diggs προσεπάθησε συνδυάζοντας τὶς παραπάνω ἀπόψεις νὰ συνθέσῃ μία ἔννοια τῆς «πρακτικῆς ἀντιπροσωπείας», ὅπως τὴν ὀνομάζει, κατὰ τὴν ὁποίαν ἀντιπρόσωπος εἶναι ἐκεῖνος ὁ ὅποιος κατὰ κάποιον τρόπον διεξάγει τὶς ὑποθέσεις τοῦ «ἀντιπροσωπευομένου» (principal-κυρίου) σὰν νὰ ἦτο παρὼν ὁ ἴδιος ὁ ἀντιπροσωπευόμενος, ἀλλὰ χωρὶς αὐτὸ νὰ συνεπάγεται οὔτε τὸ ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος εἶναι πιστὴ «εἰκὼν» τοῦ ἀντιπροσωπευομένου οὔτε καὶ ὅτι ἐκφράζει ἀκριβῶς τὴν θέλησίν του ἢ τὰ συμφέροντά του. Ἡ ἔννοια αὕτη εἶναι, ἀληθινά, χρήσιμη γιὰ «πρακτικοὺς λόγους», γιατί κατορθώνει, χωρὶς θεωρητικὴ πληρότητα, νὰ παρουσιάξῃ τὶς πρὸ ἐμφανεῖς πλευρὲς τῆς σχέσεως ἀντιπροσώπου - ἀντιπροσωπευομένου.

β) i. Ἀπὸ τοὺς κλασσικοὺς τῆς θεωρίας τῆς ἀντιπροσωπείας διευτυπώθησαν δύο ξεχωριστὲς ἀντιλήψεις ἀναφορικὰ μὲ τὸν ρόλον τοῦ ἀντιπροσώπου. Ἡ πρώτη δέχεται ὅτι ὁ ἀντιπρόσωπος εἶναι πλ η ρ ε ξ ο ὕ σ ι ο ς (deputy), ἢ δευτέρα ὅτι εἶναι θεματοφύλαξ (trustee) καὶ σύμφωνα μὲ δυὸ χαρακτηριστικὲς διατυπώσεις τοῦ J. S. Mill γιὰ τὸν π λ η ρ ε ξ ο ὕ σ ι ο ν : «τὸ νόημα τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς κυβερνήσεως εἶναι ὅτι ὁλόκληρος ὁ λαὸς ἢ μεγάλον τμήμα του ἀσκοῦν, μὲ π λ η ρ ε ξ ο ὕ σ ι ο υ ς π ο ὺ . π ε ρ ι ο δ ι κ ῶ ς τ ο ὺ ς ἐ κ λ ἔ γ ο υ ν , ο ἱ ἴ δ ι ο ι τ ῆ ν ἀ ν ω τ ἄ τ ῃ ἐ λ ἔ γ χ ο υ ς α ἔ ξ ο υ ς ἰ ἄ » καὶ τοῦ Ed. Burke γιὰ τὸν θεματοφύλακα : «οὐσιαστικὴ (virtual) ἀντιπροσωπεία εἶναι ἐκείνη, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπάρχει μία κοινότης συμφερόντων καὶ μία συμπάθεια εἰς τὰ αἰσθήματα καὶ τὶς ἐπιθυμίες μεταξὺ ἐκείνων πού ἐνεργοῦν ἐπ' ὀνόματι ἐνός οἰοῦδηποτε τμήματος λαοῦ (of any

description of people) και τοῦ Λαοῦ ἐπ' ὀνόματι τοῦ ὁποίου ἐνεργοῦν, μολο-
νότε οἱ θεματοφύλακες δὲν ἔχουν πράγματι ἐκλεγῆ ἀπ' αὐτόν».

ii. Οἱ σύγχρονες ἔρευνες, ἐμπειρικές και μὴ (ἱστορικές κλπ.), ἔχουν
διαπιστώσει ὅτι ὁ ρόλος τοῦ ἀντιπροσώπου μπορεῖ νὰ εἶναι :

a) Τοῦ πληρεξουσίου, δηλαδὴ τοῦ προσώπου ποῦ προσπαθεῖ
νὰ ἱκανοποιῆσει τὴν «ἐπιθυμία» τῶν ἐκλογέων του, τῆς περιφέρειας του
ἢ τοῦ κόμματός του, ἀδιαφόρως ἂν τὴν ἀποδέχεται ἢ τὴν ἀπορρίπτει.

b) Τοῦ θεματοφύλακος, δηλαδὴ τοῦ ἀντιπροσώπου ποῦ προσ-
παθεῖ νὰ ἱκανοποιῆσει τὸ «ἐθνικὸν συμφέρον» και νὰ ἐνεργῆ γιὰ τὸ «γενικὸν
καλόν», ἀδιαφόρως τῶν «ἐπιθυμιῶν» τῶν ἐκλογέων του, τῆς περιφέρειας
του ἢ τοῦ κόμματός του.

c) Τοῦ πολιτικοῦ (politicos, ὅπως χρησιμοποιεῖται ὁ ὅρος ἀπὸ
τὸν J. Wahlke κ.ἄ.), δηλαδὴ τοῦ ἀντιπροσώπου ποῦ προσπαθεῖ νὰ συν-
δυάσει μὲ τὴν ἐκάστοτε συμπεριφορά του, τόσον τὴν ἐπιθυμία τῶν
«πελατῶν» του (ἐκλογεῖς - περιφέρεια κλπ.) και τῶν «κυρίων» του
(κόμμα), ὅσον και τὰ γενικὰ συμφέροντα τοῦ Κράτους και τοῦ
Λαοῦ.

iii. Ὁ πολιτικὸς πολιτισμὸς ἑνὸς Λαοῦ και ἡ δομὴ και
λειτουργία τῶν κρατικῶν θεσμῶν συμβάλλουν σημαντικὰ εἰς τὴν διαμόρ-
φωση τοῦ ρόλου τοῦ ἀντιπροσώπου. Τὸ ἐὰν π.χ. ἡ πολιτικὴ ἡγεσία (ἰδίως
ἢ μέση) ἔχει «καθολικόν» κῦρος και προσελκύει ἀνεξαρτήτους και «ἐπι-
τυχημένους» εἰς τὴν ἰδιωτικὴν ζωὴν πολῖτες, ἢ εἶναι ἐπαγγελματικὴ και
συνδέεται μὲ τὴν «παροχὴν ὑπηρεσιῶν» πρὸς τὸ κόμμα και μὲ τὴν ἀποζημίω-
ση ἀπὸ τὸ ἀξίωμα, ἐπιδρᾶ σημαντικὰ εἰς τὴν δημιουργίαν τοῦ τύπου τοῦ
θεματοφύλακος ἢ τοῦ πληρεξουσίου. Τὸ ἴδιον ἰσχύει και γιὰ τὸ ἐκλογικὸν
σύστημα (πλειοψηφικὸν ἢ ἀναλογικὸν) ἢ γιὰ τὴν νομικὴ ἢ μὴ κατοχύρωση
τῆς κομματικῆς ὑπαγωγῆς. Ἐπίσης τὸ ἐὰν ὁ ρόλος τοῦ ἀντιπροσώπου εἶναι
«σταθερὸς» («τύπος») ἢ μεταβάλλεται, και μέχρι ποίου βαθμοῦ, ἀναλόγως
τῆς «περιπτώσεως», εἶναι κάτι ποῦ δὲν ἔχει ἀκόμη ἐρευνηθῆ
ἱκανοποιητικὰ. Μιὰ ὑπόθεσις, ποῦ ὑποστηρίζεται σχεδὸν γενικά, τείνει νὰ
ἀποδεχθῆ τὴν σχετικὴν σταθερότητα τῶν ρόλων (πληρε-
ξουσίου κλπ.) και τῆς, σύμφωνα μὲ αὐτοὺς, συμπεριφορᾶς τῶν ἀντιπρο-
σώπων.

γ) Ὁ ἀντιπρόσωπος, ὅπως και ὁ ἐντολοδόχος, εἶναι ὑποχρεωμένος
«λόγον διδόναι». Σὲ ποῖον; Ἡ συνηθισμένη ἀπάντησις «εἰς τὸν
Λαόν» δὲν εἶναι οὔτε σαφῆς, οὔτε ἱκανοποιητικὴ. Μπορεῖ νὰ σημαίη :

i. Εἰς τοὺς ἐκλογεῖς, ποῦ τὸν ἐψηφισαν, δηλαδὴ εἰς ἓνα τμῆμα
(πλειοψηφία ἢ καὶ μειοψηφία ἀναλόγως τοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος) τῶν
ἐκλογέων πολιτῶν τῆς περιφέρειας του. Ἐὰν εἰς τὴν νέαν ἐκλογὴν «ξανα-

ζητήσει» τὴν ψήφον των, τότε πρέπει νὰ λογοδοτήσῃ (εὐθύνη) καὶ ἐὰν δὲν ἐπανεκλεγῆ, ἀποδοκιμάζεται.

ii. Εἰς τὸ κόμμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκει. Ἐὰν δὲν ἀκολουθήσῃ τὴν κομματικὴν γραμμὴν (ἔστω καὶ ἐὰν δὲν «μεταστῆ» εἰς ἕτερον κόμμα, ὁπότε θεωρεῖται παραιτηθεὶς, ἄρθρ. 64 παρ. 2) καὶ δὲν «χρισθῆ» ὑποψήφιος, εἶναι προβληματικὸν (ἐμπειρικῶς σχεδὸν ἀκατόρθωτον) ἐὰν ἡμπορῆ νὰ ἐκλεγῆ ὡς ἀνεξάρτητος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὕτη τὸ «λόγον διδόναι», ἢ κύρωσις, ἀναφέρεται καὶ εἰς τὸ κόμμα.

iii. Εἰς τοὺς ὑποστηρικτὰς του. Αὐτοὶ μπορεῖ νὰ εἶναι ὁ ἀρχηγὸς ἢ ἡ διοίκησις τοῦ Κόμματος, οἱ ἐνώσεις συμφερόντων οἱ ὁποῖες τὸν ὑποστηρίζουν, οἱ χρηματοδότες καὶ οἱ οἰκονομικοὶ ἐνισχυτὰς του, οἱ ἐφημερίδες, οἱ τοπικοὶ παράγοντες κλπ. Ἀπ' ὅλους αὐτοὺς καὶ μάλιστα, πολλὰς φορὰς, σὲ μεγαλύτερον βαθμὸν ἀπὸ τὴν μᾶζαν τῶν ἐκλογέων ἢ ἀπὸ τὸ κόμμα, ἐξαρτᾶται ἡ ἐκλογή του καὶ ὅλοι αὐτοὶ ἀπαιτοῦν «λογοδοσίαν» ἢ ἀκριβέστερα «συνεχῆ» καὶ «συνεπῆ» συμπεριφορὰν, γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν οἱ κυρώσεις.

iv. Ἐφ' ὅσον ὁ ἀντιπρόσωπος ἐκπροσωπῆ ὅλες ἢ μερικὰς ἀπὸ τὶς παραπάνω κατηγορίας ἀνθρώπων εἰς τὶς ἰδέας τους, τὶς ἐπιθυμίας τους, τὶς θελήσεις, τὰ συμφέροντά των κλπ., εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ δεχθῆ ἔλεγχον, νὰ «ἀπαντήσῃ» εἰς τὶς ἐρωτήσεις των. Δηλαδή, εὐθύνεται προσωπικῶς καὶ εἶναι ἀναγκασμένος νὰ λογοδοτήσῃ. Ὅσον μάλιστα «ἐντονώτερα» εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπροσωπεύσεως καὶ ὅσον πῶς περιωρισμένος ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιπροσωπευομένων, τόσον ἡ εὐθύνη τοῦ ἀντιπροσώπου πρὸς λογοδοσίαν, πού σχετίζεται μὲ τὰ «θέματα» (ιδέες, συμφέροντα κλπ.) τῶν ἀντιπροσωπευομένων, εἶναι μεγαλύτερη, ἐνῶ εἶναι μικρότερη ἢ εὐθύνη του γιὰ λογοδοσίαν πού ἀφορᾷ μίαν γενικώτερη — γενικὸν καλόν, ἔθνικόν συμφέρον — ἀποδοτικὴν δρᾶσιν. Ἀντιθέτως, ὅσον «ἀσθενέστερα» εἶναι τὰ στοιχεῖα τῆς ἀντιπροσωπεύσεως καὶ ὅσον μεγαλύτερος εἶναι ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀντιπροσωπευομένων, τόσον ἡ εὐθύνη τῶν ἀντιπροσώπων πού ἀναφέρεται σὲ γενικώτερη ἀποδοτικὴ δρᾶσις (γενικὸν καλόν, ἔθνικόν συμφέρον) εἶναι μεγαλύτερη καὶ ἡ εὐθύνη του πρὸς λογοδοσίαν πού συνδέεται μὲ τὰ θέματα τῶν ἀντιπροσωπευομένων εἶναι μικρότερη. Μὲ ἄλλα, δηλαδή, λόγια τὸ δίλημμα ἐμφανίζεται μὲ τὶς μορφάς: Ἡ μεγαλύτερος βαθμὸς ἀντιπροσωπεύσεως καὶ μικρότερος βαθμὸς γενικῆς ἀποδοτικῆς δρᾶσεως ἢ μεγαλύτερος βαθμὸς γενικῆς ἀποδοτικῆς δρᾶσεως καὶ μικρότερος βαθμὸς ἀντιπροσωπεύσεως. Ἡ εὐθύνη πρὸς λογοδοσίαν γιὰ ἱκανοποίησιν «αἰτημάτων» ἐντολέων, ἢ εὐθύνη πρὸς λογοδοσίαν γιὰ γενικὴ δρᾶσιν (ἱκανοποίησις ἔθνικου συμφέροντος καὶ γενικοῦ καλοῦ). Πολιτικὸς πολιτισμὸς καὶ συνταγματικοὶ θε-

σμοί καθορίζουν, κάθε φορά, ποιὰ ἀπὸ τὶς δύο γραμμὲς θὰ προκριθῆ. Ὅπως πολὺ σωστὰ παρατηρεῖ ὁ G. Sartori (1968), δὲν εἶναι παράδοξον νὰ λεχθῆ ὅτι «μία ὑπεύθυνος κυβέρνησις μπορεῖ ταυτοχρόνως νὰ εἶναι καὶ πολὺ ἀνεύθυνος κυβέρνησις. Εἰς τὴν πραγματικότητα, ὅσον περισσότερο ἀνταποδοτικὴ γίνεται, τόσο ὀλιγώτερον εὐρίσκεται σὲ θέσῃ νὰ συμπεριφερθῆ μὲ συναίσθημα εὐθύνης»

6. Τὸν πολὺπλοκὸν καὶ τὸν πολυδιάστατο χαρακτήρα τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας καὶ τῆς προσπαθείας θεωρητικῆς ἀντιμετώπισεως τῆς ἀπὸ τόσο διαφορετικὲς πλευρὲς, ἐπιδιώκει νὰ συστηματοποιήσῃ ὁ Giovanni Sartori (1968), συνοψίζων τὶς «θεωρίες» (προϋποθέσεις, «ὄρους», ὅπως τοὺς ὀνομάζει) τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας ὡς ἑξῆς :

α) Ὁ Λαὸς ἐλευθέρως καὶ περιοδικῶς ἐκλέγει ἓνα σῶμα ἀντιπροσώπων — ἡ ἐκλογικὴ θεωρία τῆς ἀντιπροσωπείας.

β) Οἱ κυβερνῶντες λογοδοτοῦν εἰς τοὺς κυβερνωμένους ἢ εὐθύνονται ἐνώπιόν των — ἡ θεωρία τῆς εὐθύνης τῆς ἀντιπροσωπείας.

γ) Οἱ κυβερνῶντες εἶναι πράκτορες ἢ πληρεξούσιοι οἱ ὅποιοι ἐκτελοῦν τὶς ὁδηγίαις ποὺ ἔλαβαν ἀπὸ τοὺς ἐκλογεῖς των — ἡ θεωρία τῆς ἐντολῆς τῆς ἀντιπροσωπείας.

δ) Ὁ Λαὸς αἰσθάνεται τὸ ἴδιον, ὅπως τὸ Κράτος — ἡ θεωρία τοῦ idem sentire ἢ τῆς συμφωνίας (suntony) τῆς ἀντιπροσωπείας.

ε) Ὁ Λαὸς συναινεῖ εἰς τὶς ἀποφάσεις ἐκείνων οἱ ὅποιοι τὸν κυβερνοῦν — ἡ θεωρία τῆς συναινέσεως τῆς ἀντιπροσωπείας.

στ) Ὁ Λαὸς μετέχει, κατὰ κάποιον, σημαντικὸν τρόπον εἰς τὶς ἐνδιαφέρουσες πολιτικὰς ἀποφάσεις — ἡ θεωρία τῆς συμμετοχῆς τῆς ἀντιπροσωπείας.

ζ) Οἱ Κυβερνῶντες εἶναι ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸν δεῖγμα τῶν κυβερνωμένων — ἡ θεωρία τῆς ὁμοιότητος (resemblance) ἢ τοῦ ἀντικατοπτρισμοῦ τῆς ἀντιπροσωπείας».

Ἄν καὶ ὁ κατάλογος δὲν εἶναι ἐξαντλητικὸς, ἐν τούτοις, ὑποβοηθεῖ εἰς τὸ νὰ ἀποκτᾷ κανεὶς μιὰ σαφῆ εἰκόνα τῆς ἐκτάσεως καὶ τοῦ βάθους τοῦ προβλήματος.

7. α) Ἡ ἀρχὴ τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας, καθὼς καὶ ὁ θεσμὸς τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ὑπεβλήθησαν ἀπὸ τὶς ἀρχὰς τοῦ 20οῦ αἰῶνος σὲ ἐντονη κριτικὴ. Ὄχι μόνον ἀπὸ ὀπαδοὺς τοῦ Φασισμοῦ, τοῦ Ἐθνικοσοσιαλισμοῦ καὶ τοῦ Μαρξισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὀπαδοὺς τῶν δημοκρατικῶν συστημάτων, ποὺ ἀποδέχονται βασικῶς καὶ τὴν σημασίαν των καὶ τὴν χρησιμότητά των. Τὴν δημοκρατικὴν κριτικὴν καὶ τὶς θεωρητικὰς πρακτικὰς προτάσεις βελτιώσεως τοῦ συστήματος θὰ μελετήσωμε παρακάτω.

β) Οί αποδεχόμενοι τήν πολιτική αντιπροσωπεία και τὸ σύστημα τῆς γεωγραφικῆς κατανομῆς τῶν αντιπροσώπων (ἐκλογικὲς περιφέρειες) διαπιστώνουν μὴ παραμόρφωση τῆς αντιπροσωπείας (*déformation de la représentation*), ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἐλλείπει ἀνταπόκρισις μεταξὺ τῆς κατανομῆς τῶν πολιτικῶν δυνάμεων ὅπως ὑφίστανται εἰς τὴν χώραν καὶ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων ὅπως ἐμφανίζονται εἰς τὶς Βουλές. Δηλαδή δὲν ὑφίσταται ἀναλογία τῶν ψήφων τὶς ὁποῖες ἐπιτυγχάνει ἓνα κόμμα εἰς τὶς ἐκλογές καὶ τῶν ἐδρῶν τὶς ὁποῖες ἀποκτᾷ εἰς τὸ Κοινοβούλιον. Οἱ κυριώτερες ἐκδηλώσεις τῆς παραμορφώσεως τῆς αντιπροσωπείας εἶναι οἱ ἑξῆς :

i. α) Ὑπεραντιπροσώπευσις καὶ ὑποαντιπροσώπευσις, λόγῳ τῆς μορφῆς τῶν ἐκλογικῶν περιφερειῶν. Τοῦτο γίνεται ὅταν ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν δὲν ἀνταποκρίνεται μὲ τὴν αὐτὴν ἀναλογίαν εἰς τὰς ψήφους. Π.χ. ὑπάρχουν περιφέρειες εἰς τὶς ὁποῖες 1 βουλευτὴς ἀναλογεῖ εἰς 10.000 ψήφους καὶ ἄλλες εἰς τὶς ὁποῖες ἀναλογεῖ εἰς 50.000. Σχεδὸν εἰς ὅλες τὶς Δυτικὰς Δημοκρατίας ἰσχύει ὁ κανὼν ὅτι : περιφέρειες ἀραιότερα κατοικημέναι ὑπεραντιπροσωπεύονται καὶ περιφέρειες πυκνότερα κατοικημέναι ὑποαντιπροσωπεύονται. Συνήθως οἱ ἀγροτικὲς περιφέρειες (ἀραιοκατοικημέναι) εὐνοοῦνται εἰς βάρους τῶν βιομηχανικῶν κέντρων, ποὺ διακρίνονται ἀπὸ τὴν μεγάλη συγκέντρωση τοῦ πληθυσμοῦ. Ἐπίσης περιφέρειαι ποὺ παρουσιάζουν ἰδιαίτη γεωγραφικὴ ἐνότητα (π.χ. νῆσοι) εὐνοοῦνται ἔναντι ἐκείνων εἰς τὶς ὁποῖες δημιουργοῦνται τεχνητὲς γεωγραφικὲς ἐνότητες.

β) Ὑπεραντιπροσώπευσις καὶ ὑποαντιπροσώπευσις λόγῳ ἐκλογικοῦ συστήματος. Ὁρισμένα κόμματα, εἰς τὰ ὅποια δὲν ἐπιτύχουν ἓνα ἐλάχιστον (π.χ. 5 ἢ 10%) τῶν ψήφων εἰς ὅλην τὴν χώραν, δὲν ἀντιπροσωπεύονται, ἔστω καὶ εἰς τοπικῶς ἐκλέξουν ὀρισμένους ἀντιπροσώπους. Ἐπίσης εἰς συστήματα ἀναλογικῆς ἐκλογῆς μετέχουν εἰς τὴν δευτέραν κατανομήν τὰ κόμματα τὰ ὁποῖα ἐπέτυχαν ὀρισμένον ἀριθμὸν ψήφων, π.χ. 20 ἢ 30%.

ii. Ἄν καὶ ἡ διόρθωσις τῆς παραμορφώσεως τῆς ἀντιπροσωπείας δὲν παρουσιάζει θεωρητικὰς δυσκολίας, ἐν τούτοις, γὰρ πολλοὺς λόγους, π.χ. ἱστορικούς, ἐθνικούς, κοινωνικούς, δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ὅσον φαίνεται ἀπλῆ. Τελευταίως, πάντως, εἰς ὅλες τὶς Δυτικὰς Δημοκρατίας καταβάλλεται μεγάλη προσπάθεια γὰρ τὴν βελτίωση τῆς καταστάσεως : π.χ. εἰς τὴν Ἀγγλίαν (1948), εἰς τὶς Ἠνωμέναις Πολιτεῖαι (ἰδίως μετὰ τὶς ἀποφάσεις τοῦ Supreme Court, τοῦ 1968), εἰς τὴν Γαλλίαν μετὰ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον. Ἀντιθέτως ἡ κατάργησις τοῦ «Gerrymandering», ὅπως λέγεται διεθνῶς ἡ δημιουργία τεχνητῶν

ἐκλογικῶν περιφερειῶν με αὐθαίτερα ὄρια γιὰ τὴν ἐνίσχυση ὠρισμένων κομμάτων, φαίνεται σχεδὸν καθολικῆ.

γ) i. Οἱ ἀποδεχόμενοι τὴν πολιτικὴ ἀντιπροσωπεΐα καὶ τὴν ἐκπροσώπηση τῶν ἐκλογέων ὡς ἀτόμων ποὺ «ἐκφράζουν γνώμες καὶ ἀντιλήψεις», διαπιστώνουν ὅτι μέσα εἰς τὸ ἐκλογικὸν σῶμα ὑπάρχουν διαφορετικὲς ἰδέες καὶ ἀπόψεις — ἰδίως σημαντικῶν μειονοψηφιῶν —, οἱ ὁποῖες θὰ πρέπει νὰ «ἐκφράζονται» καὶ με τὴν ἀντιπροσώπευσή τους εἰς τὶς Βουλές. Ἀντιτίθεται σαφῶς εἰς τὴν «πεμπτούσια» τῆς ἀντιπροσωπεύσεως νὰ ὑπάρχουν γνώμες τοῦ πληθυσμοῦ καὶ νὰ μὴν μποροῦν νὰ ἀκούωνται εἰς τὸ Κοινοβούλιον. Γιὰ τὴν θεραπεία αὐτῆς τῆς ἐλλείψεως προτείνεται ἡ καθιέρωσις τῆς ἀντιπροσωπεύσεως τῶν μειονοψηφιῶν παράλληλα καὶ ἰσότιμα με τὴν ἐφαρμοζομένη ἀντιπροσώπευση τῶν πλειονοψηφιῶν. Ὡς τὸν καταλληλότερον τρόπο ἀντιπροσωπεύσεως τῶν μειονοψηφιῶν προτείνουν τὴν καθιέρωση τοῦ ἀναλογικοῦ ἐκλογικοῦ συστήματος, σύμφωνα με τὶς βασικὲς ἀρχές τοῦ ὁποῖου ἐπιδιώκεται νὰ ἐξασφαλισθῆ, ὅσον εἶναι πρακτικῶς δυνατόν, εἰς ὅλες τὶς πολιτικὲς ἀποχρώσεις τῆς κοινῆς γνώμης μιᾶς χώρας ἢ δίκαιη ἀντιπροσώπευσις εἰς τὸ Κοινοβούλιον (ἀντιπροσώπευσις ἀνάλογη με τὴν ἐκλογικὴν τῶν δυνάμην).

ii. Ἡ ἀντιπροσώπευσις τῶν μειονοψηφιῶν ἱκανοποιεῖ, σὲ μεγάλο, σχετικὰ, βαθμὸν, τὸ αἴτημα τῆς «δικαιοσύνης» καὶ τῆς «πιστότητος» τῆς «εἰκόνας» τῶν ἀντιπροσωπευομένων ἰδεῶν καὶ συμφερόντων, δὲν ἱκανοποιεῖ ὅμως τὸ αἴτημα τῆς εὐθύνης τοῦ ἀντιπροσώπου γιὰ ἀποδοτικὴ δράση — γενικὸν καλὸν καὶ ἔθνικόν συμφέρον. Ἱστορικά, ὅπου ἐφηρμόσθη, ὠδήγησε, κατὰ κανόνα, σὲ διάσπαση τῶν πολιτικῶν δυνάμεων, σὲ ἀκυβερνησίαν καὶ σὲ κλονισμόν τῆς Δημοκρατίας (π.χ. εἰς τὴν προφασιστικὴν Ἰταλίαν καὶ εἰς τὴν προεθνικοσοσιαλιστικὴν Γερμανίαν). Οἱ ἐξαιρέσεις σχετικῆς ἐπιτυχίας του (π.χ. Δανία, Ὁλλανδία, Ἑλβετία) ὀφείλονται κυρίως εἰς τὸν πολιτικὸν πολιτισμὸν καὶ εἰς τὴν πολιτικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη ποὺ ἐπικρατεῖ εἰς τὶς χώρας αὐτές.

δ) i. Με βάση ὅτι ὁ πολίτης δὲν εἶναι ἄτομον «μεμονωμένον», ἀλλὰ «μέλος» μιᾶς ἐπαγγελματικῆς ὁμάδος ἢ μιᾶς κοινωνικῆς τάξεως, οἱ ὁπαδοὶ τῆς ἀντιπροσωπεΐας συμφερόντων ἀρνοῦνται ὅτι ἡ πολιτικὴ ἀντιπροσωπεΐα, ὅπως ἰσχύει καὶ ἐφαρμόζεται κατὰ παράδοση ἢ ἔστω καὶ με ἀντιπροσώπευση τῶν μειονοψηφιῶν, μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὴν σύγχρονη κοινωνικὴ καὶ οἰκονομικὴ πραγματικότητα. «Ἐνιαῖος Λαός», με ἐνιαῖα πολιτικὴ βούληση δὲν ὑπάρχει. Εἰς τὰ σύγχρονα, ἰδίως, μεταπολεμικὰ Κράτη ὑπάρχουν μόνον μικρότερες ὁμάδες μέσα εἰς τὸν Λαό, συνδεόμενες με κοινὲς ἐπαγγελματικὲς ιδιότητες ἢ με κοινὰ συμφέροντα, πολλὰς φορές μάλιστα ἀλληλοσυγκρουόμενα

μεταξύ των. Ἡ ἀντιπροσώπευσις συνεπῶς τῶν ομάδων εἰς τὶς ὁποῖες εἶναι «κατανεμημένα» τὰ άτομα πρέπει νὰ γίνεται ὄχι «κατ' ἐνόητες πληθυσμοῦ», ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὶς ἰδιαίτερες ομάδες ἐπαγγελματῶν καὶ συμφερόντων. Αὐτὸ σημαίνει ὅτι μέσα εἰς τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν ὄργανον (ἐπαγγελματικὸν ἢ Κοινοβούλιον συμφερόντων) θὰ ὑπάρχουν «ομάδες ἀντιπροσώπων», ὄχι «ἀντίστοιχες» μὲ τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐκλογέων ποὺ ἐκπροσωποῦν, ἀλλὰ ἀνάλογες μὲ τὴν κοινωνικὴν-οἰκονομικὴν σημασίαν τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐνώσεων καὶ τῶν συμφερόντων ποὺ ἀντιπροσωπεύουν. Μὲ τὶς προϋποθέσεις αὐτὲς ἐπαγγελματικὴ ἀντιπροσωπευσις ἢ ἀντιπροσωπευσις συμφερόντων εἶναι τὸ σύστημα κατὰ τὸ ὁποῖον ὁ Λαὸς συμμετέχει ἀποφασιστικὰ (ἢ συμβουλευτικὰ) εἰς τὴν νομοθετικὴν ἐξουσίαν μὲ συλλογικὰ ὄργανα ποὺ ἀναδεικνύονται ἀπὸ τὶς ἐπαγγελματικὰς ὀργανώσεις ἢ τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα.

ii. Συνήθως μιλοῦμε, χωρὶς διάκριση, γιὰ ἐπαγγελματικὴ καὶ ἀντιπροσωπευτικὴ ὀργανωμένων συμφερόντων, γιὰτὶ ἱστορικὰ, θεωρητικὰ καὶ ἀπὸ ἀπόψεως ἐφαρμογῆς, οἱ δύο αὐτὲς μορφὲς συνεταιρίσθησαν. Ὑστερα ὁμοῦ ἀπὸ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ ἰδίως ὕστερα ἀπὸ τὴν τεραστίαν τεχνολογικὴν ἐξέλιξιν τῆς κοινωνικῆς καὶ οἰκονομικῆς ζωῆς καὶ τὴν δημιουργίαν ἰδιαίτερον «τάξεων» προσώπων ποὺ προσφέρουν ὑπηρεσίας ἐμπειρογνωμόνων, νομίζω ὅτι πρέπει νὰ διακρίνωμε :

α) Τὴν λειτουργικὴν (functional) ἀντιπροσωπευσις, μὲ κύριον ἀντιπροσωπευτικὸν σκοπὸν τὴν ἀντιπροσώπευσιν ἐπαγγελματῶν καὶ ἐιδικότητων (ἐμπειρογνωμόνων) ἀναγκαίων εἰς τὴν σύγχρονον «κοινωνία παροχῆς ὑπηρεσιῶν», π.χ. μηχανικῶν, ἰατρῶν, γεωπόνων κλπ., καὶ

β) τὴν ἀντιπροσωπευτικὴν ὀργανωμένων συμφερόντων, μὲ κύριον σκοπὸν τὴν ἀντιπροσώπευσιν ομάδων ἢ ἐνώσεων ἐιδικῶς ἀνεγνωρισμένων συμφερόντων, ὅπως π.χ. τὰ ἐργατικὰ συνδικάτα, τὶς ἐνώσεις γεωργικῶν συνεταιρισμῶν, τὶς ἐνώσεις ἐφοπλιστῶν κλπ.

iii. Ἡ ἐπαγγελματικὴ κλπ. ἀντιπροσωπευσις εἶναι δυνατόν :

α) Νὰ ἀντικαταστήσῃ πλήρως τὸ Κοινοβούλιον, ὅπως εἰς τὸ Αὐστριακὸν Σύνταγμα τοῦ 1934, ἢ

β) Νὰ ἐντάσσεται ὡς «μέρος τῆς συνθέσεως» τῶν Κοινοβουλιῶν Πολιτικῆς Ἀντιπροσωπευσις, ὅπως εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Γερουσίαν τοῦ Συντάγματος τοῦ 1927, εἰς τὴν ὁποίαν ἓνας μικρὸς ἀριθμὸς (τὸ 1/12) γερουσιαστῶν ἐξελέγετο ἀπὸ ἐπαγγελματικὰς ἐνώσεις καὶ ὀργανώσεις συμφερόντων.

ς) Νά ὑπάρχη παράλληλα μέ τό Κοινοβούλιο, μέ συμβουλευτικές ὁμως ἀρμοδιότητες, ὅπως π.χ. ἡ Σωματειακή Βουλή τῆς Πορτογαλίας (1937) ἢ τά Κοινωνικά καί Οἰκονομικά Συμβούλια τῶν σημερινῶν Γαλλικοῦ καί Ἰταλικοῦ Πολιτευμάτων.

iv. Ἡ ἐφαρμογή τῆς ἐπαγγελματικῆς καί τῆς ἀντιπροσωπείας ὀργανωμένων συμφερόντων εἰς τά ὀλοκληρωτικά καί αὐταρχικά Κράτη, μέ ἀποτελεσματήν τήν ὑποδούλωσιν τῆς κοινωνικῆς καί οἰκονομικῆς ζωῆς εἰς τίς «κρατοῦσες» ὀλιγαρχίες, ἀφήρесе ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τήν αἴγλη πού εἶχε ἡ ἰδέα κατά τόν πρῶτον τέταρτον τοῦ 20οῦ αἰῶνος καί τήν κατέστησε προβληματικῆς ἀξίας εἰς τίς συνειδήσεις τῶν λαῶν τῆς Δυτικῆς Δημοκρατίας.

Μέ μορφή συμβουλευτικῶν Σωμάτων πού ὑπόκεινται σαφῶς εἰς τά Κοινοβούλια καί ὡς κάποια ἐκφρασις τῆς οἰκονομικῆς Δημοκρατίας, ἡ ἐπαγγελματική ἀντιπροσωπεία καί ἡ ἀντιπροσωπεία τῶν ὀργανωμένων συμφερόντων συζητεῖται ἀκόμη καί ἐφαρμόζεται εἰς τήν Γαλλία μέ κάποια ἐπιτυχία καί εἰς τήν Ἰταλία μέ ἐκδηλῆ ἀποτυχία. Ἡ συζητουμένη μεταβολή τῆς Βουλῆς τῶν Λόρδων καί τῆς Γαλλικῆς Γερουσίας, τοῦ Συντάγματος τοῦ 1958, σέ ἐπαγγελματικά Κοινοβούλια δέν φαίνεται νά πραγματοποιηθῆται.

Ἡ θεωρητική θεμελίωσις τῆς ἀντιπροσωπείας συμφερόντων, μολοντί δέν στερεῖται βάσεως, θεωρεῖται ξεπερασμένη εἰς τά πολιτικῶς καί κοινωνικῶς ἀνεπτυγμένα Κράτη τῶν κοινωνιῶν πλετισμοῦς (affluent societies), ὅπου ἡ ὀλοκλήρωσις τῶν κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν ὀμάδων καί συμφερόντων ἔχει γίνει ὀργανική καί ὅπου οἱ ἰδεολογίες τῆς «πάλης τῶν τάξεων» ἢ τῶν «ἀγῶνων διανομῆς» — ἡ κοινωνία εἶναι ὀργανωμένη πρὸς παραγωγήν πού μπορεῖ νά καλύψῃ πλήρως τίς ἀνάγκες ὄλων καί ὄχι πρὸς «ἀνταγωνιστική διανομή» τῶν ὑφισταμένων — δέν ἔχουν πλέον σοβαρόν ἀντίκρουσμα εἰς τήν πραγματικὴν ζωήν.

Τό maximum τό ὅποῖον θά μποροῦσε νά δεχθῆ κανεὶς σήμερα ἀπό τήν ἰδέα τῆς ἐπαγγελματικῆς καί τίς ἀντιπροσωπείας συμφερόντων, εἶναι ἡ ἐκλογή ἑνὸς μικροῦ ἀριθμοῦ ἀντιπροσώπων ἀπὸ ἰδιαιτέρους ἐπαγγελματικούς ἢ ἐκλογικούς συλλόγους ὀργανωμένων συμφερόντων, ἀλλὰ ὄχι μέ τήν ἔννοια ἐκπροσώπων τάξεων, συμφερόντων ἢ ἐπαγγελμάτων, ἀλλὰ μέ τήν ἔννοϊαν ἐπιλογῆς ἐιδικῶν (experts), οἱ ὅποιοι θά εἶναι καί αὐτοὶ κομματικά ἐντεταγμένοι, ὅπως καί οἱ συνάδελφοί των, πού θά ἐκλέγωνται ἀπὸ τοὺς συνήθεις ἐκλογικούς συλλόγους σέ κάθε ἐκλογικὴ περιφέρεια.

ε) i. Μέ τήν πολιτικὴ ἀντιπροσωπεία, σάν ἀποκλειστικὴ μορφή σχηματισμοῦ τῆς πολιτικῆς βουλήσεως, ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Λαὸς

ἀποξενώνεται ἀπὸ τὰ «κοινὰ» καὶ κυρίως ἀπὸ τὴν Νομοθετικὴ Ἐξουσία, οἱ ἀποφάσεις τῆς ὁποίας, σήμερα, παρὰ ποτέ, ἔχουν ἀποφασιστικὴ σημασία γιὰ τὴν ζωὴν καὶ τὴν ὑπαρξὴ του εἰς τὶς κυριώτερες οἰκονομικὰς, κοινωνικὰς καὶ πολιτιστικὰς «ἐκδηλώσεις» του. Ὅπως μὲ σαφήνεια καὶ πειστικότητα ὑποστηρίζει ὁ Bruno Leonī (1961): «ἐὰν ἡ λέξις ἀντιπροσωπεία ἔχει ἓνα νόημα πὺ μπορεῖ νὰ ἀναφερθῆ σὲ πραγματικὴ θέληση πραγματικῶν ἀνθρώπων, αὐτοὶ δὲν εἶναι ἄλλοι παρὰ τὰ πρόσωπα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα χαρακτηρίζονται ὡς "ἀντιπρόσωποι", καὶ ὄχι οἱ πολλοί, ἄγνωστοι ἀντιπροσωπευόμενοι ἢ ἐντολεῖς γιὰ "πράγματα" πὺ δὲν γνωρίζουν». Ἡ ὅπως, κάπως ὑπερβολικὰ, ἀλλὰ πολὺ ἐπιγραμματικὰ, διευκρίνησις: «Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα γίνεται ἓνα εἶδος ἐκλογῆς κυριαρχῶν (Herrscherwahl)».

Γιὰ νὰ ἀποφευχθῆ ἡ «ἀποξένωσις» (alienation) τοῦ πολίτου καὶ ἡ πολιτικὴ του ἀπάθεια καὶ ἀδιαφορία, ὡς καὶ ἡ «ἀπολιτικοποίησις» (dépolisation) τῆς πολιτικῆς ζωῆς, ὑποστηρίζεται ἡ ἐπάνοδος εἰς τὶς μορφὰς τῆς ἀμέσου καὶ τῆς ἡμιαντιπροσωπευτικῆς δημοκρατίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ ἄτομον θὰ «μετέχη» ὡς πολίτης καὶ δὲν θὰ «πάρηχη» ἀπλῶς ὡς «μέτοικος» ἢ ὡς ὑπήκοος, παρακολουθῶν ὡς παρρητηρῆσις ἢ καὶ «ἀγνοῶν» τελείως τὸ τί συμβαίνει εἰς τὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα, τὰ ὁποῖα ἐνεργοῦν, ὄχι σπανίως, καὶ ἐναντίον τῶν ἀποφάσεων του (π.χ. μὲ ἀποδοχὴ συμμαχικῶν κυβερνήσεων μειονοψηφίας) καὶ σχεδὸν πάντοτε χωρὶς νὰ μπορῆ νὰ τὰ ἐπηρεάσῃ ἀποφασιστικὰ. Ἡ ἄποψη τοῦ J. J. Rousseau ὅτι ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιπροσωπείας εἶναι ἀσυμβίβαστη μὲ τὴν ἔννοια τῆς Λαϊκῆς Κυριαρχίας, ἐπανερχεται εἰς τὸ προσκῆνιον μὲ μιὰ διαφοροτικὴ ὅμως μορφή.

iii. Ὅταν ὁ Λαὸς δὲν νομοθετῆ «διὰ» τῶν ἀντιπροσώπων του, ἀλλὰ ἀμέσως ἢ καὶ ἐμμέσως, τότε ἔχομεν τὰ ἐξῆς συστήματα:

α) Τὸ σύστημα τῆς ἀμέσου κυβερνήσεως. Κατ' αὐτὸ ὁ Λαὸς κυβερνᾷ καὶ νομοθετεῖ ὁ ἴδιος. Τὰ ἄτομα συναθροίζονται κατὰ διαστήματα εἰς ἓνα χωρὸν, συζητοῦν καὶ ἀποφασίζουν. Τὸ σύστημα τῆς ἀμέσου κυβερνήσεως, μολονότι εἶναι ἡ ὀλοκληρωτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς δημοκρατικῆς ἰδέας, ἀποτελεῖ σήμερα «ἓνα ἱστορικὸν περίεργον — καὶ τουριστικὸν ἀξιοθέατον — συναντώμενον μόνον στὰ μικροσκοπικὰ καντόνια Glarus, Unterwalden καὶ Appenzell τῆς Ἑλβετίας».

β) Τὸ ἡμιαντιπροσωπευτικὸν σύστημα. Κατ' αὐτὸ συνδυάζεται τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα μὲ τὸ σύστημα τῆς ἀμέσου κυβερνήσεως. Μολονότι, δηλαδὴ, ὑπάρχουν Βουλές, ὁ λαὸς σὲ ζητήματα σπουδαῖα, ἰδίως νομοθετικοῦ ἢ συντακτικοῦ χαρακτῆρος, ἀποφασίζει τελικῶς ὁ ἴδιος. Οἱ γνωστότεροι τρόποι πραγματοποιήσεως τοῦ συστήματος εἶναι οἱ ἐξῆς:

α) Ἡ λαϊκὴ ἀρνησικυρία (veto). Σύμφωνα μ' αὐτή, ὁ νόμος ποὺ ἐψηφίσθη ἀπὸ τὴ λαϊκὴ ἀντιπροσωπεΐα δὲν ἰσχύει, ἂν ἐντὸς ὀρισμένης προθεσμίας ζητηθῇ ἀπὸ τὸ Λαό, νὰ τεθῇ σὲ ψηφοφορία πρὸς ἀποδοχὴ ἢ ἀπόρριψή του ἀπ' αὐτόν.

β) Ἡ λαϊκὴ πρωτοβουλία (l'initiative - Volksbegehren). Αὐτὴ συνίσταται στὴν ὑποχρέωση τῶν Βουλῶν νὰ νομοθετήσουν πρόταση νόμου, ποὺ τοὺς ὑπεβλήθη κατόπιν προτάσεως ἀπὸ ἓνα ὀρισμένον ἀριθμὸν πολιτῶν.

γ) Τὸ δημοψήφισμα (referendum). Τοῦτο λαμβάνει χώραν κάθε φορὰ ποὺ μιὰ πρᾶξις ὑπόκειται στὴ λαϊκὴ κρίση. Τὸ δημοψήφισμα διακρίνεται σὲ προσωπικόν, ὅταν ζητητῆται ἡ λαϊκὴ κρίσις γιὰ ζητήματα προσωπικά (π.χ. τὰ ἐλληνικὰ δημοψηφίσματα γιὰ τὴν ἐπάνοδον τοῦ Βασιλέως) καὶ νομοθετικόν ἢ συντακτικόν, ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὸ Λαὸ γιὰ θέμα νομοθετικῆς ἢ συντακτικῆς περιεχομένου, π.χ. ἡ ἔγκρισις τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1946 ἢ τοῦ Ἑλληνικοῦ τοῦ 1968.

στ) Ἡ παρέμβασις τοῦ κόμματος μεταξύ ἀντιπροσώπου καὶ ἀντιπροσωπευομένου καὶ μάλιστα ἡ συνταγματικὴ κατοχύρωσις τοῦ κόμματος (π.χ. εἰς τὴν Βραζιλίαν 1946, Δυτικὴ Γερμανία 1948, Γαλλία 1958, Ἑλλάδα 1968) καὶ ἡ μεταβολὴ εἰς κομματικὴν τῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ἐντολῆς, ἀπομακρύνουν τὸν ἀντιπροσωπευόμενον ἀπὸ τὸν ἀντιπρόσωπον καὶ μεταβάλλουν ριζικὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιπροσωπεύσεως. Ὁ πολίτης δὲν ἀντιπροσωπεύεται πλέον μὲ τὸν ἀντιπρόσωπόν του, ἀλλὰ μὲ τὸ κόμμα τὸ ὁποῖον βασικῶς ἐπιλέγει καὶ τοῦ ἐπιβάλλει καὶ τὸν ἀντιπρόσωπόν του. Ὁ ἐκλογεὺς ψηφίζει τὸ κόμμα, τὸ ὁποῖον ἐπιθυμεῖ νὰ τὸν ἐκπροσωπήσῃ καὶ συνδέεται βασικῶς μὲ τὸ κόμμα καὶ ὄχι μὲ τὸν ἐκπρόσωπον, τὸν ὁποῖον τὸ κόμμα του ὠρίσει, καὶ ὁ ὁποῖος εἶναι «ὑπεύθυνος» νὰ λογοδοτήσῃ εἰς τὸ κόμμα καὶ ὄχι εἰς αὐτόν. Αὐτὸ σὲ τελευταία ἀνάλυσις σημαίνει ὅτι ὁ Λαὸς ἀντιπροσωπεύεται διὰ τῶν κομμάτων καὶ ὅτι «ἡ λειτουργία τοῦ ἀντιπροσωπεύειν τὸ ἔθνικόν συμφέρον, τὴν ὁποίαν ἴσκει κάποτε ὁ Βασιλεὺς καὶ ἀργότερα τὸ Κοινοβούλιον, ἀσκεῖται τώρα ἀπὸ τὸ κόμμα» (S. H. Beer). Ἄλλὰ καὶ τὸ Κοινοβούλιον παίρνει ἄλλον χαρακτήρα. Οἱ βουλευταὶ δὲν ἀντιπροσωπεύουν τὸν Λαόν, ἀλλὰ τὸ κόμμα εἰς τὸ ὁποῖον ἀνήκουν καὶ τὸ ὁποῖον, κατὰ κάποιον τρόπον, τοὺς «διορίζει».

Ἄλλὰ, ἓνα ἀπὸ τὰ κύρια στοιχεῖα τῆς ἀντιπροσωπεΐας, ἡ ὑπαρξις, δηλαδὴ, δύο προσώπων, τοῦ ἀντιπροσώπου καὶ τοῦ ἀντιπροσωπευομένου μεταβάλλεται ριζικὰ. Ὅπως ὑπεστήριξε ὁ G. Leibholz (1960), ἡ παρέμβασις τῶν κομμάτων μεταβάλλει τὴν Δημοκρατίαν ἀπὸ «ἀντιπροσωπευτικὴν» εἰς μία μορφή «δημοψηφισματικῆς Δημοκρατίας» (plebiszitäre

Demokratie), ή οποία στηρίζεται εις τήν «ἀρχή τῆς ταυτότητος». Ἡ θέλησις, δηλαδή, τῆς κομματικῆς πλειοψηφίας εις τήν Βουλὴν ἢ εις τήν Κυβέρνηση ταυτίζεται με τήν θέληση τοῦ Λαοῦ καί με τήν θέληση τοῦ Κράτους, χωρὶς τήν ἀνάγκη «παρεμβάσεως τρίτων» (ἀντιπροσώπων).

Ἄν καὶ ἡ παραπάνω περιγραφή τῆς σημερινῆς ἐξελιξέως τῆς πολιτικῆς ἀντιπροσωπείας δὲν μπορεῖ νὰ γενικευθῆ γιὰ ὅλα τὰ Κράτη (π.χ. Ἑνωμένες Πολιτεῖες) καὶ γιὰ ὅλους τοὺς πολιτικούς πολιτισμούς, ἐν τούτοις, βασικά, δὲν εἶναι λανθασμένη. Ἡ μέση πολιτικὴ - κομματικὴ ἡγεσία στερεῖται, σχεδὸν γενικά, ἀπὸ ἐξαιρετικὲς προσωπικότητες καὶ ὁ ψυχολογικὸς σύνδεσμος ἡγέτου - ὁπαδοῦ (π.χ. χαρισματικὴ ἡγεσία) τείνει νὰ ἐξαφανισθῆ, μὲ κίνδυνον, σὲ περιπτώσεις κρίσεως, ὁ πολίτης νὰ ἀναζητῆ τὸν «Μεσσίαν» πέραν τῶν κομμάτων. Ἐν τούτοις, ἡ μεγάλῃ δυνατότης δημοσιότητος καὶ προβολῆς ποὺ ὑπάρχει εις τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα τῆς ἐποχῆς μας, καὶ ποὺ ἐπιτρέπει «πολιτικὴ διάκριση» καὶ ἀναγνώριση καὶ ἔξω ἀπὸ τὰ κόμματα, ἀναγκάζει τὰ τελευταῖα νὰ ἀναζητοῦν ἡγετικὲς προσωπικότητες με λαϊκὴ ἀπήχηση καὶ γενικώτερον κύρος, ἔστω καὶ ἂν αὐτὲς, συνήθως, σπάζουν τὰ δεσμὰ τῆς κομματικῆς πειθαρχίας. Καὶ ἔχει καὶ ἐμπειρικὰ θεμελιωθῆ ὅτι οἱ ἐκλογεῖς ψηφίζουν, ὄχι σπάνια, ἓνα κόμμα, χάρις εις τήν προσωπικότητα τοῦ ὑποψηφίου. Ἀκόμη πρέπει νὰ σημειωθῆ ὅτι με τὸ τέλος τῶν «ἰδεολογιῶν» ποὺ διακρίνει τήν ἐποχὴν μας καὶ με τὸ γεγονός ὅτι τὰ μεγάλα προβλήματα ποὺ ἀπασχολοῦν τοὺς λαοὺς (π.χ. πολιτικὸς ἐκσυγχρονισμὸς, οικονομικὴ ἀνάπτυξις) εἶναι κοινὰ γιὰ ὅλα τὰ κόμματα, τὰ κομματικὰ προγράμματα δὲν διαφέρουν οὐσιαστικὰ μεταξὺ τῶν (π.χ. Δημοκρατικῶν καὶ Ρεπουμπλικάνων εις τὴς Ἑνωμένες Πολιτεῖες, Χριστιανοδημοκρατῶν καὶ Σοσιαλδημοκρατῶν εις τήν Δυτικὴ Γερμανία, Ἐργατικῶν καὶ Συντηρητικῶν εις τήν Ἀγγλίαν) καὶ ἡ διαφορὰ ποὺ θὰ ἐλκύσῃ τήν προτίμησιν τοῦ ἐκλογέως γιὰ ἐπιλογή εἶναι, κυρίως, ἡ διαφορὰ ἡγεσίας. Τὸ τρίπτυχον ἐκλογεὺς - κόμμα - ἀντιπρόσωπος ἀποτελεῖ πραγματικότητα γιὰ τήν ἐποχὴν μας, καὶ κάθε Λαὸς χωριστὰ θὰ πρέπει νὰ ἀναζητήσῃ τὸν καλύτερον τρόπον, ὥστε νὰ ὑπάρχουν «πολλὲς» «ἰσοδύναμες» καὶ «ἄμεσες» σχέσεις μεταξὺ ἐκλογέως - κόμματος, ἐκλογέως - ἀντιπροσώπου καὶ κόμματος - ἐκλογέως, κόμματος - ἀντιπροσώπου, ὥστε νὰ μὴν ἐξαφανίζεται οὔτε ἡ ἀτομικὴ εὐθύνη γιὰ γενικώτερη δράση (τὸ γενικὸν καλόν), ἀλλὰ οὔτε καὶ ἡ εἰδικώτερη εὐθύνη γιὰ λογοδοσίαν σὲ ὀρισμένα πρόσωπα.

ζ) ἰ. Εἰδικώτερα γιὰ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα, παρετηρήθη ὅτι οἱ Βουλὲς εἶναι Σώματα δυσκίνητα καὶ ὅτι ἡ ἄσκησης τοῦ νομοθετικοῦ ἔργου ἀπ' αὐτὲς δὲν μπορεῖ νὰ ἀνταποκριθῆ εις τὴς «τεράστιες»

και ἐπείγουσες ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς, πού ἀπαιτοῦν τὴν γρήγορη καὶ ἀποφασιστικὴ ἐνέργεια τοῦ Κράτους.

Ὁ Ἀος Παγκόσμιος Πόλεμος σημειώνει μιὰ μεταβολὴ εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος, ἡ ὁποία μπορεῖ νὰ χαρακτηρισθῆ ὡς σημαντικὸς περιορισμὸς τῶν νομοθετικῶν ἁρμοδιοτήτων τῶν Βουλῶν. Τὸ φαινόμενον συνεχίζεται, ἐντονώτερα μάλιστα, κατὰ τὴν περίοδον τοῦ Μεσοπολέμου καὶ ἀποκορυφώνεται μετὰ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον καὶ κατὰ τὴν σύγχρονη μεταπολεμικὴν ἐποχὴν.

ii. Εἰς ὅλα τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα παρατηρεῖται μιὰ μετατόπισις τῆς Νομοθετικῆς Λειτουργίας ἀπὸ τὶς Βουλὲς εἰς τὶς Κυβερνήσεις, τῆς ὁποίας τὰ κυριώτερα γνωρίσματα εἶναι τὰ ἑξῆς :

a) Ἡ χρησιμοποίησις εὐρυτάτων ἐξουσιοδοτήσεων μετὰ τὶς ὁποῖες οἱ Βουλὲς ἀναθέτουν εἰς τὶς Κυβερνήσεις νὰ νομοθετοῦν.

b) Ἡ προσφυγὴ εἰς τοὺς νόμους-πλαίσια. Δηλαδή σὲ νόμους πού καθορίζουν τὴν ἀκολουθητέα πολιτικὴ, χαράζουν τὶς μεγάλες γραμμὲς τῆς ρυθμίσεως, τὰ πλαίσια μέσα στὰ ὁποῖα θὰ κινηθῆ ὁ νομοθέτης, καὶ ἐξουσιοδοτοῦν τὴν ἐκτελεστικὴ ἐξουσία γιὰ τὴν ἐκδοσὴ κανόνων. πρὸς πραγματοποιίησιν τοῦ σκοποῦ τοῦ νομοθέτου καὶ ἐντὸς τῶν ὁρίων πού ἐτέθησαν.

c) Ὁ πολλαπλασιασμὸς τῶν πράξεων τοῦ «δικαίου τῆς ἀνάγκης». Ἔτσι ἀναγκαστικοὶ νόμοι, δηλαδή νόμοι ἐκδιδόμενοι χωρὶς τὴν σύμπραξιν τῆς Νομοθετικῆς Λειτουργίας καὶ πράξεις τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου, δηλαδή πράξεις νομοθετικοῦ περιεχομένου πού ἐκδίδονται χωρὶς καὶ τὴν συμμετοχὴν τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας, καλύπτουν εὐρύτατους τομεῖς νομοθετικῆς δραστηριότητος καὶ καταλήγουν σὲ «μόνιμον», οὕτως εἰπεῖν, τρόπον παραγωγῆς κανόνων δικαίου.

d) Ἡ προσφυγὴ στὶς γενικὲς ρῆτρες, δηλαδή σὲ ὁρισμοὺς εὐρυτάτου περιεχομένου (π.χ. γενικὸν καλόν, καλὴ πίστις), οἱ ὁποῖοι μποροῦν νὰ ἐρμηνευθοῦν καὶ νὰ πάρουν, κάθε φορά, τὸ νόημα πού ὑποβοηθεῖ τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν συγκεκριμένων καταστάσεων.

e) Ἡ σιωπηρὰ ψήφισις νόμων, σύμφωνα μετὰ τὴν ὁποῖαν πρότασις νόμου θεωρεῖται ψηφισθεῖσα, ἀφ' ἧς ἐγγραφῆ στὴν ἡμερησία διάταξιν καὶ δὲν ὑπάρξῃ ἀντίρρησης ἐντὸς ὁρισμένου χρόνου καὶ ἀπὸ ὁρισμένον ἀριθμὸν βουλευτῶν ἢ δὲν ζητηθῆ ἢ συζήτησις τῆς.

iii. Ἡ μετατόπισις τῆς Νομοθετικῆς Λειτουργίας ὀφείλεται εἰς τὸ γεγονός, ὅτι ἡ σύγχρονος ἐκτεταμένη δραστηριότης τοῦ Κράτους ἀπαιτεῖ ἄμεση καὶ συνεχῆ παρουσίαν τοῦ νομοθέτου καὶ τεχνικῶς εἰδικευμένον τρόπον ρυθμίσεως. Οἱ Βουλὲς εἶναι σώματα πού βραδυποροῦν καὶ κινδυνεύουν ἀπὸ τὶς «λεπτομέρειες». Μποροῦν νὰ ἀποφασίζουσιν ἐπὶ ζητημάτων ἀκολουθητέας πολιτικῆς (π.χ. ἐὰν πρέπει νὰ καταπολεμηθῆ ἡ ἐλονοσία ἢ νὰ ἐνισχυ-

θη ή πολιτική άεροπορία), αλλά δέν έχουν τις άναγκαίες ειδικευμένες γνώσεις για νά κάμουν οί ίδιες τήν ρύθμιση, γιατί τά έπιτελεία τών τεχνικών εύρίσκονται στη διάθεση τής Κυβερνήσεως.

Άπό τής άπόψεως τής διατηρήσεως τής δημοκρατικής άρχής, ή μετατόπισις τής Νομοθετικής Έξουσίας δέν βλάπτει, έφ' όσον, εις τά κοινοβουλευτικά πολιτεύματα, τουλάχιστον, οί κυβερνήσεις άνήκουν στα ίδια κόμματα με τήν πλειονοψηφία τών Βουλών και άποτελοϋν, κατά κάποιον τρόπον, «έκτελεστικές έπιτροπές» των. Πάντως πρέπει όπωσδήποτε ό τελικός έλεγχος τών νομοθετικών πράξεων τών Κυβερνήσεων νά παραμένη στις Βουλές.

iv. Επίσης και άπό τις ίδιες τις Βουλές επιζητείται ή άποδοτικώτερη και ταχύτερη διεκπεραίωσις του έργου των. Όρισμένοι νόμοι π.χ. ψηφίζονται άπό τμήματα ή έπιτροπές τών Βουλών, ενώ άλλοι ψηφίζονται με άπλη «άνακοίνωση», όταν δέν υπάρχουν άντιρρήσεις, και μόνον «περιωρισμένοι τομείς» άπαιτοϋν τήν σύμπραξη όλοκλήρου του Σώματος για νά ρυθμισθοϋν. Επίσης και ή νομοθετική διαδικασία (τρόπος συζητήσεως και ψηφίσεως) έχει σημαντικά άπλοποιηθ ή για τόν ίδιον σκοπόν. Τά μέχρι σήμερα άποτελέσματα προς τήν κατεύθυνση αυτή είναι γενικώς θετικά, πράγμα που επιτρέπει και εις τις Βουλές νά άσκούν με μεγαλύτερη ευχέρεια τις «κυβερνητικές» άρμοδιότητές των, που έχουν άπό τόν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον και ύστερα σημαντικώς αύξηθ ή.

v. Το Συνταγματικόν Κείμενον του 1968 προβλέπει νομοθετικές έξουσιοδοτήσεις (άρθρ. 48 παρ. 2), νόμους - πλαίσια (άρθρ. 48 παρ. 3) και sui generis άναγκαστικά νομοθετικά διατάγματα (άρθρ. 48 παρ. 5). Το νομοθετικόν έργον τής Βουλής άσκειται εν Όλομελεία και εις Τμήματα (άρθρ. 71) που έχουν διαφορετικές άρμοδιότητες (άρθρ. 72), ή συζητήσεις και ή ψηφίσις νόμων γίνεται κατά κανόνα «έφ' άπαξ και κατ' άρχήν, άρθρον και σύνολον» (άρθρ. 80 παρ. 1), δικαστικοί και διοικητικοί κώδικες δύνανται νά κυρωθοϋν εν όλω (άρθρ. 80 παρ. 7), και ή ψηφίσις του προϋπολογισμού έχει επίσης ευχερανθ ή (άρθρ. 83).

vi. Το Γαλλικόν Σύνταγμα του 1958 άποτελεί τήν νεωτάτην άπόπειραν μιάς ριζικής τροποποιήσεως του άντιπροσωπευτικού συστήματος. Το τεκμήριον τής νομοθετικής άρμοδιότητος ύπάρχει ύπέρ τής Έκτελεστικής και όχι ύπέρ τής Νομοθετικής Έξουσίας. Δηλαδή το Σύνταγμα περιορίζει ρητώς και άποκλειστικώς τους τομείς οί όποιοι άπαιτοϋν νόμον για νά ρυθμισθοϋν και άφίνει όλα τά άλλα θέματα νά ρυθμίζονται με κανονιστικά διατάγματα.

Ίδιαιτέρως, ό νόμος ρυθμίζει μόνον θέματα που άφοροϋν τά άτομικά δικαιώματα, ποινικόν δικαίον, όργανισμόν δικαστηρίων, έκλογικά συστή-

ματα, ύπαλληλικές - συνδικαλιστικές έγγυήσεις, έθνικοποιήσεις, οικονομικόν σχέδιον, δημοσιονομικά προβλήματα, έθνικη άμυνα κλπ.

Τά οικονομικά νομοσχέδια, εάν δέν ψηφισθοϋν έγκαιρώς, εκδίδονται με μορφή διαταγμάτων από την Έκτελεστικήν Έξουσία και ό Πρωθυπουργός έχει «δικαίωμα» νά επιτύχη την «υιοθέτηση» ενός νόμου από την Έθνικη Συνέλευση (Βουλή), εάν θέση ζήτημα εμπιστοσύνης επί της ψηφισέως του. 'Η Κυβέρνησις έχει τό δικαίωμα νά μήν δέχεται τροπολογίες, νά απαιτή την ψήφιση εις μίαν μόνον ανάγνωση και νά αντιτάσση τό απαράδεκτον της συζητήσεως, όταν θεωρή ότι πρόκειται περι θέματος πού άνήκει σέ εκείνα πού ρυθμίζονται άπ' αϋτή με διατάγματα. 'Εφ' όσον ό στρατηγός De Gaulle ζούσε, τό Γαλλικόν Σύνταγμα του 1958 έλειτούργησε με σχετική έπιτυχία. Είναι πολύ ένωρίς άκόμη για νά κριθι τί θά συμβή τώρα πού αϋτός δέν ύπάρχει πλέον.

η) 'Αν και ή αντιπροσωπεία άποτελεϊ ένα γενικόν φαινόμενον, πού μπορεί νά άνευρεθι σέ πολλές ανθρώπινες σχέσεις, έν τούτοις, έχει συνδεθι, ιδίως κατά τούς νεωτέρους χρόνους, με τό στοιχείον της πολιτικής και έχει αναχθι εις ένα από τά γνωρίσματα του νεωτέρου Κράτους. 'Η προσθήκη εις αϋτήν των γνωρισμάτων «των εκλογών» και της «εϋθύνης» τονίζουν άκόμη περισσότερο την πολιτική έννοιά της. 'Η πολιτική ή αντιπροσωπεία, ιδίά από τόν 19ον αιώνα και έφεξής, θεωρείται ως ένα από τά γνωρίσματα του Δημοκρατικού Κράτους. Καί ή μόνη γνησία αντιπροσωπεία είναι ή μορφή της πολιτικής αντιπροσωπείας. 'Εν τούτοις, ύπάρχουν και άλλα είδη αντιπροσωπείας, και αϋτά πολιτικής σημασίας και περιεχομένου. Μή γνήσιες μορφές της πολιτικής αντιπροσωπείας μπορεί νά χαρακτηρισθοϋν οι έξής :

i. 'Η συμβολική, π.χ. ή έλληνική «σημαία» αντιπροσωπεύει την 'Ελλάδα — τό 'Ελληνικόν Κράτος, τό Έθνος, τόν Λαόν — και έχει σαν λειτουργία νά υπενθυμίξη τό γεγονός αϋτό εις εκείνους πού την βλέπουν. 'Η συμβολική αντιπροσωπεία δέν είναι γνησία πολιτική αντιπροσωπεία, γιατί ό αντιπρόσωπος δέν είναι πρόσωπον, αλλά πρῶγμα.

ii. 'Η ψυχολογική, κατά τόν Α. De Grazia (1951) «ή αντιπροσωπεία είναι μία σχέση (ή όρος) ή όποία υφίσταται όταν τά χαρακτηριστικά και οι πράξεις εκείνου ό όποίος είναι επιφορτισμένος με δημόσιες λειτουργίες εύρίσκουνται έν συμφωνία με τις επιθυμίες ενός προσώπου (ή προσώπων) για τό όποιον οι λειτουργίες αϋτές έχουν αντικειμενική ή ύποκειμενική σημασία». 'Η θετική άπάντησις πού θά δοθι εις τό έρώτημα : Αισθάνεσθε ότι αντιπροσωπεύεσθε από τόν Α ; άποτελεϊ την διαπίστωση της ψυχολογικής αντιπροσωπείας, ή όποία όμως δέν είναι κατ' ανάγκην και πολιτική.

iii. 'Η γραφειοκρατική, και μάλιστα της Διοικητικής Γραφειοκρατίας. 'Η συγκρότησις της Διοικητικής Γραφειοκρατίας (δημόσιοι

υπάλληλοι, δημόσιοι λειτουργοί) γίνεται στὸν Δυτικὸν Κόσμον ἀπὸ πρόσωπα ποὺ προέρχονται ἀπ' ὅλες τὶς τάξεις τοῦ Λαοῦ καὶ μάλιστα ὕστερα ἀπὸ ἐπιλογή, ποὺ ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὰ προσόντα τῶν καὶ τὴν ἰκανότητά τῶν (merit system). Εἰς τὸ σύγχρονον ἐπίσης Κράτος ἡ Διοικητικὴ Γραφειοκρατία δὲν περιορίζεται μόνον εἰς τὴν «ἐκτέλεσιν τῶν νόμων», ἀλλὰ ἀσκεῖ καὶ «καθήκοντα... συννομοθέτου» (εἰδικοί τεχνικοί νόμοι) καὶ ἀρθρώσεως συμφερόντων (ἰδίως ἀτόμων ἢ ομάδων ἀδυνάτων ἢ ἀνοργανῶτων). Ἐπίσης πολλὰς ἀποφάσεις καὶ «χαράξεως πολιτικῆς» παίρνονται, κατ' οὐσίαν, ἀπ' αὐτή. Ἡ Διοικητικὴ Γραφειοκρατία εἰς τὶς περιπτώσεις αὐτὰς ἔχει ἀντιπροσωπευτικὸν χαρακτήρα καὶ μάλιστα πολιτικόν. Δὲν ἔχει ὅμως γνήσιον, γιατί δὲν ὑπάρχουν οὔτε οἱ ἐγγυήσεις τῆς λογοδοσίας, οὔτε τῆς γενικώτερης εὐθύνης ποὺ συνδέεται μὲ τὴν γνήσια πολιτικὴ ἀντιπροσωπευτικότητα. Ἡ σχεδὸν καθολικὴ ἀποτυχία ὄλων τῶν μορφῶν ἐλέγχου ποὺ ἔχουν τεθῆ ἀπὸ τὴν Διοικητικὴ Γραφειοκρατία γιὰ προστασία τοῦ κοινοῦ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια (π.χ. γραφεῖα παραπόνων, διοικητικὲς ἐπιτροπές, ἐλεγκταὶ Διοικήσεως) ὀφείλεται εἰς τὴν ἐλλειψὶ τοῦ γνησίου ἀντιπροσωπευτικοῦ τῆς χαρακτῆρος.

iv. Ἡ δικαστικὴ. Ἡ Διοικητικὴ Δικαιοσύνη, ἰδίως ὅταν ἐλέγχει πράξεις τῆς Διοικήσεως ποὺ ἀφοροῦν τὸ κοινόν, ἀσκεῖ ἀντιπροσωπευτικὰ καθήκοντα (ἀντιπρόσωπος τοῦ «ἀδυνάτου» πολίτου ἀπέναντι τοῦ «παντοδυνάμου» Κράτους). Ἡ δικαστικὴ ἀντιπροσωπευτικότητα ἐπίσης δὲν εἶναι γνήσια, πρῶτα γιατί ἐλλεῖπουν τὰ στοιχεῖα τῆς λογοδοσίας καὶ εὐθύνης (οἱ δικασταὶ παραμένουν ἰσοβίως εἰς τὶς θέσεις τῶν) καὶ ὕστερα γιατί ἡ Δικαιοσύνη, ὡς ὁ «τρίτος» «ὑπὲρ τὰ μέρη» δὲν μπορεῖ ταυτοχρόνως νὰ εἶναι καὶ μέρος (ἀντιπρόσωπος ἑνὸς διαδίκου) σὲ μιὰ διένεξη ποὺ θὰ κριθῆ ἀπ' αὐτὴ τὴν ἴδια.

v. Ἡ τῶν ὀλοκληρωτικῶν κρατῶν. Ὑποστηρίζεται (W. Zakrewski, 1968) ὅτι εἰς τὴν σημερινὴν Πολωνία, μὲ τὸ καθεστῶς τῆς Λαϊκῆς Δημοκρατίας, ὠρισμένα ὄργανα, ὅπως π.χ. τὰ Συμβούλια τοῦ Λαοῦ, ἔχουν ἀντιπροσωπευτικὸν χαρακτήρα. Ἐπίσης καὶ ὅτι τὸ Ἐνωμένον Κόμμα τῶν Ἑργατῶν — τὸ Πολωνικὸν Κομμουνιστικὸν Κόμμα — εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν ἀντιπροσωπευτικὸν ὄργανον. Καὶ ἐδῶ ἡ γνήσια ἀντιπροσωπευτικότητα ἐλλεῖπει, γιατί ἡ λογοδοσία γίνεται ὄχι στὸν Λαόν, ἀλλὰ στὰ ἴδια τὰ λογοδοτοῦντα ὄργανα, δηλαδὴ, σὲ τελευταία ἀνάλυση, εἰς τὸ κόμμα.

vi. Μὴ δημοκρατικὴ (τρίτου κόσμου). Ὁ D. Apter (1968) προσπαθεῖ νὰ σχηματίσῃ μιὰ ἔννοια μὴ δημοκρατικῆς ἀντιπροσωπευτικῆς ποὺ ὑπάρχει εἰς τὰ ὑποανάπτυκτα Κράτη καὶ νὰ τονίσῃ ὅτι ἡ σημερινὴ μὴ δημοκρατικὴ ἀντιπροσωπευτικότητα εἶναι μᾶλλον «προδημοκρατικὴ» καὶ ἀποτελεῖ, ἴσως, «στάδιον» γιὰ ἐξέλιξη πρὸς τὴν δημοκρατικὴν, πρὸς τὴν ὁποίαν δὲν εἶναι οὔτε ἀντίθετος οὔτε καὶ ξένη.

θ) i. Ἡ πολιτικὴ ἀντιπροσωπεία, παρ' ὅλη τὴν κριτικὴν κατ' αὐτῆς, παραμένει τὸ καλύτερον δυνατὸν σύστημα γιὰ τὴν Κυβέρνηση τοῦ συγχρόνου Κράτους. Ἐφ' ὅσον τὰ στοιχεῖα τῆς λογοδοσίας καὶ τῆς δράσεως σύμφωνα μὲ τὸ ἔθνικόν συμφέρον καὶ τὸ γενικὸν καλὸν ὑπάρχουν ζωντανὰ καὶ ἐφ' ὅσον τὰ κόμματα δὲν «ἐξαφανίζουσι» τελείως τὶς σχέσεις ἀντιπροσώπων καὶ ἀντιπροσωπευομένων, ὅλα τὰ ἄλλα μειονεκτήματά της μποροῦν νὰ περιορισθοῦν σὲ σημαντικὸν βαθμὸν. Ἡ πολιτικὴ ἀντιπροσωπεία, ἄλλωστε, ἀπέδειξεν ὅτι ὡς θεσμὸς ἀντέχει εἰς τὸν χρόνον καὶ ἔχει ὅλες τὶς ἰκανότητες νὰ προσαρμοσθῆ, μὲ σχετικὴ ἐπιτυχία, εἰς τὶς μεταβαλλόμενες συνθήκας.

ii. Ἡ ἀξία ἐπίσης τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος εἶναι μεγάλη. Μὲ αὐτὸ ἐπιτυγχάνεται ἡ πραγματοποίησις τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας μὲ τὴν δυνατότητα νὰ νομοθετῆ ὁ Λαὸς μὲ τοὺς ἀντιπροσώπους του. Ἡ πιὸ ἐπιτυχὴς λειτουργία τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ἐπιτυγχάνεται, ὅταν οἱ Βουλῆς ἀντιπροσωπεύουν, κατὰ τὸ δυνατόν, μεγαλύτερα στρώματα ἐκλογέων καὶ ὑπάρχει ἐλευθερία ἰδεῶν, ὥστε νὰ σχηματίζεται, κάθε φορά, μιὰ γνήσια καὶ φωτισμένη κοινὴ γνώμη.

Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα συνδυαζόμενον μὲ θεσμοὺς ἡμιαντιπροσωπευτικοὺς (δημοψήφισμα κλπ.) καὶ μὲ ἄμεσον ἐπίκληση πρὸς τὸν Λαὸν, μὲ τὰ σύγχρονα τεχνικὰ μέσα δημοσιότητος (ραδιόφωνα, τύπος κλπ.) οὐδέτερα καὶ στὴν διάθεσιν ὅλων, δημιουργεῖ τὸν ἐπιτυχέστερον τύπον ἐνός συγχρόνου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Ἐάν μάλιστα ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν οἱ πιέσεις τὶς ὁποῖες οἱ ὁμάδες συμφερόντων ἀσκοῦν εἰς τὶς κυβερνήσεις καὶ τὶς διοικητικὰς γραφειοκρατίαι, πού ἀφίνουν μιὰ σχετικὴν ἀνεξαρτησίαν δράσεως εἰς τὴν Βουλὴν, μπορεῖ νὰ ἐλπίζη κανεὶς ὅτι, μὲ διαδικαστικὰς μεταβολὰς, βοηθητικὰ ἐπιτελεῖα (τεχνικῶν καὶ εἰδικῶν) καὶ καλύτερη σύνθεσις, οἱ Βουλῆς θὰ παίξουν καὶ εἰς τὸ μέλλον σημαντικὸν ρόλον.

i) Ἡ μείωσις τῶν νομοθετικῶν ἀρμοδιοτήτων τῶν Βουλῶν βαίνει μὲ παράλληλον αὔξησιν τῶν κυβερνητικῶν, διοικητικῶν καὶ δικαστικῶν τῶν ἀρμοδιοτήτων. Ἡ σπουδαιότερη ἐξ αὐτῶν εἶναι ἡ ἀρμοδιότης τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων νὰ προσδιορίζουν καὶ νὰ ἐλέγχουν τὴν Κυβέρνησιν μιᾶς χώρας. Αὐτὸ γίνεται μὲ τὸ λεγόμενον κοινοβουλευτικὸν σύστημα ἢ κοινοβουλευτισμὸν.

§ 29. Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς

1. Φυσικὴ ἀπόρροια τῆς διακρίσεως ἐξουσιῶν καὶ τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος εἶναι ὁ Κοινοβουλευτισμὸς (Parliamentary or Cabinet

Government) ἢ κοινοβουλευτικὸν σύστημα (οἱ Γερμανοὶ διακρίνουν τὶς δύο αὐτὲς ἔννοιες μὲ τοὺς ὄρους *Parlamentarismus* καὶ *parlamentarisches System*). Ὁ καθορισμὸς τῆς ἐννοίας τοῦ ἐμφανίζει ἐξαιρετικὰς δυσχέρειες, γιατί παρουσιάζει ἄπειρες ἰδιομορφίες σύμφωνα μὲ τὶς ἐποχὰς καὶ τὶς περιστάσεις. Ὑποστηρίζεται μάλιστα, ὅτι δὲν ὑπάρχει κοινοβουλευτισμὸς γενικά, ἀλλὰ μόνον συγκεκριμένα κοινοβουλευτικὰ πολιτεύματα. Γενικά κοινοβουλευτισμὸς σημαίνει τὴν μορφή τοῦ δημοκρατικοῦ ἐκείνου πολιτεύματος, κατὰ τὴν ὁποίαν ἡ Κυβέρνησις προέρχεται, λειτουργεῖ, ἐλέγχεται καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Βουλὴν. Μία διατύπωσις ποῦ ἀποσαφηνίζει τὸ νόημα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ τὸν ἀντιδιαστέλλει ἀπὸ τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα εἶναι: Κοινοβουλευτισμὸς = ὁ Λαὸς διὰ τῆς Βουλῆς κυβερνᾶ. Ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα = ὁ Λαὸς διὰ τῆς Βουλῆς νομοθετεῖ.

2. α) Ὁ Κοινοβουλευτισμὸς διεμορφώθη ἱστορικὰ χωρὶς «ἠθελήμενη» καὶ ἀποφασιστικὴ πράξις. Ἀνεπτύχθη εἰς τὴν Ἀγγλίαν «φυσικά», ὅπως καὶ πολλοὶ ἄλλοι θεσμοὶ τοῦ Ἀγγλικοῦ Πολιτεύματος καὶ ταχύτατα (18ον αἰῶνα) μετεδόθη εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ ἀργότερα εἰς τὸν κόσμον ὁλόκληρον. Τὸ ἀνεύθυνον τοῦ Ἀγγλοῦ Βασιλέως, ἡ μείωσις τοῦ κύρους τοῦ ἀπὸ τὶς ἐπαναστάσεις τοῦ 1648 καὶ 1688 καὶ ἡ καθιέρωσις τῆς ποινικῆς εὐθύνης (impeachment) τῶν Ὑπουργῶν, ὠδήγησαν, κατ' ἀρχάς, εἰς τὴν πολιτικὴν εὐθύνην τῶν Ὑπουργῶν καὶ ὕστερα εἰς τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ. Ἀπὸ τὸν 18ον αἰῶνα οἱ Ὑπουργοὶ ἦσαν εἰς τὴν πραγματικότητα ὄχι «ὑπεύθυνοι» εἰς τὸν Ἀγγλον Βασιλέα (Ministers of the Crown), ἀλλὰ εἰς τὸ Κοινοβούλιον. Ἐν τούτοις, τὸ ἰδιαίτερον γνώρισμα τοῦ ἀγγλικοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ εἶναι ἡ ὑπαρξις ἰσχυρᾶς Κυβερνήσεως (Cabinet), ποῦ ἐβασίσθη πρῶτα εἰς μίαν ἀριστοκρατίαν γαιοκτημόνων, ὕστερα εἰς τὴν «ἐμπορικὴν» (ἀστικὴν) τάξιν καὶ τέλος εἰς ὁλόκληρον τὸν πληθυσμόν. Ὁ θεσμὸς εἰσήχθη στὴν Γαλλίαν μὲ τὸν «Χάρτην» τοῦ 1814 καὶ ἐπαγιώθη, κάπως, μὲ τὴν συμβολὴν τῶν Thiers καὶ Guizot καὶ μὲ τὴν καθιέρωσιν τοῦ ἀξιώματος «*Le Roi règne, ne gouverne pas*».

Μὲ τὸ «ναπολεόντειον» Σύνταγμα τοῦ 1852 καθηργήθη ὁ κοινοβουλευτισμὸς καὶ ἀπὸ τὸ 1875 καὶ ἐφεξῆς ἐδημιουργήθη ὁ ἰδιότυπος γαλλικὸς κοινοβουλευτισμὸς τῆς Γῆς καί, ἀργότερα, τῆς Δῆς Δημοκρατίας (1946 - 1958) τὸ καλούμενον κοινοβουλευτικὸν σύστημα τῆς «Κυβερνήσεως τῆς Βουλῆς» ἢ τῆς «Δημοκρατίας τῶν Βουλευτῶν» (*Gouvernement d'Assemblée - République des Députés*). Τὸν 19ον αἰῶνα κατέκτησε πολλὰ ἀπὸ τὰ συνταγματικὰ πολιτεύματα τῶν μικροτέρων εὐρωπαϊκῶν Κρατῶν (Βελγίου, Σαρδηνίας [Ἰταλίας], Ἰσπανίας, Πορτογαλίας, Ὀλλανδίας, Οὐγγαρίας, τῶν Σκανδιναυικῶν χωρῶν κλπ.) καὶ τὸν 20όν αἰῶνα τῆς Γερμανίας, τῆς

Τσεχοσλαβακίας, Αυστρίας και πολλῶν ἄλλων χωρῶν τῆς Ἀσίας (Ἰαπωνίας, Ἰνδίας) καὶ τῆς Ἀμερικῆς (Καναδάς).

Τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα εἰσῆλθε εἰς τὴν συνταγματικὴ τάξιν πολλῶν κρατῶν «ἀτύπως», χωρὶς δηλαδὴ ρητὲς συνταγματικὰς διατάξεις (π.χ. Βέλγιον, Ἰσπανία, Ἰταλία, Ἑλλάς) καὶ μὲ τὴν ἐξέλιξιν «κατωχυρῶθη» μὲ γραπτοὺς κανόνες, π.χ. εἰς τὶς αὐτοδιοικουμένους Ἀγγλικὰς Ἀποικίας, τὴν Γερμανία τὸ 1919, τὴν Τσεχοσλαβακία τὸ 1921. Ἡ σταδιακὴ καὶ ἐξελικτικὴ διαμόρφωσις τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ ἡ ἰκανότης του νὰ προσαρμόζεται εἰς τὶς ἰδιομορφίας κάθε χώρας, «ἐσχημάτισε» πολλοὺς τύπους κοινοβουλευτικῶν συστημάτων, οἱ πῶς χαρακτηριστικοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποίους εἶναι : Ὁ ἀγγλικὸς, ὁ γαλλικὸς τῆς Γῆς καὶ τῆς Δῆς Δημοκρατίας καὶ ὁ γερμανικὸς τοῦ Συντάγματος τοῦ 1948, πρὸς τοὺς ὁποίους — σὲ μεγαλύτερον ἢ μικρότερον βαθμὸν — ἀποκλίνουν καὶ τὰ κοινοβουλευτικὰ συστήματα τῶν ἄλλων κοινοβουλευτικῶν Κρατῶν. Τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ τῶν τύπων αὐτῶν, κατὰ κάποιον σχηματικὸν τρόπον, εἶναι τὰ ἑξῆς : Ὁ ἀγγλικὸς κοινοβουλευτισμὸς τονίζει περισσότερο τὴν σημασίαν τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς θέσεως τοῦ Πρωθυπουργοῦ — δυνατότητος διαλύσεως Βουλῆς τῇ προτάσει του — πού κατευθύνουν ἀποφασιστικὰ τὴν Βουλὴν. Ὁ γαλλικὸς κοινοβουλευτισμὸς, τῆς Γῆς καὶ τῆς Δῆς Δημοκρατίας καθιστᾷ τὴν Βουλὴν τὸ «κύριον ἀρχον» Σῶμα — πού δὲν διαλύεται παρ' ὅταν αὐτὴ τὸ θελήσῃ — καὶ μεταβάλλει τὴν Κυβέρνησιν σὲ ἀπλὸ διεκπεραιωτὴ τῶν θελήσεών της. Ὁ γερμανικὸς κοινοβουλευτισμὸς ἐπιτυγχάνει μιὰ «ἐξισωτικὴ ἐξισορρόπησιν» Κυβερνήσεως καὶ Βουλῆς, γιατί, ἐνῶ ἐπιτρέπει τὴν ἀποδοκιμασίαν τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τὴν Βουλὴν, τὴν συνδυάζει, ἐν τούτοις, μὲ ταυτόχρονη πρότασιν ἀπὸ τὴν Βουλὴν νέου πρωθυπουργοῦ («δημιουργικὴ ψῆφος δυσπιστίας»), ὁ ὁποῖος καὶ ἔχει τὴν εὐχέρειαν νὰ προτείνῃ τὴν διάλυσιν τῆς Βουλῆς.

γ) Τὰ κοινὰ στοιχεῖα «δομῆς» πού μπορεῖ νὰ ἀνευρεθοῦν εἰς ὅλες τὶς ποικιλίας τῶν κοινοβουλευτικῶν συστημάτων εἶναι, κατὰ τὸν Κ. Loewenstein (1953), τὰ ἑξῆς :

i. Τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως εἶναι κατὰ κανόνα καὶ μέλη τῆς Βουλῆς (αὐτὸ π.χ. δὲν ἰσχύει γιὰ τὴν Ὀλλανδία καὶ τὴν Ἑλλάδα).

ii. Ἡ Κυβέρνησις συντίθεται ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τοῦ κόμματος τῆς πλειονοψηφίας ἢ ἀπὸ τοὺς ἡγέτες τῶν κομμάτων τοῦ συνασπισμοῦ πού διαθέτει τὴν πλειονοψηφία.

iii. Ἡ Κυβέρνησις κατευθύνεται ἀπὸ ἓναν Πρωθυπουργόν.

iv. Ἡ Κυβέρνησις παραμένει εἰς τὴν ἀρχήν, ἐφ' ὅσον διαθέτει τὴν ὑποστήριξιν τῆς πλειονοψηφίας. Ὅφείλει νὰ παραι-

τηθῆ ὅταν χάση τὴν ὑποστήριξη τῆς πλειονοψηφίας ἢ ὅταν νέες ἐκλογές δημιουργήσουν διαφορετικὴ πλειονοψηφία.

v. Ἡ Κυβέρνησις ἔχει τὴν προεξάρχουσα θέση, ἀναφορικὰ μὲ τις βασικὰς πολιτικὰς ἀποφάσεις, ἂν καὶ ὑπάρχη σχετικὴ κατανομὴ δυνάμεως μεταξὺ αὐτῆς καὶ τῆς Βουλῆς.

vi. Γνήσιον κοινοβουλευτικὸν σύστημα ὑπάρχει τότε μόνον, ὅταν Κυβέρνησις καὶ Βουλὴ διαθέτουν ἄρμοδιότητες καὶ εὐχέρειες ἀλληλοελέγχων, τίς ὁποῖες μποροῦν πράγματι νὰ ἀσκήσουν.

vii. Ἐπὶ πλέον πρέπει νὰ προστεθῆ ὅτι ὁ κοινοβουλευτισμὸς συνδέθη τὸν 19ον αἰῶνα μὲ μιὰ, κάθε μέρα καὶ περισσότερο ἰσχυροποιούμενη, μέση ἀστικὴ τάξι, ὥστε νὰ θεωρῆται τὸ «κατ' ἐξοχὴν» πολίτευμά της.

3. α) Ὁ ὀρισμὸς, πού ἀκολουθεῖ, ἀποδίδει σὲ συστηματικὴ ἐνότητα τὰ ἐννοιολογικὰ στοιχεῖα τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ καὶ ὑποβοηθεῖ, σημαντικὰ, στὴν κατανόησιν τῆς λειτουργίας τοῦ συστήματος. Κατ' αὐτόν: «κοινοβουλευτισμὸς ἢ κοινοβουλευτικὸν σύστημα εἶναι τὸ πολιτικὸν σύστημα, εἰς τὸ ὁποῖον ἢ διεύθυνσις τῶν δημοσίων ὑποθέσεων ἀνήκει εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὸν Ἀνώτατον Ἀρχοντα καὶ ἀσκεῖται μέσφ Ὑπουργείου, ὑπευθύνου ἀπέναντι τῆς Βουλῆς» (Burdeau, 1950).

Τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα κατὰ ταῦτα βασίζεται σὲ τρεῖς προϋποθέσεις. Τὴν ἰσότητα μεταξὺ Ἐκτελεστικῆς καὶ Νομοθετικῆς Λειτουργίας, τὴν συνεργασίαν τῶν καὶ τὴν ὑπαρξὴν μέσων ἐπενεργείας τῆς μιᾶς ἐξουσίας ἐπὶ τῆς ἄλλης. Σκοπὸς τοῦ εἶναι νὰ μὴν ἐπιτρέψῃ μιὰ μόνιμη ὑπεροχὴ σὲ μιὰ ἀπὸ τίς δύο ἐξουσίας καὶ νὰ ἐπιτυγχάνῃ μιὰ ἰσορροπία μὲ τὸν ἔλεγχον τῆς κοινῆς γνώμης. Ἀντιπροσωπευτικὰ σώματα, Ἀρχηγὸς τῆς Ἐκτελεστικῆς Λειτουργίας καὶ Ὑπουργεῖον (Κυβέρνησις) εἶναι οἱ δυνάμεις πού, θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς, πρέπει νὰ ἰσορροπήσουν.

i. Ἰσότης μεταξὺ Ἐκτελεστικῆς καὶ Νομοθετικῆς Ἐξουσίας. Γιὰ νὰ ἐπιτευχθῇ αὕτη χρειάζεται μιὰ σχετικὴ ἀνεξαρτησία τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, πού μπορεῖ νὰ πραγματοποιηθῆ ὅταν ὁ Ἀνώτατος Ἀρχων δὲν ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν Βουλὴν. Ἐπίσης πρέπει νὰ εἶναι πολιτικὰ ἀνεύθυνος, ἔχων ὑπευθύνους (πολιτικῶς) γι' αὐτόν τοὺς Ὑπουργούς. Τὴν ἰσότητα τῶν δύο ἐξουσιῶν ὑποβοηθεῖ καὶ ἡ ὑπαρξὴς τῶν δύο Βουλῶν.

ii. Συνεργασία μεταξὺ Ἐκτελεστικῆς καὶ Νομοθετικῆς Ἐξουσίας. Τὸ μέσον τῆς συνεργασίας τῶν δύο ἐξουσιῶν εἶναι τὸ Ὑπουργεῖον (= ἡ Κυβέρνησις, Cabinet). Τοῦτο διορίζεται ἀπὸ τὸν Ἀνώτατον Ἀρχοντα, εἶναι σῶμα πολιτικὸν (ἐπιτροπὴ κόμματος)

μέ ένότητα καί όμοιογένεια, καί εφαρμόζει (οί Ὑπουργοί εἶναι καί οἱ ἀρχηγοί τῆς διοικήσεως) τήν δικήν του πολιτική, γιά τήν όποία εἶναι ύπεύθυνον ἀπέναντι τῆς Βουλῆς. Ἡ Κυβέρνησις «ύποστηρίζει» στήν Βουλή τήν Ἐκτελεστική (Διοικητική) Ἐξουσία καί κατατοπίζει τόν Ἀνώτατον Ἀρχοντα γιά τίς ἐπιθυμίες τῆς Βουλῆς.

iii. Μέσα ἐνεργείας τῆς μιᾶς ἐπί τῆς ἄλλης. Τά κύρια μέσα μέ τά όποία ἡ μιᾶ Λειτουργία ἐπενεργεῖ στήν ἄλλη καί κατορθώνει νά διατηρήσῃ τήν ἰσότητα καί τήν συνεργασία μεταξύ τους εἶναι ἡ ὑποϋργική εὐθύνη καί τὸ δικαίωμα διαλύσεως τῆς Βουλῆς.

Ἡ Βουλή, ἀντιπρόσωπος τοῦ Λαοῦ, ἔχει ὑποχρέωση νά ἐλέγῃ τήν κυβερνητική δράση. Ἡ κύρωσις τοῦ ἐλέγχου συνίσταται εἰς τήν πολιτική εὐθύνη τῆς Κυβερνήσεως. Τὸ Ὑπουργεῖον ὡς σῶμα, καί οἱ Ὑπουργοί ξεχωριστά, εἶναι νομικά ὑποχρεωμένοι νά παραιτηθοῦν ὅταν δέν ἔχουν τήν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς.

Γιά νά ἀποφευχθῆ ἡ ὑποδούλωσις τῆς Κυβερνήσεως στή Βουλή, ὁ ἀρχηγός τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας ἔχει τὸ δικαίωμα νά διαλύῃ τήν Βουλήν καί νά ἐπικαλῆται, τελικά, τήν λαϊκή ἐτυμηγορία. Ἡ περιπέτεια νέων ἐκλογῶν θεωρεῖται φραγμός ἰσχυρός γιά τήν «νομιμοφροσύνη τῆς Βουλῆς».

4. α) Ὁ κοινοβουλευτισμός στήν Ἑλλάδα εἰσήχθη, «ἐπισήμως», τὸ 1875, μέ συνθήκη τοῦ πολιτεύματος. Προηγουμένως, μολονότι καί τά Πολιτεύματα τῆς Ἐπαναστάσεως καί τοῦ 1844 καί τοῦ 1864, ποῦ καθιέρωσαν τήν ὑποχρέωση τῶν Ὑπουργῶν νά λογοδοτοῦν καί νά παρέχουν πληροφορίες εἰς τήν Βουλή, ἔδιναν εὐχέρεια γιά τήν καθιέρωσή του, ἡ γενική κατάστασις τῆς χώρας δέν τὸ εἶχε ἐπιτρέψει.

β) Μέ τόν «Λόγον τοῦ Ἐθρόνου» τῆς α' συνόδου τῆς Ζ' βουλευτικῆς περιόδου (1875), δηλαδή μέ συνθήκη τοῦ πολιτεύματος, ὁ Βασιλεὺς Γεώργιος Α', ἀκολουθῶν εἰσήγησι καί διατύπωση τοῦ Χαριλάου Τρικούπη, διεβεβαίωσε τήν Βουλή ὅτι θά ἀπαιτῆ «ὡς ἀπαραίτητον προσόν τῶν καλουμένων ὑπ' αὐτοῦ εἰς τήν κυβέρνησιν τοῦ τόπου τήν δεδηλωμένην πρὸς αὐτοὺς ἐμπιστοσύνην τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους...» καί ὅτι «ἔρεισμα τῆς ἠθικῆς καί ὕλικῆς εὐημερίας καί προόδου τῆς χώρας εἶναι οἱ κοινοβουλευτικοὶ θεσμοὶ εἰλικρινῶς εφαρμοζόμενοι».

Ἡ ἀρχὴ τῆς δεδηλωμένης, ἀναχθεῖσα, ἀργότερα, σὲ ἐθιμικοῦ χαρακτήρος κανόνα, ἔλαβε τὸ ἐξῆς περιεχόμενον: Ἡ Κυβέρνησις μετὰ τόν καταρτισμόν της ὑποχρεοῦται νά ἐμφανισθῆ καί νά ζητήσῃ τήν ψῆφον ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς. Ἡ Κυβέρνησις ὑποχρεοῦται νά παραιτηθῆ ὅταν καταψηφισθῆ. Ὁ Βασιλεὺς δύναται νά διατηρήσῃ καταψηφισθεῖσα κυβέρνησις, ἀλλὰ τότε πρέπει νά διαλύσῃ τήν Βουλή καί νά προκηξῆ ἐξ ἑκλογῆς. Ὁ Βασιλεὺς δέν ἔχει τὸ δικαίωμα νά διαλύσῃ τήν Βουλή

δύο φορές για τὸν ἴδιο λόγο. Για πρώτη φορά τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1927 καθιέρωσε μὲ ρητὲς διατάξεις τὸν (ἄρθρ. 79 καὶ 89) τὸ κοινοβουλευτικὸ σύστημα, τὸ ὁποῖον συνεχίζεται νὰ ἰσχύη, ὡς «γραπτὸς θεσμὸς», καὶ μὲ τὸ Συνταγματικὸν Κείμενον τοῦ 1952.

γ) Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1968 περιλαμβάνει ἐπίσης διατάξεις ποὺ ἀναφέρονται σὲ ὅλα τὰ «στοιχεῖα δομῆς» τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Εἰδικώτερα :

i. Ὁ Πρωθυπουργὸς καὶ οἱ Ἀντιπρόεδροι τῆς Κυβερνήσεως δύναται νὰ εἶναι καὶ βουλευταί. Τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως καὶ οἱ Ὑπουργοὶ δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι βουλευταί (ἄρθρ. 88 παρ. 2).

ii. Κατὰ τὸ ἄρθρον 43 παρ. 2 «Πρωθυπουργὸς διορίζεται ὑπὸ τοῦ Βασιλέως, μετὰ τὰς γενικὰς ἐκλογάς, ὁ ἀρχηγὸς τοῦ διαθέτοντος τὴν ἀπόλυτον εἰς τὴν Βουλὴν πλειονοψηφίαν κόμματος. Ἄν τὸ κόμμα τοῦτο δὲν ἔχη ἀρχηγόν, ὁ διορισμὸς τοῦ Πρωθυπουργοῦ πραγματοποιεῖται μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν κοινοβουλευτικῶν μελῶν τοῦ κόμματος ἐκλογὴν τοῦ ἀρχηγοῦ αὐτοῦ». Ἐπίσης κατὰ τὴν παρ. 3 τοῦ αὐτοῦ ἄρθρου : «ἐν ἢ περιπτώσει οὐδὲν κόμμα συγκεντρώσει κατὰ τὰς γενικὰς ἐκλογάς τὴν ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν ἐν τῇ Βουλῇ, αὕτη, μετὰ τὴν ἐκλογὴν τοῦ Προεδρείου τῆς, προτείνει Πρωθυπουργὸν δι' ἀπολύτου πλειονοψηφίας τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν μελῶν τῆς...». Τέλος κατὰ τὸ ἄρθρον 93 παρ. 3, τὸ ἡμισυ πλέον ἑνὸς ἀριθμοῦ τῶν Βουλευτῶν «δύναται νὰ ὑποδείξουν νέον Πρωθυπουργόν» ὑποβάλλοντες, ταυτοχρόνως, πρότασιν δυσπιστίας.

iii. Κατὰ τὸ ἄρθρον 43 ὁ Πρωθυπουργὸς διαφοροποιεῖται ἀπὸ τοὺς Ὑπουργοὺς καὶ κατὰ τὸ ἄρθρον 89 ὁ Πρωθυπουργὸς «καθορίζει καὶ ἐκφράζει τὴν γενικὴ πολιτικὴ τῆς Κυβερνήσεως, ἐξασφαλίζει τὴν ἐνότητα αὐτῆς καὶ κατευθύνει τὰς ἐνεργείας τῆς πρὸς ἐφαρμογὴν τῆς πολιτικῆς τῆς».

iv. α) Τὸ ἄρθρον 93 ρυθμίζει εἰδικώτερα τὰ θέματα ἐμπιστοσύνης καὶ δυσπιστίας τῆς Βουλῆς πρὸς τὴν Κυβέρνηση, ἢ ὅποια, γιὰ νὰ ἀσκήσῃ τὴν ἐξουσία νομίμως, πρέπει νὰ ἀπολαύῃ τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς (ἄρθρ. 43 παρ. 1).

Ἡ ὑποχρέωσις τῆς Κυβερνήσεως νὰ ζητήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς «ἐντὸς δεκαπενθημέρου» μετὰ τὴν ὀρκωμοσίαν τοῦ Πρωθυπουργοῦ, ὀρίζεται ρητῶς ἀπὸ τὸ Σύνταγμα, τὸ ὁποῖον μάλιστα προβλέπει ὅτι : «ἐάν κατὰ τὸν σχηματισμὸν τῆς Κυβερνήσεως ἔχουν διακοπῇ αἱ ἐργασίαι τῆς Βουλῆς, καλεῖται αὕτη ἐντὸς δέκα πέντε ἡμερῶν ὅπως ἀποφανθῇ ἐπὶ τῆς προτάσεως ἐμπιστοσύνης» (ἄρθρ. 93 παρ. 1). Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὑπάρχει ὁ κύριος περιορισμὸς εἰς τὸ δικαίωμα τοῦ Βασιλέως νὰ διορίξῃ καὶ νὰ παύῃ τὸν Πρωθυπουργόν καὶ τὴν Κυβέρνηση. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 43 παρ. 1 «ὁ Βασιλεὺς διορίζει τὸν Πρωθυπουργόν καὶ τὴν προτάσει αὐτοῦ

διορίζει και παύει τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως» ἢ ὅποια, πάντως, «πρέπει νὰ ἀπολαύη τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς». Ἐπίσης ἡ Κυβέρνησις δύναται καὶ «ὅποτε δὴποτε ἄλλοτε» νὰ ζητήσῃ τὴν ἔκφραση τῆς γνώμης τῆς Βουλῆς ἐπὶ τοῦ ἐὰν ἡ Βουλὴ συνεχίξῃ νὰ παρέχῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς πρὸς αὐτήν. Ἡ «γνώμη» τῆς Βουλῆς σημαίνει : ἐὰν μὲν εἶναι θετική, τὴν παραμονὴ τῆς Κυβερνήσεως εἰς τὴν ἀρχή, ἐνῶ ἐὰν εἶναι ἀρνητική, τὴν νομικὴ ὑποχρέωσή της νὰ παραιτηθῇ.

β) Ἡ πρωτοβουλία γιὰ τὴν θέση ζητήματος ἐμπιστοσύνης ἀνήκει εἰς τὴν Κυβέρνηση καὶ ἡ συζήτησις της γίνεται σύμφωνα μὲ τὴν εἰδικὴ διαδικασίαν τοῦ ἄρθρου 93. Συγκεκριμένως : Ἡ συζήτησις ὑπόκειται σὲ ὠρισμένους χρονικοὺς περιορισμοὺς : «ἀρχεται μετὰ δύο ἡμέρας ἀπὸ τῆς ὑποβολῆς τῆς σχετικῆς προτάσεως, πλὴν ἂν ἡ Κυβέρνησις ζητήσῃ τὴν ἄμεσον ἔναρξιν, δὲν δύναται δὲ νὰ παραταθῇ πέραν τῶν τριῶν ἡμερῶν». Ἡ συζήτησις ποὺ ἀναφέρεται εἰδικῶς εἰς τὴν αἴτηση ἐμπιστοσύνης γιὰ τὶς προγραμματικὰς δηλώσεις τῆς Κυβερνήσεως, μπορεῖ νὰ παραταθῇ καὶ μέχρι πέντε ἡμερῶν (παρ. 4). Ἡ ψηφοφορία, ἐπίσης, διεξάγεται «εὐθὺς μετὰ τὸ πέρας τῆς συζητήσεως, δύναται ὅμως νὰ ἀναβληθῇ ἐπὶ τεσσαράκοντα ὀκτῶ ὥρας, ἐὰν ζητήσῃ τοῦτο ἡ Κυβέρνησις» (παρ. 5). Ἡ ἔγκρισίς της, τέλος, ἀπαιτεῖ, «τὴν ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν τῶν παρόντων βουλευτῶν, ἢ ὅποια δὲν ἐπιτρέπεται νὰ εἶναι κατωτέρα τῶν δύο πέμπτων τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ βουλευτῶν» (παρ. 6). Εἰς τὴν περίπτωσιν, δηλαδὴ, ποὺ ὁ ἀριθμὸς τῶν βουλευτῶν εἶναι 150, τὸ maximum τοῦ ἐπιτρεπτοῦ, κατὰ τὸ ἄρθρον 57 παρ. 1, ἢ αἴτησις ἐμπιστοσύνης πρέπει νὰ γίνῃ δεκτὴ μὲ πλειονοψηφίαν, τουλάχιστον, 60 Βουλευτῶν.

γ) Ἐπίσης ἡ Βουλὴ δύναται νὰ ἀποσύρῃ τὴν ἐμπιστοσύνη της ἀπὸ τὴν Κυβέρνηση καὶ νὰ ἔκφράσῃ τὴν δυσπιστίαν της πρὸς αὐτή. Γιὰ τὴν ἔκφραση δυσπιστίας, ποὺ ἀπὸ ἀπόψεως διαδικασίας διαφέρει ἀπὸ τὴν ἔκφραση ἐμπιστοσύνης, τὸ Σύνταγμα (ἄρθρ. 93) ἀπαιτεῖ :

αα) Εἰδικὴ πρότασις «ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ ἐνὸς ἔκτου τουλάχιστον τῶν Βουλευτῶν», δηλαδὴ εἰς τὴν περίπτωσιν τῶν 150 ἐπιτρεπομένων ἀπὸ τὸ Σύνταγμα Βουλευτῶν ὑπὸ 25. Εἰς τὴν πρότασιν πρέπει νὰ καθορίζωνται «σαφῶς» (ὄχι γενικῶς καὶ ἀορίστως) «τὰ θέματα ἐπὶ τῶν ὁποίων θὰ διεξαχθῇ ἡ συζήτησις» (παρ. 2).

ββ) Ἡ εἰδικὴ πρότασις πρέπει νὰ καθορίξῃ ἐὰν στρέφεται ἐναντίον ὀλοκλήρου τῆς Κυβερνήσεως — καὶ ἐναντίον τοῦ Πρωθυπουργοῦ στρεφομένη θὰ πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὅτι στρέφεται ἐναντίον τῆς Κυβερνήσεως — ἢ ἐναντίον Ὑπουργοῦ, μέλους τῆς Κυβερνήσεως (παρ. 2).

γγ) Τὴν πάροδο ἔτους ἀπὸ τὴν ἡμέραν ποὺ διεξήχθη ἡ ψηφοφορία ποὺ ἀπέρριψεν ἡ Βουλὴ προηγουμένη πρότασιν δυσπιστίας (παρ. 2).

δδ) Τὴν ὑπαρξὴ χρονικῶν περιορισμῶν γιὰ τὴν συζήτησιν,

πού είναι οί ἴδιοι πού τίθενται καί γιά τήν συζήτηση αἰτήσεως ἐμπιστοσύνης. Γιά νά ἀρχίσῃ ἡ συζήτησις πρέπει νά περάσουν 2 ἡμέρες ἀπό τήν ὑποβολή τῆς προτάσεως, «πλὴν ἂν ἡ Κυβέρνησις ζητήσῃ τήν ἄμεσον ἔναρξιν». Ἡ συζήτησις δὲν δύναται νά παραταθῇ περισσότερο ἀπὸ 3 ἡμέρες (παρ. 4) καί ἡ ψηφοφορία διεξάγεται ἄμέσως μετὰ τὸ τέλος τῆς συζητήσεως, ἀλλὰ μπορεῖ καί νά ἀναβληθῇ γιά 48 ὥρες «ἐὰν ζητήσῃ τοῦτο ἡ Κυβέρνησις» (παρ. 5).

εε) Γιά νά γίνῃ δεκτὴ πρότασις δυσπιστίας πρέπει νά ἐγκριθῇ ἀπὸ τὴν «ἀπόλυτον πλειονοψηφίαν τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ Βουλευτῶν» (παρ. 6), δηλαδὴ ἀπὸ 76 βουλευτάς, ἐὰν ὁ ἀριθμὸς τῶν εἶναι ὁ ἐπιτρεπτός τῶν 150. Καί ὁ Πρωθυπουργὸς καί οἱ Ἀντιπρόεδροι τῆς Κυβερνήσεως, ἐφ' ὅσον εἶναι βουλευταί, ἔχουν τὸ δικαίωμα νά ψηφίζουν καί ἐπὶ προτάσεως δυσπιστίας καί ἐπὶ τῆς αἰτήσεως ἐμπιστοσύνης (παρ. 7).

στ) Σὲ περιπτώσεις ἐξαιρετικῆς δύναται νά ὑποβληθῇ πρότασις δυσπιστίας καί πρὸ τῆς παρόδου τοῦ ἔτους ὑπὸ δύο προϋποθέσεις: Πρῶτον πρέπει νά εἶναι «ὑπογεγραμμένη ὑπὸ τοῦ ἡμίσεος πλέον ἐνὸς τοῦ ὅλου ἀριθμοῦ τῶν Βουλευτῶν» καί δευτέρον νά ὑποδεικνύεται μὲ τὴν ἴδια πρόταση καί «νέος Πρωθυπουργός».

ν. Μολονότι ὑπάρχει κατανομή δυνάμεων μεταξὺ Κυβερνήσεως καί Βουλῆς, ἡ πρωτεύουσα θέσις τῆς Κυβερνήσεως καί ἡ «εὐνοϊκὴς» ὑπὲρ αὐτῆς ρυθμίσεις τοῦ Συντάγματος, καταφαίνονται ὄχι μόνον ἀπὸ τοὺς διαφορετικoὺς ὅρους καί προϋποθέσεις μὲ τοὺς ὁποίους τίθενται καί συζητοῦνται αἰτήσεις ἐμπιστοσύνης καί προτάσεις δυσπιστίας, ἀλλὰ καί μὲ πολλὰς ἄλλες διατάξεις. Ἔτσι κατὰ τὸ ἄρθρον 79, ἡ Κυβέρνησις, συνολικῶς, ἢ καί ὀρισμένα μέλη τῆς (π.χ. Ὑπουργὸς Οἰκονομικῶν) ἔχουν τὸ ἀποκλειστικὸν δικαίωμα νά ὑποβάλουν σχέδια νόμων πού ἀφοροῦν τίς συντάξεις, πού συνεπάγονται δαπάνες, ἐλάττωσις ἐσόδων τοῦ Δημοσίου ἢ ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως ἢ νομικῶν προσώπων Δημοσίου Δικαίου, πού ἀναφέρονται σὲ θέματα δημοσίων ὑπαλλήλων ἢ ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ἢ νομικῶν προσώπων Δημοσίου Δικαίου, ἐνῶ κατὰ τὸ ἄρθρον 83 παρ. 4 ὁ προϋπολογισμὸς λογίζεται ψηφισθεῖς, ἐὰν πράγματι δὲν ἔχει ψηφισθῇ, ἢ παρατείνεται αὐτοδικαίως ἢ ἰσχύς του.

Ἡ Βουλὴ, ἐξ ἄλλου, συμμετέχει εἰς τὴν «νομιμοποίησιν» ὀρισμένων συμβάσεων (π.χ. ἐμπορίας, περιχευσῶν παραχωρήσεις ἢ ἐπιβαρύνσεις εἰς Ἑλληνας ἀτομικῶς) ἢ συνθηκῶν πού ἀναθέτουν κρατικὰς ἀρμοδιότητες εἰς διεθνεῖς ὀργανισμοὺς (ἄρθρ. 53 παρ. 3 καί 4), συνιστᾷ ἐξεταστικὰς τῶν πραγμάτων ἐπιτροπὰς (ἄρθρ. 77 παρ. 2), ἐλέγχει τὴν Κυβέρνησιν (π.χ. ἄρθρ. 73 κοινοβουλευτικὸς ἐλεγχος καί ἄρθρ. 127 ἐκλογὴ

Ἐπιτρόπου Βουλῆς), ἀπαιτεῖ τὴν παρουσία τῶν Ὑπουργῶν καὶ Ὑφυπουργῶν κατὰ τὶς συζητήσεις (ἄρθρ. 74 παρ. 3), ἄσκει τὴν κατηγορία κατὰ τῶν Ὑπουργῶν καὶ Ὑφυπουργῶν (ἄρθρ. 94), καὶ ἀποτελεῖ τὸν τελικὸν κριτὴν γιὰ τὴν ἐφαρμογὴ καὶ τὴν διατήρησιν τοῦ στρατιωτικοῦ νόμου (ἄρθρ. 95). Ἐπιπροσθέτως ἔχει τὴν ἀποκλειστικὴ ἀρμοδιότητα γιὰ τὴν ἀναθεώρησιν τοῦ Συντάγματος (ἄρθρ. 137).

vi. Ὅλες οἱ ἀρμοδιότητες τῆς Κυβερνήσεως καὶ τῆς Βουλῆς ποὺ καταλαμβάνουν καὶ ἐξισορροποῦν τὴν πολιτικὴ δύναμιν μεταξὺ τῶν (παραπάνω ν) ἔχουν καὶ χαρακτηριστὰ «ἐλέγχου» καὶ ἐπενεργείας τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῆς Βουλῆς καὶ τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῆς Κυβερνήσεως. Ἀλλὰ τὰ κυριώτερα καὶ τὰ ἀποτελεσματικώτερα μέσα πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν εἶναι :

αα) Ἡ διάλυσις τῆς Βουλῆς, ἡ ὁποία, κατὰ τὸ ἄρθρον 46, δύναται νὰ γίνῃ «μετὰ γνώμην τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἔθνους» καὶ ὑπὸ τὴν προϋπόθεσιν, ὅπως «τὸ περὶ διαλύσεως Βασιλικὸν Διάταγμα, προσυπογεγραμμένον ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου», διαλαμβάνει καὶ «τὴν σύγκλησιν τῶν μὲν ἐκλογέων ἐντὸς τριάκοντα πέντε ἡμερῶν, τῆς δὲ Βουλῆς ἐντὸς τεσσαράκοντα πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῶν ἐκλογῶν».

ββ) Ἡ παροχὴ τῆς ἐγκρίσεως τῆς Βουλῆς ἐπὶ τῆς αἰτήσεως ἐμπιστοσύνης ἢ τῆς προτάσεως δυσπιστίας (ἄρθρ. 93).

δ) Οἱ διατάξεις ποὺ ὀρίζουν τὴν ὑποχρέωσιν τῆς Κυβερνήσεως νὰ ζητήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς (ἄρθρ. 43 καὶ 93) καὶ οἱ ὅποιοι «συμπληροῦν» τὶς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 43, κατὰ τὸ ὅποιον «ὁ Βασιλεὺς διορίζει τὸν Πρωθυπουργὸν καὶ τῇ προτάσει αὐτοῦ διορίζει καὶ παύει τὰ μέλη τῆς Κυβερνήσεως... ὁ Βασιλεὺς παύει τὴν Κυβέρνησιν ἀφοῦ ἀκούσῃ τὴν γνώμην τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἔθνους». Εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ διορίσῃ Πρωθυπουργὸν (καὶ Κυβέρνησιν) μόνον ἀφοῦ ἀκούσῃ τὴν γνώμην τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἔθνους (ἄρθρ. 43 παρ. 4), χωρὶς νὰ ὑπάρχῃ δυνατότης προσφυγῆς εἰς τὴν Βουλὴν. Ὅταν διορίζῃ Κυβέρνησιν καὶ διαλύῃ ταυτοχρόνως τὴν Βουλὴν. Κατὰ τὸ χρονικὸν διάστημα τῶν τριάκοντα πέντε ἡμερῶν ἢ τῶν τεσσαράκοντα πέντε ἡμερῶν τοῦ ἄρθρου 46 δὲν ὑφίσταται ὑποχρέωσις τῆς Κυβερνήσεως νὰ παρουσιασθῇ καὶ νὰ ζητήσῃ τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς Βουλῆς, διότι Βουλὴ δὲν ὑπάρχει. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτῇ, ἄλλωστε, ἐπιτρέπεται νομικῶς καὶ ὁ σχηματισμὸς ὑπηρεσιακῆς — μὴ πολιτικῆς κυβερνήσεως.

Ἡ διάταξις τοῦ ἄρθρου 60 παρ. 2, κατὰ τὴν ὁποίαν : «αἱ βουλευτικαὶ ἐκλογαὶ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν διενεργοῦνται ὑπὸ πολιτικῆς Κυβερνήσεως» σημαίνει ὅτι, ἐφ' ὅσον ἡ βουλευτικὴ περίοδος λήγει, ὕστερα ἀπὸ τὴν παρέλευσιν τῆς πενταετίας, ἡ πολιτικὴ Κυβέρνησις, δηλαδὴ ἡ Κυβέρνησις ποὺ ἀπολαύει τῆς ἐμπιστοσύνης τῆς Βουλῆς (ἡ ὁποία καὶ μόνον μπορεῖ

νά χαρακτηρισθῆ ὡς πολιτική), «διατάσσει διὰ Βασιλικοῦ Διατάγματος προσυπογραφομένου ὑπὸ τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου τὴν διενέργειαν γενικῶν βουλευτικῶν ἐκλογῶν ἐντὸς τριάκοντα πέντε ἡμερῶν καὶ τὴν σύγκλησιν τῆς νέας Βουλῆς εἰς τακτικὴν σύνοδον ἐντὸς τεσσαράκοντα πέντε ἡμερῶν ἀπὸ τῆς διενεργείας τῶν ἐκλογῶν» (ἄρθρ. 60). Ἐὰν ἡ παρ. 2 τοῦ ἄρθρου 60 ἐννοῇ «πολιτικὴ Κυβέρνηση», τὸ Ὑπουργεῖον τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖται ἀπὸ πρόσωπα ἀνήκοντα εἰς πολιτικὰ κόμματα ἀνεγνωρισμένα κατὰ τὸ Σύνταγμα καὶ τὸν Κανονισμὸν τῆς Βουλῆς (ἄρθρ. 61 παρ. 4) ἢ μὲ ἐγκεκριμένον καταστατικὸν (ἄρθρ. 58 παρ. 2), ἢ εἰς τὰ κόμματα τῆς μειονοψηφίας τῆς Βουλῆς, ἢ πού ἦσαν ἀνεξάρτητοι Βουλευταὶ (ἄρθρ. 64 παρ. 2) ἢ πού ὑπῆρξαν κάποτε Βουλευταὶ ἢ πού εἶναι «πολιτευόμενοι», αὐτὸ δὲν δύναται νὰ μεταβάλῃ τὸν νομικὸν χαρακτῆρα τῆς Κυβερνήσεως. Ἡ Κυβέρνησις ἢ ὁποία διορίζεται μὲ ταυτόχρονη διάλυση τῆς Βουλῆς εἶναι, νομικῶς, ὑπηρεσιακὴ, δηλαδὴ μὴ πολιτικὴ.

5. Τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα ὑπέστη κατὰ τὸν 20ὸν αἰῶνα ὀρισμένες μεταμορφώσεις (μεταβολές), οἱ ὁποῖες, ἐνῶ τὸ προσαρμόζουν μὲ τὶς πολιτικὰς καὶ κοινωνικὰς ἐξελίξεις καὶ ἀνάγκες τῆς ἐποχῆς, ἐν τούτοις, τὸ ἀπομακρύνουσι ἀπὸ τὸν ἀρχικόν του τύπον, τοῦ ἀγγλικοῦ κοινοβουλευτισμοῦ τοῦ 19οῦ αἰῶνος. Σημειῶν τὶς κυριώτερες ἀπ' αὐτὰς :

α) Προϋπὸθεσις τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ ἀπετέλεσε μιὰ «ἀντιπαράταξις δυνάμεων» μεταξὺ Κυβερνήσεως (προερχομένης ἀπὸ τὸν Μονάρχην) καὶ Κοινοβουλίου (προερχομένου ἀπὸ τὸν Λαόν), ἢ ὁποία μπορούσε νὰ ὠδηγήσῃ, σὲ «προσωρινή» μόνον ἔνταση τῶν σχέσεών των καὶ εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα τὴν ἐπίτευξιν ἰσορροπίας. Σήμερα εἰς τὶς Δυτικὰς Δημοκρατίας μὲ τὴν ὑπαρξὴ ὀργανωμένων καὶ συμπαγῶν κομμάτων μιὰ τέτοιασχέσις δὲν εἶναι νοητὴ. Ἡ Κυβέρνησις καὶ ἡ κομματικὴ πλειονοψηφία, πού διαθέτει εἰς τὴν Βουλὴν, «ἀντιπαρτίθεται» εἰς τὴν Ἀντιπολίτευση. Εἰς τὴν περίπτωσιν, μάλιστα, πού τὸ σύστημα λειτουργεῖ μὲ δύο μόνον κόμματα (δικομματισμός), τότε σύγκρουσις μεταξὺ Κυβερνήσεως καὶ Βουλῆς (κομματικῆς πλειονοψηφίας) ἀποκλείεται. Ἡ Κυβέρνησις, εἰς τὴν πραγματικότητά, δὲν ἐξαρτᾶται πλέον ἀμέσως ἀπὸ τὴν Βουλὴν, ἀλλὰ ἀπ' εὐθείας ἀπὸ τὸν Λαόν, ὁ ὁποῖος τὴν «ἐκλέγει» μὲ τὶς γενικὰς περιοδικὰς ἐκλογὰς καὶ ἐμπιστεύεται εἰς τὴν Βουλὴν (πλειονοψηφία) νὰ ἐπικυρώσῃ τὴν ἀπόφασίν του. Οἱ σημαντικώτερες συνέπειαι τῆς μεταβολῆς αὐτῆς εἶναι ὅτι οἱ Κυβερνήσεις δὲν ἀπευθύνονται πλέον εἰς τὴν Βουλὴν, ἀλλὰ εἰς τὸν Λαόν — οἱ ραδιοφωνικὰς καὶ τηλεοπτικὰς ἐπικοινωνίας εἶναι σημαντικώτερες (interview democracy) ἀπὸ τοὺς κοινοβουλευτικοὺς λόγους —, οἱ συζητήσεις εἰς τὴν Βουλὴν δὲν ἐπιδίδουσι νὰ φωτίσουν τὸ Σῶμα, νὰ τὸ πείσουν ὥστε νὰ λάβῃ τὴν ὀρθὴν ἀπόφασιν, ἀλλὰ νὰ δικαιολογήσουν εἰς τὸν Λαόν τὶς ἀπόψεις τῆς

πλειονοψηφίας για αποφάσεις που ελήφθησαν ήδη έξω από την Βουλή, οι Βουλευτές μεταβάλλονται εις ένα «είδος» εκλεκτόρων (ανάλογον με εκείνον που εκλέγει τον Ἀμερικανόν Πρόεδρον), που τυπικά πλαισιώνουν ένα «δημοψηφισματικόν πολιτικόν σύστημα» και ὁ Ἀρχηγός τοῦ κόμματος ἀποβαίνει ὁ «ἐκλεκτός τοῦ Λαοῦ» και ἀποκτᾶ αὐτόνομη και αὐτοτελή ἀπό τόν Λαόν δύναμη — ὁ Λαός ἐπιλέγει και ἐκλέγει Ἡγέτη.

β) i. Ὁ ρόλος τῆς Ἀντιπολιτευσεως ἀλλάζει ριζικά. Κατά τόν 19ον αἰῶνα ἐσήμαινε τούς Βουλευτάς που, κάθε φορά, ἦσαν ἀντίθετοι πρὸς ὠρισμένα πολιτικῆ ἢ συγκεκριμένα μέτρα τῆς Κυβερνήσεως και ἀγωνίζοντο, με τὴν συζήτηση, νά πείσουν τούς συναδέλφους των νά τούς ἀκολουθήσουν και σχηματίζοντας πλειονοψηφία νά ἐπιβάλουν ἄλλη πολιτικῆ ἢ νά ἀπορρίψουν τὰ προτεινόμενα μέτρα ἢ και νά ἀλλάξουν τὴν Κυβέρνηση. Σήμερα ἡ κοινοβουλευτικῆ ἀντιπολίτευσις δὲν ἔχει καμμιά ἀπὸ τίς παραπάνω δυνατότητες. Ἐφ' ὅσον ὑπάρχει «συμπαγῆς κυβερνητικῆ πλειονοψηφία» εἶναι ὑποχρεωμένη νά «ἀποδέχεται» (νομικά) ὅ,τι αὐτὴ ἀποφασίζει. Γι' αὐτὸ και ἡ Ἀντιπολίτευσις ἀπευθύνεται και αὐτὴ εἰς τόν Λαόν και ὄχι εἰς τὴν Βουλή. Οἱ συζητήσεις γίνονται για νά «ἀκουστοῦν ἔξω» (zum Fenster hinaus) και τὰ μέσα κοινοβουλευτικοῦ ἐλέγχου (π.χ. ἐπερωτήσεις) ἀποβλέπουν ἀποκλειστικά εἰς τὴν δημιουργία κοινῆς γνώμης. Ἡ ἀντιπολιτευτικῆ δρᾶσις λαμβάνει χώραν σὲ ἄλλους τομεῖς. Ἐπιζητεῖται ἡ ἐκμετάλλευσις τῶν διαφωνιῶν, που ὑπάρχουν εἰς τὸ κόμμα τῆς πλειονοψηφίας («δυσανεστημένοι») και ἐπιδιώκεται ἡ ἐξασθένησις του. Καταβάλλεται φροντίς νά διασπασθοῦν οἱ τυχόν ὑπάρχοντες «συνασπισμοὶ κομμάτων» και, πρὸ παντός, σχηματίζεται ἔξω κοινοβουλευτικῆ ἀντιπολίτευσις. Ἐνισχύεται δηλαδὴ κάθε «διαφωνοῦσα» με τὴν Κυβέρνηση ὁμάς, ὥστε νά δημιουργηθῆ ἀντίθετη πρὸς τὴν Κυβέρνηση κοινὴ γνώμη. Π.χ. φοιτητές, λογοτέχνες και ἄλλες «μαχητικῆς» μειονοψηφίαις ἐνθαρρύνονται εἰς τίς ἀντικυβερνητικῆς προσπάθειές των. Ἐάν ληφθῆ ὑπ' ὄψιν ὅτι τὰ προβλήματα που ἀντιμετωπίζουν οἱ σύγχρονοι λαοὶ εἶναι δεδομένα — «Sachzwang» = ἀνάγκη ἐκ τῶν πραγμάτων — ἡ Ἀντιπολίτευσις δὲν δύναται νά προτείνῃ ἄλλες οὐσιαστικῆς λύσεις, οἱ «ἰδεολογικοὶ ἀγῶνες» δὲν συγκινοῦν πιά, ἡ κοινοβουλευτικῆ Ἀντιπολίτευσις, κατ' ἀνάγκην, «ἀναλίσκεται» κατὰ κύριον λόγον σὲ «ἐξωκοινοβουλευτικῆ δρᾶση» και δευτερευόντως μόνον σὲ κοινοβουλευτικῆ.

ii. Ἀπὸ τὰ «μέσα», πάλιν, που διαθέτει ἡ Ἀντιπολίτευσις κανένα δὲν ἔχει ἀπόλυτη ἀξία και ὠρισμένα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν «περίπτωση», δηλαδὴ ἀπὸ τὸν ἀριθμὸν τῶν Βουλευτῶν που κάθε φορά διαθέτει ὅταν ἀντιπροσωπεύεται ἀπὸ ἓνα κόμμα, ἀπὸ τὸ ἐν και πῶς τὰ «περισσό-

τερα κόμματα» συνεργάζονται μεταξύ των και από πολλούς άλλους λόγους (π.χ. πολιτικός πολιτισμός). Και όταν ο κοινοβουλευτικός έλεγχος είναι υποχρεωτικός (π.χ. άρθρ. 73 του Έλληνικού Συντάγματος), και πάλιν δέν εξασφαλίζει την «έντός τής Βουλής» αποδοτικότητα του. Άναφορές, έρωτήσεις και έπερωτήσεις δέν σημαίνουν «τίποτα» για μιá συμπαγή κυβερνητική κομματική πλειονοψηφία. Έάν ο άριθμός τών Βουλευτών πού διαθέτει ή αντιπολίτευσις «έξαρκῆ», έχει την ευχέρεια νά επιβάλη την σύσταση έξεταστικῶν επιτροπῶν, ισχυρότατον όπλον έλέγχου, ιδίως από απόψεως κοινῆς γνώμης (π.χ. εἰς τό Σύνταγμα τά δύο πέμπτα του όλου άριθμού ή 60 Βουλευταί, έάν δεχθούμε τό maximum τών 150, άρθρ. 77 παρ. 2) και μετ' μεγάλα ήθικά, γενικώτερα, άποτελέσματα. Έπίσης ήμπορεῖ νά σταματήσει την διαδικασία άναθεωρήσεως του Συντάγματος έάν ο άριθμός της υπερβαῖνη τά δύο πέμπτα του όλου άριθμού τών Βουλευτῶν, δηλαδή τούς 61, κατά τό Σύνταγμα, ή νά ματαιώσει την άναγνώριση, κατά τό Σύνταγμα, άρμοδιοτήτων εἰς όργανα «διεθνῶν οργανισμῶν» (άρθρ. 53 παρ. 5), όταν διαθέτη τό ένα πέμπτον ή τά δύο πέμπτα του όλου άριθμού, δηλαδή από 31 - 61 Βουλευτάς. Τό ίδιον ισχύει και με την έκλογή του Έπιτρόπου τής Βουλῆς (άρθρ. 127 παρ. 2), κατά την όποιαν έχει την δυνατότητα νά επιβάλλη λύσεις συμβιβαστικές, έάν διαθέτη, όπως και παραπάνω, τά δύο πέμπτα του συνόλου του άριθμού τών Βουλευτῶν.

iii. "Όταν εἰς την Βουλή υπάρχουν ισχυρά «άνατρεπτικά» κόμματα, πού άρνοῦνται τούς όρους του δημοκρατικού παιγνιδιού, π.χ. τά κομμουνιστικά κόμματα Γαλλίας και Ἰταλίας, ή Ἄντιπολίτευσις εἶναι υποχρεωμένη νά «δέχεται» και νά «άνέχεται» πλειονοψηφίες πού δέν «προτιμᾷ», και τουτο λόγω του ότι δέν «διαθέτει» την πολιτική ευχέρεια ή την δυνατότητα συνεργασίας με άνατρεπτικά κόμματα.

γ) i. Με τόν πολλαπλασιασμόν τών κομμάτων ή λειτουργία του κοινοβουλευτικού συστήματος παίρνει άλλη μορφή. Ἡ Κυβέρνησις, όταν δέν ἔχη άπόλυτη πλειονοψηφία, αναγκάζεται νά στηριχθῆ σέ «συνασπισμούς», οἱ όποιοι «νοθεύουν» τό σχῆμα Κυβερνήσεως - Ἄντιπολιτεύσεως. Π.χ. τό Α', σχετικῆς πλειονοψηφίας εἰς την Βουλή, κόμμα συνασπίζεται με τό Β' ή Γ', για νά άποκτήση πλειονοψηφία, όποτε Ἄντιπολίτευσις εἶναι άλλοτε τό Β' και άλλοτε τό Γ' κόμμα. Έπίσης, όταν ή Βουλή εἶναι «κατανεμημένη» σέ πολλά μικρά κόμματα, τότε όλοι οἱ δυνατοί συνασπισμοί καταλήγουν ώστε νά μήν υφίσταται πιά «καθαρή Ἄντιπολίτευσις», για νά δώση άλλο, διαφορετικό κυβερνητικό σχῆμα. Εἰς τίς περιπτώσεις αυτές — Σκανδιναβικός Κοινοβουλευτισμός — όπως και εἰς την περίπτωση του Αυστριακού Κοινοβουλευτισμοῦ, όπου τά δύο μεγάλα κόμματα, επί πολλά έτη, συνειργάζοντο εἰς την

Κυβέρνηση, βάσει «γραπτοῦ συμφωνητικοῦ», οἱ ἐκλογές δὲν ἔχουν ἄλλο νόημα παρά νά ἀποφασίση ὁ Λαὸς ποιό ἀπὸ τὰ κόμματα θά ἀντιπροσωπευθῆ μὲ περισσότερους ἢ μὲ λιγώτερους Ὑπουργοὺς εἰς τὴν Κυβέρνηση καὶ ὄχι ποιό θά κυβερνήσῃ. Καὶ αὐτὸ «νοθεύει» τὸν κλασσικὸν κοινοβουλευτισμὸν.

ii. Ἡ σημασία τοῦ δικαιώματος τῆς διαλύσεως τῆς Βουλῆς καὶ ἡ ἀποστολή του ὡς «ὄπλου» εἰς «τὰ χέρια» τῆς Κυβερνήσεως ἐπηρεάζεται σοβαρῶς ἀπὸ τὴν ὑπαρξὴ δικομματισμοῦ ἢ πολυκομματισμοῦ, ὅπως τὰ συστήματα αὐτὰ κατέληξαν νά λειτουργοῦν σήμερα. Εἰς τὴν Ἀγγλία, π.χ., ἡ διάλυσις ὄχι μόνον δὲν θεωρεῖται ὡς «ἀπειλή» γιὰ νά ἐπιτευχθῆ ἡ συνοχὴ τῆς πλειονοψηφίας, ἀλλὰ τουναντίον, ὡς «εὐκαιρία» γιὰ νά «ἐνισχυθῆ» ἡ θέσις τῆς μὲ τὴν προσφυγὴ εἰς τὸν Λαόν. Ἔτσι ὅλες οἱ τελευταῖες, μεταπολεμικές, ἐκλογές, ἔλαβαν χώραν τότε μόνον, ὅταν ἡ Κυβέρνησις καὶ τὸ κόμμα τῆς πλειονοψηφίας «ἐπίστευαν» ὅτι ἔχουν τῖς μεγαλύτερες ἐλπίδες γιὰ μιὰ ἐκλογικὴ ἐπικράτησι. Ὅταν, ἀντιθέτως, ὑπάρχουν πολλὰ κόμματα, τότε τὸ δικαίωμα τῆς διαλύσεως μπορεῖ νά χρησιμοποιηθῆ σὰν «ὄπλον» γιὰ τὴν διατήρησι τῆς συνοχῆς τοῦ κυβερνητικοῦ συνασπισμοῦ καὶ αὐτὸ, ἐφ' ὅσον τὸ ἐκλογικὸν σύστημα (π.χ. ἀναλογικὸν) δὲν ἐξασφαλίζει μιὰ «βασικὴ σταθερότητα» εἰς τὴν κατανομήν τῶν δυνάμεων. Ἡ περίπτωσις δυνατότητος αὐτοδιαλύσεως τῆς Βουλῆς, ὕστερα ἀπὸ ὀρισμένον χρόνον, ὅπως προεβλέπετο εἰς τὴν Γ' Γαλλικὴ Δημοκρατία, ξεφεύγει τελείως ἀπὸ τὰ πλαίσια τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος, ποῦ διέπλασσε τὸν θεσμὸν σὰν μέσον ἐπενεργείας τῆς Κυβερνήσεως ἐπὶ τῆς Βουλῆς.

iii. Ἡ περίπτωσις μὴ ὀλοκληρωτικοῦ μονοκομματικοῦ Κράτους, ὅπου ἡ Ἀντιπολίτευσις ὑπάρχει καὶ κινεῖται μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ μοναδικοῦ κόμματος, ὡς «ἀποκλίνουσα τῆς ἐπισήμου γραμμῆς, μερὶς Βουλευτῶν τοῦ κόμματος», θά μπορούσε νά δώσῃ εἰς τὴν διάλυση τὸ ἀρχικὸν «κοινοβουλευτικὸν» νόημά της, δηλαδὴ τοῦ ἐξαναγκασμοῦ τῶν «ἀποκλινόντων» νά πειθαρχήσουν εἰς τὴν θέληση τῆς Κυβερνήσεως (τῆς πλειονοψηφίας). Τέτοιο ὅμως παράδειγμα δὲν μᾶς προσφέρει κανένα ἀπὸ τὰ ὑφιστάμενα σήμερα μονοκομματικά Κράτη τῆς Ἀφρικῆς ἢ τῆς Ἀσίας.

δ) i. Ἡ θέσις τοῦ Ἀρχηγοῦ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, καθὼς καὶ ἡ θέσις τῶν Βουλευτῶν ἔχουν ὑποστῆ σοβαρὰς μεταλλαγές, ποῦ ἀλλοιώνουν καὶ αὐτὴν τὴν τυπικὴν εἰκόνα τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ. Ἱστορικά, τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα διεπλάσθη μὲ Βασιλέα (μὴ αἰρετὸν ἀνώτατον ἄρχοντα), ὡς Ἀρχηγὸν τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, τοῦ ὁποῖου ὁ πολιτικὸς ρόλος ἀπέβαινε διακοσμητικὸς, μὲ σπάνιες ἐξαιρέσεις ἀποφασιστικῆς ἀρμοδιότητος, ὅπως π.χ. εἰς τὴν ἐπιλογὴ

Πρωθυπουργού, όταν δὲν ὑπῆρχε ἀνεγνωρισμένος ἀρχηγὸς κόμματος εἰς τὴν Ἀγγλία. Οἱ αἵρετοὶ ἀρχηγοὶ τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας, κατὰ τὸ Γαλλικὸν πρότυπον τῆς Γῆς Δημοκρατίας ἢ τοῦ ἰσχύοντος Γερμανικοῦ Συντάγματος, διετήρησαν ἢ καὶ «ἐπηύξησαν» τὶς «διακοσμητικὰς» καὶ «τελετουργικὰς» ἀρμοδιότητές των, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον συμβιβάζεται μετὰ τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα καὶ ἰδίως μετὰ τὴν εὐθύνη τῆς Κυβερνήσεως ἀπέναντι τῆς Βουλῆς. Ὅταν, ὅμως, π.χ. μετὰ τὸ Γαλλικὸν Σύνταγμα τοῦ 1958, ὁ Ἀρχηγὸς τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας δὲν ἐκλέγεται ἀπὸ τὰ Ἀντιπροσωπευτικὰ Σώματα, ἀλλὰ ἀπὸ τὸν Λαὸ καὶ ἔχει «αὐτοτελεῆ λαϊκὴ ἐντολή», τότε ἡ θέσις τοῦ ἀπέναντι τῆς Βουλῆς «ἰσχυροποιεῖται», σὲ τέτοιο, μάλιστα, βαθμὸν, ὥστε τὸ σύστημα νὰ διαμορφώνεται σὲ «προεδρικὸν κοινοβουλευτισμὸν», πὺ δὲν εἶναι παρὰ μιὰ ἀμυδρά «σκιά» τοῦ κλασσικοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος. Καὶ ἐὰν ἡ μεταβολὴ αὐτὴ δὲν εἶναι ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ, ὅπως γράφει ὁ L. D. Epstein (1968), «ἕνα τελείως ἐξησφαλισμένον προεδρικὸν σύστημα, εἶναι ὅμως ἰκανὴ νὰ δημιουργήσῃ ἕνα νόθον κοινοβουλευτισμὸν».

ii. Κατὰ τὴν κλασσικὴ διατύπωση τοῦ τρόπου λειτουργίας τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ τοῦ 19ου αἰῶνος ἀπὸ τὸν Carl Smitt (1923), οἱ ἀνεξάρτητοὶ ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους, μετὰ τὴν συζήτηση καὶ τὴν δημοσιότητα, ἀπεφάσιζαν γιὰ τὶς λύσεις πὺ θὰ ἐδίδοντο εἰς τὰ προβλήματα τοῦ λαοῦ (Hönoatiomen Parlamente). Οἱ Βουλευταὶ ἦσαν οἰκονομικῶς ἰσχυροὶ ἄστοί, πὺ ἐξελέγοντο ἀπὸ περιορισμένον ἐκλογικὸ σῶμα — βάσει περιουσιακῶν γνωρισμάτων — (ἢ καθολικὴ ψηφοφορία εἰσῆχθη πολὺ ἀργότερα), διεκρίνοντο γιὰ τὴν μόρφωσίν των («ἐθνικὴ ἀριστοκρατία») καὶ ἀπέβλεπαν εἰς τὴν Βουλὴ νὰ πείσουν ἢ νὰ πεισθοῦν, χωρὶς ἄλλες («ἐξωθεν») δεσμεύσεις ἢ περιορισμούς. Οἱ σύγχρονοι ἀντιπρόσωποι τοῦ Ἔθνους, εἰς τὶς περισσότερες Δυτικὰς Δημοκρατίας (ἐξαιρέσεις οἱ Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς), εἶναι συνήθως τυπικὰ δείγματα τῆς κοινωνικῆς «μάξης» πὺ τοὺς ἐξέλεξαν, χωρὶς ἰδιαίτερη οἰκονομικὴ ἢ πνευματικὴ προβολή. Εἶναι χαρακτηριστικὸν τὸ γεγονός ὅτι προέρχονται, οἱ πῖο πολλοὶ ἀπ' αὐτοὺς, ἀπὸ τὴν μεσαία τάξη, καὶ ἀπὸ «μέτριας ἐπιτυχίας» ἐπαγγελματίες (π.χ. δικηγόρους, ἰατροὺς) ἢ καὶ τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους ἢ στρατιωτικοὺς.

Ἡ συζήτησις εἰς τὴν Βουλὴ δὲν ἀποβλέπει νὰ πείσῃ, καὶ ἡ δημοσιότης τῶν συζητήσεων οὔτε ἐπηρεάζει τοὺς ἄλλους Βουλευτάς, ἀλλὰ οὔτε καὶ «ἐνδιαφέρει» σημαντικὰ τὸν Λαόν. Προτάσεις νόμων ἢ χάραξις πολιτικῆς ἀπὸ Βουλευτάς εἶναι σχεδὸν «ἄγνωστη» πρακτικὴ, εἰς ὅλες τὶς Κοινοβουλευτικὰς Δημοκρατίας, καὶ ὁ μόνος τρόπος νὰ ἐπηρεάζουν τὶς πολιτικὰς ἀποφάσεις πὺ ἐγκρίνουν εἶναι, ὅταν καλοῦνται ἀπὸ τὶς Κυβερνήσεις «σὲ κλειστοὺς κομματικοὺς κύκλους» γιὰ νὰ συζητήσουν μιὰ πολι-

τική, πού ἔχει ἤδη ἀποφασισθῆ ἔκ τῶν προτέρων καί τοὺς ζητεῖται ἔκ τῶν ὑστέρων νὰ ὑποστηρίξουν εἰς τὴν Βουλὴ καί εἰς τὸν Λαόν.

Ἡ συμμετοχὴ των, ἐξ ἄλλου, σὲ Ἐπιτροπὲς τῆς Βουλῆς καί ἡ προβολὴ των ὡς «ειδικῶν» (experts) εἰς ἓνα τομέα, δὲν μεταβάλλει οὐσιαστικὰ τὴν δευτερεύουσα θέσι των, ἔστω καί ἐάν' ἔμορθη, ὠρισμένους ἐξ αὐτῶν, νὰ τοὺς προωθήσῃ κάπως ἢ καί νὰ τοὺς «ἐξαφανίσῃ» πολιτικῶς. Αὐτὰ βέβαια δὲν ἴσχυαν γιὰ τὴν Γη Γαλλικὴ Δημοκρατία, ὅπου οἱ Ἐπιτροπῆς ἔπαιζαν ἀποφασιστικὸν ρόλον, ἀνάλογο μὲ ἐκεῖνον τῶν Ἐπιτροπῶν τοῦ Ἀμερικανικοῦ Κογκρέσσου, οὔτε καί ἴσχύουν ὅταν τὰ συνεργαζόμενα κόμματα εἶναι πολλὰ καί μικρὰ καί ἔχουν ἐνιαῖον πρόγραμμα «χαλαρὰ» μόνον συμφωνημένον. Ἡ θέσις τῶν Βουλευτῶν μειώνεται ἀκόμη περισσότερον, ὅταν ἡ Βουλὴ παίρνη τίς πῖο πολλὰς ἀποφάσεις ὄχι «ἐν ὀλομελείᾳ», ὡς ἔκφρασις τῆς καθολικῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ, ἀλλὰ σὲ Ἐπιτροπῆς, ὅπου ἡ κομματικὴ σύνθεσις καί ἡ κομματικὴ κατανομὴ δὲν ἀφίνουν ἀμφιβολία γιὰ τὴν κομματικὴν θέλησιν πού ἐκφράζουν. Τέλος, ὅταν ὁ πολιτικὸς ἀρχηγὸς ἔχη πάρει καί τὸν χαρακτήρα ἐνὸς δημοκρατικοῦ Μεσσίου, τότε ἡ σύγκρισις τῶν Βουλευτῶν μὲ τοὺς ἐκλέκτορες τοῦ Προέδρου τῶν Ἠνωμένων Πολιτειῶν τῆς Ἀμερικῆς, δὲν ἀφίσταται, σὲ ὠρισμένες χώρες, τῆς ἀληθείας, ὡς π.χ. ἡ περίπτωσις τοῦ Στρατάρχου Παπάγου μὲ τὸν Ἑλληνικὸν Συναγερμόν.

6. Μιὰ γενικὴ ἀξιολόγησις τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος παρουσιάζεται πολὺ δυσχερῆς, ὄχι γιὰτὶ κάθε ἰδιαιτερός τύπος τοῦ ἀπέδωσε κάθε φορά καί διαφορετικὰ ἀποτελέσματα, ἀλλὰ καί γιὰτὶ κάθε χώρα, χάρις στίς ξεχωριστὰς τῆς συνθήκας, ἐμφανίζει μοναδικούς λόγους ἐπιτυχίας ἢ ἀποτυχίας του.

α) Ἀπὸ ἀπόψεως ἐνίσχυσεως τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας καί δημιουργίας κυβερνητικῆς σταθερότητος τὰ ἀποτελέσματά του δὲν εἶναι ἀπολύτου ἀξίας. Εἰς τὴν Ἀγγλίαν, τίς Σκανδιναυικὰς χώρας, τὴν Ὀλλανδίαν καί τὸ Βέλγιον τὸ σύστημα ἐπέτυχε καί τὰ μὴ στενῶς πολιτικὰ ἀποτελέσματά του εἶναι σημαντικά. Ἐνίσχυσε, π.χ., θετικὰ τὴν πορεία πρὸς τὴν οἰκονομικὴν, κοινωνικὴν καί πολιτιστικὴν ἀνάπτυξιν τῶν Λαῶν των καί τίς ὑπεβόηθησε νὰ ξεπεράσουν μεγάλας ἐσωτερικὰς (π.χ. Βέλγιον) ἢ ἐξωτερικὰς κρίσεις (π.χ. πόλεμοι, τέλος τῆς ἀποικιοκρατίας).

Εἰς τίς προπολεμικὰς Γαλλίαν, Ἰταλίαν, Γερμανίαν καί Ἰσπανίαν ἀπέτυχε, μὲ ἐκδηλον ἀποτέλεσμα τὴν κατάργησιν τῆς Δημοκρατίας καί τὴν ἐγκαθίδρυσιν ὀλοκληρωτικῶν Κρατῶν — φασιστικοῦ ἢ ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ τύπου.

Εἰς τὴν μεταπολεμικὴν Γερμανίαν, ταυτίζεται ἡ ἐπιτυχία του μὲ τὸ «οἰκονομικὸν θαῦμα» (Wirtschaftswunder), εἰς τὴν Αὐστρίαν μὲ τὸ ξεπέραςμα

τῆς καταστροφῆς τοῦ Βου Παγκοσμίου Πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς καὶ εἰς τὴν Ἰαπωνία, μετὰ τὴν «ἀναγέννηση» τοῦ Ἰαπωνικοῦ Λαοῦ καὶ τῆς ἰαπωνικῆς οἰκονομίας.

Εἰς τὴν Ἰνδία, παρὰ τὰ ἀνυπέρβλητα ἔθνικα, κοινωνικά, οἰκονομικά, θρησκευτικά, γλωσσικά κλπ. ἐμπόδια ποὺ παρουσιάζονται, θὰ ἦταν ἄδικο νὰ μιλῆση κανεὶς γιὰ ἀποτυχία. Εἰς τὶς ἄλλες ὑποανάπτυκτες χῶρες — τὶς τέως ἀγγλικῆς ἢ γαλλικῆς ἀποικίης — ὅπου ἐφηρμόσθη γιὰ λίγο ἢ πολὺ, ἀπέτυχε πανηγυρικά.

β) Ὅταν πρὸ 100 ἐτῶν ὁ Walter Bagehot περιέγραφε τὸ ἀγγλικὸν κοινοβουλευτικὸν σύστημα, ἐτόνιζε, ὅπως ἰδιαίτερα, τὴν, ὅπως τὴν ἐχαρακτήριζε, «elective function», δηλαδὴ τὴν ἐκλογή καὶ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Πρωθυπουργοῦ καὶ τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τὴν Βουλὴν. Ἡ λειτουργία αὐτή, μετὰ ἄλλο βέβαια περιεχόμενον, δικαιολογεῖ καὶ σήμερον θεωρητικὰ τὸ κοινοβουλευτικὸν σύστημα, ἀνεξαρτήτως ἀπὸ τὴν ἱστορικὴν του ἐπιτυχία ἢ ἀποτυχία εἰς τὶς καθ' ἕκαστα χῶρες.

Ἡ παροχὴ ψήφου ἐμπιστοσύνης εἰς τὴν Κυβέρνηση «νομιμοποιεῖ», ὄχι μόνον τυπικά, ἀλλὰ καὶ οὐσιαστικά τὴν ἄσκηση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας. Τὸ ἀξίωμα ὅτι ἡ ἐξουσία πηγάζει ἀπὸ τὸν Λαὸ «γίνεται πραγματικότης» κάθε φορὰ ποὺ ἡ Βουλὴ ἐπιδοκιμάζει ἢ ἀποδοκιμάζει μιὰ Κυβέρνηση. Τὸ ὅτι ἡ νομιμοποίησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ἀπὸ τὸν Λαὸ «γίνεται ὁρατὴ» δὲν ἔχει ἀπλῶς νομικὴ σημασία. Ψυχολογικὰ δημιουργεῖ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Λαὸς, μετὰ τὶς ἐκλογάς, δὲν ἀποξενώνεται ἀπὸ κάθε δύναμη, ἀλλὰ «συνεχίζει νὰ ἀποφασίζῃ» ταυτιζόμενος μετὰ τὴν Λαϊκὴ Ἀντιπροσωπεία, γενικά, ἢ μετὰ τὸ Κόμμα του ἢ τὸν Ἀρχηγόν του, ἢ τοὺς Βουλευτὰς του, εἰδικώτερα.

Ἰδίως εἰς τὴν ἐποχὴν μας, ὅπου τὸ προεδρικὸν σύστημα — γνησίου ἢ μὴ τύπου — τείνει νὰ δημιουργήσῃ «χάσμα» μεταξὺ Ἐκτελεστικῆς καὶ Νομοθετικῆς Ἐξουσίας καὶ νὰ διασπάσῃ τὴν ἐνιαίαν εἰκόνα τῆς λαϊκῆς θελήσεως καὶ τῆς πολιτικῆς ἐκφράσεώς της, ποὺ εἶναι τόσο σημαντικὴ γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῶν μεγάλων κοινωνικῶν, οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν προβλημάτων τοῦ καιροῦ μας, ἢ συμβολὴ τοῦ κοινοβουλευτισμοῦ εἰς τὴν δημιουργίαν «ὠλοκληρωμένης» πολιτικῆς ἐξουσίας μετὰ ἀνανεωμένη συνεχῶς νομιμοποίησιν δὲν πρέπει νὰ ὑποτιμᾶται.

§ 30. Τὰ πολιτικὰ κόμματα

1. α) Τόσον ἡ Διάκρισις τῶν Ἐξουσιῶν, ὅπως ἔχει διαμορφωθῆ σήμερον, ὅσον, προπαντός, τὸ Ἀντιπροσωπευτικὸν Σύστημα καὶ ὁ Κοινοβουλευτισμὸς προϋποθέτουν τὴν ὑπαρξὴν καὶ τὴν λειτουργίαν τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

Δέν είναι, ἄλλωστε, ἀνακριβής καί ὁ χαρακτηρισμός πού δίδεται εἰς τήν σύγχρονη Πολιτική Δημοκρατία, ὅτι εἶναι «κομματική Δημοκρατία». Τά πολιτικά κόμματα ἔχουν σέ τόσο μεγάλο βαθμό διεισδύσει εἰς τήν κρατική ζωή, ὥστε ὄχι μόνον οἱ θεμελιώδεις θεσμοί τῆς κρατικῆς διαρθρώσεως νά παίρνουν μιᾶ κομματική ἀπόχρωση, ἀλλά καί ὁλόκληρος ὁ κρατικός μηχανισμός νά κινῆται «μέσω» τῶν κομμάτων ἤ γιά τήν ἐκπλήρωση κομματικῶν προγραμμάτων. Ἡ ρήση τοῦ Η. Fineg: «τὸ κόμμα εἶναι Βασιλεύς», ἐπιτυχάνη νά περιγράψῃ μιᾶ πραγματική κατάσταση τῆς ἐποχῆς μας, ἔστω καί μέ μιᾶ εἰκόνα παρμένη ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἀπολύτου Μοναρχίας.

β) Τά κόμματα ὑπῆρχαν καί ἔπαιζαν ρόλον εἰς τήν πολιτική ζωή τῶν Κρατῶν τύπου Δυτικῆς Δημοκρατίας, ὑπό μορφή ἀνάλογο μέ τήν σημερινή, τουλάχιστον ἀπό τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνος. Λειτουργοῦσαν, ὁμως, «ἀ τ ὕ π ω ς», παρὰ τὸ Κράτος ἢ καί κάποτε καί ἐναντίον τοῦ Κράτους. Τὸν 20ὸν αἰῶνα ἢ ὑπαρξίς των ἄρχισε νά ἀναγνωρίζεται καί νομικά καί μετὰ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον ἐμφανίζονται καί σάν συνταγματικά κατωχυρωμένοι θεσμοί (π.χ. εἰς τὸν Γερμανικὸν Βασικὸν Νόμον τοῦ 1949 καί εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Σύνταγμα τοῦ 1968) πού λειτουργοῦν εἰς τὰ πλαίσια τοῦ Συντάγματος καί ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τοῦ Κράτους. Κατὰ πόσον ἡ μεταβολή τοῦ Κόμματος σέ κρατικὸ θεσμὸ θά κατορθώσῃ νά θέσῃ ἀποτελεσματικούς φραγμούς στήν πρὸ σημαντικὴ ἐκδήλωση τῆς πολιτικῆς δυναμικῆς τοῦ καιροῦ μας, εἶναι πολὺ ἐνωρίς νά κριθῇ ἀκόμη. Τὸ παράδειγμα τοῦ Κοινοβουλευτισμοῦ, πάντως, δέν ἀποτελεῖ ἀπογοητευτικὸν προηγούμενον.

2. α) Τά πολιτικά κόμματα ἔχουν μιᾶ κοινωνική - πολιτικὴ ὑπαρξή πού ἐξαρτᾶται, σέ πολὺ μεγάλο βαθμόν, ἀπὸ κάθε Λαόν, καί γι' αὐτὸ οἱ γενικεύσεις ἔχουν σχετικὴ μόνον σημασία. Πάντως, γιά τὸν Δυτικὸν Κόσμον, δέν εἶναι δυσχερὲς νά ἀνευρεθοῦν καί κοινὰ χαρακτηριστικά γνωρίσματα καί νά προσδιορισθῇ ἔτσι ὁ τύπος (model) τοῦ πολιτικοῦ κόμματος τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας.

Πολιτικὸ κόμμα ἢ πολιτικὴ μερίς εἶναι τὸ τμήμα ἐκείνο τοῦ λαϊκοῦ συνόλου, πού συνδέεται μέ ὠρισμένες κοινές ἀρχές καί ἐπιδιώξεις καί πού ἐπιζητεῖ νά ἐπιβληθῇ μέ τήν λαϊκὴν ὑποστήριξή καί νά ἐπιτύχῃ, γιά ὠρισμένην περίοδον, τὸν ἔλεγχον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας γιά νά τίς πραγματοποιήσῃ.

Μιᾶ ἀνάλυση τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ μᾶς δίνουν τὰ παρακάτω ἐννοιολογικὰ στοιχεῖα :

ι. Τὸ κόμμα εἶναι τμήμα, μέρος, κομμάτι, μερίς, ἐνὸς ὅλου. Σάν μέρος προϋποθέτει τὸ ὅλον, συνδέεται σάν τμήμα του μέ αὐτό, ἀνήκει εἰς τὸ ὅλον, προέρχεται ἀπὸ τὸ ὅλον καί ἀντικατοπτρίζει, ἐν σμικρῷ, ὅ,τι ὑφί-

σταται και εις τὸ ὄλον. Τὸ χαρακτηριστικὸν τοῦ μέρους σημαίνει ἐπίσης καὶ τὸ ὅτι ὑπάρχουν καὶ ἄλλα «τμήματα», «κομμάτια», «μερίδες», πού, κάπως, διαφέρουν ἀπ' αὐτό, ἀλλὰ πού ἐπιδιώκουν τὸν ἴδιον μὲ αὐτὸ σκοπό, μὲ διαφορετικὰ ἴσως «προγράμματα» ἢ μέσα.

ii. Ἡ αὐτοτέλεια (ἐνότης) τοῦ κόμματος, προϋποθέτει συνοχή τῶν μελῶν πού τὸ ἀποτελοῦν καὶ ἡ συνοχή αὐτὴ δημιουργεῖται, κατὰ κανόνα, καὶ ἀπὸ προσωπικοὺς δεσμοὺς ἢ σχέσεις μεταξὺ τῶν μελῶν του. Ἐνῶ ὅμως αὐτὸ τὸ στοιχεῖον φαίνεται σημαντικὸ γιὰ τὴν ἀποδοτικὴ λειτουργία τοῦ κόμματος, π.χ. ἀναφορικὰ μὲ τὴν διοίκησίν του ἢ μὲ τὸν καταρτισμὸν Κυβερνήσεως, ἐν τούτοις, δὲν εἶναι ἀναγκαῖον γιὰ τὴν ὑπαρξή του. Στὰ μεγάλα κόμματα μαζῶν ὑπάρχουν «μέλη» πού δὲν θὰ γνωρισθοῦν ποτὲ μεταξὺ των καὶ σὲ πολλὰ ἐξτρεμιστικὰ κόμματα, οἱ ὁπαδοί, προτιμοῦν νὰ παραμένουν ἄγνωστοι (π.χ. οἱ «ἀφανεῖς» ὁπαδοὶ ἀπαρτίζουν τὴν μεγάλη πλειονοψηφία τοῦ Ἰταλικοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος).

iii. Οἱ ἀρχές καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τοῦ κόμματος μπορεῖ νὰ ἀναφέρωνται εἴτε σὲ ὑλικές, εἴτε σὲ ἠθικὰς ἀξίες καὶ νὰ καλύπτουν ὁλόκληρον τὸν λαὸν εἰς τὸ σύνολόν του ἢ ὠρισμένες μόνον κοινωνικὰς τάξεις του ἢ ὁμάδες συμφερόντων. Π.χ. ἓνα κόμμα ἐπιδιώκει νὰ ἀυξηθοῦν οἱ μισθοὶ καὶ τὰ ἡμερομίσθια ἢ νὰ ἐφαρμόζονται οἱ ἀρχές τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ἐνα κόμμα μπορεῖ νὰ «ἀντιπροσωπεύη» «ὄλον» τὸν λαόν, π.χ. τὸ Δημοκρατικὸν ἢ τὸ Ρεπουμπλικανικὸν κόμματα εἰς τὴς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς, καὶ ἓνα κόμμα ἐπιζητεῖ νὰ εἶναι κυρίως ὁ ἐκπρόσωπος μιᾶς μόνης τάξεως, π.χ. τὸ Γερμανικὸν Κέντρον, τοῦ Συντάγματος τῆς Weimar. Εἰς τὸ πολιτικὸν κόμμα, πάντως, πρέπει νὰ ἀντιπροσωπεύωνται τὰ περισσότερα, κατὰ τὸ δυνατόν, συμφέροντα καὶ οἱ κυριότερες ἰδέες πού ὑπάρχουν εἰς ἓνα λαόν. Εἰς τὸ πολιτικὸν του πρόγραμμα πρέπει νὰ ἐξισορροποῦνται καὶ νὰ συμβιβάζονται, κατὰ τὸν καλύτερον δυνατόν τρόπον, καὶ οἱ πῖο «ἀντιφατικὰς» ἰδεολογίας. Ἡ πολιτικὴ γραμμὴ κάθε κόμματος ἐκφράζει τὸν ἰδιαίτερον τρόπον ἀντικρυσματὸς τοῦ γενικοῦ καλοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος, μὲ ἀναγνώριση καὶ ἱεράρχιση τῶν καθέκαστα μερικωτέρων συμφερόντων.

iv. Ὁ ἀγὼν γιὰ τὴν «κατάκτηση» (ἐλεγχον) τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ τὴν «κατάληψη» (ἐπ' ἀνδρωση) τῶν πολιτειακῶν «λειτουργημάτων» (ἀξιωματῶν) γίνεται ἐπὶ «ἰσοῖς ὄροις», δημοσίᾳ καὶ μὲ «ἐλεύθερον ἀνταγωνισμόν», πού ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ «κερδηθῆ» ἢ λαϊκὴ ὑποστήριξις. Ἡ ἐπικράτησις μὲ ἐλεύθερες ἐκλογὰς τοῦ Α' ἢ τοῦ Β' κόμματος, σημαίνει ὅτι ἡ πλειονοψηφία τοῦ λαοῦ συμφωνεῖ ὡς πρὸς τὴν γραμμὴν ἢ ὁποῖα θὰ ἀκολουθηθῆ τὴν στιγμὴν αὐτὴν καὶ πού εἶναι ἐκείνη τοῦ Α' ἢ τοῦ Β' πλειονοψηφισαντος κόμματος.

ν. Ὁ ἔλεγχος-διαχείρισις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ ἡ «ἐπ'άνδρωσις» ὀρισμένων «λειτουργημάτων» δὲν ἀποτελεῖ αὐτοσκοποῦν. Ἀπλῶς εἶναι τὸ μέσον μὲ τὸ ὁποῖον ἐπιζητεῖται ἡ πραγματοποίησις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν ἐπιδιώξεων τοῦ κόμματος. Ἐπίσης δὲν ἐπιδιώκεται ὁ μόνημος ἔλεγχός της — τὸ κόμμα δὲν ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ μεταβληθῇ εἰς καθεστῶς —, ἀλλὰ ἡ προσωρινὴ διαχείρισις καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑπάρξεως τῆς λαϊκῆς ὑποστηρίξεως.

vi. Τὸ πολιτικὸν κόμμα εἶναι νόμιμον, ὑπὸ τὴν ἔννοια ὅτι ἀποδέχεται τοὺς «ἄρουρους τοῦ παιγνιδιοῦ», δηλαδὴ τοὺς βασικοὺς γραπτοὺς καὶ ἄγραπτους κανόνες τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς πολιτικῆς, γενικῶς, ζωῆς.

β) Ἡ ἱστορικὴ πραγματικότης παρουσιάζει σημαντικὰς ἀποκλίσεις ἀπὸ τὸν τύπον τοῦ κόμματος ποὺ περιγράψαμε, καὶ ποὺ ὀφείλονται κυρίως εἰς τὶς εἰδικώτερες κοινωνικὰς καὶ οἰκονομικὰς προϋποθέσεις, τοὺς θεσμοὺς καὶ τὸν πολιτικὸν πολιτισμὸν, ποὺ ἐπικρατοῦν εἰς τὶς καθέκαστα Δυτικὰς Δημοκρατίας. Οἱ κυριώτερες ἀπ' αὐτὰς εἶναι :

i. α) Ἡ ὑποκατάστασις τῶν πολλῶν κομμάτων μὲ τὸ μοναδικὸν κόμμα, ὅπως π.χ. εἰς τὶς περιπτώσεις τῆς Ἐθνικοσοσιαλιστικῆς Γερμανίας καὶ τῆς Φασιστικῆς Ἰταλίας κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ μεσοπολέμου. Εἰς τὶς περιπτώσεις αὐτὰς τοῦ μονοκομματισμοῦ ἀπηγορεύετο ἡ λειτουργία κάθε ἄλλου κόμματος — πλὴν τοῦ Ἐθνικοσοσιαλιστικοῦ καὶ τοῦ Φασιστικοῦ — καὶ ἐδιώκετο ποινικῶς ἡ σύστασις κομμάτων γενικῶς. Ὅπως εἶναι φανερόν, οἱ ἔννοιαι «κόμμα» καὶ «μοναδικὸν κόμμα» δὲν συμβιβάζονται. Τὸ μοναδικὸν κόμμα ἀποτελεῖ ἀντίφαση καὶ ἄρνηση τῆς ἔννοιαι τοῦ κόμματος. Γι' αὐτὸ ὅπου ὑπάρχει σήμερον μονοκομματισμὸς εἰς τὰ Ὀλοκληρωτικὰ ἢ τὰ Αὐταρχικὰ Κράτη, π.χ. εἰς τὴν Ἐνωση τῶν Σοβιετικῶν Σοσιαλιστικῶν Δημοκρατιῶν ἢ τὴν Ἠνωμένην Ἀραβικὴν Δημοκρατίαν ἢ τὴν Ἰσπανίαν (Falange), δὲν νοεῖται ὑπαρξὶς καὶ «λειτουργία κομματικοῦ καθεστώτος» ἢ κομματικῆς κοινωνίας.

β) Μία τελευταία, μεταπολεμικὴ (μετὰ τὸ 1945), ἐμφάνισις τοῦ μονοκομματισμοῦ εἰς ὀρισμένους ὑποανάπτυκτους χῶρους τῆς Ἀφρικῆς καὶ τῆς Ἀσίας ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ἰδιαίτερος. Τὸ κόμμα τὸ ὁποῖον ἐπέτυχε τὴν ἀπελευθέρωσιν ἀπὸ τὴν ἀποικιοκρατίαν καὶ ἐπιδιώκει νὰ ἀποτελέσῃ μιὰ «ἐθνικὴν» δύναμιν στὸ νέον Κράτος. — πού, πολλὰς φορές, δὲν ἔχει ἀκόμη ἀποκτήσῃ «ἐθνότητα» (ἔστω καὶ τύπου Τρίτου Κόσμου) — ἀπαγορεύει τὴν ἰδρυση ἄλλων κομμάτων, γιατί φοβᾶται, ὅτι μὲ τὴν ἀναγνώριση ἄλλων κομμάτων, θὰ τεθῇ ἐν κινδύνῳ ἡ ἐθνικὴ ἢ κομματικὴ του ἐνότης. Ἐπιτρέπει ὅμως, μέσα στὰ πλαίσια τοῦ ἐνιαίου κόμματος, τὴν διαμόρφωσιν διαφορετικῶν τάσεων καὶ τὴν ἀνάπτυξιν ἀντιπολιτευτικῆς δραστηριότητος. Ἐὰν ἡ διαφοροποίησις ποὺ γίνεται, κατ' αὐ-

τόν τόν τρόπον, μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ἐνιαίου κόμματος, μπορεῖ νὰ θεωρηθῆ σάν ὑποκατάστασις τοῦ πολυκομματισμοῦ εἶναι πολὺ δύσκολον νὰ κριθῆ καὶ ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες, ὅπως π.χ. ἡ ἐλευθερία ἐκφράσεως γνώμης, ποὺ δὲν φαίνεται νὰ ἔχουν ἀκόμη διαμορφωθῆ. Τέτοια παραδείγματα, ποὺ νὰ πλησιάζουν κάπως τὴν παραπάνω ἀνάλυση, προσφέρουν τὸ κόμμα τῶν Ἐλευθεριῶν Προοδευτικῶν (True Whig) τῆς Λιβερίας ἢ ἡ Ἀφρικανικὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωσις (African Democratic Rally) εἰς τὴν Ἀκτὴ τοῦ Ἐλεφαντοστοῦ.

ii. Σὲ πολλὰς Δυτικὰς Χῶρας τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ σὲ Κράτη μέσης ἀναπτύξεως τῆς ἐποχῆς μας (ὅπως καὶ ἡ Ἑλλάς) τὰ κόμματα ἔχουν λάβει χαρακτηριστικὰ π ρ ο σ ω π ι κ ὶ ν. Δημιουργοῦνται γύρω ἀπὸ τὸν Ἀρχηγόν — συμβολικόν ἢ πραγματικόν — καὶ ὑπάρχουν καὶ λειτουργοῦν ἐφ' ὅσον αὐτὸς ὑπάρχει («φυσικὰ») ἢ εἶναι σὲ θέσιν νὰ ἀνταποκριθῆ εἰς τὶς ἀνάγκες, τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ «περιβάλλοντός» του, τῆς «κοινοβουλευτικῆς ὁμάδος», τῶν στελεχῶν καὶ τῶν «ὀπαδῶν τοῦ κόμματος». Ὅταν ὁ ἀρχηγὸς ἐκλείψῃ ἢ παύσῃ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὰ «standards» — συνήθως εἰς τὴν ἀπήχησιν ποὺ ἔχει εἰς τὸν Λαόν — τότε τὸ κόμμα διαλύεται ἢ φθίνει ἢ ἀρχίζει νὰ κινῆται πρὸς «ἀναζήτησιν νέας προσωπικῆς προστασίας». Τὰ προσωπικὰ κόμματα δὲν γίνονται «θεσμοί», δὲν δημιουργοῦν παράδοση καὶ δὲν κατορθώνουν νὰ ἔχουν «μόνιμα» στελέχη, συγκροτημένα ἐπιτελεῖα καὶ πιστοὺς «ὀπαδοὺς», οἱ ὅποιοι καὶ ἀποτελοῦν «τὴν στρατευομένη λαϊκὴ πολιτικὴ συμμετοχὴν» εἰς τὸ πολιτικὸν σύστημα.

iii. α) Μὲ τὸ τέλος ἢ τὴν μείωσιν τῆς σημασίας τῶν ἰδεολογικῶν ἀγωγῶν — the end of ideologies — τῆς ἐποχῆς μας, οἱ ἀρχεὶ καὶ οἱ ἐπιδιώξεις τῶν κομμάτων «συγκλίνουν» σὲ τέτοιο βαθμό, ὥστε νὰ χάνουν τὴν «ὀρατότητα τῶν». Ἀκόμη καὶ σὲ κατὰ παράδοσιν ἰδεολογικῶς προσανατολισμένα κόμματα, ὅπως τὸ Ἐργατικόν τῆς Ἀγγλίας, ἢ τὸ Σοσιαλιστικόν τῆς Δυτικῆς Γερμανίας, σοβαρὰς προγραμματικὰς διαφορὰς ἀρχῶν, ἀπὸ ἐκείνων τῶν ἀντιπάλων τῶν, δὲν ὑπάρχουν. Ἡ τεχνικοποίησις καὶ «ἀντικειμενικοποίησις» τῶν προβλημάτων, ἐξ ἄλλου, ὑπαγορεύει καὶ ἐπιβάλλει τὴν ἴδια βασικῶς πολιτικὴν — Sachzwang — σὲ ὅλα τὰ κόμματα ποὺ κινοῦνται μέσα στὰ «πλαίσια» τοῦ πολιτεύματος. Συνεπῶς τὰ προγράμματα παρουσιάζουν ἐκπληκτικὴν ὁμοιομορφίαν καὶ προκαθορισμένες δυνατότητες ἐφαρμογῆς. Σὲ τελευταία ἀνάλυση, παύουν νὰ εἶναι πολιτικά, νὰ προτείνουν διαφορετικὰς λύσεις, καὶ ἀνάγονται σὲ ἐμφάνισιν διαφορετικῶν κλιμάκων ἱεραρχήσεως ἢ προτιμήσεως τῶν προβλημάτων ποὺ θὰ ἀντιμετωπισθοῦν.

β) Μολονότι, σὲ περιορισμένη ἔκτασιν, πολλὰ πολιτικὰ κόμματα ἔχουν μεταβληθῆ σὲ ὀργανώσεις ταξικῶν ἐπιδιώξεων καὶ ἐνώσεις μεμονωμένων συμφερόντων. Ἡ μεταβολὴ αὕτη ἀποτελεῖ τὴν σοβαρώτερην διαφορὰν τοῦ πολιτικοῦ χαρακτηῆρος τοῦ κόμ-

ματος. Όταν ένα κόμμα ταυτισθῆ με ένα συμφέρον ἢ με μίαν κοινωνική τάξη καὶ γίνῃ τὸ κόμμα τῶν Βιομηχάνων ἢ τῶν Ἐφοπλιστῶν ἢ τὸ κόμμα τῶν Ἐργατῶν, ἢ τῶν Ἀγροτῶν ἢ τῶν Ἰδιοκτητῶν ἢ τῶν Ἀκτημόνων, τότε χάνει τὴν πολιτικὴ οὐσία του, παύει νὰ εἶναι πολιτικὸν κόμμα καὶ μεταβάλλεται εἰς ἐπαγγελματικὸν σωματεῖον, δηλαδή σὲ ἔνωση ἐνὸς ὀργανωμένου συμφέροντος. Ἡ ἐπικράτησις τῶν κομμάτων αὐτοῦ τοῦ εἶδους, ποὺ ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἐξαφάνισιν ἢ ἐξουδετέρωσιν τῶν ἄλλων κομμάτων καὶ συμφερόντων καὶ εἰς τὴν ἄρσιν τοῦ «πολιτικοῦ» δημοκρατικοῦ χαρακτηριστοῦ μιᾶς συνταγματικῆς τάξεως, καταλήγει εἰς τὴν ἐπιβολὴν ἐνὸς συγχρόνου νεοφεουδαλισμοῦ ποὺ ἀποβλέπει κυριολεκτικῶς εἰς τὴν κυριαρχίαν τῶν συμφερόντων τῶν κρατούντων.

iv. Οἱ διαφορῆς εἰς τὰ «ύλικὰ» μέσα ποὺ διαθέτουν τὰ κόμματα, ἢ ἄνισιν χρησιμοποίησις τῶν μέσων μαζικῆς ἐπικοινωνίας καὶ προβολῆς, καθὼς καὶ ἄλλες ἐμφανεῖς ἢ «καμουφλαρισμένες» μορφῆς βίας (ψυχολογικῆς) ἢ νοθείας (ἐπηρεασμὸς ἐπὶ τοῦ ἐκλογικοῦ ἀποτελέσματος) διαταράσσουσιν σοβαρὰ τὴν ἰσότητά, δημοσιότητα καὶ τὴν ἐλευθερίαν, ποὺ προϋποθέτει ὁ δίκαιος κομματικὸς ἀνταγωνισμὸς καὶ καθιστοῦν προβληματικὴ τὴν νομιμοποίησιν τῶν ἐπικρατούντων καὶ ἐρωτηματικὴ τὴν ἐμφανιζομένην λαϊκὴ ὑποστήριξιν. Τὰ μέτρα ποὺ λαμβάνονται πρὸς τὴν κατεύθυνσιν αὐτὴν γιὰ μείωσιν τῶν κινδύνων τῆς Δημοκρατίας, θὰ ἐξετασθοῦν στὸ δεύτερον μέρος τῶν παραδόσεών μας.

v. Μετὰ τὸν Βον Παγκόσμιον Πόλεμον παρατηρεῖται, σὲ μεγάλη ἔκτασιν, ἢ χρησιμοποίησις τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας ὄχι μόνον γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν πολιτικῶν προγραμμάτων, ἀλλὰ γιὰ ἰκανοποίησιν ἰδιοτελῶν σκοπῶν καὶ τῶν κομμάτων καὶ τῶν πολιτευομένων. Ἡ «ἄνοδος εἰς τὴν ἀρχὴν» συνδέεται καὶ μετὰ τὴν λύσιν τῶν «ἀτομικῶν» προβλημάτων καὶ τοῦ κόμματος καὶ τῶν ἡγετῶν καὶ τῶν ὀπαδῶν του. Ἡ παρέκκλισις αὐτῆς τῆς μορφῆς, εἰς τὴν πολιτικὴν Δημοκρατίαν Δυτικοῦ τύπου, εἶναι σχετικῶς πολὺ μικρὴ καὶ σὲ ποσοστὸν ποὺ ἐμφανίζεται «ἀσύγκριτον μέγεθος» ἐν σχέσει μετὰ τὴν διαφθορὰν ποὺ ὑπάρχει εἰς τὰ ὀλοκληρωτικὰ Κράτη (μετὰ κυρία ἐξαίρεσιν τῆς Κούβας) καὶ εἰς τὰ αὐταρχικὰ Κράτη τοῦ Δυτικοῦ τύπου (μετὰ κυρία ἐξαίρεσιν τῆς Πορτογαλίας) καὶ ἰδίως τοῦ Τρίτου Κόσμου.

vi. Ἐξτρεμιστικὰ κόμματα (τῆς ἄκρας Δεξιᾶς ἢ τῆς ἄκρας Ἀριστερᾶς), δὲν εἶναι «νόμιμα», ὄχι γιὰ τὴν «τυπικῶς» δὲν εἶναι, κάποτε, καὶ ἀνεγνωρισμένα, ἀλλὰ γιὰ τὴν ἀποδέχονται τοὺς ὄρους τοῦ «δημοκρατικοῦ παιγνιδίου». Σὲ πολλὰς, ἐν τούτοις, δυτικὰς χώρας, π.χ. Γαλλία, Ἰταλία, παίζουν ἓνα σημαντικὸν ρόλον καὶ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς πολιτικῆς θελήσεως τοῦ Λαοῦ καὶ γενικώτερα εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τοῦ τόπου καὶ κι-

νούνται «ἐλεύθερα» μέσα εἰς τὰ ὅρια τῆς συνταγματικῆς τάξεως τὴν ὁποῖαν, ἐν τούτοις, ἐπιζητοῦν νὰ ἀνατρέψουν.

3. Ἀπὸ τὴν ἀνάλυση τῆς ἐννοίας τῶν πολιτικῶν κομμάτων πού ἐκάναμε προηγουμένως προβάλλει ἡ μεγάλη τῶν λειτουργικῆ σημασία γιὰ τὸ πολίτευμα τῆς Πολιτικῆς Δημοκρατίας. Εἶναι ἡ κινητήριος δύναμις τῶν θεσμῶν τοῦ Κράτους καὶ ὁ ἐξισορροπητικὸς «μηχανισμὸς» (εἰσροές - ἐκροές) τοῦ πολιτικοῦ συστήματος. Οἱ κυριώτερες λειτουργίαι τις ὁποῖες ἀσκοῦν μπορεῖ νὰ συνοψισθοῦν εἰς τις ἐξῆς προτάσεις :

α) Τὰ πολιτικά κόμματα διαμορφώνουν καὶ διαπλάσσουν πολιτικά τὸν Λαὸν καὶ τονώνουν τὴν ἐθνικὴ συνείδηση.

i. Ἀπὸ μιὰ ἀνοργάνωτη μᾶζα ἐπιτυγχάνουν νὰ σφυρηλατήσουν μιὰ ὀργανωμένη κοινότητα. Τὰ κόμματα ἀνευρίσκουν καὶ προβάλλουν τὰ ὑφιστάμενα κοινὰ συμφέροντα καὶ ἰδέες καὶ μεταβάλλουν τὸν Λαὸν εἰς ὀργανωμένες ὁμάδες κοινωνικῆς δράσεως, πού μποροῦν νὰ ἀγωνισθοῦν ἀποφασιστικά καὶ νὰ ἐπιβάλουν τελικὰ τις θελήσεις των. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὑποβοηθοῦν τὸν Λαὸ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν δύναμὴ του καὶ μεταβάλλουν σὲ πραγματικότητα τὴν Λαϊκὴ Κυριαρχία.

ii. Τὰ κόμματα δημιουργοῦν, διαπλάσσουν καὶ μεταμορφώνουν τὴν λαϊκὴν θέληση. Ὁ λαὸς δὲν γνωρίζει τί πολιτικὰ θέλει. Τὰ κόμματα θὰ τοῦ ὑποδείξουν τί θέλει καὶ θὰ τοῦ ὑπαγορεύσουν τὸ «πῶς» καὶ τὸ «πότε» θὰ θελήσῃ. Ἀκόμη καὶ κατὰ τις ἐκλογές ὁ λαὸς θὰ θελήσῃ καὶ θὰ ἀποφασίσῃ ὄχι «αὐτοβούλως», ἀλλὰ σύμφωνα μὲ τὴν γνώμη πού θὰ σχηματίσῃ «ἀντιμετωπίζοντας» τὰ προβλήματα, τις λύσεις καὶ τὰ πρόσωπα, πού τοῦ παρουσιάζουν τὰ πολιτικὰ κόμματα. Τὸ ἀποτέλεσμα τῶν ἐκλογῶν δὲν ἀποτελεῖ στατιστικὴ καταγραφὴ γνώμων, ἀλλ' ἐγκριση ἢ ἀποδοκιμασία τῶν προτάσεων τῶν κομμάτων.

iii. Τὰ κόμματα ἐνοποιοῦν τὸν Λαὸν καὶ ἀπεργάζονται τὴν ἐθνικὴ ἀλληλεγγύη. Τὰ συμφέροντα χωρίζουν, οἱ ἰδεολογίες διασποῦν, τὰ κόμματα ὁμῶς ἐνώνουν. Μέσα εἰς τὰ πλαίσια τοῦ κόμματος μαθαίνουν νὰ συνεννοοῦνται μεταξύ τους, νὰ προσαρμόζονται καὶ νὰ συνεργάζονται δημιουργικά, ὁ βιομήχανος καὶ ὁ ἐργάτης, ὁ ἀστὸς καὶ ὁ ἀγρότης, ὁ ὑπάλληλος καὶ ὁ ἐπαγγελματίας, ὁ μορφωμένος καὶ ὁ ἀγράμματος, ὁ ἄνδρας καὶ ἡ γυναῖκα, ὁ ἰδεολόγος καὶ ὁ ρεαλιστής. Αἰσθάνονται, μέσῳ τοῦ κόμματος εἰς τὸ ὅποιον ἀνήκουν, ὅτι πάνω ἀπὸ τὰ ἀτομικά ἢ τὰ συμφέροντα τῆς ὁμάδος εἰς τὴν ὁποῖαν ἀνήκουν, ὑπάρχει καὶ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον καὶ ὅτι ὁ χαρακτηρισμὸς των ὡς «φιλελευθέρων» ἢ «συντηρητικῶν» ἢ «χριστιανοδημοκρατῶν» ἢ «προοδευτικῶν» τοὺς ἐπιβάλλει θυσίες γιὰ τὸ ὅλον. Τὸ πρόγραμμα τοῦ κόμματος πού ἀκολουθοῦν ἐκφράζει τὴν συνισταμένη «ὄλων» τῶν ἰδεῶν καὶ τῶν συμφερόντων.

των τοῦ Ἔθνους, πού ἐμφανίζονται ὠλοκληρωμένα καί ἄρμονικά εἰς τήν ἐνιαία γραμμή καί κατεύθυνσιν πού τὸ κόμμα ἔχει χαράξει καί ἀκολουθεῖ.

iv. Τὰ πολιτικά κόμματα ἀποτελοῦν, ἀπὸ ἀπόψεως ρεαλιστικῆς, τοὺς πλέον ἀποτελεσματικούς, ἀκόμη καί ἀπὸ τὰ Δικαστήρια, ἐγγυητάς τῶν ἀτομικῶν ἐλευθεριῶν καὶ τῶν δημοκρατικῶν θεσμῶν. Τὰ αὐταρχικά Κράτη καὶ ὁ «φεουδαλισμὸς» ἐπικρατοῦν εἰς τοὺς «ἀνοργανώτους» καὶ «ἀδιαμορφώτους» λαούς. Ὅταν ὑπάρχουν ὠργανωμένα κόμματα μὲ πλατειεῖς λαϊκῆς ὀργανώσεις καὶ στρατευόμενα μέλη, τότε οἱ ἐπιβουλευόμενοι τοὺς δημοκρατικούς θεσμούς διστάζουν, γιὰτι γνωρίζουν ὅτι ὁ Λαὸς ἔχει τὴν εὐχέρεια καὶ τὴν δύναμη νὰ κινηθῆ καὶ νὰ ἀντιδράσῃ.

β) Τὰ πολιτικά κόμματα σφυρηλατοῦν τὶς σχέσεις πού συνδέουν τὸν Λαὸν μὲ τὸ Κράτος καὶ τὸ Κράτος μὲ τὸν Λαόν.

i. Τὰ πολιτικά κόμματα εἶναι οἱ μεσάζοντες μεταξὺ Λαοῦ καὶ Κράτους καὶ ὁ σύνδεσμος μεταξὺ λαϊκῆς θελήσεως καὶ κρατικῆς πολιτικῆς. Μέσω τοῦ κόμματος, ἡ λαϊκὴ θέλησις θὰ μετουσιωθῆ εἰς κρατικὴν πολιτικὴν καὶ τὰ λαϊκὰ αἰτήματα θὰ ἐνσαρκωθοῦν σὲ κανόνες δικαίου. Τὸ κόμμα θὰ δώσῃ ρυθμὸν καὶ κατεύθυνση εἰς τὴν πορεία τοῦ Κράτους καὶ θὰ συμβολίσῃ τὸ μέσον καὶ τὸ ὄργανον μὲ τὸ ὅποῖον ἡ λαϊκὴ θέλησις θὰ γίνεται καὶ κρατικὴ ἐπιταγή. Ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τὸ κόμμα θὰ διαφωτίσῃ τὸν Λαὸν γιὰ τὸ τί κάθε φορά σημαίνουν τὰ μέτρα καὶ ἡ πολιτικὴ πού ἀκολουθεῖ τὸ Κράτος καὶ θὰ μεταβάλλῃ τὴν σιωπηρὴν ἢ βίαιην ἀντίδραση τοῦ ὑπηκόου καὶ τὴν ψυχρὴν ὑποταγὴν τοῦ μετοίκου εἰς τὴν γόνιμη καὶ ἐνθουσιώδη συνεργασία τοῦ πολίτου, ἡ ὁποία καὶ μόνη ἐγγυᾶται τὴν ἐπιτυχία.

ii. Τὸ πολιτικὸν κόμμα μὲ τοὺς ἐκπροσώπους του ἐπὶ κεφαλῆς τῆς κρατικῆς μηχανῆς—τοὺς Ὑπουργούς, τοὺς Ὑφυπουργούς, τοὺς γενικοὺς γραμματεῖς—θὰ συντονίσῃ καὶ θὰ ἐναρμονίσῃ τὶς συνήθως ἀντιμαχόμενες μεταξὺ των κρατικῆς ἄρμοδιότητες καὶ θὰ ἀποδώσῃ τὴν ἐνότητα εἰς τὴν κρατικὴν δράση, καθὼς ἐπίσης τὸ κόμμα μὲ τοὺς βουλευτάς καὶ τοὺς ἀντιπροσώπους του, ὅλων τῶν βαθμῶν τῆς πολιτικῆς ἱεραρχίας, θὰ ἐλέγχῃ καὶ θὰ παρακολουθῆ τὶς πράξεις καὶ τὶς παραλείψεις τῆς Διοικητικῆς Γραφειοκρατίας.

iii. Ἡ προβολή, ἡ ἐμφάνισις καὶ ἡ ἀναγνώρισις δικαίων ἰδιωτικῶν συμφερόντων διευκολύνεται ἢ καὶ πραγματοποιεῖται γιὰ πρώτη φορά (ἄρθρωσις συμφερόντων) ἀπὸ τὸ κόμμα, πού, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον, κατευθύνει τὸν Λαὸν δημοσίᾳ καὶ ἐπὶ πᾶσι πρὸς ὅλους τοὺς ὑπευθύνους φορεῖς τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας (Βουλὴ καὶ Κυβέρνησις) καὶ μειώνει, ἔτσι, σημαντικὰ τὶς μυστικῆς ἢ ἀθέατες πιέσεις τῶν ὠργανωμένων συμφερόντων, πού στρέφονται,

σχεδόν αποκλειστικά, πρὸς τὴν Ἀνωτάτη Πολιτικὴ Ἡγεσία ἢ τὴν Διοικητικὴ Γραφειοκρατία ἢ τὶς «ἀόρατες δυνάμεις», πού πάντα κρύβονται πίσω ἀπὸ αὐτές. Τὰ κόμματα, ἐπίσης, μέσα εἰς τὰ ὄρια τοῦ «καλῶς ἐννοουμένου» συμφέροντός των, θὰ ἀντιδράσουν καὶ θὰ ἀντιταχθοῦν κατὰ τῆς προνομιακῆς ἢ αποκλειστικῆς ἱκανοποιήσεως ἢ καὶ μονοπωλιακῆς ἐπικρατήσεως τῶν αἰτημάτων μιᾶς ὁμάδος ἢ μιᾶς κατηγορίας πολιτῶν καὶ θὰ «ὑποβάλουν» ἢ θὰ «ἐπιβάλουν» καὶ εἰς τοὺς «δικούς των κυβερνῶντας» μία πολιτικὴ, κατὰ τὴν ὁποία ὅλες οἱ ὁμάδες καὶ ὅλα τὰ συμφέροντα δικαιοῦνται νὰ τύχουν «ἴσης μεταχειρίσεως» ἢ, τουλάχιστον, μεταχειρίσεως πού δὲν θὰ θέτῃ ἐν κινδύνῳ τὴν λαϊκὴ καὶ τὴν κομματικὴ ὁλοκλήρωση, τὴν «παραφυλακὴ» τῶν ὁποίων ἔχουν ἀναλάβει καὶ αὐτά.

iv. Τὸ μονοπώλιον τῆς ἀσκήσεως ὑπευθύνου ἀντιπολιτεύσεως ἀποτελεῖ ὑψίστην κομματικὴν ἀποστολὴν καὶ λειτουργίαν. Τὰ πολιτικὰ κόμματα γνωρίζουν ὅτι καὶ οἱ ἀντίπαλοί των ἐπιδιώκουν, μὲ τὸν τρόπον των, τὴν ἐπικράτησιν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος καὶ πρέπει νὰ πιστεύουν ὅτι «σύντομα» θὰ τοὺς διαδεχθοῦν εἰς τὴν Κυβέρνησιν. Γι' αὐτὸ ἡ κριτικὴ πού ἀσκοῦν εἶναι δημιουργία καὶ ἡ ἀρνητικὴ τοποθέτησις πού παίρνουν εἶναι συνεργασία (π.χ. ἡ ἔντονη ἀντίθεσις σὲ μία ἐξωτερικὴ πολιτικὴ διευκολύνει τὴν Κυβέρνησιν εἰς τὸ νὰ ἐπιτύχῃ περισσότερα ἀνταλλάγματα ἀπὸ μιᾶ ξένη χώρα). Ἡ λάσπη, συνεπῶς, οἱ ψίθυροι, ἡ διάβρωσις, ἡ ὑπονόμευσις, ἡ καθολικὴ φθορά, μὲ μιᾶ λέξιν, ἡ ἀνεύθυνη ἀντιπολιτεύσεσις δὲν προσιδιάζει εἰς τὸν ρόλον τῆς κομματικῆς ἀντιπολιτεύσεως. Αὐτὴ εἶναι τὸ ἔργον τῶν ἔξω ἀπὸ τὰ ὀργανωμένα κόμματα «ἀρνητῶν» καὶ διαφωνούντων κάθε εἴδους καὶ κάθε ἀποχρώσεως. Εἶναι χαρακτηριστικόν ὅτι κατὰ τὴν «νέα ἀριστερά», καὶ τὰ ὀργανωμένα κομμουνιστικὰ κόμματα τῆς Δύσεως θεωροῦνται ὅτι ἀνήκουν εἰς τὴν «καθεστηκυία τάξιν» (establishment) καὶ δὲν εἶναι πιά οὔτε ἐπαναστατικὰ, ἀλλὰ καὶ οὔτε καὶ οἱ φορεῖς τῆς ριζικῆς ἀλλαγῆς (π.χ. Marcuse).

γ) Τὰ πολιτικὰ κόμματα βοηθοῦν τὴν ἀνάδειξιν τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ συντελοῦν εἰς τὴν πολιτικὴ κοινωνικοποίησιν τοῦ Λαοῦ (πολιτικὴ ἐκπαίδευσις).

i. Οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες «ἀναγνωρίζονται» καὶ ἐπιδιοκίμζονται ἢ ἀπορρίπτονται ἢ ἀποδοκιμάζονται «ἀδιάκοπα» ἀπὸ τὸν Λαόν, καὶ κάθε φορὰ, εἶναι αὐτὸ πού γίνονται. Προέρχονται, κατὰ κανόνα, ἐκ τῶν κάτω καὶ ἡ ἀνοδὸς τους συμβαδίζει μὲ τὴν κομματικὴ ἱστορία των. Τὰ κόμματα ἀποτελοῦν τὰ φυτώρια τῆς πολιτικῆς ἡγεσίας καὶ ἡ θητεία εἰς αὐτά, πού ἀρχίζει μὲ τὴν ἀπλὴ συμμετοχὴ εἰς κρατικὰς ἐπιτροπὰς καὶ διοικήσεις σωματείων, γιὰ νὰ φθάσῃ εἰς τὶς Κοινότητες καὶ

τούς Δήμους, εἰς τὴν Βουλὴν καὶ εἰς τὴν Κυβέρνησιν καὶ νὰ καταλήξῃ, κάποτε, εἰς τὸ πρωθυπουργικὸν θῶκον, εἶναι μία συνεχῆς καὶ δημοσία πορεία ἀγῶνος καὶ προσπαθείας, πείρας καὶ ἀναγνωρίσεως. Ἡ ὁμαλότης τῆς διαδοχῆς εἰς τὴν ἀνωτάτην πολιτικὴν ἡγεσίαν ἀποτελεῖ τὸ προνόμιον τῆς πολιτικῆς - κομματικῆς ὀργανώσεως. Τὰ κόμματα, πάλιν, ἐκπαίδεύουν καὶ διαπλάσσουν τοὺς ἡγέτας κάθε βαθμοῦ καὶ προπαρασκευάζουν καὶ τὰ ἀναγκαῖα εἰδικευμένα καὶ πεπειραμένα στελέχη γιὰ τὴν κατάληψιν τῶν ὑπευθύνων πολιτικῶν θέσεων καὶ ἀξιωμάτων. Τυχάρπαστοι, διωρισμένοι, «ἀλεξιπτωτιστές», ἄγνωστοι ἢ «εὐνοούμενοι» εἶναι δυσχερὲς νὰ ἀναγνωρισθῶν καὶ νὰ ἐπιβληθῶν «σταθερὰ» εἰς μίαν ὀργανωμένην καὶ πειθαρχημένην κομματικὴν ἱεραρχίαν, ποὺ λειτουργεῖ, ἔστω καὶ μετρίως, «ἀποδοτικὰ» καὶ ὑπεύθυνα.

ii. Τὰ πολιτικὰ κόμματα εἶναι ἕνας ἀπὸ τοὺς πιὸ σημαντικοὺς φορεῖς (μαζὺ μὲ τὴν οἰκογένειαν καὶ τὸ σχολεῖον) τῆς πολιτικῆς κοινωνικοποιήσεως. Ἐκπαιδεύουν πολιτικὰ τὸν Λαὸν καὶ μάλιστα μὲ τὴν παροχὴν «εὐχερείας παιδείας μὲ συμμετοχῇ». Τοῦ ξυπνοῦν τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὰ κοινὰ, τοῦ διδάσκουν νὰ διεκδικῇ τὰ δικαιώματά του, τοῦ μαθαίνουν νὰ ἐκπληρῶνῃ τὰ «καθήκοντά» του καὶ τὸν μεταβάλλουν σὲ «πολιτικῶς ὄριμον» Λαόν. Ἡ συμμετοχὴ τοῦ πολίτου εἰς τὴν κρατικὴν δράσιν, ἢ ὑπεύθυνα ἀντικατάστασις κρατικῶν ὀργάνων ἀπὸ πολῖτες καὶ ἡ ἐνεργὸς συνεργασία τοῦ πολίτου μὲ τὸ Κράτος, μᾶς παρέχει τὸ τρίπτυχον τοῦ παιδευτικοῦ ἔργου κάθε κόμματος. Ἐπίσης κόμματα μὲ δεδομένον «ἀξιολογικὸν χαρακτήρα», ὅπως π.χ. τὸ Χριστιανικόν, τὸ Σοσιαλιστικόν, ἀποτελοῦν καὶ ἰσχυρὰ κέντρα διαδόσεως ἠθικῶν καὶ κοινωνικῶν ἰδεῶν καὶ συντείνουν σὲ μιὰ γενικώτερη ἀνύψωσιν τῆς ἠθικῆς στάθμης τοῦ λαοῦ.

iii. Ἡ θητεία τοῦ πολίτου εἰς τὸ κόμμα τοῦ διδάσκει καλύτερα ἀπὸ ὅπουδήποτε ἄλλοῦ νὰ συνειδητοποιήσῃ τὴν ἀξίαν τοῦ συμβιβασμοῦ, τὴν πρωταξία, δηλαδή, τῆς Δημοκρατίας καὶ τῆς κοινωνικῆς - πολιτικῆς ζωῆς γενικά. Εἰς τὸ κόμμα ἀντιλαμβάνεται ὁ πολίτης ὅτι τὰ ἰδανικά καὶ τὰ συμφέροντά του δὲν εἶναι οὔτε ἀποκλειστικά, οὔτε μοναδικά, οὔτε ἱερά, καὶ ὅτι ἡ συνύπαρξις ἀπαιτεῖ ὑποχωρήσεις καὶ πρακτικὸς *modi vivendi*. Ἐκεῖ διαπιστώνει ὅτι πρέπει νὰ μὴν εἶναι «ἀπολύτως» σίγουρος γιὰ τὸ δίκαιόν του καὶ ὅτι γιὰ νὰ ζῆσιν πρέπει νὰ ἀφίνει καὶ τοὺς ἄλλους νὰ ζοῦν («live and let live»).

δ) Τὰ πολιτικὰ κόμματα ἀσκοῦν ἔργα κοινωνικῆς προνοίας καὶ παρέχουν ἀτομικὰς ἐκδουλεύσεις καὶ διευκολύνσεις εἰς τοὺς πολῖτας.

i. Τὰ κόμματα εἶναι μεγάλα κέντρα κοινωνικῆς εὐποιίας καὶ προστασίας τοῦ «ἀδυνάτου» πολίτου. Παρέχουν ἰατρι-

κὴν καὶ φαρμακευτικὴν περίθαλψη, βοηθοῦν τὴν ἀνεύρεση καὶ χορήγησι κλίνης δωρεὰν εἰς νοσοκομεῖα, φροντίζουσι γιὰ τὴν τοποθέτησι φυλακισμένων σὲ «ἀνθρωπινώτερες φυλακές», «βγάζουσι τὰ χαρτιά» γιὰ συντάξεις καὶ πιστοποιητικὰ ἀπορίας, ἐπιτυχάνουσι μεταθέσεις κατωτάτων κρατικῶν ὀργάνων, «κοντὰ εἰς τὸ σπίτι», καὶ προσπαθοῦσι νὰ ἐξεύρουσι ἐργασίαν καὶ νὰ τακτοποιήσουσι κάπου τοὺς «φίλους» καὶ τοὺς ὀπαδοὺς, καθὼς καὶ ἐκείνους ποὺ «ἐλπίζουσι νὰ γίνουσι».

Κάθε μορφῆς ὑπηρεσία, «ἐκδούλευσις» καὶ «ἐξυπηρέτησις» μπορεῖ νὰ ζητηθῆ ἀπὸ τὸ κόμμα· καταβάλλουσι προσπάθειαι γιὰ τὴν ἐγκατάστασι τηλεφώνου καὶ γιὰ τὴν παροχὴ νεροῦ, ἐπεμβαίνουσι γιὰ νὰ τοποθετηθῆ λαμπτήρ εἰς τὸν «γωνιαῖον στῦλον» ἢ νὰ ἀνοίξη ὁ δρόμος ποὺ ἐκλείσει ἀπὸ τὴν κτιζομένη πολυκατοικία, νὰ κλείσῃ ὁ βόθρος ποὺ ἀνοίξε ἀπὸ τὴν ἐγκατάστασι ἠλεκτρικοῦ, νὰ φθάσῃ τὸ νερὸ ἕως τὸ τετράγωνον, νὰ μὴ γκρεμισθῆ ἡ «καλυβοῦλα», ποὺ ἔχει κτισθῆ ἐκτὸς σχεδίου, νὰ ἀπελευθερωθῆ τὸ σκυλί ἀπὸ τὸν μπόγια, νὰ «μιληθῆ τὸ μῆμα» ὅπου ἔχει φασαρίες ὁ «δικὸς μας», νὰ λεχθῆ ἡ «καλὴ κουβέντα» εἰς τὸν δάσκαλο γιὰ τὸ παιδί, νὰ μὴν χρονίσῃ ὁ κρατικὸς ἔλεγχος κλπ. Διεκπεραιώνουσι κάθε αἴτησι γιὰ ἄδειαι καὶ πιστοποιητικὰ κάθε μορφῆς καὶ φύσεως, ἀπὸ μικροπωλητοῦ καὶ ὑπαιθρίου φωτογράφου μέχρι κατασκευῆς μπαρουτῆς ἢ τσίπουρου, καὶ ἀπὸ πιστοποιητικοῦ ὑγείας γιὰ γάμο ἕως ληξιαρχικὴν πράξιν θανάτου. Ὁ γιατρός, ὁ δικηγόρος καὶ ἡ «ἐπιθυμία νὰ βοηθήσουσι» τίθενται εἰς τὴν διάθεσι ὄλων. Τὸ κόμμα, σὲ τελευταία ἀνάλυσι, προστατεύει «κάθε ἀδύνατον», «ἀσήμαντον» καὶ «ἀνώνυμον» πολίτην, κάθε ἓνα δηλαδὴ ποὺ ἔχει ἀνάγκη ἀπὸ βοήθεια καὶ αὐτοὶ εἶναι πάρα πολλοὶ καὶ στὰ ἀνεπτυγμένα ἀκόμη κοινωνικῶς καὶ πολιτικῶς κράτη. Κάμνει τὸν πολίτην νὰ αἰσθανθῆ τὴν κρατικὴν παρουσίαν ὡς ἐλπίδα καὶ τὸν προφυλάσσει ἀπὸ τὴν καταχρήσεις τῆς ἐξουσίας, εἰς τὴν ὁποῖαν «ρέπουσι» τὰ ὄργανα τῆς Πολιτείας σὲ ὅλα τὰ μέρη τοῦ Κόσμου. Τίποτα ἀπ' αὐτὰ δὲν θὰ ἦταν ἀπαραίτητον ἂν δὲν ὑπῆρχε, σχεδὸν παντοῦ, πολὺ περισσότερον Κράτος ἀπ' ὅ,τι χρειάζεται, καὶ ἂν αὐτὸ τὸ Κράτος δὲν ἐπρόκειτο νὰ ἐπεκταθῆ πολὺ περισσότερον ἀκόμη. Οὔτε καὶ θὰ ἦταν ἀναγκαῖον ἂν ἡ φύσις τοῦ συγχρόνου Κράτους δὲν ἀποξενώνει τὰ ὄργανά του ἀπὸ τὸν πολίτην καὶ τὰ καθιστὰ ἐξαρτήματα μιᾶς τεραστίας μηχανῆς. Τὸ κόμμα ἐξ ἀνθρωπίσει τὸν νόμον, πλησιάζει τὴν ἀδιάφορον καὶ ἄψυχον «μηχανὴν» πρὸς τὸν πολίτην καὶ κάμνει τὸν «ὑπάλληλον νὰ ἐνδιαφερθῆ».

ε) Τὰ κόμματα ἀποτελοῦσι τὸν κυματοθραύστην ποὺ σώζει τοὺς θεσμοὺς καὶ τὴν φιλοσοφίαν τοῦ πολιτεύματος, ἀπὸ τὰ «ξεσπάσματα» τοῦ λαϊκοῦ πάθους καὶ προσφέρεται καὶ σὰν τὸ ἀρνητικὸ σταθεροποιητικὸν στοιχεῖον τοῦ συνταγματικοῦ καθεστώτος. Ἡ ἄσκησις τῆς ἐξουσίας, εἰς τὰ δημοκρατικὰ πολιτεύματα, «φθειρεῖ». Ἡ ἀδυναμία τῆς

ίκανοποίησεως όλων τῶν ἐπιθυμιῶν, εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἀνερχομένων προσδοκιῶν (rising expectations), ὀδηγεῖ εἰς ἀπογοητεύσεις. Καὶ τὸ ψυχολογικὸν πλέγμα frustration - aggression (ἀπογοήτευσις - ἐπιθετικότης) ἰσχύει, πολὺ ἐντονώτερα, γιὰ τοὺς λαοὺς (ὁμαδικὲς ψυχώσεις), παρ' ὅ,τι ἰσχύει γιὰ τὰ ἄτομα. Ἡ δυσαρέσκεια τοῦ Λαοῦ ἐκφράζεται, πολλὰς φορὰς, μὲ «ξеспάσματα πάθους», ποὺ εἶναι ἱκανὰ νὰ ἀνατρέψουν τὸ πᾶν, ἀρχίζοντας ἀπὸ τοὺς «προσωπικοὺς φορεῖς» τῆς ἐξουσίας (Κυβερνῶντες) καὶ τοὺς «θεσμοὺς (π.χ. Βουλὴ) καὶ φθάνοντες εἰς τὴν «φιλοσοφία τοῦ πολιτεύματος» (π.χ. Δημοκρατία) καὶ τὴν Λαϊκὴ κοινότητα. Τὸ κόμμα, ὑπεύθυνον, κάθε φορὰ, γιὰ τὴν πολιτικὴν ποὺ ἀκολουθεῖται καὶ γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ἐπανδρῶνουν τοὺς θεσμοὺς, δέχεται τὴν κριτικὴν, ὑφίσταται τὴν «ἐπίθεση» καὶ «ἀπομακρύνεται», χωρὶς νὰ θιγοῦν ἀπὸ τὴν «λαϊκὴν ὄρμη» οὔτε οἱ θεσμοί, οὔτε ἡ φιλοσοφία τοῦ πολιτεύματος, ἀλλ' οὔτε καὶ ἡ πολιτικὴ κοινότης. Οἱ θεσμοί εἶναι «ἄριστοι», ἡ φιλοσοφία τοῦ πολιτεύματος «μοναδική», ἡ ἐθνικὴ κοινότης «πρότυπον». Τὸ κόμμα «φταίει» ποὺ τίποτε δὲν «λειτουργεῖ κανονικά». «Ἄμα τὸ καταψηφίσουμε καὶ τὸ διώξωμε ἀπὸ τὴν ἀρχή», τὸ ἄλλο κόμμα ποὺ θὰ ἔρθῃ μὲ τὴν «σωστότερη» γραμμὴν του καὶ μὲ τοὺς ἱκανώτερους ἀνθρώπους του θὰ τὰ «καταφέρῃ» καλύτερα. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὸ κόμμα, ἔστω καὶ ἀρνητικὰ, σταθεροποιεῖ τοὺς θεσμοὺς καὶ ἐνισχύει τὴν συνταγματικὴν τάξιν. Ὄταν, ἀντιθέτως, πρόσωπα, θεσμοὶ κλπ. ταυτίζονται, τότε ἡ πτώσις τῶν προσώπων παρασύρει καὶ τοὺς θεσμοὺς. Καὶ ἡ πτώσις τῶν θεσμῶν εἶναι, τὶς πλεονεκτήματα, μοιραία γιὰ τοὺς λαοὺς.

στ) Τὰ κόμματα ἐνδυναμώνουν τὴν πολυκρατικὴν καὶ πολυδυναμικὴν (pluralismus) δομὴν τῆς συγχρόνου κοινωνίας καὶ ἐξασφαλίζουν τοὺς λαοὺς ἀπὸ τὸν κίνδυνον τῆς «ὑπερσυγκεντρώσεως» πολιτικῆς ἢ κοινωνικῆς δυνάμεως. Τὰ κόμματα ἀποτελοῦν κέντρα διπλῆς δυνάμεως, κοινωνικῆς καὶ πολιτικῆς, καὶ ἡ ἐλεύθερη δράσις των καὶ ὁ ἀνταγωνισμὸς μεταξύ των ἐπιτυγχάνουν νὰ ἀποφεύγεται μιὰ ἐπικίνδυνη συγκέντρωσις δυνάμεως εἰς οἰονδήποτε πολιτικὸν ἢ κοινωνικὸν δυναμικὸν κέντρον. Ὄταν εὐρίσκονται εἰς τὴν ἀντιπολίτευση, «ἐλέγχουν» καὶ «περιορίζουν» τὸ Κράτος (τὴν Κυβέρνηση - πολιτικὴν ἐξουσίαν) καὶ ὅταν εἶναι εἰς τὴν ἀρχή, ἐλέγχουν καὶ περιορίζουν τὰ ὀργανωμένα συμφέροντα (κοινωνικὴ δύναμις). Ἡ τελευταία στάσις τῆς Ἀγγλικῆς ἐργατικῆς Κυβερνήσεως Wilson, ποὺ δὲν ὑπέκυψε εἰς τὶς ἀξιώσεις τῶν ἐργατικῶν συνδικάτων, τῶν κυρίων ὑποστηρικτῶν της, προσφέρει χαρακτηριστικὸν παράδειγμα γιὰ τὴν «ἐξισορροπητικὴν» συμβολὴν τοῦ κόμματος, τοῦ ὁποῦ ἡ ἡγεσία εἶναι ταυτόχρονα: κυβέρνησις καὶ ἐκπρόσωπος τοῦ κόμματος, ἀντιπρόσωπος τῶν συνδικάτων καὶ θεματοφύλαξ τῶν συμφερόντων ὁλοκλήρου τοῦ Λαοῦ καὶ

πρέπει νά συμβιβάση και νά εξισορροπήση ὅλους αὐτοὺς τοὺς διαφορετικοὺς ρόλους.

4. Τὸ Σύνταγμα ρυθμίζει τὶς γενικὲς ἀρχὲς τῆς συστάσεως, λειτουργίας καὶ διαλύσεως τῶν πολιτικῶν κομμάτων [(ἄρθρ. 58), καὶ τὸ Ν.Δ. 800/1971 «περὶ πολιτικῶν κομμάτων», τὸ ὁποῖον δὲν ἔχει τεθῆ ἀκόμη εἰς ἐφαρμογὴν (ἄρθρ. 41 τοῦ Ν.Δ.)], τὶς λεπτομέρειες τῆς ἐφαρμογῆς των. Οἱ βάσεις τῆς ρυθμίσεως εἶναι οἱ ἑξῆς :

α) Τὸ πολιτικὸν δικαίωμα νά ἰδρῦουν ἐλευθέρως κόμματα καὶ νά μετέχουν εἰς αὐτὰ τὸ ἔχουν οἱ Ἕλληνες πολῖτες. Οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι, οἱ ὑπάλληλοι ὀργανισμῶν τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, νομικῶν προσώπων δημοσίου δικαίου, δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν ἐπιχειρήσεων «δὲν δύνανται νά ἰδρῦσουν» κόμμα, μποροῦν ὅμως νά μετέχουν εἰς κόμμα (ἄρθρ. 3 τοῦ Ν.Δ.). Γιά τὴν ἰδρυση τοῦ κόμματος «ἀπαιτεῖται ἡ σύμφωνος βούλησις ἑκατὸν τουλάχιστον φυσικῶν προσώπων» (ἄρθρ. 4 παρ. 1 τοῦ Ν.Δ.).

β) Τὸ Σύνταγμα καθορίζει ὡς σκοπὸν τοῦ κόμματος γενικῶς τὴν «ἐκφραση τῆς λαϊκῆς θελήσεως» καὶ τὴν «προαγωγή τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος» (ἄρθρ. 58 παρ. 1). Κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τοῦ Ν.Δ., πολιτικὸν κόμμα εἶναι «ἡ ἐλευθέρᾳ ἔνωσις πολιτῶν ἐχόντων τὸ δικαίωμα τοῦ ἐκλέγειν, σωματειακῶς ὠργανωμένων, ἡτις ἐντὸς τῶν συνταγματικῶν πλαισίων καὶ διὰ νομίμων μέσων, ἐκφράζει τὴν θέλησιν τῆς ὑποστηριζούσης τοῦτο μερίδος τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καὶ συμβάλλει εἰς τὴν προαγωγήν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος». Εἰδικώτεροι σκοποὶ καθορίζονται ἡ «δι' ὑποψηφίων ἐκπροσώπησις τοῦ λαοῦ ἐν τῇ Βουλῇ» καὶ ἡ «ἐκφρασις τῶν ἰδεολογικῶν ἀρχῶν καὶ τῶν θέσεών των ἐπὶ τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν καὶ οἰκονομικῶν ζητημάτων τῆς χώρας», ἡ ὁποία ὅμως δὲν ἐπιτρέπεται νά ἐκπροσωπῇ «τὰ συμφέροντα ὠρισμένης ἐπαγγελματικῆς ἢ ἄλλης ομάδος» (ἄρθρ. 2 παρ. 3 καὶ 4 τοῦ Ν.Δ.).

γ) Ἡ ὀργάνωσις καὶ ἡ διοικήσις τῶν κομμάτων — κεντρικὴ καὶ περιφερειακὴ — δέον γὰρ διέπωνται «ὑπὸ δημοκρατικῶν ἀρχῶν». Ὁ ἀρχηγὸς καὶ ἡ διοικοῦσα ἐπιτροπὴ, καθὼς καὶ τὰ κυριώτερα κεντρικὰ καὶ περιφερειακὰ ὄργανα τοῦ κόμματος εἶναι αἰρετὰ (ἄρθρ. 58 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος καὶ 10 καὶ ἐπ. τοῦ Ν.Δ.). Ἐπίσης, ἡ λειτουργία τῶν συλλογικῶν ὀργάνων τοῦ κόμματος στηρίζεται ἐπὶ «τῆς ἀρχῆς τῆς πλειονοψηφίας» καὶ «αἱ συζητήσεις καὶ αἱ ψηφοφορίαι διεξάγονται ἐλευθέρως καὶ ἐπὶ ἴσοις ὄροις δι' ἅπαντας τοὺς μετέχοντας» (ἄρθρ. 21 παρ. 1 Ν.Δ.).

δ) Ἡ οἰκονομικὴ διοίκησις τοῦ κόμματος εἶναι δημοσία καὶ δύναται εὐχερῶς νά ἐλεγχθῆ. Οἱ πόροι τῶν κομμάτων, τὰ τηρούμενα βιβλία καὶ ἡ οἰκονομικὴ των διαχείρισις διέπονται ἀπὸ λεπτομερεια-

κές διατάξεις του Συντάγματος (άρθρ. 58 παρ. 3) και του νόμου (Ν.Δ. άρθρ. 30 - 34).

ε) Το πρόγραμμα του κόμματος «δέον να διέπεται υπό εθνικῶν καὶ δημοκρατικῶν ἀρχῶν» (άρθρ. 58 παρ. 2 του Συντάγματος) καὶ νὰ ἀποσκοπῇ εἰς τὴν πρόοδον τοῦ Ἔθνους καὶ τὴν εὐημερίαν τοῦ Λαοῦ, ἐν ἐλευθερίᾳ, ἰσότητι καὶ δικαιοσύνῃ» (άρθρ. 2 παρ. 1 του Ν.Δ.). Ἡ σύστασις καὶ λειτουργία τῶν κομμάτων, τῶν ὁποίων οἱ σκοποὶ ἢ ἡ δρᾶσις ἀντιτίθενται ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἢ κεκαλυμμένως πρὸς τὸ πολίτευμα ἢ τείνουν εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος ἢ ἐκθέτουν εἰς κίνδυνον τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους ἢ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν, δὲν ἐπιτρέπεται, καὶ τὰ ὑφιστάμενα διαλύονται (άρθρ. 58 παρ. 5 καὶ 2 παρ. 2 του Ν.Δ.).

στ) Τὰ πολιτικὰ κόμματα τελοῦν ὑπὸ τὸν διαρκῆ ἐλεγχὸν τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου» (άρθρ. 58 παρ. 4 του Συντάγματος). Τοῦτο σημαίνει ὅτι :

i. Τὸ καταστατικὸν τοῦ κόμματος χρῆζει τῆς ἐγκρίσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου γιὰ νὰ ὑπάρξῃ καὶ λειτουργήσῃ νομίμως τὸ κόμμα (άρθρ. 58 παρ. 2 του Συντάγματος).

ii. Ἡ λειτουργία καὶ ἡ δρᾶσις τοῦ κόμματος παρακολουθεῖται διαρκῶς ὑπὸ τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου.

iii. Ἡ διάλυσις τοῦ κόμματος γίνεται δι' ἀποφάσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαστηρίου ἐφ' ὅσον τὸ κόμμα :

α) Παραβαίνει τὸ Σύνταγμα ἢ τοὺς νόμους (άρθρ. 58 παρ. 4 καὶ 36 του Ν.Δ.).

β) Ἔχει σκοποὺς ἢ δρᾶση :

αα) Ποῦ ἀντιτίθενται ἐκ τοῦ ἐμφανοῦς ἢ συγκεκαλυμμένως πρὸς τὸ πολίτευμα,

ββ) ἢ τείνει εἰς τὴν ἀνατροπὴν τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος,

γγ) ἢ ἐκθέτει εἰς κίνδυνον τὴν ἐδαφικὴν ἀκεραιότητα τοῦ Κράτους ἢ τὴν δημοσίαν ἀσφάλειαν (άρθρ. 58 παρ. 5 του Συντάγματος).

5. α) Ἡ ταξινόμησις τῶν κομμάτων καὶ ἡ κατάταξις τῶν βάσει ἀντικειμενικῶν κριτηρίων παρουσιάζει σημαντικὰ δυσχέρειες, γιὰτί: οὔτε οἱ τίτλοι τῶν κομμάτων ἀνταποκρίνονται κατὰ κανόνα εἰς τὴν πραγματικότητα (π.χ. ὁ χαρακτηρισμὸς «ριζοσπαστικὸν» μπορεῖ νὰ καλύπτῃ συντηρητικὴ πολιτικὴ γραμμὴ, «ἐθνικόν», πρόγραμμα διεθνικόν καὶ «δημοκρατικόν», κατεύθυνση αὐταρχικῶν ἐπιδιώξεων)· οὔτε ὁ ἀριθμὸς τῶν συνυπαρχόντων κομμάτων εἶναι ἀκριβῆς περιγραφὴ τῆς καταστάσεως, (ὁ περίφημος ἀγγλικὸς δικομματισμὸς ἀποτελεῖται, καὶ τὴν ἀκόμη, ἀπὸ τρία, τουλάχιστον, κόμματα : τὸ Συντηρητικόν, τὸ Ἐργατικόν καὶ τὸ Φιλελεύθερον)· οὔτε καὶ τὰ ἄλλα χρησιμοποιούμενα κριτή-

ρια, π.χ. ἡ ἀκολουθουμένη πολιτικὴ (σοσιαλιστικόν, φιλελεύθερον) δὲν προσδιορίζουν, χωρὶς ἀμφισβητήσεις, τὸ ὑφιστάμενον κομματικόν σύστημα.

β) Ἡ πολιτικὴ παράδοσις καὶ ἡ ἐπιστημονικὴ ἔρευνα, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 19ου αἰῶνος καὶ τὶς ἀρχές τοῦ 20οῦ, εἶχαν καταλήξει εἰς τὶς ἐξῆς γενικέες διακρίσεις τῶν κομμάτων, ποὺ χρησιμοποιοῦνται καὶ σήμερα ἀκόμη, εὐρύτατα, εἰς τὴν διεθνῆ πολιτικὴ ὁρολογία καὶ εἰς τὴν καθημερινὴ ἐθνικὴ πολιτικὴ ζωὴ. Σὲ κάθε κόμμα ἀντιπαρτίθεται καὶ ἡ «ἀντίθεσις» του, σὰν τὸ σύμβολον «πολιτικῆς πολεμικῆς».

i. Ἀριστερὰ, χαρακτηρίζονται τὰ κόμματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἐπιδιώκουν τὴν βελτίωση τῆς θέσεως τοῦ ἐργάτου, μὲ ἀλλαγὴ τοῦ ὑφισταμένου κοινωνικοῦ καθεστώτος. Δεξιὰ, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποσκοποῦν εἰς τὴν διατήρησιν, ἀναμόρφωσιν καὶ βελτίωσιν τοῦ ὑφισταμένου ἀστικοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος.

ii. Προοδευτικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀποδέχονται τὸ νέον σὰν ἀξία καὶ ἐπιζητοῦν μεταρρυθμίσεις, ἀλλαγὰς καὶ ἀνανεώσεις εἰς ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς. Συντηρητικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα πιστεύουν εἰς τὴν ἀξία τοῦ παραδεδομένου, ἀρνοῦνται τὶς ἀλλαγὰς καὶ ἀσπάζονται τὰ καθιερωμένα, εἰς ὅλες τὶς ἐκδηλώσεις τοῦ ὕλικου καὶ τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Οἱ ἀκραῖες τοποθετήσεις τῶν προοδευτικῶν εἶναι ἡ ριζοσπαστικὴ — καθολικὴ ἀλλαγὴ — καὶ τῶν συντηρητικῶν οἱ ὀπισθοδρομικοὶ — καμμία ἀπόλυτα ἀλλαγὴ.

iii. Ἰδεολογικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀποβλέπουν εἰς τὴν ἀντιμετώπισιν τῶν ὑφισταμένων πολιτικῶν, κοινωνικῶν κλπ. προβλημάτων μὲ ἰδεολογικὰς - κοσμοθεωρητικὰς ἀπόψεις καὶ ἀντιλήψεις. Ρεαλιστικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀντιμετωπίζουν τὰ ὑφιστάμενα προβλήματα μὲ πρακτικὰς καὶ ἱκανοποιητικὰς λύσεις, χωρὶς νὰ ἐνδιαφέρωνται γιὰ τὴν ἰδεολογικὴ καταγωγὴ τῶν λύσεων ἢ γιὰ τὴν «κοσμοθεωρητικὴ» καθαρότητα ἢ συνέπειά των.

iv. Πολιτικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μὲ τὸ πρόγραμμά των ἐπιζητοῦν νὰ καλύψουν τὶς ἀνάγκας ὀλοκλήρου τοῦ Λαοῦ καὶ νὰ ἐξισορροπήσουν κάθε ἰδεολογία, τάσιν ἢ συμφέρον. Ταξικά, εἶναι τὰ κόμματα ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα μὲ τὸ πρόγραμμά των ἐπιζητοῦν νὰ ἱκανοποιήσουν ἀποκλειστικὰ τὶς ἀνάγκας μιᾶς μόνῃς τάξεως ἢ ἐνὸς μόνου συμφέροντος.

v. Οἱ παραπάνω διακρίσεις ἀποτελοῦν ἰδανικοὺς τύπους, οἱ ὅποιοι δὲν ἀνευρίσκονται «ἀμιγεῖς» εἰς τὴν ἱστορικὴν ζωὴ. Εἶναι ὑποδείγματα (models) πρὸς τὰ ὁποῖα προσανατολίζονται οἱ ἐκάστοτε ὑφιστάμενες πραγματικὲς καταστάσεις ποὺ ἀποτελοῦνται πάντοτε ἀπὸ στοιχεῖα διαφόρου τύπου καὶ ποὺ κατανέμονται μὲ διαφορετικὰ, κάθε φορά, ποσοστὰ

και αναλογίες (π.χ. συντηρητικά εις τὸ α και β θέμα και προοδευτικά εις τὸ γ και δ).

γ) Ἀπὸ τὶς μεταπολεμικὲς προσπάθειες ποὺ ἔγιναν, κυρίως ἀπὸ πολιτικοὺς ἐπιστήμονας, γὰ τὴν ταξινομήσῃ τῶν πολιτικῶν κομμάτων, ἀξίζει νὰ ἀναφερθοῦν οἱ ἑξῆς :

i. Μὲ κριτήριον τὴν ἀπόστασῃ ποὺ ὑφίσταται μεταξὺ τῶν κομμάτων και τὶς μεταξὺ τῶν διαφορὲς (H. Unkelbuch, 1956 - H. Eckstein, 1968), αὐτὰ μποροῦν νὰ διαφοροποιηθοῦν ὡς ἑξῆς :

a) Κόμματα μὲ βασικοὺς κοσμοθεωρητικοὺς προσανατολισμοὺς και κόμματα χωρὶς αὐτοὺς, π.χ. ἰδεολογικά και μῆ.

b) Κόμματα μὲ συγκεκριμένους σκοποὺς, ἱεραρχημένες ἐπιδιώξεις και κόμματα χωρὶς αὐτά, π.χ. μὲ συγκεκριμένα προγράμματα ἢ ἀόριστες ὑποσχέσεις.

c) Κόμματα ποὺ χρησιμοποιοῦν ὠρισμένα εἰδικὰ — ἰδιαίτερα — μέσα γὰ τὴν ἐπιτυχία τῶν σκοπῶν τῶν και κόμματα χωρὶς αὐτὰ τὰ «ξεχωριστὰ μέσα», π.χ. κόμματα ποὺ χρησιμοποιοῦν ἔνοπλη βία ἢ ἀπεργίες ἢ sabotage και κόμματα ποὺ δροῦν μόνον «μέσῳ» ἐκλογικῆς διαδικασίας.

d) Κόμματα προσωπικά, ποὺ τονίζουν τὴν σημασία τῶν ἡγετικῶν στελεχῶν και μῆ, π.χ. τὰ κομμουνιστικά ποὺ ἀδιαφοροῦν γὰ ποιὰ εἶναι τὰ στελέχη τῶν. Τὰ κλειστὰ ἑλληνικά κόμματα (X. Τρικούπη, Θεοδ. Δεληγιάννη) ἦσαν προσωπικά.

e) Κόμματα ποὺ στηρίζονται σὲ πλατειῆς λαϊκὲς βάσεις και κόμματα ποὺ βασίζονται σὲ ὠρισμένες τάξεις ἢ ὁμάδες, π.χ. τὸ Δημοκρατικὸν εις τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Ἀμερικῆς και ἄγροτικά, ἐργατικά εις τὶς Σκανδιναυικὲς Χῶρες.

ii. Μὲ κριτήριον τὴν κατανομῇ τῆς δυνάμεως σὲ κάθε κόμμα ὁ M. Duverger (1950) διακρίνει :

a) Κόμματα ἰσχυρά, ποὺ μποροῦν νὰ ἐπιτύχουν ἀπόλυτη κοινοβουλευτικὴ πλειονοψηφία.

b) Κόμματα μεγάλα, δηλαδὴ ποὺ γὰ νὰ κυβερνήσουν τοὺς ἀρκεῖ μὴ μικρὴ κοινοβουλευτικὴ ἐνίσχυσις.

c) Κόμματα μέτρια, τὰ ὁποῖα μπορεῖ νὰ συμμετέχουν σὲ κυβερνητικούς συνασπισμοὺς και νὰ παίζουν σ' αὐτοὺς ἕνα δευτερεύοντα ρόλον, ἀλλὰ δὲν ἔχουν τὴν δύναμη νὰ ἀποτελέσουν τὸ κέντρον γὰ νὰ σχηματισθῇ ἕνας ἀντιπολιτευτικὸς συνασπισμὸς γύρω τους, και

d) Κόμματα μικρά, τὰ ὁποῖα δὲν μπορεῖ νὰ παίζουν κανένα σημαντικὸ ρόλον εἴτε εις τὴν Κυβέρνησῃ εἴτε εις τὴν Ἀντιπολίτευσῃ.

iii. Μὲ κριτήριον τὸν ἀριθμὸν τῶν κομμάτων ποὺ δροῦν μέσα σὲ μὴ χῶρα ἔχομε :

α) Πολυκομματικά συστήματα, μέ, σχετικῶς, μεγάλον ἀριθμὸν κομμάτων, π.χ. πλέον τῶν 40 εἰς τὴν Ἰνδονησίαν, πλέον τῶν 9 εἰς τὴν Γερμανία τοῦ Μεσοπολέμου, πέραν τῶν 6 εἰς τὴν Γαλλίαν τῆς Δ' Δημοκρατίας.

β) Δικομματικά συστήματα, μέ δύο δηλαδή ἐναλλασσόμενα εἰς τὴν ἐξουσία κόμματα, π.χ. τὸ Συντηρητικὸν καὶ τὸ Ἐργατικὸν εἰς τὴν Ἀγγλίαν, καὶ

γ) Μονοκομματικά συστήματα, μέ ἓνα νόμιμον ἢ de facto ἐπικρατοῦν κόμμα. Τὰ μονοκομματικά συστήματα ὑποδιαιροῦνται :

αα) Εἰς μονοκομματικά ὀλοκληρωτικά, μέ κεντρικὸν καὶ ἀποφασιστικὸν τὸν ρόλον τοῦ κόμματος εἰς ὅλες τῖς ἐκδηλώσεις τῆς πολιτικῆς, κοινωνικῆς, οικονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς ζωῆς, π.χ. τὰ κομμουνιστικά κόμματα τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως καὶ τῶν λαϊκῶν Δημοκρατιῶν.

ββ) Μονοκομματικά αὐταρχικά, ὅπου τὸ κόμμα ἀναγνωρίζεται ὡς τὸ μοναδικὸν πολιτικὸν κόμμα εἰς τὴν χώραν, χωρὶς ὅμως νὰ παίζη ἀποφασιστικὸν ρόλον εἰς τὴν κοινωνικὴν ζωὴν, π.χ. ἡ Ἀφρικανικὴ Δημοκρατικὴ Ἐνωσις τοῦ Σουδάν.

γγ) Μονοκομματικά μέ ἀντιπολίτευση ἐκ «τῶν ἔνδον» ἀναγνωριζομένην, π.χ. τὸ κόμμα τῶν Ἀληθινῶν Προοδευτικῶν τῆς Λιβερίας.

δ) Ὅπως ἤδη ἐλέχθη, σχεδόν, εἰς ὅλον σχεδόν τὸν Κόσμον ὑπάρχουν περισσότερα κόμματα ἀπὸ ἐκεῖνα μέ τὰ ὅποια χαρακτηρίζομε τὸ κομματικὸ σύστημα. Ἐν τούτοις, ἡ κυρία θέσις τοῦ ἑνός, ἢ τῶν δύο ἢ τῶν πολλῶν, δικαιολογεῖ τοὺς χαρακτηρισμοὺς μονοκομματισμὸς, δικομματισμὸς κλπ.

6. Ἐκτὸς ἀπὸ τῖς λειτουργίαις τῖς ὁποῖαις τὰ κόμματα ἀσκοῦν καὶ τῖς ὁποῖαις περιγράψαμε παραπάνω (σελ. 187 ἐπ.) τὰ κόμματα ἀποκτοῦν καὶ μίαι τεράστια, ἀλλ' «ἀπροσδιόριστη» πολιτικὴ σημασία, σύμφωνα μέ τὴν εἰδικὴ θέση κάθε λαοῦ καὶ κάθε χώρας. Σὲ πολλὰς ὑποανάπτυκτες χώρας π.χ. σφυρηλατοῦν τὴν ἐθνικὴν ἐνότητα ἢ ὑποβοηθοῦν τὸν πολίτη νὰ ἀναπτύξη μίαν «συνείδηση αὐτοσεβασμοῦ», δηλαδή νὰ ἀποκτήσῃ τὸ αἶσθημα τοῦ δικαίωματος ἀπέναντι τοῦ κόμματος (καὶ ὕστερα τοῦ Κράτους) πρὸς παροχές, χωρὶς νὰ αἰσθάνεται τὴν μείωση τοῦ «ἀποδέκτου» πράξεων φιλανθρωπίας ἢ ἔργων ἀγαθοεργῶν. Ὁ ψυχολογικὸς λόγος εἶναι ὅτι εἰς τὸ κόμμα τοῦ ὁποίου εἶναι ὁπαδὸς δὲν ὀφείλει τίποτε ἢ ὅτι τὸ «ἐξοφλεῖ» μέ τὴν ψήφον του. Εἰς τοὺς «φιλανθρώπους» χρεωστεῖ εὐγνωμοσύνην. Εἰς ἄλλαις περιπτώσεις τὸ κόμμα ἀντικατοπτρίζει τὴν κοινωνικὴν καὶ ἰδεολογικὴν διαμόρφωση ἑνὸς λαοῦ (π.χ. Βέλγιον) ἢ τῖς βασικὰς κοινωνικὰς ἢ πολιτιστικὰς συγκρούσεις μίαις κοινωνίας (π.χ. τὸ κόμμα τοῦ Κογκρέσσου τοῦ Βορείου Λαοῦ τῆς Νιγηρίας).

Ἐκ τῆς ὅλης τῆς ἀνάπτυξης ποὺ κάναμε, ἐμφανίζεται σὰν φυσικὴ ἀπόρροια ἡ διδασκαλία τῆς εὐθύνης τοῦ κόμματος, ἕνα δόγμα, ποὺ ξεκίνησε ἀπὸ τὴν Ἀγγλία (the Doctrine of Party Responsibility) καὶ ποὺ μὲ μεταμορφώσεις, ἀλλαγές καὶ προσαρμογές, γίνεται, de facto ἢ καὶ θεωρητικά, δεκτὸν ἀπὸ ὄλους τοὺς θεωρητικοὺς καὶ πολιτικοὺς ἐπιστήμονες, θεωρητῆς καὶ τοὺς πολιτικοὺς ἡγέτες τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Μὲ πολὺ ἀπλῆ διατύπωση, καὶ προσαρμοσμένον καὶ γιὰ τὴν ἑλληνικὴ πραγματικότητα, μπορεῖ νὰ σημαίνει: Ὑποχρέωση τῶν κομμάτων γιὰ δράση, σύμφωνα μὲ τὸν γενικὸν καλὸν καὶ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, προετοιμασία γιὰ ἀνάληψη κυβερνητικῶν καθηκόντων, ὑποβολὴ εἰς τὸν Λαὸν ξεκαθαρισμένων προγραμμάτων, ὥστε νὰ διευκολύνεται συνηδειτὰ ἡ ἐπιλογή του, ἀντίδρασις εἰς τὰ παράλογα αἰτήματα τῶν ὁμάδων πίεσεως καὶ συμφερόντων, προστασία τῶν δικαιωμάτων τῶν μειονοψηφῶν, σεβασμὸς πρὸς τοὺς ὅρους καὶ τοὺς κανόνες τοῦ παιγνιδιοῦ καὶ λαϊκὸς ἔλεγχος τῆς κυβερνητικῆς δράσεως ὥστε νὰ μὴν κινδυνεύουν οἱ ἀτομικῆς ἐλευθερίες.

Τὸ «ὑπεύθυνον κόμμα» δὲν συνεισφέρει μόνον θετικὰς ὑπηρεσίας εἰς τὸ πολιτικὸν σύστημα, ἀλλὰ καὶ ἀποφεύγει, μὲ τὶς ἐνέργειές του, τὴν «ὑπὸνόμευσή» του καὶ τὴν «κατάλυσή» του. Τίποτα ἄλλο δὲν εἶναι πῶς ἐπικίνδυνον γιὰ τὴν καταστροφὴ τῆς Δημοκρατίας καὶ τῶν θεσμῶν της, ἀπὸ τὴν ἀνεύθυνη δράση τῶν πολιτικῶν κομμάτων.

§ 31. Ἡ Βασιλευομένη Δημοκρατία

1. Σύμφωνα μὲ τὸ ἄρθρον 137 παρ. 1 «οὐδέποτε ἀναθεωροῦνται αἱ διατάξεις τοῦ Συντάγματος αἱ καθορίζουσαι τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, ὡς καὶ αἱ λοιπαὶ θεμελιώδεις διατάξεις αὐτοῦ». Ἡ διατύπωσις τῆς ἀντιστοίχου διατάξεως τοῦ ἄρθρου 108 παρ. 1, ἦταν λεκτικῶς πῶς ἐπιτυχῆς γιὰτὶ ἐνεφάνιζε τὴν νομικὴν διαφορὰ μεταξὺ τῶν «θεμελιωδῶν διατάξεων» καὶ τῶν διατάξεων ποὺ «καθορίζουν τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ὡς Βασιλευομένης Δημοκρατίας». Ἡ προσθήκη τοῦ «λοιπαί», ἐνῶ οὐσιαστικῶς (ἀπὸ ἀπόψεως ἀποτελεσμάτων) δὲν μεταβάλλει τίποτα, παρέχει τὴν ἐσφαλμένην ἐντύπωση ὅτι ὅλες οἱ θεμελιώδεις διατάξεις — καὶ ἐκ φύσεως καὶ ἐκ συνταγματικῆς ἐπιταγῆς, δηλ. οἱ καθορίζουσες τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος εἶναι τῆς αὐτῆς «νομικῆς ποιότητος» — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν συμβαίνει. Συνέπεια τῆς ρητῆς αὐτῆς συνταγματικῆς ἐπιταγῆς εἶναι νὰ ἀναχθοῦν εἰς θεμε-

λιώδεις διατάξεις και οί διατάξεις εκείνες πού καθορίζουν τήν μορφή τοῦ πολιτεύματός μας ὡς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, οί ὁποῖες ἐκ τῆς φύσεώς των δὲν εἶναι θεμελιώδεις. Περαιτέρω συνέπεια τῆς ρητῆς αὐτῆς ἐπιταγῆς τοῦ Συντάγματος εἶναι νά καταταχθῆ εἰς τοὺς θεμελιώδεις ὀργανωτικοὺς θεσμοὺς τοῦ Πολιτεύματός μας και ὁ θεσμὸς τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Οὗτος περιλαμβάνει, ὡς ἐλέχθη, εἰς τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἄρθρου 2, τὸ στοιχεῖον τοῦ κληρονομικοῦ τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος.

2. α) Ἰστορικῶς ἡ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον ἠμποροῦσε νά γίνη μὲ «μία ἀπὸ τίς τέσσερες διαθέσιμες κλίμακες» (H. J. Johnson, 1948) γι' αὐτὸν τὸν σκοπὸν: Μὲ κληρονομικὴ διαδοχὴ, μὲ ἐκλογὴ, μὲ ὀνομασία ἀπὸ τὸν ἤδη Βασιλέα, και μὲ κληρὸν (ἢ θεοποιία — divination).

Ἡ ἄνοδος εἰς τὸν θρόνον μὲ ἐκλογὴ, προηγούμενα τῆς ὁποίας ὑπάρχουν εἰς τὴν Ρωμαϊκὴ Αὐτοκρατορία και εἰς τὴν μεσαιωνικὴ Γερμανία (τευτονικὲς συνελεύσεις), συνδυάζεται μὲ κάποιον σημαντικὸν λειτούργικὸν ρόλον τοῦ Μονάρχου. Σήμερα οἱ, λίγες διατηρούμενες Συνταγματικὲς Μοναρχίαι [π.χ. Ἀγγλία, Σκανδιναυικὲς Χῶρες, Βέλγιον, Ὀλλανδία, Ἑλλάς και Ἰσπανία(;)] εἶναι ὅλες κληρονομικὲς.

Μὲ τὸ περίφημον ἔργον τοῦ James Frazer: *The Golden Bough*, London (1890 - 1915) διεπιστώθη ὅτι ὁ θεσμὸς τῆς Βασιλείας (ὀρθότερα Μοναρχίας) συνδέεται μὲ δύο βασικὰ γνωρίσματα, τὰ ὁποῖα τὸν διαφοροποιοῦν ἀπὸ ὅλους τοὺς «συγγενεῖς» ἢ ἀναλόγους θεσμοὺς.

i. Ἀπὸ ἓνα μαγικὸν ἢ θρησκευτικὸν στοιχεῖον «διογενεῖς» ἢ «διοτραφεῖς», (ἦσαν οἱ Βασιλεῖς κατὰ τὸν Ὅμηρον), τὸ ὁποῖον και ἐκδηλώνεται μὲ τελεουργικὰ στοιχεῖα (στέψις) ἢ μὲ ἐμφανῆ σύνδεσμον μὲ τὴν θρησκεία (π.χ. Ἀρχηγὸς τῆς Ἐκκλησίας), και

ii. Ἀπὸ ἓνα συμβολικὸν και ἐκφραστικὸν (expressive) στοιχεῖον. Ὁ Βασιλεὺς συμβολίζει τὴν χώραν και τὸν Λαόν, τὸν πολιτισμὸν ἐνὸς Λαοῦ και τὴν ἐνότητα Λαοῦ και Κράτους. Ὁ Βασιλεὺς - σύμβολον ἀποκτᾷ και τὴν ἰδιαίτην ἀντιπροσωπευτικὴν ἰδιότητα τῶν συμβόλων (βλ. παρ. 29, 3) ὅπως ἢ σημαία ἀντιπροσωπεύει τὸν Λαόν και τὸ Ἔθνος εἰς τὴν ἐνότητά των, πρᾶγμα κάτι τελείως διαφορετικὸν ἀπὸ τὴν ἀπολυταρχικὴν θεωρίαν τῆς ἀντιπροσωπείας, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Βασιλεὺς δὲν ἦτο σύμβολον, ἀλλὰ πραγματικὸς «ἀντιπρόσωπος τοῦ λαοῦ».

Τὰ στοιχεῖα αὐτά, ἂν και τελείως ἀλλοιωμένα, ἐπιζοῦν, πάντως, εἰς ὀρισμένες ὑπάρχουσες Συνταγματικὲς Μοναρχίαι (π.χ. Ἀγγλία).

iii. Δὲν θά πρέπει νά παραλειφθῆ και ἡ οἰκονομικὴ πλευρὰ τοῦ θεσμοῦ, πού ξεκινούσε μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Βασιλέως — ἰδιοκτητήτου τοῦ Κράτους και τῆς Χώρας — και ἔφθανε εἰς τίς ἐμποροκρατικὲς ἀντιλήψεις τῆς

συγκεντρώσεως πλούτου εις τὰ ταμεία τοῦ Ἡγεμόνος, πού τοῦ προσέδιδε μιὰ κεντρική θέση εις τὴν οἰκονομική ζωὴν τόσο τοῦ μεσαιῶνος, ὅσον καὶ τῶν νεωτέρων χρόνων.

3. Ἡ ἐλληνικὴ καὶ χριστιανικὴ παράδοσις συνέδεσε τὴν μοναρχία με «περιορισμούς» καὶ δεσμεύσεις. Ὁ φιλόσοφος Βασιλεὺς τοῦ Πλάτωνος καὶ ὁ Μονάρχης, πού ἀντιτίθεται εἰς τὸν Τύραννον, τοῦ Ἀριστοτέλους, ὑποδεικνύουν ἓνα εἶδος ἠθικῶν δεσμεύσεων. Τὸ ἴδιο ἰσχύει καὶ με «τὸ αἴτημα» πού συνδέεται με τὸν Βασιλέα νὰ εἶναι «ἀγαθός» καὶ νὰ ὑπερέχη «ἠθικά» ἀπὸ τοὺς ἄλλους «κοινούς» ἀνθρώπους.

Ὁ χριστιανικὸς μονοθεϊσμός συνέδεσε, ἐπίσης, τὴν Μοναρχία, πού ἀπεδέχετο σάν στοιχεῖον τῆς «ἀρχῆς τῆς ἐνότητος» — εἰς Θεός, μία Ἐκκλησία, εἰς Βασιλεὺς — με ἠθικοὺς περιορισμούς. Ὁ Βασιλεὺς (ἢ Ἐξουσία) εἶναι «Θεοῦ δικάνορος» (Ρωμ. ΙΓ' 4) καὶ κατὰ τὸν Ἅγιον Αὐγουστίνον διακρίνεται με ἠθικά γνωρίσματα.

Μετὰ τὸν Κωνσταντίνον τὸν Μέγαν, εἰς τὴν Ἀνατολή, καὶ τὸν Κάρολον τὸν Μέγαν, εἰς τὴν Δύση, Μοναρχία καὶ Ἐκκλησία συνδέονται («ἐλέω Θεοῦ» Βασιλεῖς, τὸ «ἅγιον δικαίωμα τοῦ Βασιλέως» - *divine right of the King*) καὶ ὁ «Θεῖος Νόμος» (πολλές φορές καὶ με τὴν μορφή φυσικοῦ δικαίου) δεσμεύει τοὺς Ἡγεμόνες.

4. Εἰς τοὺς νεωτέρους χρόνους ἡ βασιλεία συνδέεται στενάτατα με τὴν δημιουργία τοῦ ἐθνικοῦ κράτους καὶ ἀπεργάζεται τὴν «ἀκατάλυτη ἐνότητα» τῶν Κρατῶν καὶ τῶν Λαῶν τῆς Εὐρώπης. Οἱ Βασιλεῖς μειώνουν ἢ ἐξαφανίζουν τὸν φεουδαλισμόν, περιορίζουν τὴν ἐπιρροὴν τοῦ Πάπα, διαμορφώνουν ἐθνικὲς οἰκονομίες, ἰδρύουν ἐθνικὲς Ἐκκλησίες καὶ διαπλάσσουν ἐθνικοὺς πολιτισμούς. Με λίγα λόγια, οἱ Βασιλεῖς τῶν νεωτέρων χρόνων (ἀπόλυτος Μοναρχία) εἰς τὴν Γαλλία, Ἰσπανία, Ἀγγλία, Αὐστρία καὶ Γερμανικὰ Κράτη συνδέονται με ἱστορικοὺς δεσμούς με τοὺς λαοὺς των καὶ ἐκφράζουν τὴν ἐθνικὴν των ἐνότητα.

Εἰς τὴν Ἑλλάδα, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως (1453) καὶ τὸν θάνατον τοῦ Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου, ὁ θεσμός τῆς βασιλείας «ἐτάφη» μαζί του καὶ παρέμεινε κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας ζωντανός, ἀποκλειστικὰ εἰς τὸν μῦθον τοῦ Μαρμαρωμένου Βασιλεῖ, πού κάποτε θὰ ἀναστηθῇ μαζί με τὴν ἀνάστασι τοῦ Γένους. Οἱ ἀπόγονοι «βασιλικῶν βυζαντινῶν οἰκῶν» καὶ ἐάν ὑπῆρχαν, δὲν ἔπαιξαν ἀπολύτως κανένα ρόλον οὔτε κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἀλλ' οὔτε καὶ κατὰ τὴν Ἑλληνικὴν Ἐπανάστασι, πού ἐγίνε ἀπὸ τὸν Ἑλληνικὸν Λαὸν καὶ τὴν Ἡγεσίαν του, ὅπως εἶχε, αὐτοτελεῶς καὶ ἀνεξαρτήτως ἀπὸ κάθε παράδοσι, διαμορφωθῆ.

5. Τὰ πρῶτα πολιτεύματα πού συνετάχθησαν μετὰ τὴν ἀπελευθέρωσι τῆς Ἑλλάδος ἀπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν ἦσαν, παρά τὸ πνεῦμα τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας πού ἐπεκράτει κατὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην, Ἄβασι-

λεύτου Δημοκρατίας. Τόσον τὰ τοπικὰ πολιτεύματα τοῦ 1821 — Γερουσία τῆς Μεσσηνίας, πρᾶξις τῆς Συνελεύσεως τῶν Καλατζῶν, Γενικός Ὄργανισμός τῆς Πελοποννήσου, Ὄργανισμός τῆς Πελοποννησιακῆς Γερουσίας, Ὄργανισμός Γερουσίας τῆς Δυτικῆς Ἑλλάδος, Νομικὴ Διάταξις τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος, Σύνταγμα τῶν Ἀρμένων — ὅσον καὶ τὰ «καθολικὰ», ὅπως τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος (Ἐπιδαύρου) τοῦ 1822, ὁ νόμος τῆς Ἐπιδαύρου (Ἄστρους) τοῦ 1823 καὶ τὸ Σύνταγμα τῆς Τροιζήνης τοῦ 1827, δὲν ἐγνώριζαν ὡς πολιτεύματα παρά, ἀποκλειστικῶς, μορφῆς Ἀβασιλευτοῦ Δημοκρατίας. Μόνον τὸ 1832 καὶ μετὰ τὸ χάος ποῦ ἐδημιουργήθη ὕστερα ἀπὸ τὴν δολοφονίαν τοῦ Ἰ. Καποδίστρια ἢ 5ῃ Ἐθνικῇ Συνέλευσις — τῆς ὁποίας τὴν νομιμότητα ἀμφισβήτησε ἡ ἐπομένη 4ῃ (6ῃ) κατὰ παράτασιν — ἐψήφισε τὸ Ἡγεμονικὸν Σύνταγμα, πολίτευμα συνταγματικῆς μοναρχίας, τὸ ὁποῖον, ἐν τούτοις, οὐδέποτε ἐφηρμόσθη. Κατὰ τὸ ἄρθρον τοῦ 221, ποῦ ἀκολουθεῖ τὴν διατύπωση τοῦ γαλλικοῦ Συντάγματος τοῦ 1791, «Ὁ Ἡγεμὼν εἶναι ὁ ὑπέρτατος ἄρχων τῆς Πολιτείας καὶ ὁ πρῶτος πολίτης καὶ ἀντιπρόσωπος τοῦ ἑλληνικοῦ Ἔθνους».

Τὴν 27ην Ἰουλίου 1832 ἢ 4ῃ κατὰ παράτασιν Ἐθνοσυνέλευσις «ἀναγνώριζει καὶ ἐπικυροῖ» τὴν ἐκλογὴν τοῦ Πρίγκηπος Ὁθωνος ὡς Βασιλέως τῆς Ἑλλάδος. Τὴν 23ην Ἰανουαρίου 1863, κατόπιν τῆς διὰ ἐπαναστάσεως ἐξώσεως τοῦ Ὁθωνος, ἢ Β' ἐν Ἀθήναις Ἐθνικῇ Συνέλευσις ἐκήρυξε τὸν ἑλληνικὸν θρόνον χηρεύοντα καὶ ἀνεκκήρυξε Συνταγματικὸν Βασιλέα τῶν Ἑλλήνων τὸν πρίγκηπα Γεώργιον (ψηφισμα ΚΕ' / 1863), ἀφοῦ προηγουμένως ὁ Ἀγγλος πρίγκηψ Ἀλφρέδος, ὑπὲρ τοῦ ὁποίου εἶχε ψηφίσει σχεδὸν ὁμοφώνως ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς (230.016 ψηφοὶ ναί, ἔναντι συνολικῶς 244.202) δὲν ἐδέχθη τὸν θρόνον, ὡς ἀνήκων εἰς «οἶκον» προστάτιδος δυνάμεως.

Τὴν 29ην Μαΐου 1917 ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος καὶ ὁ Διάδοχος αὐτοῦ Γεώργιος ἠναγκάσθησαν νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν Ἑλλάδα κατόπιν τελεσιγράφου τῶν προστατῶν δυνάμεων, ὡς παραβιάσαντες τὸ Σύνταγμα. Τὴν 22αν Νεομβρίου 1920 διὰ δημοψηφίσματος (999.954 ναί, ἔναντι 10.383 ὄχι) ἐπανέρχεται ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος, ὅστις παραιτεῖται ὀριστικῶς τὸ 1922.

Τὴν 13ην Ἀπριλίου 1924 γίνεται δημοψήφισμα εἰς τὸ ὁποῖον 69,07% τοῦ Λαοῦ ἐψήφισαν ὑπὲρ τοῦ πολιτεύματος τῆς Ἀβασιλευτοῦ Δημοκρατίας. Τὴν 3ην Νοεμβρίου 1935 ἐπίσης διὰ δημοψηφίσματος ἐπαναφέρεται τὸ πολίτευμα τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας. Τέλος, μὲ τὸ δημοψήφισμα τοῦ 1946 ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἀποφαίνεται ὑπὲρ τῆς ἐπανόδου τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β' καὶ de facto ὑπὲρ τῆς συνεχίσεως τῆς ἰσχύος τοῦ πολιτεύματος τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας.

Τὴν 13ην Δεκεμβρίου 1967 ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος Β' ἔπαυσε νὰ ἀσκῆ τὰ καθήκοντά του καὶ ἀνεχώρησεν ἐξ Ἑλλάδος. «Ὁ Ἀντιβασιλεὺς, ὀρισθεὶς διὰ τῆς ἀπὸ 13 Δεκεμβρίου 1967 Διακηρύξεως τῆς Ἐπαναστατικῆς Ἐπιτροπῆς, θὰ συνεχίσῃ τὴν ἀσκήσιν τῶν καθηκόντων του μέχρι τῆς διενεργείας τῶν πρώτων κατὰ τὸ Σύνταγμα βουλευτικῶν ἐκλογῶν, ἐκτὸς ἂν ἡ Κυβέρνησις, πρὸ τοῦ χρονικοῦ τούτου σημείου, καλέσῃ τὸν Βασιλέα ὅπως ἐπανέλθῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα» (ἄρθρ. 134 παρ. 1).

6. Τὰ νομικὰ - πολιτικὰ συμπεράσματα ἐκ τῆς ἱστορικῆς ἐξελιξέως τοῦ θεσμοῦ τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας εἰς τὴν Ἑλλάδα εἶναι τὰ ἑξῆς :

α) Ἡ βασιλεία εἶναι θεσμὸς δημοκρατικός. Ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς ἐπιλέγει τὴν βασιλευομένην μορφήν τοῦ πολιτεύματός του καὶ τὴν διατηρεῖ, ἐφ' ὅσον χρόνον αὐτὸς θέλει. Ἡ βασιλεία δὲν ἔχει ἱστορικὰς ρίζας εἰς τὴν Ἑλλάδα καὶ δὲν ἔχει ἄλλην πηγὴν νομιμοποιήσεως (δικαιώσεως) παρὰ τὴν θέλησιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ. Ἡ βασιλεία, συνεπῶς, οὐδέποτε ὑπῆρξε «ἐλέω Θεοῦ» καὶ ἦτο καὶ εἶναι «ἐλέω Λαοῦ». Ἄλλο «στήριγμα» πολιτικὸν δὲν ἔχει (π.χ. εὐγενεῖς) παρὰ μόνον τὸν Λαόν.

Ἡ βασιλεία δικαιολογεῖται ἐν Ἑλλάδι μόνον λειτουργικῶς. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴν πού ἐσκέφθησαν τὴν εἰσαγωγὴν τῆς, τὴν συνεδύασαν μὲ κάποιαν λειτουργίαν τὴν ὁποία θὰ παρέχῃ εἰς τὸν Λαόν. Τὸ «ἡγεμονικὸν Σύνταγμα» καὶ ἡ «ἀποδοχὴ» τοῦ Ὁθωνος συνεδυσάθησαν π.χ. μὲ τὸ αἷμα τῆς ἀποκαταστάσεως τῆς τάξεως καὶ τῆς ἱκανοποιήσεως, μὲ τὴν εἰσαγωγὴν τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ, τοῦ πνεύματος τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας. Ἡ ἐκλογή τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Α' συνεδυσάθη μὲ τὴν λειτουργίαν τῆς υπάρξεως ὑπερκομματικῆς καὶ ἄνευ ἐσωτερικῶν δεσμεύσεων προσωπικότητος, καθὼς καὶ μὲ τὴν παραχώρησιν τῶν Ἰονίων Νήσων εἰς τὴν Ἑλλάδα. Ἡ σκέψις ὅτι ἡ βασιλεία ὡς πολίτευμα θὰ ἐπέφερε τὴν ἐπέκτασιν τοῦ Κράτους ὑπῆρχε, ἄλλωστε, καὶ προηγουμένως συνυφασμένη μὲ τὸν θεσμόν. Ἡ «ἐπανεγκαθίδρυσις» τοῦ Βασιλέως Γεωργίου Β' (1946) ἐξέφραζε τὴν ἀντικομμουνιστικὴν διάθεσιν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ τὴν ἐπιθυμίαν σταθερότητος καὶ ἐπανόδου, ὕστερα ἀπὸ τὴν ἀναταραχὴν τοῦ πολέμου καὶ τῆς κατοχῆς, εἰς τὴν ὁμαλότητα τῆς πολιτικῆς - κοινωνικῆς ζωῆς. Εἶναι χαρακτηριστικὸν ὅτι ὅταν ὁ Ἑλληνικὸς Λαὸς θεωρῆ ὅτι ὁ βασιλικὸς θεσμὸς δὲν ἐκπληροῖ τὴν κυρίαν λειτουργίαν γιὰ τὴν ὁποίαν ὑπάρχει, θέτει τοῦτον ὑπὸ κρίσιν. Τὸ παράδειγμα τοῦ δημοψηφίσματος τοῦ 1946, τὸ ὁποῖον ἐγένετο, ἐνῶ ὁ θεσμὸς ἦτο ἐν ἰσχύϊ, εἶναι ἐξόχως διδακτικόν.

Μετὰ τὸν θάνατον τοῦ Βασιλέως Γεωργίου τοῦ Β', ἡ λειτουργικὴ ἀπο-

στολή του Θρόνου συνίστατο κυρίως εἰς τὴν διατήρησιν τῆς οὐδετέρου τῆτος τῶν «οὐδετέρων πολιτικῶν δυνάμεων» καὶ ἰδίως, ἐπὶ Βασιλέως Παύλου, τῆς ἀποφυγῆς τῆς ἀναμίξεως τῶν ἐνόπλων δυνάμεων εἰς τὴν πολιτικὴν.

γ) Τὸ Σύνταγμα παρέχει πλεῖστες ὅσες ἀρμοδιότητες εἰς τὸν Βασιλέα, οἱ πῖο σημαντικὲς ἀπὸ τις ὁποῖες εἶναι οἱ ἑξῆς :

i. Νομοθετικὲς. Ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα κυρώσεως τῶν νόμων πού ἐψηφίσθησαν ὑπὸ τῆς Βουλῆς (ἄρθρ. 47)· ἐκδόσεως Βασιλικῶν Διαταγμάτων νομοθετικοῦ περιεχομένου βάσει ἐιδικῆς ἐξουσιοδοτήσεως νόμου (πλαίσιου) ψηφισομένου ὑπὸ τῆς ὀλομελείας τῆς Βουλῆς (ἄρθρ. 48 παρ. 3)· ἐκδόσεως αὐτοτελῶν νομοθετικῶν διαταγμάτων εἰς ἐκτάκτους καὶ ἐπείγουσας περιπτώσεις (ἄρθρ. 48 παρ. 4)· ἐκδόσεως κανονιστικῶν διαταγμάτων βάσει ἐξουσιοδοτήσεως νόμου (ἄρθρ. 48 παρ. 2) καὶ ἐκδόσεως τῶν ἀναγκαίων πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν νόμων διαταγμάτων, με λεπτομερειακῆς σημασίας κανόνες δικαίου (ἄρθρ. 48 παρ. 2). Ὁ Βασιλεὺς δύναται νὰ ἀναπέμψῃ ὀρισμένα ἄρθρα τοῦ Συντάγματος καὶ νὰ θέτῃ εἰς ἐφαρμογὴν τὸν νόμον «περὶ καταστάσεως πολιορκίας» (ἄρθρ. 25). Τέλος, δύναται νὰ χορηγήσῃ ἀμνηστία, ἐπὶ πολιτικῶν ἐγκλημάτων, προτάσει τοῦ Ὑπουργικοῦ Συμβουλίου (ἄρθρ. 52 παρ. 3). Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἔχει δικαίωμα προτάσεως νόμων, τὸ ὅποῖον ἀνήκει εἰς τὴν Κυβέρνηση (ἄρθρ. 78 παρ. 1).

ii. Κυβερνητικὲς ἀρμοδιότητες. Ὁ Βασιλεὺς διορίζει τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τῆ προτάσει αὐτοῦ διορίζει καὶ παύει τὰ μέλη πολιτικῆς Κυβερνήσεως (ἄρθρ. 49 παρ. 1), βάσει τῶν ὄρων καὶ τῶν προϋποθέσεων τοῦ κοινοβουλευτικοῦ συστήματος (παραπάνω παρ. 29) καὶ διορίζει τὸν πρωθυπουργὸν καὶ τῆ προτάσει αὐτοῦ διορίζει καὶ παύει τὰ μέλη Ὑπηρεσιακῆς Κυβερνήσεως ἀφοῦ ἀκούσῃ τὴν γνώμην τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἐθνους (ἄρθρ. 43 παρ. 4). Ὁ Βασιλεὺς προεδρεύει τοῦ Συμβουλίου τοῦ Ἐθνους (ἄρθρ. 54 παρ. 1), τοῦ ὁποῖου ἡ γνώμη ἄλλοτε ἀκούεται ὑποχρεωτικῶς (π.χ. ἄρθρ. 46) καὶ ἄλλοτε ὄχι (ἄρθρ. 54 παρ. 1).

iii. Διοικητικὲς ἀρμοδιότητες. Ὁ Βασιλεὺς ἐκδίδει καὶ δημοσιεύει τοὺς νόμους πού ἐψηφίσθησαν ἀπὸ τὴν Βουλὴν (ἄρθρ. 47)· ἐκδίδει τὰ διατάγματα πού περιέχουν κανόνες πού ἀφοροῦν τὴν ἄσκηση τῆς Ἐκτελεστικῆς Ἐξουσίας (δευτερεύοντες διοικητικούς κανόνες, ἄρθρ. 2 παρ. 2)· διορίζει εἰς τὸν εἰσαγωγικὸν βαθμὸν τοὺς τακτικούς δικαστὰς (ἄρθρ. 96 παρ. 1)· διορίζει καὶ παύει, κατὰ νόμον, τοὺς δημοσίους ὑπαλλήλους (ἄρθρ. 50)· συμφώνως πρὸς τοὺς ὄρους καὶ περιορισμούς πού θέτει τὸ Σύνταγμα (ἄρθρ. 7 παρ. 4, 124 παρ. 1 καὶ 3, 125 παρ. 1 καὶ 126)· «ἄρχει τῶν ἐνόπλων δυνάμεων καὶ ἀπονέμει κατὰ νόμον τοὺς βαθμούς εἰς τοὺς ὑπηρετοῦντας εἰς αὐτάς», χωρὶς ὅμως νὰ δύναται νὰ τὰς διοικήσῃ (ἄρθρ. 49) καὶ ἀπονέμει κατὰ νόμον τὰ κεκανονισμένα παράσημα (ἄρθρ. 51).

iv. Δικαστικές αρμοδιότητες. Ὁ Βασιλεὺς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἀπονέμη χάριν καὶ νὰ μετατρέπη ἢ μετριάξῃ δικαστικὲς ποινὲς (ἄρθρ. 5). «Αἱ δικαστικαὶ ἀποφάσεις ἐκτελοῦνται ἐν ὀνόματι τοῦ Βασιλέως» (ἄρθρ. 3 παρ. 3).

v. Ἀρμοδιότητες διεθνῶς παραστάτου. Ὁ Βασιλεὺς ἐκπροσωπεῖ διεθνῶς τὸ Κράτος καὶ συνομολογεῖ διεθνεῖς συνθήκες ἢ συμβάσεις εἰρήνης, συμμαχίας καὶ ἐμπορίας (ἄρθρ. 58 παρ. 1-3).

vi. Ἀρμοδιότητες Ρυθμιστοῦ τοῦ Πολιτεύματος. Ὁ Βασιλεὺς συγκαλεῖ τὴν Βουλὴν εἰς συνόδους καὶ κηρύσσει αὐτοπροσώπως ἢ διὰ τοῦ Πρωθυπουργοῦ τὴν ἐναρξὴ καὶ τὴν λήξιν τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς (ἄρθρ. 44) ἀναστέλλει τὶς ἐργασίαις τῆς Βουλευτικῆς συνόδου (ἄρθρ. 45) καὶ διαλύει τὴν Βουλὴν προκηρύσσων ἐκλογὰς (ἄρθρ. 46).

vii. *Sui generis* Συντακτικὲς ἀρμοδιότητες. Κατὰ τὸ ἄρθρον 53 παρ. 5 ὁ Βασιλεὺς πρὸς «ἐξυπηρέτησιν τῆς παγκοσμίου εἰρήνης καὶ προαγωγὴν τῆς συνεργασίας μετ' ἄλλων Κρατῶν» ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ συνάπτῃ συνθήκες ἢ συμφωνίας μὲ τὶς ὁποῖες «ἀναγνωρίζονται κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρμοδιότητες εἰς ὄργανα διεθνῶν ὀργανισμῶν».

viii. Συμβολικὲς ἢ τελετουργικὲς ἀρμοδιότητες. Ὁ Βασιλεὺς εἶναι ὁ Ἄνωτατος Ἄρχων τοῦ Κράτους, «σύμβολον τῆς ἐνότητος τοῦ Ἔθνους» (ἄρθρ. 30 παρ. 1), καὶ ἀσκεῖ ὅλα τὰ συμβολικὰ καὶ τελετουργικὰ καθήκοντα ποῦ συμβολίζονται μὲ τοὺς παραπάνω ρόλους. Π.χ. ἐκπροσωπεῖ τὸ Κράτος εἰς διεθνεῖς κοινωνικὲς ἐκδηλώσεις (κηδεῖαι ἀρχηγῶν ἄλλων Κρατῶν) καὶ «τιμᾷ διὰ τῆς παρουσίας» του θρησκευτικὲς ἢ ἀναμνηστικὲς τελετὰς (π.χ. Ἀνάστασις, 25ῆ Μαρτίου). Ἐπίσης δύναται νὰ ἀναλαμβάνῃ τὴν ἐπίτιμον Προεδρίαν ὀργανισμῶν ἢ κοινωφελῶν ἰδρυμάτων (ἄρθρ. 33 παρ. 2).

ix. Ὁ Βασιλεὺς, μὴ ἔχων τὸ τεκμήριον ἀρμοδιότητος τὸ ὁποῖον ὑπάρχει «ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ» (ἄρθρ. 2 παρ. 2) δὲν ἔχει «ἄλλας ἀρμοδιότητας εἰ μὴ ὅσας ἀπονέμει εἰς αὐτὸν ρητῶς τὸ Σύνταγμα» (ἄρθρ. 55). Ἄν καὶ κατηγορηθῇ ἢ διάταξις ποῦ ὑπῆρχε εἰς τὰ προηγούμενα Συντάγματα καὶ κατὰ τὴν ὁποίαν καὶ οἱ «συνάδοντες πρὸς αὐτὸ ἰδιαίτεροι νόμοι»,μποροῦσαν νὰ ἀπονείμουν εἰς τὸν Βασιλέα ἀρμοδιότητες, νομίζω, ὅτι θὰ ἦτο δυσχερὲς νὰ ἐρμηνευθῇ ὅτι νόμος σύμφωνος πρὸς τὸ Σύνταγμα, ὁ ὁποῖος θὰ παρεῖχεν εἰδικὴν ἀρμοδιότητα εἰς τὸν Βασιλέα, κειμένην ἐντὸς τῶν γενικῶν καθοριζομένων ἀπὸ τὸ Σύνταγμα ἀρμοδιοτήτων του, θὰ ἔπρεπε νὰ κριθῇ ἀντισυνταγματικὸς (βλ. σχετικῶς καὶ ἄρθρ. 43 παρ. 5).

δ) i. Δεδομένου ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 42 ὁ Βασιλεὺς εἶναι ἀνεύθυνος, καὶ ὑπεύθυνοι γιὰ ὅλες τὶς πράξεις καὶ παραλείψεις του εἶναι οἱ ἀρμόδιοι Ὑπουργοί, ἀδιαφόρως ἐὰν τὶς ἔχουν «προσυπογράψει» ἢ προφορικὰ ἐγκρίνει, οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Βασιλέως εἶναι βασικῶς «κυβερ-

νητικῆς» ἀρμοδιότητες. Ἀκόμη καὶ ὅταν φαίνεται ὅτι ὁ Βασιλεὺς ἔχει «κάποια» διακριτικὴ εὐχέρεια προσωπικῆς ἐπιλογῆς, καὶ ἐκεῖ πάλιν ἡ ἄσκησις τῆς θᾶ πρέπει νὰ γίνεται μὲ ὑπαρξή, τουλάχιστον, εἰσηγήσεως ἢ γνώμης «ὑπευθύνου» Ὑπουργοῦ.

ii. Ἐκτὸς ὅμως τῶν στενῶς συνταγματικῶν ἀρμοδιοτήτων τοῦ Βασιλεὺς, ὡς ἡ σταθερὴ καὶ πλέον ἀνεξάρτητη ἐκ τῶν οὐδετέρων πολιτικῶν κρατικῶν δυνάμεων τοῦ πολιτεύματος, παίξει ἕνα μέγαν ἐξισορροποιοτικὸν ρόλον καὶ δέον νὰ θεωρηθῆ, κατὰ τεκμήριον, ὡς ἡ «στενωτέρου» συνδεομένη μὲ τὸ καθολικὸν ἔθνικόν συμφέρον καὶ τὸ γενικὸν καλὸν πολιτικὴ δύναμις τῆς Χώρας.

iii. Οἱ ἀρμοδιότητες τοῦ Βασιλέως, μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1968 δὲν διαφέρουν οὐσιαστικῶς ἀπὸ ἐκείνες τοῦ Προέδρου τῆς Δημοκρατίας, μὲ τὸ Σύνταγμα τοῦ 1927, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον, καὶ ἀπὸ ἀπόψεως τυπικῆς, ἐνισχύει τὴν κρατοῦσα ἀντίληψη ὅτι τὰ οὐσιαστικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀβασιλεύτου ἢ ὑπὲρ τῆς βασιλευομένης Δημοκρατίας εἶναι σχετικῆς ἀξίας. Ὑπὲρ τοῦ θεσμοῦ τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας φέρεται τὸ γεγονός ὅτι ὁ Βασιλεὺς συμβολίζει ἐπιτυχέστερα τὸ ἔθνος ἀπὸ τὸν Πρόεδρον τῆς Δημοκρατίας· ὅτι δὲν συνδέεται ἢ ἄνοδος ἢ ἡ διατήρησις εἰς τὸν θρόνον μὲ οἰανδήποτε πολιτικὸν κόμμα ἢ οἰκονομικὸν συμφέρον· ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ Θρόνου συμπίπτουν μὲ τὰ συμφέροντα τῆς ὀλότητος· ὅτι ἡ δημιουργία παραδόσεως εἶναι ἀξιόλογον πλεονέκτημα γιὰ τὴν λειτουργίαν τῶν θεσμῶν καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις ἐνός, ἔθνικῶς δρῶντος, Μονάρχου, δύναται νὰ εἶναι σημαντικὴ εἰς τὴν διαμόρφωση τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς τῶν κομμάτων καὶ τὸν κατευνασμὸν τῶν πολιτικῶν παθῶν. Τὰ ἐναντίον τοῦ θεσμοῦ ἐπιχειρήματα συνοψίζονται, κυρίως, εἰς τὸ ὅτι δὲν ὑπάρχει σήμερα ἀνάγκη συμβολισμῶν μέσῳ τοῦ Βασιλέως, λόγῳ τῆς ὑψηλῆς μορφωτικῆς στάθμης τῶν λαῶν· ὅτι ἡ ἀνεξαρτησία τοῦ Θρόνου μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ εἰς «παρεκβάσεις» ἀπὸ τὴν πολιτειακὴν τάξιν καὶ εἰς ἐπιδίωξιν «δημιουργίας» ἢ ἀποκτίσεως ἰδίας δυνάμεως· ὅτι τὰ συμφέροντα τοῦ Θρόνου δὲν εἶναι ἀπίθανον νὰ συνδεθῶν μὲ τὰ συμφέροντα μιᾶς ἢ περισσοτέρων τάξεων καὶ ὄχι ὅλου τοῦ λαοῦ· ὅτι ἡ ἐκδημοκρατικοποίησις τῶν θεσμῶν δὲν ἐπιτρέπει εἰς τὴν παράδοσιν νὰ παίξῃ σημαντικὸν ρόλον καὶ ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐπίδρασις («παροχὴ συμβουλῶν») ἐξαρτᾶται κυρίως ἀπὸ τὴν προσωπικότητα τοῦ Μονάρχου. Ἐπίσης, ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Βασιλικὸς Θεσμὸς στοιχίζει πολὺ περισσότερον ἀπὸ τὴν Προεδρίαν τῆς Δημοκρατίας καὶ ὅτι οἱ τελετουργικῆς ἀρμοδιότητες τοῦ Μονάρχου — ὅτι κυρίως ἀπομένει εἰς τὴν Δυτικῆς Βασιλευόμενες Δημοκρατίες ἀπὸ τὴν παλαιᾶς ἀρμοδιό-

τητές του — δὲν ἀξίζουν τις δαπάνες πού στοιχίζει ἡ διατήρησις τοῦ θεσμοῦ.

Γενικὴ κρίσις ἐπὶ τῆς ἀξίας τῶν θεσμῶν τῆς βασιλευομένης ἢ τῆς ἀβασιλεύτου Δημοκρατίας δὲν εἶναι δυνατόν νά διατυπωθῆ. Καὶ οἱ δύο θεσμοὶ δύνανται νά εἶναι καὶ ὠφέλιμοι σὲ μιὰ χώρα ἢ καὶ ἐπιβλαβεῖς, ἀναλόγως τοῦ πολιτικοῦ πολιτισμοῦ πού ἐπικρατεῖ, τῆς διαρθρώσεως τῶν ἄλλων θεσμῶν τοῦ Πολιτεύματος καὶ τοῦ κομματικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ. Καὶ ἡ προσωπικότης τοῦ Βασιλέως ἢ τοῦ Προέδρου μπορεῖ, ἐπίσης, νά ἔχη μιὰ δευτερεύουσα πολιτικὴ σημασία.

iv. Μετὰ τὸν Αὐτὸν Παγκόσμιον Πόλεμον διαπιστοῦνται δύο τάσεις εἰς ὀλόκληρον τὸν Κόσμον σχετικῶς μὲ τὸν θεσμόν τῆς Μοναρχίας.

a) Τὰ μοναρχικὰ πολιτεύματα ἐξαφανίζονται τὸ ἓνα μετὰ τὸ ἄλλο. Ἔτσι, εἰς τὴν Εὐρώπῃ ἡ Γερμανία, ἡ Αὐστρία, ἡ Ρωσσία, ἡ Τουρκία, ἡ Ἰταλία, ἡ Γιουγκοσλαβία, ἡ Ρουμανία, ἡ Βουλγαρία, τὸ Μαυροβούνιον, μεταβάλλονται σὲ ἀβασίλευτες δημοκρατίες. Τὸ ἴδιον συμβαίνει μὲ τὴν Κίνα εἰς τὴν Ἀσία, γιὰ νά περιορισθοῦμε εἰς ὀλίγα, γενικώτερον γνωστά, παραδείγματα.

b) Τὰ μοναρχικὰ καθεστῶτα μεταβάλλονται εἰς αὐταρχικά. Εἰς τὸ Μαρόκον καὶ τὴν Σαουδικὴν Ἀραβίαν ἡ Μοναρχία μεταβάλλεται ἀντιστοίχως εἰς «ἐκσυγχρονίζουσαν» καὶ κατὰ παράδοσιν «ὀλιγαρχία» — τύπου τοῦ αὐταρχικοῦ κράτους τῆς ἐποχῆς μας — πρᾶγμα τὸ ὁποῖον δὲν θά ἦτο πολὺ δυσχερὲς νά διςχυρισθῆ κανεὶς καὶ γιὰ τὴν Ταυλάνδην καὶ τὴν Αἰθιοπίαν.

c) αα) Οἱ λόγοι τῶν μεταβολῶν δύνανται νά συνοψισθοῦν εἰς τὶς παρακάτω προτάσεις. Τὸ σύγχρονον μέγεθος τῶν Κρατῶν καὶ τὰ δυσχερῆ προβλήματα τῶν δὲν ἐπιτρέπουν «πειραματισμοὺς» μὲ πρόσωπα τῶν ὁποίων ἡ ἱκανότης ἐξαρτᾶται πὸ τὴν τύχην. Ὅσονδήποτε μικρὸς καὶ δευτερεύων καὶ ἐάν εἶναι ὁ ρόλος ἐνὸς Δημοσίου λειτουργήματος, θεωρεῖται ἐπιβεβλημένον ὁ «προσωπικὸς φορεὺς» του νά ἐπιλέγεται, βάσει τῶν ἱκανοτήτων του καὶ τῶν προσόντων του (merit system) καὶ ὄχι λόγῳ τῆς γεννήσεώς του.

Μὲ τὴν δημοκρατικὴν ἔννοια τῆς ἰσότητος δὲν συμβιβάζεται, ἐξ ἄλλου, ἡ προνομιακὴ μεταχείρισις ὠρισμένων προσώπων, ἐκ τοῦ λόγου ὅτι κατάγονται ἐκ Βασιλέων. Ἡ οἰκονομικὴ δαπάνη πού συνδέεται μὲ τὸν θεσμόν, δὲν ἀνταποκρίνεται εἰς τὶς ὑπηρεσίας πού προσφέρει. Ἡ ὑπαρξὶς αἵρετοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος ὑποδαυλίζει τὶς «εὐγενεῖς» φιλοδοξίες καὶ ἀποτελεῖ πολὺ ἰσχυρὸν κίνητρον γιὰ τοὺς ἀνθρώπους πού ζοῦν εἰς τὴν ἐποχὴν τῶν ἐπιτευγμάτων (achievement, ἐπιτυχία πάνω ἀπὸ τὰ συνηθισμένα μέτρα), π.χ. κάθε παιδάκι εἰς τὶς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Βορείου Ἀμερικῆς ἀνατρέφεται μὲ τὸ ὄνειρον νά γίνῃ Πρόεδρος. Τέλος, ὅπως σωστά

ετόνισεν ό J. H. M. Beattie (1968), από ανθρωπολογικής - κοινωνιολογικής απόψεως έρευνών τó φαινόμενον, οί άνθρωποι και σήμερα έχουν ανάγκη και μπορούν νά δημιουργοῦν σύμβολα. Τά σημερινά όμως σύμβολα είναι «οὐσιαστικά» (instrumental), δηλαδή συμβολίζουν κάτι τó πραγματοποιήσιμον και έχουν περιεχόμενον πού ανταποκρίνεται εἰς τίς αξίες τῆς ἐποχῆς, ἐνῶ ἡ βασιλεία εἶναι ἕνα σύμβολον «ἐκφραστικόν» (expressive), τó ὅποῖον δέν ανταποκρίνεται εἰς τίς αξίες τῆς ἐποχῆς. Ἐνας νέος π.χ. μπορεῖ νά «ὄνειρευθῆ» νά γίνῃ ἀστρναύτης ἢ νά ἐπιτύχῃ τήν θεραπείαν τοῦ καρκίνου, δέν ὄνειρεῦεται ὅμως νά γίνῃ Βασιλεύς.

ββ) Τά προβλήματα τῆς ἐποχῆς, ἰδίως ὁ ἐκσυγχρονισμός, ὀδηγοῦν πολλές ὑποανάπτυκτες χῶρες εἰς τήν δημιουργία αὐταρχικῶν καθεστώτων, ἐπειδή νομίζεται ὅτι μέ αὐτά — πρᾶγμα τó ὅποῖον ἐπιστημονικῶς ἀμφισβητεῖται — θά ἐπιτύχουν εὐχερέστερα τόν ἐκσυγχρονισμόν και τήν ἀνάπτυξή των. Ἀντιθέτως, σέ χῶρες εἰς τίς ὁποῖες ἡ παράδοσις εἶναι ἀκόμη ἰσχυρή και οί ἐκπρόσωποί της διατηροῦν τόν ἔλεγχον τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἡ προσφυγή εἰς τó αὐταρχικόν Κράτος γίνεται γιά νά «καθυστέρησῃ» ἢ νά «προσαρμοσθῆ» ἡ πορεία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ και νά ὑπάρξουν οί λιγώτερες, κατά τó δυνατόν, συνέπειες γιά τήν παραδοσιακή κοινωνία και τοὺς ἐκπροσώπους της.

γ. Ἐν τούτοις, ὑπάρχουν ἀκόμη και εἰς τήν ἐποχὴν μας ὑπέρμαχοι τῶν θεσμῶν τῆς Βασιλευομένης Δημοκρατίας, μολονότι ἡ ἀπήχησις των δέν φαίνεται μεγάλη.

Διδάσκεται ὅτι τά γνωρίσματα τῆς σταθερότητος και τῆς ἀνεξαρτησίας μιᾶς οὐδέτερης πολιτικῆς δυνάμεως εἰς τήν σημερινήν ἐποχὴν τοῦ κοινωνικοῦ Κράτους εἶναι τόσον σημαντικά, ὥστε νά ὑπαγορεύουν τήν ἀνάγκην τῆς ἀποδοχῆς τοῦ βασιλικοῦ θεσμοῦ ἀπό κάθε δημοκρατικόν πολίτευμα. Εἶναι χαρακτηριστικῆς οί ἀντιλήψεις τοῦ E. Forsthoff γιά τήν Γερμανία και τοῦ R. Niebuhr γιά τίς Ἠνωμένες Πολιτεῖες τῆς Β. Ἀμερικῆς. Δέν πρέπει τέλος νά παραλειφθῆ ὅτι κατά τόν 19ον αἰῶνα ὑπεστηρίζετο ἡ ρομαντική ἄποψις ὅτι γιά τόν Ἑλληνικόν Λαόν ὁ Ἑλληνοβασιλεὺς εἶναι ὁ διάδοχος τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου και ὅτι ἡ κυρία του ἀποστολή εἶναι ἡ ἀναγέννησις τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας. Ὑπεστηρίζετο ἐπίσης ὅτι ἡ «ἱστορική» αὐτή συνείδησις δικαιολογεῖ και θεμελιώνει, κυρίως, τήν βασιλείαν ἐν Ἑλλάδι. Δέν ὑπάρχουν ἐμπειρικά στοιχεῖα γιά νά ἐξακριβώσῃ κανεὶς τήν ὀρθότητα τῶν ἀντιλήψεων αὐτῶν. Πάντως, σήμερα, δέν φαίνεται νά παίζουσι σημαντικόν ρόλον εἰς τήν μεγάλην πλειονοψηφίαν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ ἢ νά συνδέωνται και νά ἐκφράζουσι ὠρισμένες τάξεις ἢ ὁμάδες τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΚΤΟΝ

ΟΙ ΓΕΝΙΚΕΣ ΡΗΤΡΕΣ

§ 32. Ἡ νομικὴ φύσις τῶν Γενικῶν Ρητρῶν

1. Σημειώσαμε παραπάνω (σελ. 79) ὅτι εἰς τὸ πνεῦμα τοῦ Συντάγματος μας, θὰ μπορούσαν νὰ ἀναχθοῦν καὶ οἱ τρεῖς γενικὲς ρήτρες τοῦ Συνταγματικοῦ μας Δικαίου: ἡ *salus populi suprema lex esto*, ἡ πολιτικὴ ἠθικὴ καὶ ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος. Τίς ξεχωρίσαμε, ἐν τούτοις, γιὰτὶ παρουσιάζουν ἄλλα ἰδιαίτερα χαρακτηριστικά.

2. α) Πολλοὶ ὑπεστήριξαν ὅτι οἱ γενικὲς ρήτρες ἀνήκουν στὶς λεγόμενες «ἀόριστες ἐννοιες» (*umbestimmte Begriffe*) πού ὑποχρεώνουν τὸν ἐφαρμοστήν, κάθε φορά, νὰ τοὺς προσδώσῃ συγκεκριμένον περιεχόμενον. Ἄλλοι ὅτι ἐκφράζουν «μὴ ἐξαναγκαστὸν περιεχόμενον νόμου» (*Eisele*) καὶ ἄλλοι ὅτι ἀποτελοῦν «κατευθυντηρίους διατάξεις». Οἱ ἀπόψεις αὐτὲς δὲν εἶναι ὀρθές, γιὰτὶ οἱ γενικὲς ρήτρες ἔχουν περιεχόμενον ὑποχρεωτικόν.

β) Ὑπεστηρίχθη, πάλιν, ὅτι συνιστοῦν ἀπλὴν μέθοδον ἐρμηνείας ἢ ὅτι εἶναι ἠθικῆς φύσεως ἐπιταγὲς ἢ ἀκόμη ἐθιμοτυπικοὶ κανόνες. Καὶ οἱ γνώμες αὐτὲς δὲν ἰκανοποιοῦν, γιὰτὶ οἱ γενικὲς ρήτρες ἔχουν νομικὴν ἰσχύ.

γ) Ὁ Hedemann δέχεται ὅτι οἱ γενικὲς ρήτρες ἐμφανίζονται σὰν ἓνα «τμήμα νομοθεσίας πού τὸ ἄφησαν ἐλεύθερον» καὶ προσθέτει ὅτι στὶς γενικὲς ρήτρες ἡ Νομοθετικὴ Ἐξουσία, ἡ Ἐκτελεστικὴ καὶ ἡ Δικαστικὴ «συνέρχονται ἐπὶ τῷ αὐτῷ». Ἄλλὰ καὶ ἡ θεωρία αὐτή, μολονότι πλησιάζει πρὸς τὴν ἀλήθεια, δὲν διαφωτίζει τελείως.

3. Γιὰ νὰ καταλάβωμε τὴν νομικὴ φύσιν τῶν γενικῶν ρητρῶν πρέπει νὰ ξεχωρίσωμε δύο στάδια. Τὸ στάδιον κατὰ τὸ ὅποιον ἡ γενικὴ ρήτρα (ρητὰ ἐκπεφρασμένη ἢ ὄχι) ἀποτελεῖ «ἴδιον» πρὸς πραγματοποίησην, καὶ τὸ στάδιον κατὰ τὸ ὅποιον ἡ ρήτρα, σὲ μιὰ συγκεκριμένη περίπτωσιν, πραγματοποιεῖται καὶ ρυθμίζει τὴν ζωὴν.

α) Στην πρώτη περίπτωση οί ρήτρες αποτελοῦν τὶς γενικὲς περὶ δικαίου ἰδέες ποὺ ἐνυπάρχουν στὸ περὶ δικαίου συναίσθημα ἑνὸς λαοῦ. Δηλαδή ἐκφράζουν γενικὰ καὶ ἀόριστα τὴν πρὸς ὄρισμένον τρόπον συμπεριφορᾶς θέληση ἑνὸς λαοῦ καὶ περιέχουν ἐθιμοτυπικά, ἠθικά καὶ νομικὰ στοιχεῖα.

β) Στην δευτέρα περίπτωση συνιστοῦν νόμους. Δηλαδή πραγματικὲς καὶ συγκεκριμένους ρυθμίσεις ποὺ βρίσκονται στὸν κόσμον τῆς ἀληθινῆς ζωῆς. Ὁ νόμος — στή σωστή του σημασία — θέτει συγκεκριμένα ὅρια, διαμορφώνει σὲ κάθε εἰδικὸν καὶ συγκεκριμένο θέμα τὴν «νομική» τάξη, λύει ὄρισμένα προβλήματα καὶ τακτοποιεῖ, ἀπὸ περίπτωση σὲ περίπτωση καὶ κατὰ περίπτωση, θέματα τῆς κοινωνικῆς ζωῆς.

Οἱ γενικὲς ρήτρες αποτελοῦν νόμους. Ἡ «ζωή» τους καὶ ἡ σημασία τους ἔγκειται στὴν ρύθμιση συγκεκριμένων περιπτώσεων καὶ ὁ προορισμὸς τους εἶναι ὁ σχηματισμὸς σὲ κάθε θέμα μιᾶς «σταθερῆς ἀλλὰ ἐλαστικῆς» νομικῆς καταστάσεως, ποὺ νὰ μπορῆ νὰ ἀνταποκριθῆ καὶ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὶς ἀνάγκες τῆς ζωῆς.

§ 33. Οἱ καθ' ἕκαστα Γενικὲς Ρήτρες

1. α) Ἡ ρήτρα *salus populi suprema lex esto* ἀποτελεῖ τὴν σπουδαιότερη ρήτρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου καὶ σημαίνει ὅτι «ἐπιβάλλεται, ἐπιτρέπεται ἢ γίνεται ἀνεκτὴ ἢ ὀλικὴ ἢ μερικὴ ἄρνησις τῆς τυπικῆς νομιμότητος ὅταν ἡ τήρησις τῆς συγκρούεται μὲ τὴν *salus populi*, δηλαδή μὲ τὴν πραγματικότητα, καὶ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον δημιουργεῖ σοβαροὺς κινδύνους γιὰ βασικὰς ἀξίες τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ Κράτους».

Ἡ χρησιμοποίησις τῆς ρήτρας ἀπὸ τὰ διάφορα ὄργανα τοῦ Κράτους γίνεται σὲ διαφορετικὴ ἔκτασιν, κάθε φορά, καὶ μὲ διαφορετικὸ νόημα καὶ περιεχόμενον. Ἀποτέλεσμα εἶναι ἡ δημιουργία διαφορώτων νομικῶν καταστάσεων, μεταξὺ τῶν ὁποίων σημειώνομε :

i. Τὴν ἐπανάστασιν. Ἐφαρμοστὴς τῆς ρήτρας εἶναι ὁ λαὸς καὶ οἱ μεταβολὲς καὶ παρεκκλίσεις ἀπὸ τὴν τυπικὴ νομιμότητα εἶναι οὐσιώδεις καὶ γενικὲς.

ii. Τὴν *de facto* κυβέρνησιν. Ἐφαρμοστὴς τῆς ρήτρας εἶναι ἡ Κυβέρνησις (ὄργανα τοῦ Κράτους) καὶ οἱ μεταβολὲς καὶ ἐδῶ εἶναι οὐσιώδεις καὶ γενικὲς.

iii. Τὶς ἐξαιρετικὰς καταστάσεις (δικαίον ἀνάγκης - *stricto sensu*). Ἐφαρμοστὴς τῆς ρήτρας εἶναι ἡ Κυβέρνησις καὶ οἱ μεταβολὲς καὶ οἱ παρεκκλίσεις εἶναι οὐσιώδεις μὲν ἀλλὰ μερικὲς.

iv. **Θεμιτή παρανομία.** Ἐφαρμοστὴς τῆς ρήτρας εἶναι ἡ Διοικήσεις καὶ ἡ μεταβολὴ εἶναι διαρκῆς, μερικῆ, ἐπουσιώδης καὶ ἀφορᾷ μεμονωμένα πράξη.

v. **Συγγνωστὴ παρανομία.** Ἐφαρμοστὴς τῆς ρήτρας εἶναι ἡ Διοικήσεις, ἡ μεταβολὴ εἶναι προσωρινή, μερικῆ, ἐπουσιώδης καὶ ἀφορᾷ μεμονωμένα πράξη.

β) Ἡ ρήτρα ἔχει ἀναγνωρισθῆ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ ἀπὸ τὴν Πρακτικὴ καὶ τὴν νομολογία τῶν δικαστηρίων καὶ τὴν Ἐπιστήμη, χωρὶς ὅμως νὰ γίνωνται δεκτὲς ὅλες οἱ παραπάνω διακρίσεις.

i. Ἡ πρώτη ἐφαρμογὴ τῆς ρήτρας φαίνεται νὰ εἶναι τὸ μυστικὸν ψήφισμα τῆς 13ης Ἀπριλίου 1823, μετὰ τὸ ὅποσον ἡ Β' Ἐθνικὴ Συνέλευσις τοῦ Ἄστρους «ἐθεώρησεν ἀναγκαῖον», ἀντιθέτως πρὸς τὸ Σύνταγμα τοῦ 1822 — Νόμος τῆς Ἐπιδαύρου (ἄρθρα κστ' καὶ νε') — ὅπως ὁ διορισμὸς καὶ ἡ ἀποβολὴ τῶν Ἐπάρχων γίνεται μετὰ κοινὴ ἀπόφαση τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ τοῦ Ἐκτελεστικοῦ. Δέον νὰ τονισθοῦν : πρῶτον ἡ προσωρινὴ ἰσχὺς τῆς διατάξεως, διότι παγίως κατὰ τὸ Ψήφισμα «ἦτο ἀρμόδιον νὰ ἐμπεριέχωνται αὐτοὶ (οἱ ὄρισμοί) εἰς τὸν νόμον» (Σύνταγμα Ἐπιδαύρου) καὶ δευτέρον ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς ἀποφάσεως ὡς «μυστικὸν ἐγγράφον», γιατί ἡ Συνέλευσις «ἄσπασεν ἐρυθριῶσα ἐπὶ τῇ διατάξει ταύτῃ» (Κ. Παπαρρηγόπουλος) δὲν ἤθελε νὰ γίνῃ φανερός (δημόσιος) ὁ πραξικοπηματικὸς χαρακτῆρ τῆς. Ἡ δευτέρα, ρητὴ καὶ σαφὴς ἐφαρμογὴ τῆς ρήτρας γίνεται μετὰ τὸ ψήφισμα τῆς 18ης Ἰανουαρίου 1828, διὰ τοῦ ὁποίου κατηργήθη τὸ Σύνταγμα τῆς Τροιζήνης τοῦ 1827. Ἡ διατύπωσις εἶναι «ἐξόχως εὐγλωττος»: «ἐπειδὴ αἱ δεινὰ τῆς πατρίδος περιστάσεις καὶ ἡ διάρκεια τοῦ πολέμου δὲν ἐσυγχώρησαν οὔτε συγχωροῦσι τὴν ἐνέργειαν τοῦ ἐν Τροιζήνι ἐπικυρωθέντος καὶ ἐκδοθέντος Συντάγματος καθ' ὅλην αὐτοῦ τὴν ἔκτασιν... ἐπειδὴ ἡ σωτηρία τοῦ ἔθνους εἶναι ὁ ὑπέρτατος πάντων τῶν Νόμων...». Ἐπὶ κλήσις τῆς ρήτρας γίνεται καὶ μετὰ τὸ «πραξικοπηματικὸν ἐγγράφον» τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας τῆς 3ης Σεπτεμβρίου 1843. «Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας συμμετέχον καθ' ὅλην τὴν ἔκτασιν τῶν αἰσθημάτων καὶ τῶν εὐχῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ καὶ ἀναλαμβάνον τὴν ὁποῖαν ἡ ἀκαταμάχητος φορὰ τῶν πραγμάτων τὸ ἀναγκάζει νὰ ἐνδυσθῆ ἑκτακτον δύναμιν πρὸς τοῦ Ἐθνοῦ καὶ τοῦ ἔθνους σωτηρίαν», «προτείνει» καὶ «ἀπαγορεύει» ὅπως συγκληθῆ Ἐθνικὴ Συνέλευσις γιὰ νὰ «συναποφασίσῃ μετὰ τῆς Βασιλικῆς Ἀρχῆς τὸ ὀριστικὸν Σύνταγμα...». Ἐκτοτε, ἀπὸ τὸ Ψήφισμα τοῦ ἔθνους τῆς 10ης Ὀκτωβρίου 1862, μέχρι τῆς διακηρύξεως τῆς 21ης Ἀπριλίου 1967, ἡ ρήτρα ἐπανέρχεται εἰς τὸ «προσκήνιον» τῆς «νομικῆς δημοσιότητος καὶ ἐπικαιρότητος», μετὰ μιὰ ἀπὸ τίς μορφὰς ποῦ ἀναφέραμε παρα-

πάνω και που ταιριάζει, κάθε φορά, εις τις «ανάγκες της πραγματικότητας».

γ) i. Ἡ γενική ρήτρα *salus populi suprema lex esto* ἀποτελεῖ μιὰ εἰδικοποίηση καὶ συγκριτικοποίηση τοῦ δικαίου τῆς ἀνάγκης, «κοινωνικοῦ ἀξιώματος» — «ἐθιμικῆς ἀρχῆς» — ὅπως ἔχει διαμορφωθῆ καὶ ἔχει γίνεи ἀποδεκτὸν θεωρητικῶς καὶ πρακτικῶς ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῆς ρωμαϊκῆς *dictatura* μέχρι σήμερα.

ii. Τὸ νόημα τῆς ρήτρας εὐρίσκεται στὴν προσπάθεια τῆς ἄρσεως τῆς συγκρούσεως τῆς τυπικῆς νομιμότητος (τοῦ νόμου) καὶ τῆς οὐσιαστικῆς νομιμότητος (τοῦ δικαίου) καὶ ἀφίεται στὸν ἐκάστοτε «ἐφαρμοστὴ» (Λαόν, Κυβέρνηση, Διοίκηση, Δικαιοσύνη) νὰ χρησιμοποιῆ τὴν ρήτρα, σὰν ἀσφαλιστικὴ δικλείδα, γιὰ τὴν ὁμαλὴ λειτουργία τῆς Πολιτείας, στὶς κρίσιμες καὶ ἐξαιρετικὰς στιγμὰς τῆς ἱστορίας τοῦ Κράτους, ὅταν δηλαδὴ νομικὴ τάξις καὶ πραγματικότης δὲν μποροῦν ἀλλοιῶς νὰ «συμβιβασθοῦν» καὶ νὰ «συνυπάρξουν».

Ἡ ἐπὶ κλήσις τῆς ρήτρας πρέπει νὰ γίνεи σὰν ἀπόλυτη ἐξαιρεσις καὶ σὰν ὕστατο *remedium*, καὶ τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους, ἰδιαίτερα τὰ Δικαστήρια, πρέπει νὰ εἶναι ἐπιφυλακτικὰ καὶ προσεκτικὰ στὴν ἀναγνώριση τῶν ὄρων ποὺ ἐπιβάλλουν τὴν χρησιμοποίησίν της. Ἄλλοιῶς ὑπάρχει κίνδυνος νὰ ἀνατραπῆ ὁλόκληρον τὸ Πολίτευμα καὶ νὰ δημιουργηθοῦν ἀνυπολόγιστες καταστροφές.

iii. Τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας μὲ σειρὰν ἀποφάσεών του (π.χ. 1042/1952) ἀνεγνώρισε «ὅτι εἶναι ἐπιτρεπτὴ ἢ κατὰ παρέκκλισιν τῶν συνταγματικῶν διατάξεων περὶ νομοθετικῆς ἐξουσίας ἑκδοσις προσωρινῆς ἰσχύος ἀναγκαστικῶν νόμων ἢ νομοθετικῶν διαταγμάτων ἐν ἀπουσίᾳ τῆς Βουλῆς καὶ ὁσάκις τὴν ἑκδοσὶν ταύτην ἐπιβάλλει ἀπρόβλεπτος, ἑκδηλος, ἐπείγουσα, ἐπιτακτικὴ καὶ ἀναπόφευκτος ἀνάγκη καὶ ὑπὸ τὸν ὄρον τῆς ὑποβολῆς τῶν νομοθετημάτων τούτων εἰς τὴν Βουλὴν πρὸς ἔγκρισιν καὶ τῆς ἐπιψηφίσεως τῶν μέχρι τῆς διακοπῆς τῶν ἐργασιῶν αὐτῆς».

Καὶ ὁ Ἄρειος Πάγος, ἤδη, ἀπὸ τὶς ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα δέχεται ὅτι : «... ἢ Ἐκτελεστικὴ Ἐξουσία δυνάμει τοῦ θεμελιώδους κοινωνικοῦ ἀξιώματος *salus populi suprema lex esto* οὐ μόνον δύναται, ἀλλὰ καὶ ὀφείλει ἐκ μόνης τῆς αὐθεντίας της, ὑπερβαίνουσα τὰ ἐκ τοῦ Συντάγματος ὅρια αὐτῆς, νὰ ἐκδώσῃ ἀναγκαστικὰ νομοδιατάγματα ὅταν ἡ κοινὴ σωτηρία τὸ ἀπαιτεῖ...» (π.χ. Α.Π. 274/1917, εἰς Θ. κθ. 41).

2. α) Ἄκριβῶς ἀντίθετον περιεχόμενον — πρῶγμα ποὺ δείχνει τὴν ἐλαστικότητα καὶ τὴν χρησιμότητα τῶν ρητρῶν — ἔχει ἡ ρήτρα ποῦ, μὲ τὰ προηγούμενα Συντάγματα ἀπὸ τοῦ 1823 καὶ ἐφεξῆς, διευρύνετο μὲ τὸ ἀκροτελεύτιον ἄρθρον των, κατὰ τὸ ὅποιον : «ἡ τήρησις

τοῦ παρόντος Σύνταγματος ἀφιεροῦται εἰς τὸν πατριωτισμὸν τῶν Ἑλλήνων» (π.χ. ἄρθρ. 114 τοῦ Συντάγματος τοῦ 1952).

Ἡ σημασία τῆς ρήτρας τῆς «τηρήσεως τοῦ Συντάγματος» εἶναι μεγάλη. Μὲ αὐτὴ ἐξασφαλίζεται ἡ ἀναγκαία γιὰ τὴν κοινωνικὴ ζωὴ ἀσφάλεια δικαίου (Rechtssicherheit) καὶ συγχρόνως διακηρύσσεται ὁ ἀναγκαῖος γιὰ κάθε πολιτισμένη ζωὴ σεβασμὸς στοὺς νόμους καὶ στοὺς θεσμοὺς τοῦ Κράτους.

Σύνταγμα νοεῖται ὄχι μόνον ἡ τυπικὴ καὶ οὐσιαστικὴ ἔννοια τοῦ Συντάγματος, ἀλλὰ καὶ ἡ «ὄντολογικὴ καὶ κάθε τι πού ὁ πολιτικὸς πολιτισμὸς ἐνὸς λαοῦ ἀποδέχεται ὡς Σύνταγμα», καὶ πατριωτισμὸς σημαίνει τὸ σύνολον τῶν αἰσθημάτων πού ἀπαρτίζουν τὴν Ἐθνικὴ Ἰδέα καὶ κάθε συγκεκριμένη πραγματοποίησή της. Δηλαδή τὴν «ψυχικὴ» καὶ «πνευματικὴ στάση» καὶ τοποθέτηση προσώπων πού ἀπὸ ἀγάπη πρὸς τὴν πατρίδα (εἰς τὴν ἔννοια τοῦ ἄρθρου 7 παρ. 6), εἶναι πρόθυμα νὰ προβοῦν εἰς ἐξαιρετικὰ πράξεις καὶ νὰ μὴν φεισθοῦν πρὸς χάριν τῆς ὑλικῶν καὶ ἠθικῶν θυσιῶν. Ἀξίζει νὰ σημειωθῇ ὅτι τὸ δικαίωμα τῶν Δικαστηρίων νὰ ἐλέγχουν τὴν συνταγματικότητα τῶν νόμων ἐπὶ μακρὸν ἐθεωρήθη ὅτι ἐστηρίζετο εἰς τὴν ρήτραν τῆς τηρήσεως τοῦ Συντάγματος, μέχρις οὗτο κατοχυρωθῆ ρητῶς (ἄρθρ. 118 παρ. 1).

β) Τὸ Σύνταγμα τοῦ 1968 δὲν περιλαμβάνει ρητῶς διατυπωμένη αὐτὴν τὴν ρήτρα, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὸ γράμμα του ἐπιβάλλουν καὶ εἰς τὰ ὄργανα τοῦ Κράτους καὶ εἰς τοὺς πολῖτες γενικά, τὴν τήρησιν τῆς συνταγματικῆς νομιμότητος, πού δὲν σημαίνει τίποτα ἄλλο παρά τὴν ἐπιβολὴ τῆς γενικῆς ἀρχῆς τῆς νομιμότητος, «ἐνισχυμένη» μὲ συνταγματικὴ ἰσχύ.

Οἱ διατάξεις τοῦ ἄρθρου 136 — οἱ ὁποῖες δὲν εἶναι, ὡς ἐκ τῆς φύσεως τῶν, μεταβατικῆς — «ὄλοι οἱ νόμοι καὶ τὰ διατάγματα καθ' ὅσον ἀντιβαίνουν εἰς τὸ Σύνταγμα καταργοῦνται», τοῦ ἄρθρου 118, «τὰ δικαστήρια ὑποχρεοῦνται νὰ μὴν ἐφαρμόζουν διατάξεις νόμων, νομοθετικῶν διαταγμάτων καὶ κανονιστικῶν πράξεων, αἱ ὁποῖαι κατηρτίσθησαν κατὰ παράβασιν τοῦ Συντάγματος», τοῦ ἄρθρου 24 παρ. 2 πού ἀπαγορεύει τὴν «καταχρηστικὴν χρῆσιν δικαίωματος» «δὶ' ἀγῶνα ἐναντίον τοῦ κρατοῦντος πολιτεύματος», τοῦ ἄρθρου 129 παρ. 1, κατὰ τὸ ὅποιον «ἡ ἀποστολὴ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων εἶναι... ἡ υπεράσπισις τοῦ κρατοῦντος πολιτεύματος», δὲν ἀφίνουν καμμίαν ἀμφιβολίαν ὅτι ἡ τήρησις τοῦ Συντάγματος — ἡ πίστις πρὸς τὸ Σύνταγμα — ἀποτελεῖ τὸ γενικώτατον καὶ πλέον περιεκτικὸν καθήκον ὄχι μόνον τῶν ὀργάνων τοῦ Κράτους (βλ. π.χ. ὄρκους Βασιλέως : «νὰ φυλάττω τὸ Σύνταγμα» ἄρθρ. 30 παρ. 2, Βουλευτῶν : «ὑπακοὴν εἰς τὸ Σύνταγμα καὶ εἰς τοὺς νόμους» ἄρθρ. 68 παρ. 1), ἀλλὰ καὶ τῶν Ἑλλήνων πολιτῶν. Πάντες ὑποχρεοῦνται νὰ φυλάσσουν τὴν συνταγματικὴν τάξιν

καί νά συμμορφώνονται μέ τις νόμιμες αποφάσεις τοῦ Κράτους (ὑπακοή εἰς τοὺς νόμους).

Μιά εὐρεῖα ἔρμηνεία τοῦ ἄρθρου 119 «ἕκαστος δικαιούται εἰς παροχὴν ἐννόμου προστασίας ὑπὸ δικαστηρίου καὶ δύναται νά ἀναπτύξῃ ἐνώπιον τούτου τὰς ἀπόψεις του περὶ τῶν δικαιωμάτων ἢ συμφερόντων του», δύναται νά ὀδηγήσῃ εἰς τὴν καθιέρωση δικαιώματος «νομίμου ἀμύνης τῶν πολιτῶν ὑπὲρ τῆς νομίμου συνταγματικῆς τάξεως». Ἐπίσης, ἡ ἐξ ἀντιδιαστολῆς ἔρμηνεία τῶν ἄρθρων 167 καὶ 169 τοῦ Κώδικος Ποινικῆς Δικονομίας, τὰ ὁποῖα ὁμιλοῦν περὶ ἀσκήσεως βίας ἢ ἀπειλῆς «πρὸς ἐξαναγκασμὸν ἀρχῆς ἢ ὑπαλλήλου» εἰς «παράλειψιν νομίμου πράξεως» καὶ περὶ ἀρνήσεως ὑπηρεσίας ἢ συνδρομῆς εἰς «νόμιμον πρόσκλησιν», καταλήγει εἰς τὸ νά δεχθῆ ὅτι οἱ παραπάνω πράξεις ἢ παραλείψεις δὲν ἀποτελοῦν ἀδικήματα ὅταν ἐλλείπῃ τὸ στοιχεῖον τῆς νομιμότητος ἀπὸ τὴν ἐνέργειαν τῶν κρατικῶν ὀργάνων. Τὸ ἄρθρον 45 παρ. 3 τοῦ Κώδικος Καταστάσεως Δημοσίων Ὑπαλλήλων (Ν. 1881/1951), ὀρίζει ὅτι «εἰς ἣν περίπτωσιν ἡ διαταγὴ εἶναι προδήλως παράνομος, ὁ ὑπάλληλος ὀφείλει νά μὴ ἐκτελέσῃ ταύτην, ἀναφέρων ἄνευ ἀναβολῆς. Ὅταν ἐν τῇ διαταγῇ, ἡ ὁποία προδήλως ἀντίκειται εἰς σαφεῖς καὶ ρητὰς διατάξεις τοῦ Συντάγματος, νόμων ἢ διαταγμάτων διατυποῦνται ἐπείγοντες λόγοι γενικώτερου συμφέροντος ἢ ὅταν κατόπιν ἀρνήσεως ὑπακοῆς εἰς πρώτην διαταγὴν, ἀντικειμένων ὡς ἄνω προδήλως εἰς τοιαύτας διατάξεις, ἀκολουθήσῃ δευτέρα διαταγὴ ἐκθέτουσα ἐπείγοντας λόγους γενικώτερου συμφέροντος, ὁ ὑπάλληλος ὀφείλει νά ἐκτελέσῃ τὴν διαταγὴν, ἀναφέρων συγχρόνως εἰς τὴν προϊσταμένην τοῦ διατάξαντος ἀρχὴν».

γ) Τὸ νόημα τῆς ρήτρας εἶναι τὸ ἐξῆς: «Ὅλοι οἱ Ἕλληνες, ἀπὸ τὸν Βασιλέα ἕως τὸν τελευταῖον πολίτην, ὑποχρεοῦνται ἠθικῶς, πολιτικῶς καὶ νομικῶς νά μὴ παραβιάζουν μέ τις πράξεις καὶ τις παραλείψεις τοὺς τὴν συνταγματικὴν τάξιν. Ἀκόμη ἔχουν τὸ δικαίωμα καὶ τὴν ὑποχρέωση νά «ἀμύνονται» γιὰ τὴν τήρησιν τοῦ Συντάγματος καὶ τῶν νόμων, μέ ὅσα μέσα παρέχει εἰς αὐτοὺς ἡ ἐννομος τάξις.

δ) Ἀποτελέσματα τῆς ρήτρας εἶναι ἡ ἀνάθεσις σὲ ὀρισμένα ὄργανα τῆς φροντίδος γιὰ τὴν τήρησιν τῆς «δημοσίας τάξεως», ὁ οὐσιαστικὸς ἔλεγχος τῆς Διοικήσεως ἀπὸ τὸ Συμβούλιον τῆς Ἐπικρατείας (ἄρθρ. 107), ἡ ὑποχρέωσις τῶν Δικαστηρίων νά ἐλέγχουν τὴν συνταγματικότητα τῶν νόμων (ἄρθρ. 118), τὸ δικαίωμα τοῦ ἀναφέρεσθαι στὶς ἀρχές (ἄρθρ. 20), ὁ ὄρκος τῶν διαφόρων ὀργάνων τοῦ Κράτους (ἄρθρ. 30 παρ. 1 καὶ 68 παρ. 1), ἡ λεγομένη «παθητικὴ ἀντίστασις» καὶ πολλὰ ἄλλα. Ὅπως εἶναι φυσικόν, ἡ νομιμοποίησις τοῦ Συντάγματος εἶναι ἀποφασιστικὸς παράγων γιὰ τὴν εἰς τὴν πράξιν ἀποδοτικὴ ἐφαρμογὴ τῆς ρήτρας τῆς τηρήσεώς του.

3. α) Χρησιμοποιούμε τον όρον πολιτική ήθικη στην έννοια που του αποδίδει η αγγλική επιστήμη, γιατί δὲν ὑπάρχει ἄλλος προσφορῶτερος στή γλῶσσα μας. Θὰ μπορούσαμε ἐπίσης νὰ χαρακτηρίσωμε τὴν ρήτρα σὰν τὴν καλή πίστη εἰς τὸ Συνταγματικόν μας Δίκαιον, μολονότι τὰ ὅρια τῆς καλῆς πίστεως εἶναι πολὺ πῖο περιορισμένα καὶ τονίζονται περισσότερο τὰ ἀρνητικά, παρὰ τὰ θετικά στοιχεῖα, μιᾶς ἀναμενόμενης συμπεριφορᾶς.

Τὸ ἀγγλικόν δίκαιον ταυτίζει, σχεδόν, τὴν πολιτική ήθικη, πού τὴν θεωρεῖ καὶ σὰν «κώδικα τιμῆς» (Lowell), μὲ τὶς συνθήκες τοῦ πολιτεύματος καὶ τῆς αποδίδει τὸ νόημα τοῦ ρυθμιστοῦ τῶν σχέσεων τῶν ἀνωτάτων ὀργάνων τοῦ Κράτους. Εἰς τὸ Ἑλληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον ἀποκτᾷ ἓνα κάπως διαφορετικόν περιεχόμενον. Τὸ Σύνταγμα ἐπιβάλλει ὅπως οἱ ἀτομικὲς ἐλευθερίες ἀσκοῦνται ὥστε νὰ «προστατεύωνται τὰ συμφέροντα τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου» (ἄρθρ. 24 παρ. 1), ὅπως τὰ πολιτικά κόμματα «συμβάλλουν εἰς τὴν προαγωγὴν τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος» (ἄρθρ. 58 παρ. 1) καὶ «αἱ κρατικά καὶ δημοσίου ἐνδιαφέροντος ὑπηρεσίαι» «λειτουργοῦν πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Κράτους καὶ τῶν Πολιτῶν» (ἄρθρ. 59 παρ. 2).

β) Ἡ ρήτρα τῆς πολιτικῆς ήθικῆς μπορεῖ νὰ περιληφθῆ εἰς τὸν κανόνα: «ἐν ἐργεῖ ὅπως τὸ ἐθνικόν συμφέρον, ἢ συνταγματικὴ συνείδησις καὶ τὸ ὄφελος τοῦ Λαοῦ ἐπιτάσσουν». Ἡ ρήτρα περιλαμβάνει ήθικά, πολιτικά, κοινωνικά καὶ νομικά στοιχεῖα καὶ ἰσχύει γενικῶς καὶ κυρίως γιὰ τὰ «ἀνώτατα» καὶ «κύρια» ὄργανα τοῦ Κράτους. Καὶ αὐτὰ, ὅπως ὅλοι οἱ πολῖτες, καὶ τὰ λοιπὰ ὄργανα τῆς Διοικήσεως ὑποχρεοῦνται νὰ δροῦν ὄχι ἀπλῶς ἐν «καλῇ πίστει», καὶ σύμφωνα μὲ τὰ «χρηστά ήθη», στήν πῖο εὐρεῖα σημασία τῶν ὀρων, ἀλλὰ καὶ σύμφωνα μὲ τὸ πλατύτερον νόημα τῆς ρήτρας, τὸ ὅποῖον μπορεῖ νὰ ἀναλυθῆ ὡς ἑξῆς:

ι. Ἡ έννοια τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος ἢ δημοσίου συμφέροντος ἢ κοινωνικοῦ συμφέροντος ἢ γενικοῦ καλοῦ — οἱ ὅροι χρησιμοποιοῦνται χωρὶς έννοιολογικὸ διαχωρισμὸ καὶ σὲ ἄλλες εὐρωπαϊκὲς γλῶσσες (π.χ. common good, public good, public interest, public welfare — Gemeinwohl - öffentliches Interesse - gemein Nutzen — intérêt public, intérêt général, bonum commune, utilitas communis) ἀνήκει εἰς τὶς πολυδιάστατες έννοιες (φιλοσοφική, πολιτική, νομική, κοινωνιολογική) καὶ παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσχέρειες ὁ προσδιορισμὸς τῶν έννοιολογικῶν τῆς στοιχείων.

α) Ἦδη ὁ Σωκράτης ἐθεωροῦσε τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ὡς ἀνήκον εἰς τὴν πόλη καὶ ὁ Θουκυδίδης ἐδίδαξεν ὅτι τὸ κοινὸν ἀγαθὸν ἀποτελοῦσε, πέραν ἀπὸ κάθε δεδομένη νομική ἢ πραγματική κατάστασι καὶ πέραν

ἀπὸ τὰ ἐκάστοτε ἀντιμαχόμενα συμφέροντα, τὴν μεγάλη πολιτικὴ πρῶτα ἄξια πρὸς τὴν ὁποίαν ἔπρεπε νὰ στρέφεται κανεὶς γιὰ νὰ βρῆσκῃ τὴν ὀρθὴ συμπεριφορὰ. Ὁ σκοπὸς τοῦ Κράτους καὶ τὸ κριτήριον γιὰ ἀξιολόγησιν τῆς δράσεώς του ἦταν, γιὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὸ κοινὸν ἀγαθόν, τὸ ὁποῖον προϋπέθετε καὶ τὴν ἀτομικὴ ἐπιδιώξιν ἀγαθῆς ζωῆς καὶ τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς συμφέροντος, ποῦ δὲν ἦταν ἀπλῶς τὸ ἄθροισμα τῶν ἀτομικῶν συμφερόντων. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ σύγχρονη ἔρευνα γιὰ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον δὲν ἔχει ἀπομακρυνθῆ σημαντικὰ ἀπὸ τὰ ἴχνη τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σκέψεως.

β) Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον, κατὰ τὶς κρατοῦσες ἀντιλήψεις, θεωρεῖται ὡς ἓνα ἰδανικὸν μέτρον (ideal standard) πρὸς τὸ ὁποῖον συγκρίνονται πολιτικά, κοινωνικά, οικονομικά κλπ. αἰτήματα καὶ κρατικὴ πολιτικὴ ἢ ὡς βασικὴ ἄξια (Grundwert), ἡ ὁποία προσδιορίζει τοὺς κανόνες τῆς συμπεριφορᾶς τῶν ἀνθρώπων μεταξύ των καὶ τοῦ Κράτους καὶ τῶν πολιτῶν. Ἐπειδὴ ἱκανοποιητικὸς ὁρισμὸς τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος δὲν ὑπάρχει, ἀμφισβητεῖται, μάλιστα, καὶ τὸ γεγονός «ἐάν μπορῆ νὰ ὑπαρξῆ», σημειώνομε γι' αὐτὸ τὶς ἀντιλήψεις ποῦ προσφέρουν τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ καὶ οὐσιώδη γνωρίσματα τῆς ἐννοίας του :

αα) Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον περιλαμβάνει καὶ πραγματοποιεῖ τὸ συμφέρον (=ὠφέλεια ἢ ἀποφυγὴ ζημίας, καλὸν) καὶ κάθε μέλους ἐξωριστὰ μιᾶς κοινότητος ἢ μιᾶς ὁμάδος. Ἔχει μίαν διανεμητικὴν σημασίαν ποῦ ὑπολαμβάνει ὅτι ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος ἔχουν εἰς τὴν πραγματικότητα ἴδιες ἀξίες καὶ βασικῶς «κοινὰ» συμφέροντα. Ἡ ἐθνικὴ ἄμυνα, ἡ τάξις καὶ ἡ ἀσφάλεια, ἡ δικαιοσύνη, ἡ δημοσία υγεία, π.χ. εἶναι ἀξίες καὶ συμφέροντα εἰς τὰ ὁποῖα μετέχουν ὅλοι (shared values - interests). Ἄλλὰ καὶ ἐάν ἡ «μετοχὴ» δὲν εἶναι καθολικὴ — πρᾶγμα ποῦ ἀποδεικνύεται ἐμπειρικὰ — πάντως εἶναι «μετοχὴ τῆς πλειοψηφίας», ἡ ὁποία δέχεται σὰν ἀξία π.χ. τὴν ἐλευθερίαν (ἐν καὶ ὑπάρχουν καὶ τύραννοι), τὴν δικαιοσύνην (ἐν καὶ ὑπάρχουν καὶ ἀδικοὶ), τὴν κοινωνικὴν ἀλληλεγγύην (ἐν καὶ ὑπάρχουν καὶ ἐκμεταλλευτές).

ββ) Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον εἶναι ἡ ἑναρμόνισις καὶ ἡ ἐξισορροπήσις τῶν καθ' ἑκαστα συμφερόντων. Ὅμαδικὰ καὶ ἀτομικὰ συμφέροντα συγκρούονται μεταξύ των, καὶ τὸ «σημεῖον» ἐξισορροπήσεώς των, τῆς «παλιντόνου ἀρμονίης», ἀποτελεῖ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον.

Σὲ τελευταία ἀνάλυση, δηλαδή, τὸ ἐθνικὸν συμφέρον παρουσιάζεται σὰν τὸ ἀποτέλεσμα μιᾶς μεθόδου μετὰ τὴν ὁποίαν ἐπιδιώκεται ἡ σταθερότης ἐνὸς πολιτικοῦ συστήματος μετὰ «συνεχῆ προσπάθειαν» συμβιβασμοῦ καὶ ἐπιτεύξεως equilibrium. Εἶναι ὁμως πάντοτε δυνατὸς ὁ συμβιβασμὸς ; Μπορεῖ νὰ ὑπαρξῆ equilibrium καὶ συμβιβασμὸς μετὰ τοῦ φορολογουμένου καὶ τοῦ διασπαθίζοντος τὸ δημόσιον χρῆμα, τοῦ κάμνοντος χρῆσιν ναρκω-

τικῶν καὶ τῶν ἀγωνιζομένων γιὰ τὴν σωματικὴν καὶ πνευματικὴ ὑγεία πολιτῶν, μεταξὺ τοῦ προσβάλλοντος τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια ὄργανο τοῦ Κράτους καὶ τοῦ σεβομένου τὸν ἄνθρωπον ὡς πρωταξία πολίτου ;

γγ) Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον εἶναι ἓνα «ἰδανικό», μία ἀξία (ἢ σύνολον ἀξιῶν) ποῦ προσδιορίζεται λογικὰ καὶ ἠθικὰ καὶ πρὸς τὴν ὁποῖαν πρέπει νὰ ἀναφέρονται αἰτήματα καὶ πράξεις ἀτόμων, ὁμάδων καὶ Κράτους. Πρόκειται γιὰ ἀξία ποῦ ἐνσωματώνει τὸ τί πολιτικά, κοινωνικά καὶ πολιτιστικά ἐπιδιώκει νὰ πραγματοποιηῖ ἓνας λαὸς καὶ γιὰ κριτήριον-μέτρον μὲ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ κρίνονται γιὰ νὰ γίνονται «ἀποδεκτές» ἢ νὰ «ἀπορρίπτονται» ὡς «λογικές» ἢ «παράλογες», «ἠθικές» ἢ «ἀνήθικες», «ἐθνικές» ἢ «ἀνθετικές», «λαϊκές» ἢ «ἀντιλαϊκές», «κοινωνικές» ἢ «ἀντικοινωνικές», οἱ συγκεκριμένες πράξεις καὶ παραλείψεις πολιτικῆς, ἐπιθυμίες ἢ συμφέροντα ὁμάδων καὶ ἀτόμων, ἢ ἀποφάσεις τοῦ Κράτους. Ποιὸ εἶναι ὅμως αὐτὸ τὸ ἰδανικόν ; Ὑπάρχει ἀντικειμενικὰ ἢ μόνον προϋποτίθεται ; Ποιὸς θὰ τὸ προσδιορίσῃ, κάθε φορά ; Αὐτὰ εἶναι ἐρωτηματικά εἰς τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχει μιὰ «ἀδιαμφισβήτητη» ἀπάντησι.

δδ) Τὸ ἐθνικὸν συμφέρον ταυτίζεται μὲ τὴν ἀντικειμενικὴν δικαιοσύνην, μὲ τὴν ὁποῖαν μιὰ ἀπόφασις λαμβάνεται, καὶ ὄχι μὲ τὸ περιεχόμενον τῆς καθ' ἑαυτό. Ἀπὸ τίς ἀποφάσεις μιᾶς ἀντικειμενικῆς (impartial) Κυβερνήσεως μπορεῖ νὰ μὴν ἰκανοποιηθοῦν τὰ συμφέροντα ὅλων, ἀλλὰ θὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν καὶ θὰ ἐκτιμηθοῦν, ὡποσδήποτε, τὰ συμφέροντα τοῦ καθενός. Μιὰ ἀντικειμενικὴ διαδικασίᾳ, ἐξ ἄλλου, εἶναι δεημοσίᾳ, ἐπιτρέπει νὰ ἀκουσθοῦν ὅλα τὰ συμφέροντα, νὰ ἀντιμετωπισθοῦν ὅλες οἱ συνέπειες, νὰ διερευνηθοῦν ὅλες οἱ πλευρῆς (οἰκονομικές, κοινωνικές, πολιτιστικές, ἠθικές, λογικές) καὶ νὰ ὑπάρξουν, κατὰ τὸ δυνατόν, «ἀντικειμενικὰ» πειστικὲς αἰτιολογίες.

ε) Ἡ ἔννοια τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος ἔχει ὑποστὴ ζωηρὴ κριτικὴ καὶ μάλιστα ἀπὸ πολλὰς πλευρῆς. Οἱ πολυκρατικές (pluralistic) θεωρίες, ποῦ στηρίζονται καὶ σὲ περιορισμένες ἐμπειρικές ἐρευνες, ὑποστηρίζουν ὅτι τὸ ἐθνικὸν συμφέρον ἢ τὸ γενικὸν καλὸν εἶναι «πλάσμα» καὶ ὄχι πραγματικότης. Τὰ «πραγματικὰ συμφέροντα» εἶναι πάντοτε ὁμαδικὰ συμφέροντα καὶ μάλιστα ὁμάδων, ποῦ, πολλὰς φορές, «ἀντιτίθενται» ἢ μιὰ στὴν ἄλλη καὶ ἀγωνίζονται γιὰ τὴν ἐπικράτησι τοῦ ἰδιοῦ των συμφέροντος εἰς βᾶρος τῶν ἄλλων. Ὁ μαρξισμὸς, ἐξ ἄλλου, δέχεται ὅτι μὲ κανέναν τρόπον (καμμιά ἔννοια) δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ «ἐθνικὸν συμφέρον» ἢ γενικὸν καλὸν εἰς τίς μὴ μαρξιστικά ὀργανωμένες κοινωνίες καὶ ὅτι οἱ «καταπιεζόμενοι» ἀπὸ τοὺς «ἐκμεταλλευτάς» δὲν μπορεῖ νὰ περιμένουν τίποτα ἀπὸ τὴν ἐνίσχυσι μιᾶς «πολιτικῆς ἐνότητος ποῦ ἐκφράζεται μὲ τὸ ἐθνικὸν συμφέρον» καὶ ὅτι ὁ ὅρος συμβάλλει γιὰ «νὰ ἀποκρυβῆ ὁ ταξικὸς χαρακτήρ τῆς ἀστικῆς κοινωνίας». Ἀπὸ ἀπόψεως θεωρητι-

κ ἢ ς, ἐπίσης, ὅλες οἱ ἔννοιες τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος παρουσιάζουν, ὅπως ἀφήσαμε νὰ ὑπονοηθῆ, «ἀσθενεῖς» πλευρές. Τὰ κοινὰ συμφέροντα ἢ ἐκεῖνα τῆς πλειονοψηφίας εἶναι «κοινά», μόνον σὲ μεγάλες γενικεύσεις καὶ σὲ περιορισμένον ἀριθμὸν ἀτόμων. Ἡ ἑναρμόνισις δὲν εἶναι πάντα δυνατὴ ἢ καὶ ἐπιθυμητὴ ἀκόμη. Ἐάν δὲν ὑπάρχουν ἐγγυήσεις (κοινωνικὲς - νομικὲς), ὑπάρχει κίνδυνος, ἐκεῖνος ποῦ θὰ προσδιορίσῃ τὸ ἔθνικόν συμφέρον νὰ τὸ διαμορφώσῃ εἰς τὰ «ἀχνάρια» μιᾶς τάξεως ἢ μιᾶς ὁμάδος· καὶ ἡ διαδικασία, μόνον ὅταν εἶναι ἐκδήλως δημοκρατικὴ, μπορεῖ νὰ ἐγγυηθῆ ἀντικειμενικότητα. Τέλος, ἡ ἀοριστία καὶ τὸ ἀπροσδιόριστον τῆς ἔννοιᾶς τῆς ἀφαιρεῖ κάθε χρησιμότητα καί, ἴσως, καὶ τὴν καθιστᾷ ἐπικίνδυνον ὄπλον εἰς τὰ χέρια «ἀρνητῶν τῆς ἐλευθερίας κάθε δυνατῆς ἀποχρώσεως». Παρ' ὅλα αὐτά, διακεκριμένοι κριτικοὶ τῆς ἔννοιᾶς (π.χ. ὁ D. Truman ἢ ὁ G. A. Schubert) ἀναγκάζονται, ἐκ τῶν πραγμάτων, δηλαδὴ λόγῳ τῆς χρησιμότητός της, νὰ τὴν ὑποκαταστήσουν μὲ ἄλλες, ἀνάλογες, ἔννοιες, ποῦ ἀποφεύγουν ἀπλῶς νὰ τὶς ὀνομάσουν ἔθνικόν συμφέρον ἢ γενικόν καλόν.

d) Ἐάν καὶ ἡ παραπάνω κριτικὴ δὲν εἶναι τελειῶς ἀβάσιμη καὶ ἀθεμελίωτη, ἐν τούτοις, ἡ ἔννοια τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος ὡς ἰδανικοῦ μέτρου καὶ βασικῆς ἀξίας, ποῦ τὸ περιεχόμενόν των προσδιορίζεται κάθε φορὰ μὲ ἀντικειμενικὴ δημοκρατικὴ διαδικασία εἶναι πολὺτιμη καὶ ἀπαραίτητη εἰς τὴν ζωὴ ἑνὸς λαοῦ καὶ ἑνὸς Κράτους. Κάθε στιγμή προβάλλονται ἐπιθυμίες, ἐγείρονται ἀξιώσεις καὶ λαμβάνονται ἀποφάσεις, οἱ ὁποῖες εἶναι σαφῶς ἐγωιστικὲς, ἐπικινδύνως σκοπίμοι, προκλητικῶς μονομερεῖς καὶ εὐθέως ἀντίθετοι σὲ κάθε ἔννοια λογικῆς, ἠθικῆς καὶ δικαιοσύνης. Ἡ πολιτικὴ, κοινωνικὴ καὶ νομικὴ ἀντιμετώπισις ὅλων αὐτῶν μπορεῖ νὰ γίνῃ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνικοῦ συμφέροντος, ποῦ, εἴτε εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ Κράτους, εἴτε εἰς τὰ χέρια τῶν πολιτῶν, ὑπενθυμίζει ὅτι ὑπάρχουν ἀπόψεις ποῦ ξεπερνοῦν τὰ αἰτήματα τοῦ ἔδῳ καὶ τοῦ τῶρα καὶ ποῦ ἐκφράζουν ὅτι μιὰ δημοκρατικὴ κοινωνία πιστεῦει ὡς μέτρον ἐλευθερίας, δικαιοσύνης καὶ ἰσότητος. Ἀπέναντι εἰς τὶς ἐγωιστικὰς ἀξιώσεις τῶν ὀλίγων, ὑπάρχουν τὰ αἰτήματα τῶν πολλῶν, ἀντίθετα εἰς τὴν ὠμὴ βία, βρίσκειται ἡ ἠθικὴ δύναμις. Εἰς τὴν αὐθαιρεσίαν ἀντιτίθεται τὸ δίκαιον καὶ εἰς τὸ παράλογον ὁ λόγος. Κάθε σύγκρουσις συμφερόντων μπορεῖ νὰ ἀρθῆ μὲ ἀναφορὰ εἰς τὸ ἔθνικόν συμφέρον, ποῦ δὲν ἐπιδιώκει μόνον συμβιβασμοὺς καὶ προσαρμογὰς, ἀλλὰ καὶ ποῦ «περιορίζει κάθε συμφέρον» εἰς τὰ «ἐπιτρεπτά» (πολιτικῶς, νομικῶς, κοινωνικῶς κλπ.) ὄριά του.

e) Ἡ σύγχρονη ἔρευνα (P. Herring, Ch. Frankel, C. J. Friedrich, F. J. Sorauf) παίρνει γενικὰ εὐνοϊκὴ θέσιν, ἀναφορικὰ μὲ τὴν ἔννοια τοῦ ἔθνικοῦ

συμφέροντος, ή όποία εύρίσκεται σήμερα εις τό κέντρον του έπιστημονικού ένδιαφέροντος, χωρίς, έν τούτοις, νά ασχολήται μέ τόν άκριβή προσδιορισμόν τής φύσεως τής έννοίας, πού χαρακτηρίζεται άδιακρίτως : ώς «ιδανικό», ώς «σύμβολον», ώς «κριτήριο» και «μέτρον», ώς «ένωτικό» σύμβολον και κοινωνικός μύθος», ή ώς νομική «έννοια έργασίας» (operational concept) και λήψεως αποφάσεων.

Κατά τήν επιγραμματική διατύπωση του W. Lippmann (1955), τό ένθικό» συμφέρον μπορεί «νά ύποτεθί ότι θά ήταν αυτό πού οι άνθρωποι θά εξέλεγαν εάν έβλεπαν καθαρά, εάν έσκέπτοντο λογικά και εάν ενεργούσαν χωρίς ιδιοτέλεια και μέ καλοκαγαθία» ή όπως γράφει ό St. Pailey (1962), έξ ίσου χαρακτηριστικά : «τό ένθικό» συμφέρον είναι ή κεντρική έννοια κάθε πολιτισμένης πολιτικής τάξεως (polity). Η μεγαλοφυα της δέν έγκείται εις τήν καθαρότητά της, αλλά εις τήν άποφασιστική, επίμονη και όκληρή διείσδυση τής ήθικης, εις τόν έσωτερικό» και έξωτερικό» διάλογον, τόσον των κυβερνώτων όσον και των κυβερνωμένων».

ii. Η συνταγματική συνείδησις πρέπει νά θεωρηθί σαν έννοια ευρύτερη από τό Πνεύμα του Συντάγματος για τό όποιον μιλήσαμε παραπάνω (σελ. 77). Έκτός από τις άξίες τής Δημοκρατίας, τής Λαϊκής Κυριαρχίας, του Κράτους Δικαίου και των Άτομικών Έλευθεριών περιλαμβάνονται εις αυτή και άλλες άξίες πού ό πολιτικός πολιτισμός του Έλληνικού Λαού, κάθε φορά, επιδιώκει νά πραγματοποιήση, όπως π.χ. τήν κοινωνική δικαιοσύνη. Ένώ τό ένθικό» συμφέρον είναι, κατ' έξοχήν, πολιτική - ήθική - κοινωνική έννοια και τά νομικά της στοιχεία άποτελούν «δευτερεύοντα» χαρακτηριστικά της, ή συνταγματική συνείδησις άποτελεί έννοια πολιτική - νομική μέ έντονη προβολή των στοιχείων, πού μπορεί νά εκφρασθούν ως «Σύνταγμα» ή ως άπαρτίζοντα τήν συνταγματική τάξη.

iii. Το όφελος του Λαού ή ή ώφέλεια πού θά προκύψη για τόν Λαόν, αναφέρεται γενικώς εις όλον τόν Λαόν και, ειδικότερα, εις τις άσθενέστερες οικονομικώς τάξεις.

a) Η έννοια του όφέλους του Λαού είναι ώφελιμιστικά προσδιορισμένη (the greatest happiness of the greatest number, J. Bentham), χωρίς όμως νά φθάνη και εις τήν άποδοχήν του αξιώματος «δικαίον είναι ό,τι ώφελεί τόν Λαόν» («Recht ist was dem Volke nützt»), τό όποιον, πιστά εφαρμοζόμενον, παραμερίζει όλες τις άλλες άξίες. Έκείνο τό όποιον θέλει ιδιαίτερα νά τονίση είναι ή μεταβολή του συγχρόνου Κράτους από Κράτος - Κύριος εις Κράτος - Υπηρέτης. Το κοινωνικό» Κράτος (Socialstaat) ή τό Κράτος Έυποιίας (Welfare State) των ήμερών μας, δηλαδή «τό σύγχρονον δημοκρατικό» δυτικό» Κράτος, εις τό όποιον ή πολιτική έξουσία χρησιμοποιείται ήθελήμένα για νά τροποποιήση τό έλεύ-

θερον παιχνίδι τῶν οἰκονομικῶν καὶ πολιτικῶν δυνάμεων μὲ τὸν σκοπὸν νὰ ἐπιτύχη μιὰ ἀνακατανομὴ τοῦ εἰσοδήματος» (C. I. Schottland, 1963), πραγματοποιεῖ, σὲ μεγάλο βαθμὸν, τὴν μεταβολὴ αὐτή.

β) Τὸ ἄρθρον 2 παρ. 2 τοῦ Συντάγματος : «ἅπασαι αἱ ἐξουσίαι... ὑπάρχουν ὑπὲρ τοῦ Λαοῦ», ἐν συνδυασμῶ μὲ τὸ τὸ ἄρθρον 123 παρ. 1 : «οἱ δημόσιοι ὑπάλληλοι... ὑπηρετοῦν τὸν λαόν», προσδιορίζουν τὸν σκοπὸν τοῦ Κράτους καὶ ὑπογραμμίζουν τὸν ρόλον του ὡς ὑπηρετοῦ, θεράποντος, τοῦ Λαοῦ.

Οἱ διατάξεις, ἐξ ἄλλου, ποὺ καθορίζουν τὰ κοινωνικὰ δικαιώματα γενικά, καὶ ἰδιαίτερα ἐκεῖνες τοῦ ἄρθρου 27 παρ. 1, ποὺ ἐπιβάλλουν εἰς τὸ Κράτος, «μέριμνα διὰ τὴν ἐξασφάλισιν ἀπασχολήσεως» καὶ «ἐπιδίωξη τῆς βελτιώσεως τῆς οἰκονομικῆς θέσεως... τῶν ἐργαζομένων», καὶ τοῦ ἄρθρου 28, ποὺ ἐπιτάσσει κρατικὴ φροντίδα γιὰ τὴν «σταθερὰ βελτίωση τῶν ὄρων διαβιώσεως τοῦ λαοῦ», ἔχουν, χωρὶς ἀμφιβολίαν, ὑπ' ὄψιν τὶς ἀσθενέστερες οἰκονομικῶς τάξεις.

γ) Ἡ ἔννοια τοῦ ὀφελους τοῦ λαοῦ, ὅπως τὴν ἀναπτύξαμε, εἶναι ἔννοια στενωτέρη τοῦ ἐθνικοῦ συμφέροντος. Θεωρητικῶς, θὰ μπορούσε νὰ παραλειφθῆ νὰ ἀναφερθῆ ὡς ξεχωριστὸ γνώρισμα τῆς ρήτηρας τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς, γιατί μέσα εἰς τὸ ἐθνικὸν συμφέρον ἢ τὸ γενικὸν καλόν, περιλαμβάνεται καὶ τὸ ὄφελος τοῦ Λαοῦ. Ἐν τούτοις, τὴν συμπεριλάβαμε εἰδικὰ γιὰ νὰ τονίσωμεν τόσον τὸ ὠφελιμιστικὸν περιεχόμενον τὸ ὁποῖον συνδέεται μὲ τὸ ὄφελος τοῦ Λαοῦ, ὅσον καὶ τὶς ἀσθενέστερες οἰκονομικῶς τάξεις εἰς τὶς ὁποῖες καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀναφέρεται τοῦτο.

δ) Ἀπὸ τὶς ἐμφανίσεις τῆς ρήτηρας τῆς πολιτικῆς ἠθικῆς μπορεῖ νὰ σημειωθοῦν οἱ λεγόμενες Πράξεις τῆς Κυβερνήσεως, ἢ «τομὴ» τῶν ἀρμοδιοτήτων μεταξὺ Δικαστικῆς καὶ Νομοθετικῆς Ἐξουσίας, τὰ ὅρια τῆς Νομοθετικῆς Ἐξουσίας στὴν ἐφαρμογὴ γενικῶν ἐξουσιοδοτήσεων, τὸ νόημα τοῦ ἄρθρου 7 τοῦ Συνταγματικοῦ μας Κειμένου περὶ τῆς ἰσότητος τῶν Ἑλλήνων ἐνώπιον τοῦ νόμου. Ἐπίσης ἡ Νομολογία τῶν Δικαστηρίων καὶ ἰδίως τοῦ Συμβουλίου τῆς Ἐπικρατείας χρησιμοποιεῖ τὴν ρήτηρα σὲ σημαντικὴ ἔκταση. Π.χ. εἰς τὴν 66/1961 ἀπόφασί του τονίζει : «ἐφ' ὅσον ὑφίσταται ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη καὶ τὸ γενικώτερον συμφέρον ἕνεκα τοῦ ὁποῖου ἐπεβλήθη (τὸ ἐνοικιοστάσιον) ἀποτελεῖ κατ' ἀρχὴν ἀνεκτὸν συνταγματικὸν περιορισμὸν τῆς ἰδιοκτησίας... ἡ κοινωνικὴ ἀνάγκη... (συνίσταται) εἰς τὰς κρατούσας συνθήκας στενότητος στέγης...».

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΕΒΔΟΜΟΝ

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΚΑΙ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΟΝ ΣΥΣΤΗΜΑ

§ 34. Ἡ ἔνταξις σὲ μιὰ διεθνή τάξη

1. α) Ἡ κοινότης τοῦ δυτικοευρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ ἐδημιούργησε ὄχι μόνον ὁμοιογένεια στοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ συγγένεια στὶς πολιτιστικὰς κατευθύνσεις (εὐρωπαϊκὸς ἢ δυτικὸς πολιτισμὸς), ἀλλὰ καὶ ὁμοιότητα τῶν πολιτειακῶν πεποιθήσεων καὶ τῶν κράτικῶν θεσμῶν μεταξὺ τῶν διαφόρων Κρατῶν.

Ἡ ὁμοιότης αὕτη ἐμφανίζεται καὶ εἰς τὰ Συντάγματα τῶν κατ' ἴδιον Πολιτειῶν γενικῶς. Ἰδιαιτέρως ἡ συγγένεια αὕτη ἔχει ἐξαιρετικὴ σημασία γιὰ τὰ Συντάγματα τῶν «Αὐτοκρατοριῶν», δηλαδὴ τῶν δύο «ὑπερδυνάμεων» — Ἡνωμένων Πολιτειῶν καὶ Σοβιετικῆς Ἐνώσεως — τὰ ὁποῖα καὶ ἀποτελοῦν τὸ πρότυπον τυπικῶς ἢ οὐσιαστικῶς γιὰ τὰ Συντάγματα τῶν Κρατῶν ποὺ ἀνήκουν εἰς τοὺς συνασπισμοὺς (block) τῶν ὁποίων ἡγοῦνται. Τὰ Συντάγματα τῶν Λαϊκῶν Δημοκρατιῶν, π.χ., ἀποτελοῦν «ἀντιγραφὴν» κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον πιστῆ τοῦ Συντάγματος τῆς Σοβιετικῆς Ἐνώσεως τοῦ 1936.

β) Τὸ Σύνταγμα ἑνὸς Κράτους εἶναι καὶ ἡ ἐσωτερικὴ οὐσιαστικὴ πρᾶξις ἐντάξεώς του σὲ μιὰ ὀρισμένη διεθνή τάξη καὶ ἡ ἀποδοχὴ τῶν θεμελιωδῶν ἀρχῶν καὶ θεσμῶν τῆς. Κάθε Κράτος δημιουργεῖ πολιτικούς, οικονομικούς, κοινωνικούς καὶ πολιτιστικούς δεσμοὺς μὲ ἄλλες Αὐτοκρατορίας καὶ Κράτη καὶ συμμετέχει στὸ σχηματισμὸν μεγαλυτέρων «ὑπερπολιτειακῶν» καὶ «διαπολιτειακῶν» τάξεων. Ἀποτελοῦν μὲ σύγχρονη ὀρολογία, ὑποσυστήματα ἑνὸς Διεθνoῦς (ὑπερ-ἔθνικοῦ) Πολιτικοῦ Συστήματος. Κάθε τέτοια διεθνῆς τάξις ἔχει ὀρισμένες βασικὰς πολιτειακὰς ἀρχάς, καὶ ὀρισμένους θεμελιώδεις θεσμοὺς τοὺς ὁποίους, κατὰ κανόνα, ἀποδέχεται τὸ ἐντασσόμενον Κράτος. Ἡ ἔνταξις γίνεται μὲ τὸ Σύνταγμα στὴν ἔννοια τῆς κατ' ἀρχὴν ὑπάρξεως κοινῶν ἢ ἀναλόγων πολιτειακῶν ἀρχῶν καὶ θεσμῶν. Ἡ Ἑλλάς, π.χ., ἔχει ἐνταχθῆ στὴν δυτικὴ (ἀγγλοαμερικανικὴ) διεθνή τάξη, καὶ τὸ

Σύνταγμά μας αποδέχεται, βασικῶς καὶ στὶς μεγάλες γραμμές, τὶς ἀρχές καὶ τοὺς θεσμοὺς ποὺ ἐπικρατοῦν σ' αὐτή, ὅπως π.χ. τὴν Δημοκρατία, τὸ Κράτος Δικαίου, τὶς Ἀτομικὲς Ἐλευθερίες, τὴν Διάκριση τῶν Ἐξουσιῶν κλπ. Πρέπει νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ Ἑλληνικὴ Σύνταγματικὴ Ἐπιστήμη θεωρεῖ ὡς «ἔμμεσες πηγές» τοῦ Συνταγματικοῦ Δικαίου π.χ. τὶς ἀρχές τοῦ ἀγγλικοῦ Πολιτεύματος ἢ τῆς γαλλικῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας τοῦ 18ου αἰῶνος, ὑποδηλώνοντας κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὴν ἀποδοχὴ αὐτῆ.

2. α) Ἡ σημασία τῆς ἐντάξεως καὶ τῆς ἀποδοχῆς (οἱ ἔννοιες αὐτές πρέπει νὰ διακριθοῦν ἀπὸ τὰ λεγόμενα «πρωτεῖα τοῦ διεθνοῦς δικαίου») ἐξαρτᾶται ἀπὸ πολλοὺς παράγοντες. Οἱ ἀρχές καὶ οἱ θεσμοὶ ποὺ ἐπικρατοῦν σὲ μιὰ διεθνή τάξη, μπορεῖ νὰ θεωρηθοῦν, ἀναλόγως τῶν περιστάσεων, ἢ ὅτι ἀποτελοῦν κανόνες ὑποχρεωτικοῦ δικαίου, ἢ κατευθυντήριες ἀρχές ἢ τουλάχιστον ἐρμηνευτικὲς ἀρχές πού, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δεσμεύουν τὸν ἐσωτερικὸν ἐφαρμοστή.

β) Χαρακτηριστικὸν παράδειγμα τῶν συνεπειῶν τῶν ἀρχῶν αὐτῶν, ποὺ ἔχει πάρει καὶ διεθνή νομικὴ ἐμφάνιση, ἀποτελοῦν τὰ ἀνθρώπινα δικαιώματα τὰ ὁποῖα ἔχουν κατοχυρωθῆ καὶ διεθνῶς μὲ τὴν «Οἰκουμενικὴ Διακήρυξη» τοῦ 1948 καὶ «εὐρωπαϊκῶς» (εἰς τὸν εὐρωπαϊκὸ χῶρο) μὲ τὴν Σύμβαση τῆς Ρώμης, «περὶ τῆς προστασίας τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου...» τοῦ 1950. Ἄλλο ἀποτελέσμα τῶν ἀρχῶν αὐτῶν εἶναι τὸ «πολιτικόν» ἢ «νομικόν» αἶτημα, οἱ ἀρχές αὐτές ποὺ ἰσχύουν εἰς τὴν συνταγματικὴν τάξιν τῶν Κρατῶν - μελῶν κάθε Συνασπισμοῦ νὰ μὴ μεταβάλλωνται «μονομερῶς» ἀπὸ τὰ Κράτη - μέλη τοῦ Συνασπισμοῦ. Οἱ διατάξεις τῶν ἄρθρων 19 ἐπ. τῆς Συμβάσεως τῆς Ρώμης ἢ τὸ λεγόμενον δόγμα Brezhnev ὑλοποιοῦν νομικὰ ἢ πολιτικὰ τὴν ἐφαρμογὴ τοῦ αἰτήματος αὐτοῦ. Ἡ ὑπαρξὶς τῶν κοινῶν ἰδεολογικῶν καὶ πολιτειακῶν ἀρχῶν, δὲν εἶναι ἀπλῶς ἓνα desideratum, ἀλλὰ καὶ μία ἀρχὴ κοινωνιολογικοῦ - ψυχολογικοῦ περιεχομένου, ποὺ ἐπηρεάζει σημαντικὰ τοὺς λαοὺς, ἂν καὶ δὲν τηρεῖται πάντοτε, ὅπως π.χ. ἡ συμμετοχὴ τῆς Πορτογαλίας εἰς τὸ Βορειοατλαντικὸν Σύμφωνον ὑποδεικνύει.

3. Ἡ ἔνταξις σὲ μιὰ διεθνή νομικὴ τάξιν συνδέεται εἰς τὴν Ἑλλάδα μὲ τὸν «πρωτεύοντα» πολιτικὸν ρόλον ποὺ ἐπαιξεν εἰς τὴν χώραν μας ὁ «συμμαχικὸς παράγων». Ἡ ἰδιαίτερα καὶ μοναδικὴ ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λαοῦ — εὐρίσκεται ἀπομονωμένος γλωσσικά, φυλετικά, ἱστορικά, γεωγραφικά — ὠδήγησεν, ὥστε τὸ αἶσθημα τῆς ἀβεβαιότητος καὶ τῆς ἀνασφαλείας νὰ ἀποτελῇ σημαντικὸν παράγοντα προσδιορισμοῦ τῆς ἐθνικῆς, κοινωνικῆς καὶ ἀτομικῆς μας συμπεριφορᾶς. Τὸ ξεπέρασμά του ἀνεζητήθη εἰς τὴν «ξένην προστασίαν», δηλαδὴ εἰς τὴν δημιουργίαν ἰδιαιτέρων πολιτικῶν κλπ. δεσμῶν μὲ μίαν ἢ περισσότερας «Μεγάλες Δυνάμεις». Ἀπὸ αὐτές ἐζητεῖτο πολιτικὴ προστασία

καὶ οἰκονομικὴ ἐνίσχυσις. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ «ἀνάγκη» ἀναζητήσεως «προστατίδων δυνάμεων» καὶ ἔτσι δικαιολογεῖται ὁ σημαντικὸς ρόλος ποῦ ἔπαιξαν καὶ παίζουν εἰς τὴν ἐσωτερικὴν μας πολιτικὴν ζωὴν.

Ἡ ἐσωτερικὴ ἑλληνικὴ κρίσις τῶν ἐτῶν 1916 - 1917 ἔδωσεν ἀφορμὴν νὰ ἐμφανισθῇ καὶ τυπικῶς ὁ συμμαχικὸς παράγων ζητῶν νὰ ἀσκήσῃ δικαιώματα «ἐγγυητοῦ» τοῦ Ἑλληνικοῦ Σύνταγματος. Συνήθως ὅμως ἡ συμμετοχὴ του εἰς τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴν ζωὴν εἶναι ἄτυπος καὶ ἀσκεῖται ἐμμέσως. Μὲ τὴν συμμετοχὴν τῆς Ἑλλάδος εἰς τὴν Βορειοατλαντικὴν Συμμαχίαν καὶ τὴν ἔνταξή της εἰς τὴν Εὐρωπαϊκὴ Οἰκονομικὴ Κοινότητα, προσδοκᾶται ἡ ἐξαφάνισις τῆς «κοινωνικῆς κατηγορίας τῆς ἀβεβαιότητος καὶ ἀνασφαλείας» καὶ κατὰ συνέπειαν καὶ ἡ μείωσις τῆς ἐπιρροῆς τοῦ συμμαχικοῦ παράγοντος, εἰς τὴν ἑλληνικὴ ἐσωτερικὴ πολιτικὴν ζωὴν.

4. Ἡ ἔνταξις σὲ μιὰ διεθνῆ τάξιν, ὅπως τὴν ἀναπτύξαμε παραπάνω, ἐμφανίζεται «ἀτύπως» καὶ ἐκ τῶν πραγμάτων. Τὸ Σύνταγμα ὅμως εἰς τὸ ἄρθρον 53 παρ. 5 ἐπιτρέπει ὅπως μὲ διεθνῆ συμφωνία ἢ συνθήκη ἀναγνωρισθοῦν «κατὰ τὸ Σύνταγμα ἀρμοδιότητες» εἰς ὄργανα Διεθνῶν Ὄργανισμῶν. Ἐπειδὴ ἡ συνθήκη ἢ σύμβασις αὐτὴ μπορεῖ νὰ περιορίζῃ τὴν κρατικὴ κυριαρχία, τὸ Σύνταγμα ἐπιβάλλει ὅπως «πρὸς ψήφισιν τοῦ κυροῦντος τὴν συνθήκην ἢ συμφωνίαν νόμου ἀπαιτεῖται ἡ παρουσία, τουλάχιστον, τῶν τεσσάρων πέμπτων τῶν μελῶν τῆς Βουλῆς καὶ ἡ πλειονοψηφία τῶν τριῶν τετάρτων τῶν μετεχόντων τῆς ψηφοφορίας». Ἀπὸ ὅλη τὴν διάρθρωση τῆς διατάξεως εἶναι φανερόν ὅτι πρόκειται περὶ μιᾶς *sui generis* ἀναθεωρήσεως τοῦ Συνταγματικοῦ Κειμένου (m. L.).